
2023

IV МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРАЗІЇ

---

31 березня 2023 р.

Переяслав

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство факультету історичної
і соціально-психологічної освіти
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»

31 березня 2023 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав – 2023

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2023 р. – 190 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік,

кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

В.В. Поліщук – к. фіз. вих. і спорту;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

Т.Г. Кириченко – к.п.н., доцент;

Т.В. Кириченко – к.п.н., доцент;

С.М. Танана – к.п.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

В.В. Поліщук,

Т.Г. Кириченко,

Т.В. Кириченко,

С.М. Танана,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Гончар Ростислав
(Полтава, Україна)****ЗАХВОРЮВАННЯ, ЛІКУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИКА ПАРААНАЛЬНИХ ЗАЛОЗ У СОБАК**

Багато господарів домашніх собак, стикалися з проблемами параанальних залоз. Це зазвичай або запалення, або просто систематичні висушені чистки секрету залоз. Особливістю собак є наявність у ділянці відхідника двох видів залозистих органів, що є похідними сальних залоз: огинаючих відхідникових (при відхідникових) залоз – *glandulae circumanales*, що формують неправильної форми кільце навколо відхідникового отвору та навколо відхідникових (параанальних) залоз – *glandulae sinus paranales*, короткі вивідні протоки яких відкриваються у порожнину навколо відхідникових (параанальних) синусів – *sinus paranales*, розміщених з обох боків від отвору відхідника.

Параанальні залози у собак – спеціальні залози (або синуси), які представлені у вигляді симетричних мішечків, розташованих з боків в прямій кишці в місці її переходу в анальний отвір.

Ці залози виробляють різко пахне секрет, який виконує дві основні функції:

- 1) дозволяє тваринам позначати територію, залишаючи сигнальні позначки;
- 2) слугує своєрідною мастилом, що полегшує процес дефекації.

В нормі ці залози регулярно очищаються самі через здавлювання при виході назовні калових мас. Іноді виникає закупорка параанальних залоз у собаки, і секрет не може виходити назовні самостійно. Така закупорка переходить у запалення і вимагає втручання господаря або ветеринара [1].

Іноді у пазухах можуть накопичуватися виділення, що призводить до запалення. У міру прогресування запалення залози, що виробляють занадто багато секрету, працюють сильніше. Чим довше триває цей процес, тим більше секрету скупчується в пазухах, пошкоджуючи їх і створюючи свищ.

Причини надмірного накопичення секрету та запалення параанальних залоз у собак наступні: малорухливий спосіб життя; нерегулярність прогулянок, низька їх частота, необхідність стримувати дефекацію; зараження деякими видами паразитів; ожиріння; нездоровий або несприйнятний раціон; занадто м'який корм; часті проноси.

Нерідко буває, що початкові симптоми запалення анальної залози в собаки не легко розпізнати. Крім того, їх часто плутають із глистами в собак, від яких власник намагається вилікувати глистогінними засобами. Однак така дія тільки погіршить ситуацію, так як запалення в залозах буде розвиватися все інтенсивніше, аж до перфорації й руйнування стінки пазухи.

Симптоми запалення параанальних залоз у собаки умовно поділяють слідуючим чином.

- 1) Поведінкові зміни: собака неспокійна й непосидюча; спроби «чистити зад» про килим або підлогу; постійне прагнення викусити що під хвостом; відмова від їжі; ознаки болю при дефекації або в сидячій позі.
- 2) При візуальному огляді можна побачити: місцевий облісіння в районі ануса; почервоніння і припухлість ануса; підмоклу шерсть навколо хвоста; розчухи, висип.

Маніпуляції та огляд при запаленні параанальних залоз у собак є обов'язковими. При несильному запаленні з чисткою можна впоратися самостійно, а при запущеному процесі необхідно якомога швидше звернутися до фахівця. Специфічної лабораторної діагностики не існує, зазвичай достатньо простого клінічного огляду й пальпації.

При розвиненому запаленні процес лікування включає в себе:

- 1) механічне очищення закупорених залоз;
- 2) промивання синуса, введення антибіотиків;
- 3) спостереження та заходи з вторинної профілактики.

При необхідності використовують місцеве знеболювання та заспокійливі засоби. При очищенні закупорених, але не запалених залоз анестезія не потрібна. При розвиненому абсцесі можуть знадобитися проколи.

Оперативне втручання (резекція залоз) потрібна тільки в окремих дуже важких випадках. До видалення параанальних залоз у собак повинні бути строгі показання, і в профілактичних цілях робити її не можна.

Більш серйозні наслідки можуть настати після запалення: абсцес, сакулектомія. Якщо вчасно не припинити надувати повітряну кульку, він лопне. Те ж відбувається з анальним мішком – рідина, яка не може вийти природним шляхом, прориває стінку залози і шкіру. На задньому проході абсцес параанальної залози виглядає як розкрита виразка – невеликий отвір, через який постійно витікає жовтувата каша. Прилеглі тканини запалюються і болять, тварина часто вилизує і покусує болячку, чим погіршує ситуацію. У рану потрапляють бактерії, що сприяють утворенню гною. Наслідком буде погане самопочуття тварини, втрата апетиту, активності, сухість у ротовій порожнині, підвищення температури тіла, слабкість. Якщо абсцес ще не розкрився, слід використати теплий компрес, а через кілька днів розкривається абсцес і промивається, якщо необхідно – встановити дренаж. Для лікування використовують свічки (іхтіолові, проктоседил) плюс місцева обробка та антибіотики широкого спектру дії в таблетках або внутрішньом'язово, щоб придушити зростання числа бактерій.

У деяких випадках ветеринари рекомендують видалення параанальних залоз як єдино можливий спосіб уникнути рецидиву. Це вихід, коли тварина потребує допомоги щотижня. Процедура чищення залоз безболісна (якщо немає запалення), проте неприємна і страшна. Протягом усього життя раз у тиждень відчувати стрес – не райдужна перспектива. Особливо, якщо власник не хоче або не може сам почистити залози, і кожен раз відвозить вихованця у клініку.

При абсцесі залози видаляють, якщо тканини сильно пошкоджені. Так як це не життєво важливий орган, гуманніше провести просту операцію, ніж намагатися довго і нудно лікувати загноєнну і запалену тканину. Якщо абсцеси з'являються часто (рецидиви навіть після адекватного лікування), також рекомендують видалити анальні мішки, щоб не підривати здоров'я собаки постійної навантаженням на імунітет, прийомом антибіотиків, уповільненим запаленням.

При закупорці протоки перекриваються секрет не може вийти назовні, навіть якщо спробувати почистити залози. Операція з видалення мішечків не представляє складності. Лікар робить два неглибоких надрізи на шкірі приблизно над залозами, виводить їх назовні і відсікає. Анальне кільце і пряма кишка не зачіпаються, тому тварина вже на наступний день після процедури може самостійно спорожнитися і в цілому відчуває себе як звичайно. Щоб не розтягнути шви рекомендують легке годування і частий вигул (до повного загоєння собака не повинна терпіти позиви) [2].

Серед профілактичних заходів запобігання запалень параанальних залоз є дієта. Важливо повністю виключити з раціону будь-яку їжу «з хазяйського столу»: нічого жирного, смаженого, гострого або солоного. В раціоні повинно міститися велика кількість клітковини, що допоможе параанальним залозам очищатися природним шляхом. Для тих собак, у кого причиною запалення стало ожиріння, необхідно сформувати дієтичний раціон.

Уникнути «тилових» проблем і нудного лікування параанальних залоз досить просто. Для цього слід:

- 1) здійснювати регулярний огляд області ануса (без очищення здорових залоз, це може, навпаки, призвести до мікротравм і розвитку захворювання);
- 2) забезпечити довгий вигул з фізичними навантаженнями;
- 3) підтримувати оптимальну породну вагу;
- 4) регулярно і своєчасно здійснювати дегельмінтизацію;
- 5) добитися регулярного сформованого стулу тварини;
- 6) забезпечити збалансований раціон харчування та систематичні огляди у ветеринара.

Література:

1. Панасова Т.Г. Деякі питання морфології параанальних залоз у собак. Вет. медицина України. 2000. № 12. 11 с.
2. Панасова Т. Г. Параанальний аденіт у собак / Т. Г. Панасова // Вісник Білоцерківського державного аграрного університету. – Вип. 13, Ч. 1. – Біла Церква, 2000. – С. 64–67.
3. Котурга М.О. Параанальний аденіт у собак: діагностика та підходи до лікування. 2016. Білоцерківський національний аграрний університет. 156 с.

Руслан Яворівський, Ярина Колодій
(Тернопіль, Україна)

АНАЛІЗ ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНОЇ СТРУКТУРИ РОДИНИ *EUPHORBACEAE* КЛОК. У ФЛОРИ БУЧАЦЬКОГО (НИНІ ЧОРТКІВСЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Флористичні дослідження планетарного масштабу у кінцевому рахунку проектуються у площину їх проведення на регіональних рівнях, що дозволяє забезпечити створення найбільш оптимальних умов для збереження раритетної фракції флори певного регіону. Родина Молочайні (*Euphorbiaceae* Клок.) – одна із найчисельніших родин у структурі світової флори, до складу якої належать близько 300 родів та 7 500 видів, що поширені космополітно (по всій земній кулі й у різних екологічних умовах), проте, найбільша їх видова різноманітність простежується у тропічних й, частково, позатропічних областях. На території України в умовах її природної флори та зрідка як декоративні чи господарсько цінні поширені представники 6 родів та 63 видів *Euphorbiaceae* (0,84 % загальної чисельності видів родини) [5].

На основі аналізу літературних джерел [3; 6; 8; 10; 11], матеріалів фондового гербарію Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акронім TERN*), проведених впродовж 2020–2022 рр. маршрутно-експедиційних і геоботанічних досліджень різнотипових фітоценозів на території Буцацького (Чортківського) району Тернопільської області встановлено чи підтверджено зростання 28 видів родини *Euphorbiaceae* Клок. (44,4 % загальної чисельності у складі флори України), котрі належать до 4 родів. Таким чином, родовий коефіцієнт, тобто середня кількість видів у роді, становить тут 7,0.

Поліморфними родами є переліска (*Mercurialis* L.), який презентований у структурі досліджуваної флори двома видами – п. багаторічною (*M. perennis* L.) і п. яйцеподібною (*M. ovata* Sternb. et Hoppe), та, особливо, рід *Euphorbia* L., котрий представлений тут 24 видами (85,7 % їх загальної чисельності у структурі родини), зокрема, молочаєм строкатим (*E. variegata* Sims), м. соняшним (*E. helioscopia* L.),

м. прямим (*E. stricta* L.), м. плосколистим (*E. platyphyllos* L.), м. волинським (*E. volhynica* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl.), м. язичковим (*E. lingulana* Heuff.), м. болотним (*E. palustris* L.), м. гранчастим (*E. angulata* Jacq.), м. Клокова (*E. klokovii* Dubovik), м. напівмохнатим (*E. semivillosa* Prokh.), м. Сегієрівим (*E. seguierana* Neck.), м. дрібненьким (*E. exigua* L.), м. серпоподібним (*E. falcata* L.), м. городнім (*E. pepus* L.), м. мигдалеподібним (*E. amygdaloides* L.), м. сумним (*E. tristis* Bess. ex Bieb.), м. верболистим (*E. salicifolia* Host), м. польовим (*E. agraria* Bieb.), м. глянсуватим (*E. lucida* Waldst. et Kit.), м. кипарисоподібним (*E. cyparissias* L.), м. гострим (*E. esula* L.), м. дністровським (*E. tyraica* Klok. et Artemcz.), м. тонким (*E. subtilis* Prokh. (тонкий) та м. прутоподібним (*E. virgultosa* Klok.).

Всього два роди досліджуваної флори є монотипними, тобто включають лише один вид: секуринега (*Securinega* Comm. ex Juss.), що представлений с. куцолистою (*S. virgultosa* Klok.) та рицина (*Ricinus* L.), котрий презентує р. звичайна (*R. communis* L.).

Види та їх популяції, що формують природну флору Буцацького району не поширені рівномірно по всій його території, а концентруються у групи, котрі об'єднані між собою спільними умовами існування та ценотичними взаємозв'язками. Належність видів до певних ценоекологічних умов – один із найбільш очевидних проявів поділу флори на чітко окреслені групи ценоелементів. Тому еколого-ценотичний аналіз будь-якої флори – важлива складова частина її загального аналізу. Він дає можливість пізнати загальне ценоекологічне «обличчя» флори, розкрити особливості та закономірності приуроченості тих чи інших груп природних видів до певних ценоекологічних ніш, продемонструвати домінування конкретних флороценоекологічних комплексів, їх взаємопроникнення, а також зробити деякі висновки про генезисні особливості формування конкретної флори [4].

Основою для еколого-ценотичного аналізу слугує кількісне співвідношення видів флори, приурочених до певних типів фітоценозів. Так, на думку О. І. Толмачова [9], саме такий аналіз дозволяє з певною достовірністю простежити зв'язки досліджуваної флори з різними типами рослинності та виявити своєрідність шляхів розвитку флористичного складу різних ценотаксонів. Для визначення сукупності видів, приурочених до певного типу рослинності використовуються поняття «ценофлора» або «флороценотип» [1]. До сьогодняшнього часу існують різні методичні підходи щодо проведення еколого-ценотичного аналізу флори. Зокрема, Б. В. Заверуха [4] вважає, що відмінності у цих підходах обумовлені в певній мірі недостатньою розробкою деяких теоретичних питань, а також відсутністю єдиного понятійного апарату. Однак, частіше за все, при проведенні еколого-ценотичного аналізу флори види об'єднують у певні ценоелементи, які розподіляють по флороценоטיפах [2; 7].

В основу еколого-ценотичного аналізу досліджуваної флори нами покладено узагальнене поняття про ценоелемент як вид, що приурочений до рослинного угруповання певного синтаксону, переважно у ранні групи формацій або класу. Такі видові ценоелементи розподіляються на флороценоטיפи. Сукупність рослинних формацій визначають едифікатори, котрі мали загальну адаптивну еволюцію під впливом умов, що існували протягом певного періоду на певній території. Скориставшись класифікаційною схемою флороценотипів помірних флор [4], на території Буцацького (Чортківського) району Тернопільської області нами визначено 6 флороценотипів, зокрема: 1) неморальний або лісовий (*Therodrymion nemorale*); 2) лучний (*Mesopojon holarcticum*); 3) петрофільний або кам'яний (*Petrophyton*); 4) псамофільний або піщаний (*Psammophyton*); 5) болотний (*Paludophyton*); 6) синантропний (*Synantropophyton*).

У цілому такий принцип виділення флороценотипів та їх загальна типізація найбільш повно відображають існуючі у природі співвідношення основних груп флороценоелементів і дають змогу встановити особливості їх флористичного складу та філоценогенезу. Варто зазначити, що крім основних флороценотипів існують також несамостійно-комплексні, контактного характеру, котрі складаються із сукупності ценоелементів двох-трьох флороценотипів, що виникають внаслідок взаємодії різноманітних угруповань. Такий комплексний характер простежується, наприклад, у видовому складі угруповань лісових галявин, вторинних трав'янистих угруповань тощо. Тому перш ніж перейти до розподілу ценоелементів за виділеними флороценоטיפами, зазначимо, що ті види, котрі беруть участь у формуванні декількох фітоценозів, об'єднуються в один – певною мірою домінуючий [7].

Найбільш чисельно в еколого-ценотичній структурі родини *Euphorbiaceae* Klok. на території Буцацького (Чортківського) району Тернопільської області представлений флороценотип неморальної рослинності (*Therodrymion nemorale*), котрий нараховує 8 видів, що становить 28,6 % від їх загальної чисельності. Сюди належать типові лісові види, а також ті, котрі зростають серед заростей чагарників, на лісових галявинах та узліссях, зокрема, два види роду *Mercurialis* L.: *M. perennis* L. і *M. ovata* Sternb. et Horre й 6 видів роду *Euphorbia* L.: *E. stricta* L., *E. platyphyllos* L., *E. lingulana* Heuff., *E. angulata* Jacq., *E. klokovii* Dubovik та *E. amygdaloides* L.

Унікальність будь-якої флори визначається присутністю у її структурі так званої раритетної фракції, тобто червонокнижних, регіонально рідкісних та ендемічних видів. Із загальних 8 видів, віднесених нами до категорії регіонально рідкісних [11], 3 належать саме до структури *Therodrymion nemorale*, зокрема, *M. ovata* Sternb. et Horre, *E. stricta* L. та *E. klokovii* Dubovik.

Флороценотип лучної рослинності (*Mesopojon holarcticum*) нараховує 7 видів або 25,0 % від загального складу родини і поступається лише перед неморальним, до якого генетично тяжіє. Усі його ценоелементи презентують рід *Euphorbia* L., а саме, *E. semivillosa* Prokh., *E. salicifolia* Host, *E. esula* L., *E. virgultosa* Klok. і регіонально рідкісні *E. tristis* Bess. ex Bieb., *E. lucida* Waldst. et Kit. та *E. subtilis* Prokh.

Досить значна частка у еколого-ценотичній структурі досліджуваної флори належить також синантропофітону (*Synantropophyton*) – 5 видів або 17,9 % від загальної кількості видів родини (*Euphorbia helioscopia* L., *E. exigua* L., *E. falcata* L., *E. peplus* L. і *E. agraria* Bieb.), види якого найчастіше трапляються на відкритих засмічених місцях, вздовж доріг, на городах, полях, у посівах сільськогосподарських культур.

У місцях виходу на поверхню вапняків на кам'янистих схилах зростають 2 види (7,1 %), котрі презентують петрофільний флороценотип (*Petrophyton*). Едифікаторами тут виступають *Euphorbia volhynica* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl. – вид, занесений до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» та регіонально рідкісний *E. tyraica* Klok. et Artemcz.

Псамофільний флороценотип (*Psammophyton*) нараховує також 2 види (7,1 %), причому поселяються вони на ділянках степової рослинності, а іноді й на кальцефільних породах. Типовими представниками цього типу угруповань є *Euphorbia cyparissias* L. та регіонально рідкісний *E. sequierana* Neck.

Лише одним видом (3,6 %) у еколого-ценотичній структурі досліджуваної родини на території Бучацького району представлений болотний флороценотип (*Paludophyton*) – *Euphorbia palustris* L., який зазвичай зростає тут на заболочених ділянках та заплавах луках.

3 види родини *Euphorbiaceae* Klok. (10,7 %) Бучаччини належать до культурних, зокрема, *Securinega virgultosa* Klok., яку іноді культивують у садах і парках як цінну лікарську та декоративну рослину; *Ricinus communis* L., котру іноді культивують у кількох сортах на полях, у садах та парках як олійну, декоративну й лікарську рослину і *E. variegata* Sims, що іноді вирощують на квітниках як декоративну рослину.

Узагальнюючи аналітичні дані приходимо до висновку, що домінує становище у еколого-ценотичній структурі родини *Euphorbiaceae* Klok. на території Бучацького (нині Чортківського) району Тернопільської області належить лісовим і лучним видам й за цими ознаками досліджувана флора належить до неморальних флор Центральної та Середньої Європи і згідно ботаніко-географічного районування України відноситься до зонального Лісостепу прозахідної орієнтації.

Література

1. Байрак О. М. Сучасні погляди на ценофлори та принципи їх виділення / О. М. Байрак // Укр. ботан. журн. – 1998. – Т. 55, № 6. – С. 620-624.
2. Бурда Р. И. Антропогенная трансформация флоры / Р. И. Бурда. – К.: Наук. думка, 1991. – 167 с.
3. Визначник рослин України / А. І. Барбарич та ін.; за ред. Д. К. Зерова. – К.: Урожай, 1965. – С. 443-448.
4. Заверуха Б. В. Флора Вольно-Подолії і її генезис / Б. В. Заверуха. – К.: Наук. думка, 1985. – 192 с.
5. Нечитайло В. А. Вищі рослини / В. А. Нечитайло, Л. Ф. Кучерява. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – С. 263-264.
6. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева и др.; за ред. Ю. Н. Прокудина. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – С. 143-149.
7. Собко В. Г. Систематична та еколого-ценотична структура флори Тернопільського плато / В. Г. Собко, Р. Л. Яворівський // Інтродукція рослин. – 2000. – № 3–4. – С. 31-37.
8. Тахтаджян А. Л. Система Магнолиофитов / А. Л. Тахтаджян. – Л.: Наука, 1987. – 439 с.
9. Толмачев А. И. Введение в географию растений / А. И. Толмачев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 244 с.
10. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – Т. 7. – С. 114-176.
11. Яворівський Р. Л. Видовий склад родини *Euphorbiaceae* Klok. у флорі Бучацького (нині Чортківського) району Тернопільської області / Р. Л. Яворівський, К. Ю. Романишин // Modern research in world science: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28–30 листоп. 2022 р.). – Львів: SPC «Sci-conf.com.ua», 2022. – С. 163-169.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ**Əbulfəz Abutalıbov
(Bakı, Azərbaycan)****GLOBAL İQLİM DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN DÜNYA MİQYASINDA TAXIL İSTEHSALINA TƏSİRİ**

İqlim dəyişikliyi atmosferdəki qaz tərkibinin dəyişməsi və digər amillər nəticəsində dünyada baş verən bir sıra hadisələri əhatə edir. Qlobal miqyasda orta illik temperatur kəmiyyətinin artması, istilik dalğalarının intensivləşməsi, illik periodda yağıntıların miqdarının azalması və s. kimi proseslər iqlim dəyişikliklərinin ifadəsi kimi çıxış edir. Bunlar daha çox karbon qazı (CO₂) və metan (CH₄) kimi istixana qazlarının artması səbəbindən qlobal temperaturun artması ilə baş verir.

Yüksək temperatur və yağıntının aşağı miqdarı kimi əlverişsiz hava şəraitləri fermerlər tərəfindən ilk dəfə müşahidə olunan hal deyil. Bu mövzuda yenilik qeyd olunan halların tez-tez müşahidə olunması və daha böyük miqyasda, geniş perspektivdə təsirə malik olmasıdır. Əvvəlki dövrlərdə müəyyən bir regionda müşahidə olunan əlverişsiz hava şəraiti digər regionlarda məhsuldarlığın qorunması hesabına kompensasiya edilə bilirdi. Lakin indi mövcud vəziyyətlə bağlı təhdidlərin miqyasının böyüklüyü onu bütün dünyanı narahat edən bir məsələyə çevirir. Həmçinin, hazırda qlobal qida sisteminin zəncirvarişəkildə bir-birinə bağlanması bir bölgədəki mənfi təsirlərin bir neçə bölgədə, hətta qlobal səviyyədə müşahidə olunmasına səbəb ola bilər.

İqlim dəyişikliyinə dünya əhalisinin taxıl təhlükəsizliyinə təsiri olduqca əhəmiyyətlidir, çünki buğda, düyü, qarğıdalı və arpa kimi dənli bitkilər dünyanın əhalisinin kalori qəbulunun böyük hissəsini təmin edir və ərzaq təhlükəsizliyinin mühüm tərkib hissəsidir. Qlobal miqyasda 4 milyardan çox insanın gündəlik qida qəbulunun təqribən 50-60%-i dənli bitkilərdən gəlir. Onlar eyni zamanda ət və süd istehsalını təmin edən heyvandarlıq sektorunda istifadə olunan yeməyin əsas mənbəyidir.

İqlim dəyişikliyinə təsiri nəticəsində taxıl istehsalının azalması xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq çatışmazlığı, ərzaq qiymətlərinin artması, aclıq və qida çatışmazlığının artması ilə nəticələnə bilər. Bunun iqtisadi təsirləri də olacaq, çünki kənd təsərrüfatı sektoru bir çox ölkələrin ÜDM-inə əhəmiyyətli töhfə verir.

Hökumətlərarası İqlim Dəyişikliyi Paneli (İIPC) belə hesab edir ki, iqlim dəyişikliyi fəlakətini məhdudlaşdırmaq üçün dünya ölkələrinin cəmi 9 il vaxtı qalır. İqlim dəyişikliyinə nəticələrindən daha çox təsirlənəcəyi təxmin olunan 35 ölkədən səkkizi hazırda qida təhlükəsizliyi ilə bağlı ciddi problemlərlə üz-üzədir (2).

Bundan əlavə, iqlim dəyişikliyinə təsirləri resurslar üçün rəqabətin artmasına səbəb ola bilər, sosial və siyasi qeyri-sabitliyə töhfə verə bilər. Proqnozlara görə iqlim dəyişikliklərinin taxılçılıq üzərində təsirlərinin yüngülləşdirilməməsi halında 2030-cu ilə kimi silahlı toqquşmalar 54%-ə kimi arta bilər.

İqlim dəyişikliklərinin taxılçılıq üzərində göstərəcəyi təsirlərlə bağlı müxtəlif ssenarilər təqdim olunub. Diego Pequeno mövcud tendensiya nəticəsində qlobal buğda istehsalının 1.9% azalacağını irəli sürür. O cümlədən, 2050-ci ilədək məhsuldarlığın 15-16% azalacağını təxmin edilir. Bundan ən çox əziyyət çəkən regionlar Cənubi Asiya və Afrika olacaqdır (5).

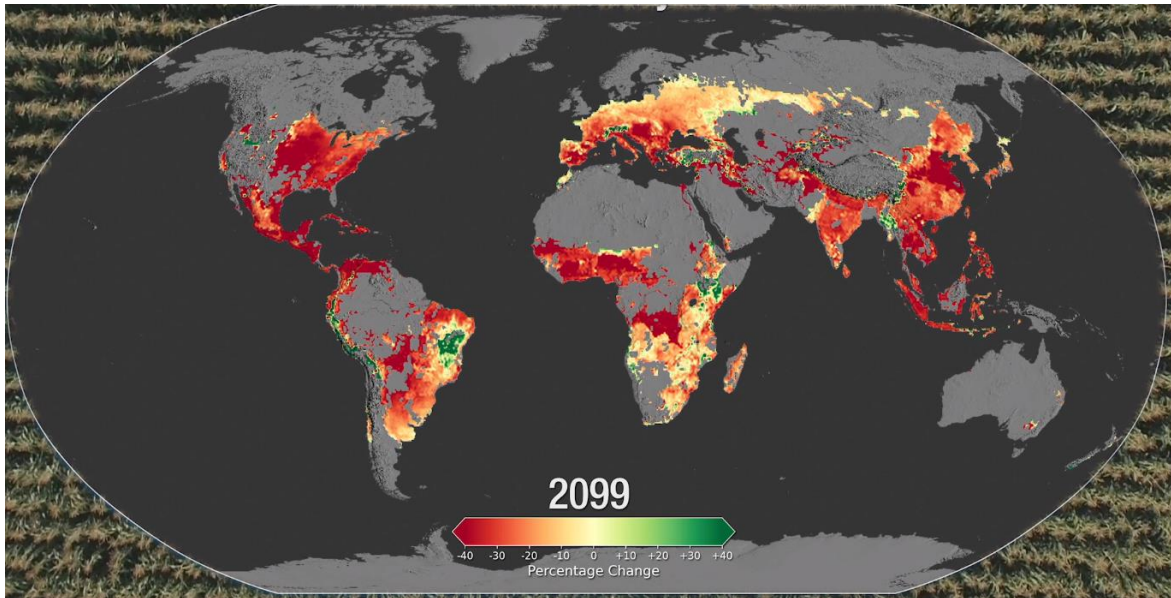
Avropa Ətraf Mühit Agentliyi (EEA) qlobal məcmu kənd təsərrüfatı həcmində 2050-ci ilədək hər hansı azalma proqnozlaşdırmasa da istehsal zonalarının dəyişəcəyini, illik məhsuldarlığın miqdarında fərqlilikləri və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətində baş verə biləcək dəyişiklikləri istisna etmir.

Ümumdünya Resurslar İnstitutu (WRI) orta illik temperatur kəmiyyətində 1.5°C artımın adaptasiya prosesində və məhsul itkisində 63 mlrd dollar əlavə xərc yaradacağını təxmin edir. Müvafiq olaraq 2°C və 3°C artımlar üçün bu rəqəm 80 və 128 mlrd dollar həcmində qiymətləndirilir.

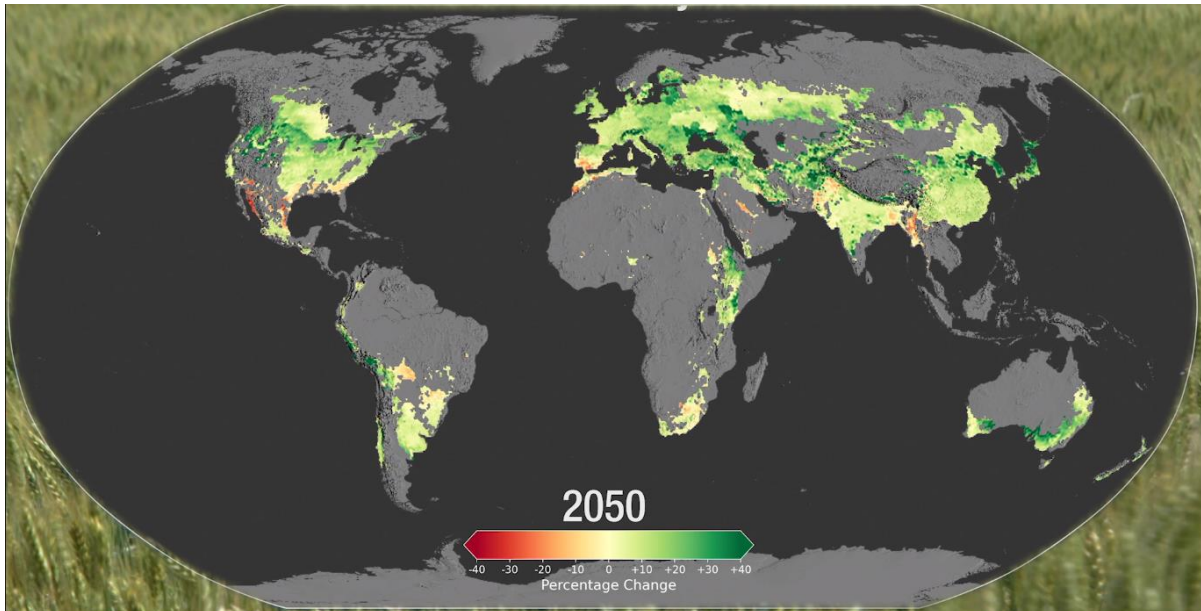
İqlim dəyişikliklərinin taxılçılıq üzərində təsirinə dair ən əhatəli araşdırmalardan biri NASA alimləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. Jonas Jagermeyr və tədqiqatda iştirak edən digər alimlər qabaqcıl iqlim və kənd təsərrüfatı modellərindən istifadə edərək müəyyənləşdiriblər ki, temperaturun proqnozlaşdırılan artımı, yağıntıların normasının dəyişməsi və istixana qazı emissiyalarında CO₂ konsentrasiyasının artması ilə buğda və qarğıdalı əkinlərinin məhsuldarlığında müəyyən dəyişikliklər baş verəcək. Bu amillər tropiklərdə qarğıdalı əkinini çətinləşdirəcək, lakin buğda əkinini genişləndirə bilər.

Qarğıdalı dünyanın bir çox ölkəsində becərilir. Onun əsas əkin sahələri isə ekvator ətrafına uyğundur. İqlim xüsusiyyətlərinin dəyişməsi nəticəsində Şimali və Mərkəzi Amerikada, Qərbi Afrikada, Mərkəzi Asiyada, Braziliya və Çində məhsuldarlığın azalacağı proqnozlaşdırılır. 2030-cu ilədək yüksək istixana qazlarının emissiyası nəticəsində iqlim dəyişiklikləri qarğıdalı məhsuldarlığında 24% azalmaya səbəb olacaq (1).

Mülayim qurşaqlarda daha yüksək məhsuldarlıq imkanlarına malik olan buğda isə temperatur normalalarının yüksəlməsi nəticəsində öz arealını Şimali Amerika, Şimali Çin düzənliyi, Mərkəzi Asiya, Cənubi Avstraliya və Şərqi Afrika da daxil olmaqla bir çox regionda genişləndirə bilər. Proqnozlar bunu deməyə əsas verir ki, 2030-cu ilədək buğda əkinlərinin məhsuldarlığında 17% artımın müşahidə olunması istisna edilmir.

Şəkil 1. İqlim dəyişikliklərinin qarğıdalı istehsalındakı məhsuldarlığa təsiri, faizlə (Mənbə: NASA/Katy Mersmann)

Şəkil 2. İqlim dəyişikliklərininbuğda istehsalındakı məhsuldarlığa təsiri, faizlə (Mənbə: NASA/Katy Mersmann)

Burada nəzərə alınan tək amil temperaturun yüksəlməsi deyil. CO₂-in yüksək səviyyəsi fotosintez prosesi və su tutumunda mühüm təsirə malikdir və bu da məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. Nəzərə alınan digər amil isə vegetasiya müddətinin dəyişməsidir. Temperaturun yüksəlməsi vegetasiya prosesini sürətləndirir. Bu isə bitkinin kifayət qədər qidalana bilməməsi və məhsuldarlığının aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

Tədqiqatlara əsasən çəltik əkinində məhsuldarlığın əsrin sonuna doğru 40 faizə kimi azalacağı proqnozlaşdırılır (7). Hazırda çəltik əkinləri mövcud temperaturun istehsal üçün optimal qiymətlərə yaxın olduğu regionlarda həyata keçirilir. Bitkilər nisbətən yüksək temperaturda da öz vegetasiya prosesini davam etdirə bilər, lakin bu onun məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir. Hətta gecə temperaturlarının yüksəlməsi belə təsirsiz ötürmədir. Temperaturun optimal həddən hər 1°C yuxarı qalxması məhsuldarlığın 10% aşağı düşməsinə səbəb olur. Beynəlxalq Çəltik Tədqiqatları İnstitutu (IRRI) çəltiyi iqlim dəyişikliklərinə qarşı ən həssas bitki hesab edir. TimBentona görə çəltiyi mövcud vəziyyətdə daha həssas edən amillərdən biri ona olan tələbin yüksək səviyyədə olması və bununla birlikdə kifayət qədər potensial təklifin olmamasıdır. Bu da istehsalda kiçik bir axsamanın beynəlxalq səviyyədə düyü qiymətlərinə yüksək təsiri ilə müşahidə olunur.

J.Jagrmeyrcəmiyyət tərəfindən qlobal istiləşmənin artırımını məhdudlaşdırmaq üçün əhəmiyyətli səylər göstərildiyi halda belə dünya kənd təsərrüfatının iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə məruz qalacağı fikrini dəstəkləyir. Bu da problemin həlli üçün daha kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Ədəbiyyat:

1. Jonas Jägermeyr et al. "Climate impacts on global agriculture emerge earlier in new generation of climate and crop models". "Nature Food - 2" p 873-885 (2021)
2. Gordon Feller "Climate change weighing on agriculture". Sosland Publishing Company

3. Steen, M.; Bergland, O.; Gjørlberg, O. "Climate Change and Grain Price Volatility: Empirical Evidence for Corn and Wheat 1971–2019". *Commodities* 2023, 2, 1–12.
4. Poggi GM, Aloisi I, Corneti S, Esposito E, Naldi M, Fiori J, Piana S and Ventura F (2022) "Climate change effects on bread wheat phenology and grain quality: A case study in the north of Italy". *Front. Plant Sci.* 13:936991.
5. Diego NL Pequeno et al (2021) "Climate impact and adaptation to heat and drought stress of regional and global wheat production". *Environ. Res. Lett.* 16 054070
6. Akalın, Mehmet, (2014). "İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Sayı 2, ss. 351-377
7. Shah Fahad, Muhammad Zahid Ihsan, Abdul Khaliq, Ihsanullah Daur, Shah Saud, Saleh Alzamanan, Wajid Nasim, Muhammad Abdullah, Imtiaz Ali Khan, Chao Wu, Depeng Wang & Jianliang Huang (2018): Consequences of high temperature under changing climate optima for rice pollen characteristics-concepts and perspectives, *Archives of Agronomy and Soil Science*

Elmi rəhbər:

coğrafiya elmləri namizədi Zülfüqarova Səkinə Məşdiağa qızı.

**Ярослав Авраменко
(Київ, Україна)**

ТИПОЛОГІЯ КУРОРТІВ КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

У сучасних умовах курортна справа у різних країнах світу різко змінює свої базові засади, переходячи від сталих до нових форм та методів, якими вона керується у своїй діяльності. Курортна справа як діяльність зорієнтована на формування туристичного продукту та трактується як один з найважливіших компонентів сфери лікувально-оздоровчого туризму, який являє собою якісно новий вид курортної медицини та курортного забезпечення.

Лікувально-оздоровчий туризм має соціальне спрямування, він базується на виключно новітніх і прогресивних підходах до організації санаторно-курортної діяльності, основою якої є кардинальна зміна поглядів на технологію оздоровлення, ділової подорожі, активного відпочинку та якості обслуговування як єдиного неподільного процесу. Тому курортну справу слід вважати комплексним феноменом. З одного боку, курортна справа тісно пов'язана з вивченням природних ресурсів, з їхнім подальшим застосуванням з метою лікування, профілактики різного роду захворювань та оздоровлення людини, а, з іншого боку, діяльність курортної справи зосереджена на виконанні широкого спектру заходів адміністративно-господарського, архітектурно-будівельного, медико-санітарного, побутового, культурно-просвітницького та охоронного характеру, що дозволяє курортній установі раціонально експлуатувати природні лікувальні засоби, а також приймати і забезпечувати відпочивальників якісним лікуванням, дієтичним та здоровим харчуванням, зручними транспортними та розважальними послугами на відповідному рівні. У результаті відпочинку на курорті стан здоров'я людини має поліпшитися як від оздоровчих заходів, так і від позитивних емоцій [5].

Термін *курорт* давно міцно увійшов у словниковий обіг людини. Слово має своє походження від словосполучення з німецької мови *kur*, що означає *лікування*, та *ort*, що означає *місце*. Вікіпедія тлумачить поняття *курорт*, як *місце з природними лікувальними засобами*. Такі місця зазвичай супроводжуються і наявним сприятливим кліматом. Цілющі натуральні властивості є складниками природних лікувальних засобів, ними вважаються як наявні мінеральні джерела та лікувальні грязі, з одного боку, так і спеціальні споруди, які забезпечують для відпочивальників необхідні умови для їхнього лікування та приємного проведення вільного часу, з іншого.

Відомості про зцілюючий ефект від таких природних чинників з давніх часів привертати до себе увагу. Деякі з природних чинників навіть перетворилися на релігійно культурні [4].

Курорти як лікувальні води були відомі вже у Стародавній Греції, куди греки приїжджали з метою поліпшення свого здоров'я та відпочинку. У Стародавньому Римі курорти називалися термами завдяки гарячим джерелам і використовувалися аристократією як купальні по всій території Священної Римської Імперії. Перші згадки про існування термів датуються ще до Різдва Христового. Починаючи з ХУІІІ ст. курорти використовуються по всій Європі для лікування у поєднанні з метою проведення комерційних угод [2].

У сучасному світі поїздки на курорт, тобто поїздки з метою покращання свого здоров'я невинно зростають, їхня географія розширюється.

У туризмознавстві в залежності від напрямку лікувально-оздоровчого продукту прийнято вивчати три види курортів: бальнеологічні, грязеві та кліматичні [1; 3]. Бальнеологічні курорти ефективно застосовують у процесі лікування мінеральні води, які показані при захворюваннях кишково-шлункового тракту. Грязеві курорти безпосередньо пов'язані із результативним використанням лікувальних грязей. Їх рекомендують при лікуванні захворювань суглобів. Кліматичні курорти представлені лісовими, або рівнинними, гірськими, приморськими, клімато-кумисолікувальними курортами. Кожен з курортів характеризується своєрідним

поєднанням лікувальних показників. Так, на лісових курортах лікують головно хвороби верхніх дихальних шляхів, на гірських — туберкульозу, на приморських - хвороби крові, кісток, а на клімато-кумисолікувальних — захворювання відкритої форми туберкульозу. Існують також перехідні типи курортів.

Лікувально-оздоровчий туризм є розповсюдженим явищем в Європі та в Америці. Тут представлені абсолютно всі основні та перехідні типи курортів, перебування на яких справляють у поєднанні з приємним відпочинком та розвагами сприятливий оздоровчий ефект на організм людини. Лікувально-оздоровчий туризм в Азії, Австралії, Океанії та Африці, у порівнянні з Європою та Америкою, через ряд негативних обставин, розвинений недостатньо або подекуди надзвичайно слабо, хоча в багатьох країнах присутні практично усі природні ресурси для результативного їхнього використання. Проте, останнім часом у субрегіоні намітилася тенденція зростання надання лікувально-оздоровчих послуг.

Країни Південно-Східного Азійського субрегіону, зокрема, мають усі можливості успішно просувати лікувально-оздоровчий продукт приморського типу у поєднанні з тайським масажем, нетрадиційною східною медициною, фітотерапією, голковколюванням. Важливими чинниками позитивного впливу на самопочуття відпочивальників вважаються також унікальний азійський клімат та лікування основними видами кліматотерапії: аеротерапією, аерофітотерапією, спелеотерапією, геліотерапією, таласотерапією, а також використання ландшафтотерапії.

Субрегіон має багаті природні ресурси та засоби для розвитку у ньому курортної справи. Важливо зазначити, що за останні десять років деякі країни отримали досить високі показники у розвитку туризму.

За природними умовами субрегіон є найбагатшим і найпридатнішим для розвитку туризму. До факторів зацікавленості до регіону з боку підприємців, які займаються розбудовою туристичного бізнесу, та з боку туристів, в першу чергу, належать природні, кліматичні, демографічні, водні ресурси.

Розмаїття характеристик субрегіону зумовлене природними ресурсами: розташуванням на Індокитайському півострові (материкова частина) з його Малайським архіпелагом (острівна частина), морів Тихого та Індійського океанів, протяжністю суходолу зі сходу на захід 4,5 тис км, береговою лінією у 67 тис км, порівняно молодими горами на півночі, особливими водними ресурсами.

У північній частині у субрегіоні гори з півночі знижуються на південь, утворюючи ряд хребтів. Дельти річок у південній частині субрегіону представлені низовинами, на яких розташовані дуже родючі ґрунти.

Рельєф Малайського архіпелагу характеризується гористою поверхнею, де є вулкани. Субрегіон розташований у зоні підвищеної сейсмічної і вулканічної активності.

Країни Південно-Східної Азії знаходяться у двох кліматичних поясах — в екваторіальному, який охоплює більшу частину Малайського архіпелагу, та у субекваторіальному, який є характерним для материкової частини. Тут середньорічна температура сягає +26 градусів за Цельсієм, з незначними коливаннями. Найбільш спекотним місяцем року вважається квітень. Свій відбиток на кліматичні умови субрегіону накладають мусонні вітри, вони приносять із собою або суху, або дощову погоду. Під час мусонних вітрів річки переповнюються водою, що іноді спричиняє повені, а у сухий період річки можуть навіть пересихати. На Філіппінських островах щорічно відбувається щонайменше двадцять тропічних ураганів, з яких не менше трьох - потужні тайфуни. Цікавим з небагатьох озер у субрегіоні для туристів виявляється озеро Сап, в якому досі є морська риба.

Субрегіон багатий на кольорові метали: олово (Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма), вольфрам (Малайзія, Таїланд, М'янма), срібло (М'янма), мідь (Філіппіни), апатити (В'єтнам). Завдяки теплому та вологому клімату тут збирають протягом року два-три врожаї рису, чаю, прянощів тощо. Водні ресурси використовуються для зрошення. Лісові ресурси займають 42 % території регіону. Багаті рибні ресурси використовуються у харчуванні населення.

Щодо історико-культурного розвитку, то країни субрегіону довгий час знаходилися під впливом Китаю та Індії. За віросповіданням материкова частина регіону — буддистська, а населення острівної частини переважно сповідує християнство (Філіппіни) та іслам (Індонезія).

У субрегіоні традиційно виділяють п'ять основних видів туризму, які найбільше приваблюють туристів та які здатні приносити країні доволі високі прибутки. До них належить туризм: діловий, відпочивальний, релігійний, лікувально-оздоровчий та пізнавальний. Кожна окрема країна субрегіону спеціалізується на декількох видах туризму, хоча провідну роль займає лікувально-оздоровчий туризм.

До рекреаційного потенціалу країн Південно-Східної Азії слід віднести, в першу чергу, неповторні пляжі, розташовані вздовж усього морського узбережжя, своєрідні історичні, природні та національно-культурні пам'ятки.

Такі історико-культурні об'єкти, як стародавні буддиські та індуїстські храмові комплекси Ангкор у Комбоджі, Боробудур і Прамбанан в Індонезії, що віднесені до Світової спадщини ЮНЕСКО, завжди привертають увагу відпочивальників. Пам'ятки природи переважно представлені масивами екваторіальних лісів, наприклад, національні парки на індонезійських островах Комодо та Суматра.

Субрегіон характеризується насамперед такими рисами, які сприяють розвиткові курортної справи, а саме: приморським розташуванням країн, за винятком Лаосу; зручним розташуванням морських, річкових та повітряних центрів транспортного сполучення, з яких вирішальне значення належить морському транспорту, що дає змогу долучити до мережі комунікацій острівний туристичний сектор.

У ВИСНОВКАХ, на прикладі декількох курортів В'єтнаму, продемонструємо, які переваги вони мають та наскільки різноманітний лікувально-оздоровчий продукт вони можуть запропонувати туристам.

Так, до найбільш популярних курортів В'єтнаму належать Нячанг, Фантхієт, Дананг, Далат. Нячанг відомий пляжами, мінеральними джерелами, лікувальними грязями, ефірними маслами евкаліптів, якими наповнено повітря. Курорт рекомендується для лікування захворювань верхніх дихальних шляхів. На курорті також формується сучасна прогресивна wellness індустрія, СПА-послуги і СПА-програми. Курорт Фантхієт пропонує пляжно-купальний відпочинок, а також яхтинг, гру у гольф. Курорт Дананг завдяки сучасній інфраструктурі, дешевим послугам, зручності пляжів та постійно високим морським хвилям приймає шанувальників активного морського відпочинку, де віддається перевага водним лижам, дайвінгу, серфінгу та віндсерфінгу. Високогірний курорт Далат, у свою чергу, є широковідомим серед туристів завдяки ландшафтній привабливості, де відпочивальники можуть насолоджуватися неповторними краєвидами, озерами, водоспадами, лісовими масивами та цілющим повітрям.

Розважально-пізнавальний аспект лікувально-оздоровчого туризму у В'єтнамі мають історико-архітектурні та національно-культурні пам'ятки: Святилище Мішон, мавзолеї, сакральні споруди, музеї, а також безліч природних об'єктів: Національний парк на острові Фу, водні каскади, незабутні пейзажі, тропічні джунглі.

Література:

1. Заваріка Г.М. Курортна справа: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2021. - 264 с.
2. Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%82>
3. Скабара Р.М. Країнознавчі аспекти оздоровчо-лікувального туризму. Лекція з навчальної дисципліни „ТУРИСТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО”. Режим доступу: <https://repository.idufk.edu.ua/bi>
4. Режим доступу: <https://kurort.gov.ua> › pro-galuz
5. Режим доступу: <https://studifile.net>

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Гедін Максим Сергійович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Levchuk Katerina
(Kamyanske, Ukraine)

IMPACT OF AIR POLLUTION ON LIFE EXPECTANCY

Air pollution of the atmosphere is one of the most painful problems of our time. Even a century ago, the composition of the atmosphere, in fact, did not change during the last 300-400 years. However, the rapid growth of the level of industry, the number of different kinds of transport, aviation, the industrial production of petrochemical products, household chemicals, the processing of agricultural land from airplanes, landfills, led to a progressive increase in air pollution of the atmosphere, and this trend continues rapidly in our century.

According to Bloomberg CityLab's annual report [1], which uses Air Quality Life Index data, air pollution shortens a person's life by an average of 2.2 years. In the most polluted regions, such as Nepal, India and Bangladesh, air pollution shortens a person's life by 5 years.

The real concentration of particles in the air is estimated by various eco-monitoring services around the world. The World Air Quality Index program is the largest online air monitoring program. It shows the air quality index in cities around the world. This index is calculated for all air pollutants.

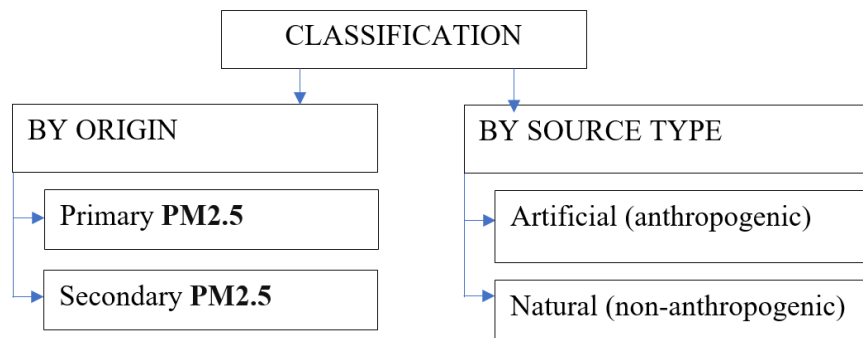
Solid particles are classified by size. To date, in EU and US countries, where governments take care of citizens' health, PM concentrations are measured, where particles have a diameter of less than 10 μm (PM₁₀) and a diameter of less than 2.5 μm (PM_{2.5}). The legislation also establishes the maximum permissible norms for the number of these particles in the air. According to the standards of the World Health Organization (WHO), the average level of PM_{2.5} must be no more than 10 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, and the daily average level no more than 25 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. Depending on the concentration ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) of PM in the air, the air quality index is determined (picture 1).

Air quality index	PM _{2.5}	PM ₁₀
Good	0	0
Satisfactory	12	54
Harmful to the risk group	35	154
Harmful	55	254
Very harmful	150	354
Dangerous	250	424

Picture 1. Air quality index Depending on the concentration of PM [2]

The most dangerous is PM_{2.5} particles. It is an air pollutant, which includes both solid microparticles and tiny droplets of liquids. Both those and others are approximately 10 nm to 2.5 microns in size. Other designations and names of PM_{2.5} particles: FSP (fine suspended particles), fine particles, fine particulate matter, fine suspended particles, fine dust. PM_{2.5} particles are also called the respirable, inhalable fraction. They are so small that they pass through biological barriers in our body: the nasal cavity, upper respiratory tract, bronchi. PM_{2.5}, together with air, enters directly into the alveoli - bubbles in which gas exchange occurs between the lungs and blood vessels. The greatest danger is that, unlike larger particles, PM_{2.5} easily penetrates biological barriers and therefore poses the greatest threat to the body. Small doses of PM_{2.5} do not react instantly like poison gas, but they accumulate in the body and can lead to serious problems over time.

According to the World Health Organization report on air pollution and its impact on human health, PM_{2.5} particles reduce life expectancy by an average of 8.6 months. In total, 3% of deaths from diseases of the cardiovascular and respiratory systems and 5% of deaths from lung cancer are associated with PM_{2.5}. All these particles and droplets smaller than 2.5 microns are suspended in the air. They are both in the forest and at sea, but it is in the city that they pose the greatest danger. Firstly, there are usually much more of them in the city, and secondly, the chemical composition of fine aerosol in the city is more dangerous than in nature. The composition of the PM_{2.5} aerosol and the parameters of individual particles in different cities can vary greatly. The classification of PM_{2.5} is shown on picture 2.

Picture 2. The classification of PM2.5

Primary are thrown into the air already ready. An example is the smallest pieces of soot, asphalt and car tires, particles of mineral salts (sulphates, nitrates), heavy metal compounds (mainly oxides). Biological contaminants (some allergens and microorganisms) are also PM2.5.

Secondary are formed directly in the atmosphere. For example, nitrogen and sulfur oxides are emitted into the city air, when they come into contact with water, they form acids, and solid particles of salts (nitrates and sulfates) are obtained from them. Transport is the main anthropogenic source of these particles. Internal combustion engines and industrial processes burning solid fuels (coal, lignite, oil), construction, mining, many types of industries (especially cement, ceramics, bricks, smelting), in cities, road erosion can be a source and erasing brake pads and tires. Even agriculture is a source of ammonia, from which secondary PM2.5 can be formed.

The source of the natural plan is soil erosion in dry areas and organic evaporation.

In terms of life expectancy, background pollution with PM2.5 particles is more harmful than smoking. An increase of every 10 µg of PM 2.5 per cubic meter of air reduces life expectancy by 0.98 years. The World Health Organization standard limits the concentration of PM 2.5 to ten micrograms per cubic meter of air. As for Europe, almost three quarters of its territory do not meet this standard. The worst cases are in Eastern Europe, in particular in Ukraine, Belarus, Slovakia, the Czech Republic, Slovenia, Hungary, Lithuania, etc. At the same time, the most polluted European country is Poland, especially the cities of Warsaw and Lodz [3]. Experts also note extremely strong pollution with PM 2.5 particles in the Padan plain (Milan, Turin, Bologna) and the region of the Turkish industrial city of Bursa.

From 2013 to 2017, researchers studied background air pollution and its effect on life expectancy in China. During this period, the government implemented a program to improve air quality with a total budget of 270 billion dollars. There, they banned new coal-fired power plants, installed thousands of air monitoring points, and began restricting car movement. Thanks to these measures, the concentration of PM 2.5 decreased by 29% [3].

As for Ukraine, the average concentration of PM 2.5 is 13 µg/m³, while in Kyiv, the most polluted region of the country, this indicator is increased to 15 µg/m³. with a permissible World Health Organization PM 2.5 concentration of no more than 10 µg/m³. The most polluted areas of our country are the Donetsk region - 11.85 µg/m³; Dnipropetrovsk region 10.88 µg/m³; the city of Kyiv - 10.76 µg/m³ and the Zaporizhzhia region - 10.15 µg/m³ [3].

Ukraine is one of 193 countries that have adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development and 17 Sustainable Development Goals as a guideline for overcoming all forms of poverty, building a decent life for all, leaving no one behind. SDG 11 includes an air pollution indicator (11.5) that can be measured using satellite data. This can provide an additional source of evidence for evaluation or help increase the reliability of local measurements. The European Union has adopted legislation to encourage better air quality and create effective mechanisms for monitoring air quality and controlling air pollution. The central element of this legislation is the Directive on Air Quality and Cleaner Air for Europe, which Ukraine undertook to incorporate into its national legislation within the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU. The implementation of European legislation in the field of air quality includes the establishment of air quality standards, the introduction of air quality monitoring and data collection systems, the creation of a network of automated quality control stations and many other mechanisms that should ensure the improvement of air quality and the reduction of the negative impact of polluted air on health and people's lives. Currently, the development of a state air monitoring system is just beginning in Ukraine, and this should become the basis for a new approach to air quality management.

References:

1. What kind of air do we breathe in Ukraine, and how was it affected by the quarantine. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/17/243953/>
2. What are PM2.5 and PM10. Retrieved from: <https://meteopost.com/info/PM/>
3. Air pollution in Ukraine - a view from space. Research based on the results of satellite analysis Copernicus Sentinel 5p images and air pollution data with the controlled quality of the Atmosphere Monitoring Service

Copernicus. Retrieved from: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/cleanair.org.ua-ukraine-space-ua-final-web.pdf>

4. Main atmospheric air pollutants: characteristics, effects on the human body Retrieved from: <https://eco.aep.kiev.ua/novini/osnovni-zabrudnyuvachi-atmosfernogo-povitrya-harakteritstiki-vpliv-na-organizm-lyudini/>
5. The influence of PM2.5 and PM10 particles on the indoor atmosphere Retrieved from: https://iceoom.com.ua/blog/the_effect_of_particles_pm2_5_on_the_atmosphere_of_the_space/

Світлана Стинько
(Лозова, Україна)

ПРОБЛЕМА РАДІАЦІЙНОГО ЗАБРУДНЕННЯ

Одним з факторів екологічно чистого розвитку, який заслуговує на особливу увагу, є радіаційна безпека.

Застосування джерел іонізуючого випромінювання та радіоактивних речовин для медичних, промислових сільськогосподарських цілей або для наукових досліджень є невід'ємною складовою сучасного існування та діяльності людини. У кожному конкретному випадку складно оцінити ефективність, сумарний ефект від господарського вживання радіаційних технологій, слід говорити про його зростання, тому що обсяг цих технологій зростає, а сфера використання розширюється. Це особливо актуально у сфері охорони здоров'я: медичне приладдя одноразового використання, стерилізовані інтенсивними випромінюваннями, є важливим засобом запобігання розповсюдженню інфекційних захворювань, а діагностичне використання рентгенівських променів і радіоізотопів подвоюється.

Незважаючи на позитивні оцінки використання ядерної енергії, досвід її промислового освоєння сприяв формуванню та накопиченню значного ядерного потенціалу, що становить серйозну радіаційну безпеку.

У нашій країні питання про радіоактивні речовини та забруднення навколишнього середовища довгий час було "закритим". Ними займалося обмежене коло фахівців, і тому багато термінів не були широко введені в науковий обіг. Сюди ми можемо віднести поняття радіаційної безпеки, радіаційного забруднення, ділянки радіаційного забруднення, опромінення, колективної та ефективної дози опромінення тощо.

Радіаційна безпека населення - комплекс заходів, що обмежують опромінення населення та радіоактивне забруднення навколишнього середовища до найнижчих значень, що досягаються засобами, прийнятними для суспільства.

Радіоактивне забруднення - наявність радіоактивного техногенного матеріалу на поверхні матеріалу (ґрунту) або всередині нього може призвести до індивідуальної дози опромінення, що перевищує 10 мкЗв/год або колективної дози 1 чол. – 3 в/рік.

Ділянка радіоактивного забруднення - радіоактивне забруднення, виявлене та обмежене на певній місцевості.

Опромінення - вплив іонізуючого випромінювання на організм.

Іонізуюче випромінювання - це випромінювання, що виникає в результаті радіоактивного розпаду, ядерної трансмутації та придушення заряджених частинок у речовині, які взаємодіють з навколишнім середовищем, утворюючи іони різних знаків.

Колективна доза опромінення - величина, що визначає повний вплив випромінювання групу людей.

Ефективна доза опромінення – величина використовується як показник ризику довгострокових наслідків на організм людини в цілому, а також окремих її органів з урахуванням їхньої радіочутливості.

Радіоактивні відходи-відпрацьовані матеріали, радіоактивне забруднення, яких перевищує рівень 300 мкР (3 мкЗв).

Необхідно також коротко охарактеризувати основні системні (грей, зіверт, беккерель) та несистемні (рад, рентген, кюрі) одиниці, що використовуються для радіоактивного випромінювання.

Важливо позначити основні джерела радіоактивного випромінювання, що викликають забруднення навколишнього середовища і є загрозою здоров'ю населення. Усі джерела радіоактивного випромінювання можна поділити на первинні та вторинні.

До первинних джерел зазвичай відносять:

- 1) природне радіаційне тло;
- 2) технологічно посилену природну радіацію, пов'язану з неядерним виробництвом;
- 3) радіацію, що виникає в результаті ядерних випробувань, експлуатації підприємств ядерно-паливного циклу, а також споживання різних джерел іонізуючого опромінення.

Вторинними джерелами радіоактивного опромінення є радіоактивні відходи.

Доцільно коротко охарактеризувати дані джерела та показати їхню потенційну небезпеку, як для навколишнього середовища, так і для людини.

Природні джерела радіоактивності поділяють на джерела зовнішнього та внутрішнього опромінення.

Зовнішнє опромінення діє на організм ззовні і формується джерелами іонізуючого випромінювання неземного походження (космічна радіація) і джерелами земного походження (джерелами, що у ґрунті, будівельних матеріалах, повітрі).

Внутрішнє опромінення походить із самого організму, де містяться радіоактивні речовини, що є в ньому від самого народження і постійно надходять з повітрям, водою та їжею, у тому числі радіонукліди, утворені при взаємодії космічних променів з атмосферою Землі.

Крім природного радіаційного фону, існує "технологічно посилена природна радіація". Вона виникає в результаті широкого діапазону індустріальної діяльності, наприклад, такої, як неядерне виробництво енергії, промислові виробництва, видобуток і очищення руди і т.п.

Можна виділити основні технологічні процеси, у яких виникають підвищені рівні природних радіонуклідів у навколишньому середовищі.

Так, характерною рисою виробничих процесів енергетичних підприємств, що використовують неядерне паливо, таке як геотермальна енергія, природний газ, нафта, вугілля, торф, є атмосферні викиди, сливи рідини і тверді відходи, що містять природні радіонукліди.

Найбільший внесок у загальний радіологічний вплив на людину та довкілля серед усіх неядерних джерел енергії вносить вугілля.

Одним із суттєвих специфічних факторів радіаційного забруднення навколишнього середовища є радіоактивні опади, які утворилися внаслідок ядерних вибухів під час випробувань ядерної зброї.

Радіоактивні опади містять кілька сотень різних радіонуклідів, проте більшість з них мають мізерно малі концентрації або швидко розпадаються, а основний внесок у опромінення людини "вносить" лише невелику кількість радіонуклідів. Внесок в очікувану колективну ефективну еквівалентну дозу опромінення населення від ядерних вибухів, що перевищує 1%, дають лише чотири радіонукліди: вуглець - 14, цезій 137, цирконій - 95 і стронцій - 90. Доза опромінення від цих та інших радіонуклідів. Іншим специфічним джерелом опромінення є атомні електростанції. Однак усупереч громадській думці нині вони роблять дуже незначний внесок у сумарне опромінення населення: при нормальній експлуатації ядерних установок викиди радіоактивних матеріалів у навколишнє середовище дуже невеликі.

Атомні станції є лише частиною досить складної сукупності виробництв, званої ядерно-паливним циклом. При здійсненні процесів ядерно-паливним циклом утворюються пилоподібні, рідкі та тверді відходи, що містять радіоактивні речовини. Крім того, у водоймища скидається значна кількість тепла з АЕС у вигляді нагрітої води.

У районах, де розташовані атомні електростанції, вміст радіонуклідів в атмосферних опадах та ґрунті істотно перевищує середні значення. Кількість радіоактивних речовин, що надійшли в навколишнє середовище при аваріях, виявляється набагато більше, а характер такого забруднення часто носить глобальний характер.

Загалом наслідки опромінення для здоров'я людей можна розділити на дві категорії: не стохастичні та стохастичні ефекти. Перші виникають у результаті інтенсивного короточасного впливу, що є наслідком або аварійної ситуації, або ядерного вибуху, а другі пов'язані з тривалим опроміненням.

Таким чином, вплив радіації призводить до важких наслідків як для навколишнього середовища, так і для людини.

Про подальший розвиток ядерної енергетики, використання ядерної енергії у мирних та оборонних цілях, застосування джерел іонізуючого випромінювання в медицині та промисловості та інших сферах діяльності забезпечення ядерної та радіаційної безпеки стає найважливішою складовою національної безпеки держави. Однією з глобальних проблем, вирішити яку вже найближчим часом необхідно усьому світовому співтовариству, є проблема безпечного поводження з радіоактивними відходами, особливо великі маси яких створюють реактори як цивільного, так і військового призначення.

Ось чому для обґрунтування політичних та управлінських рішень у галузі використання атомної енергії доцільно дотримуватися положень про несумірність економічного та соціального ефектів, мінімального ризику, безумовного примату безпеки та послідовного її наближення до абсолютного рівня.

Література:

1. Андрейцев А.К. Основи екології: Підручник. – К.: Вища школа, 2001р., 358 с.
2. Константинов М.П., Журбенко О.А. Радіаційна безпека: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003 р., 151 с.
3. Лопушанський Я.Й., Семерак М.М., Радіаційна безпека. Ізотопи: Довідник.- Львів: СПОЛОМ 2012 р., 285 с.
4. Перепелятников Г.П. Основи загальної радіоекології: Монографія. – К: Атіка, 2008 р., 460 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**Олена Богач
(Лозова, Україна)****ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РИНОК ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ:
ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Вперше термін «цифрової економіки» був застосований американським інформатиком Н. Негропonte. Ніколас Негропonte, засновник медіа лабораторії Массачусетського технологічного інституту та автор книги 1995 року «Бути цифровим», описав цифрову економіку як використання «бітів замість атомів» [1]. У його розумінні цифрова економіка – це насамперед діяльність, яка як фактори виробництва використовує дані, які зберігаються, обробляються та видаються в цифровому вигляді та у великих обсягах, а також зі скороченням витрат, витрат на час, що дозволяє також підвищити ефективність, продуктивність та якість у різних галузях виробництва. Цей термін вважається базовим і досі, за версією Світового банку.

На сьогодні ринок фінансових технологій вважається одним з найбільш активно розвиваються.

Через бурхливий розвиток технологій грошова, фінансова системи більшості держав починають активно змінюватись. Здійснюється перехід від готівки до онлайн-валюти, від кредитів, що надаються у відділеннях банку, до одержання кредитів через інтернет. Вище перелічене змушує традиційних гравців фінансового ринку змінювати свої послуги та товари, також міняти себе.

В результаті склалися ідеальні умови для одного з найбільш революційних періодів в історії світових фінансів.

Спектр фінансових послуг з кожним роком розширюється, на ринку постійно з'являються нові види послуг та продуктів завдяки впровадженню інновацій на фінансовому ринку.

Європа є кошиком фінтеху, оскільки вона є світовим лідером зростання як фінансових інституцій, так і фінансових ринків. Європейський ринок фінансових технологій зростатиме із середньорічним темпом зростання понад 6% протягом наступних 5 років. Adyen, Nexi, Klarna, N26, Revolut – найбільші компанії, що працюють на європейському ринку фінансових технологій [2]. Компанії Fintech у Європі коштують удвічі більше, ніж будь-який інший технологічний сектор на континенті. Регіон, який лідирує у світі з енергоспоживання та доступу до Інтернету, забезпечує ідеальні умови для зростання фінтеху. Крім того, до 2025 додаткова технологічна інфраструктура забезпечить покриття мережею 5G 75% населення регіону. Оскільки кілька європейських країн (наприклад, Швейцарія, Нідерланди та країни Північної Європи) домінують у Глобальному інноваційному індексі 2020 року, Європа просто забезпечує корпоративне середовище, яке підходить для інновацій та розвитку технологій [3].

За останні кілька років європейські фінтех-послуги значно поширилися. Відкритий банкінг є одним з основних драйверів цього розширення. У результаті фінансові установи та фінтех співпрацюють, щоб надати споживачам по всій Європі більш креативні та зручні продукти. Згідно з рейтингом Global FinTech Adoption Index 2019, складеним ЕУ, європейські клієнти позитивно ставляться до ідеї продажу фінансових рішень нефінансовими гравцями. Згідно з опитуванням, запровадження фінтеху в Європі, особливо в таких країнах, як Нідерланди, Великобританія, Німеччина, Швеція і Швейцарія, значно вище за середньосвітовий показник у 64% [4].

Деякі з основних гравців, що домінують на ринку, - це Adyen, Nexi, Revolut, Klarna, N26, Oaknorth, Monzo, Rapyd, Transferwise та Funding Circle.

Ті технології та напрями, що з'явилися або активно розвивалися у 2022 році, будуть актуальними й у 2023-му. Експерти виділяють такі ТОП-10 трендів:

- BNPL та цифрове кредитування
- Необанки та суперапи
- Штучний інтелект та машинне навчання
- Криптовалюти та CBDC
- Відкритий банкінг
- Метавсесвіт
- Вбудовані фінанси
- Екосистеми та партнерства
- RegTech
- Кібербезпека

Buy Now Pay Later (BNPL) перекладається як "купи зараз, плати пізніше". BNPL-сервіси дозволяють оплачувати покупки в онлайн-магазині частинами без відсотків. При цьому користувач отримує товар одразу після оформлення замовлення. Від Affirm і Apple до PayPal і Zip, обсяг транзакцій BNPL наразі оцінюється щонайменше в \$100 млрд [5, с. 27].

При використанні системи оплати частинами покупець:

- оформляє замовлення в інтернет-магазині;

- вибирає відповідний спосіб оплати;
- вносить перший платіж;
- погашає частину суми, що залишилася, через певні проміжки часу рівними частинами.

Необанк (також відомий як Інтернет-банк, віртуальний банк або цифровий банк) — це тип прямого банку, який працює виключно в Інтернеті без традиційних фізичних мереж філій. Зараз у світі налічується близько 400 необанків. Менше як 5% з них вийшли на рівень беззбитковості. Загалом обсяг індустрії складає \$300 млрд за оцінками 2021 року [5, с. 35].

Сьогодні у світі 2/3 всіх платежів провадиться онлайн. Проте 2 млн користувачів досі потенційні. Необанкінг дозволяє охопити цю аудиторію, оскільки в користувачів може бути доступу до комп'ютерів, але може бути смартфон.

Україно-британський стартап Fintech Farm зібрав понад \$7 млн для запуску необанків у восьми країнах до 2024 року. На відміну від необанків-конкурентів або цифрових банків, таких як Revolut і Monzo, Fintech Farm віддає перевагу іншій бізнес-моделі, а саме запуску свого бренду під новою назвою в кожній країні, до якої вони потрапляють, зберігаючи той самий дизайн та корпоративний стиль [5, с. 37].

SuperApp або суперзастосунок – це мобільний або вебдодаток, який може надавати різноманітні послуги, включаючи обробку платежів та фінансових транзакцій, фактично стаючи всеосяжною автономною онлайн-платформою для торгівлі та спілкування, яка охоплює багато аспектів особистого та комерційного життя.

У рамках підготовки звіту PYMNTS, розробленого спільно з PayPal, було проаналізовано відповіді 9904 споживачів з Австралії, Німеччини, Великої Британії та США. Респонденти продемонстрували високий попит на багатофункціональний SuperApp, а не на використання десятків окремих програм. Так, 72% респондентів принаймні трохи зацікавлені в SuperApp, а 25% – дуже або надзвичайно зацікавлені [5, с. 39].

Машинне навчання (Machine learning, ML) – зведення методів у галузі штучного інтелекту, набір алгоритмів, які застосовують, щоб створити машину, яка навчається на власному досвіді. Як навчання машина обробляє величезні масиви вхідних даних і знаходить у них закономірності.

Штучний інтелект (Artificial intelligence, AI) – різні технологічні та наукові рішення та методи, які допомагають зробити програми подібні до інтелекту людини. Artificial intelligence включає безліч інструментів, алгоритмів і систем, серед яких також всі складові Data science і Machine learning.

Сфери та варіанти застосування машинного навчання у фінтех та банкінгу:

- оцінка ризиків і виявлення шахрайства;
- автоматизація процесів;
- кредитний скоринг;
- алгоритмічна торгівля; [5, с. 61]

Криптовалюта – це будь-який вид валюти у цифровій чи віртуальній формі; Для захисту транзакцій у криптовалюті використовується шифрування (криптографія). Немає центрального органу з випуску чи регулювання криптовалют. Для запису транзакцій та випуску нових одиниць використовується децентралізована система.

CBDC – це цифрова валюта центрального банку. Простіше кажучи, це ще один вид національної валюти, такий же, як готівкова або безготівкова гривня.

Головною відмінністю CBDC від криптовалюти є централізація. CBDC функціонує під наглядом єдиного органу, який здійснює контроль.

Відкритий банкінг. Open banking – це система, в рамках якої банки відкривають свої інтерфейси програмування додатків (API), дозволяючи стороннім компаніям отримати доступ до фінансової інформації, необхідної для розробки нових додатків і послуг, що в кінцевому підсумку надає власникам рахунків ширші фінансові можливості.

Відкритий банкінг не тільки дозволяє фінтех-компаніям розробляти більш досконалі рішення для управління особистими фінансами, він також змушує традиційних операторів покращувати власні пропозиції, або співпрацювати зі сторонніми організаціями. Таким чином, відкритий банкінг сприяє розвитку конкуренції в банківській сфері.

Метавсесвіт — віртуальний простір, що постійно діє, в якому люди можуть взаємодіяти один з одним і з цифровими об'єктами через свої аватари, за допомогою технологій віртуальної реальності.

Метавсесвіт пропонує великі можливості не тільки для розваги, але і для роботи. За даними Bloomberg Newzoo, IDC, PWC, Statista і Two Circles, глобальний дохід метавсесвіту може наблизитися до \$800 млрд вже у 2024 році. Основний ринок для виробників онлайнігор та ігрового обладнання може перевищити \$400 млрд у 2024 році, а решту становлять можливості для розваг і соціальних мереж [5, с. 80].

Вбудоване фінансування (embedded finance) – це використання фінансових інструментів бізнесом із нефінансової сфери. Через BaaS (Bank-as-a-Service) вбудоване фінансування дозволяє будь-якому типу компаній або інтернет-магазинів інтегрувати банківське програмне забезпечення безпосередньо на свої вебсайти або мобільні програми без перенаправлення користувачів на сторонні портали.

Дослідженням RELEVANT встановлено, що 61% німців віддали б перевагу вбудованим фінансовим сервісам, інтегрованим в електронну комерцію.

Згідно з тим же опитуванням, понад 25% респондентів були б готові відкрити поточний рахунок в Amazon. Очікується, що до 2030 року загальна ринкова вартість сектору може досягти \$7,2 трлн, що перевершить поточну вартість усіх фінтех-стартапів і 30 провідних світових банків та страховиків разом узятих, йдеться у новому звіті Dealroom [5, с. 85].

Екосистеми та партнерства. Сьогодні екосистеми описують як динамічні та постійно розвиваються спільноти, які створюють нову цінність через співпрацю та конкуренцію. При цьому, як наголошують у Deloitte, конкуренція тут йде на другий план. Загальні цілі та інтереси, а головне, необхідність відповідати на запити споживачів, що зростають, роблять співпрацю основою екосистемного бізнесу.

Бізнес-цінність реалізується рахунок суміщення експертизи партнерів у різних галузях, створюють зручність і вигоду кінцевого споживача. Наочними прикладами можуть стати партнерські відносини IT-компаній та банків. Останнім часом ми бачимо, як з метою розвитку сервісів у партнерства вступають навіть такі гіганти як Google та Citibank (для управління можливостями Google Pay) або Amazon та Goldman Sachs (для створення нових кредитних пропозицій клієнтам Amazon із сектора малого бізнесу).

Кібербезпека (її іноді називають комп'ютерною безпекою) – це сукупність методів та практик захисту від атак зловмисників для комп'ютерів, серверів, мобільних пристроїв, електронних систем, мереж та даних. Кібербезпека знаходить застосування в різних областях, від бізнес-сфери до мобільних технологій. У цьому напрямі можна назвати кілька основних категорій.

- Безпека мереж.
- Безпека програм
- Безпека інформації
- Операційна безпека
- Аварійне відновлення та безперервність бізнесу
- Підвищення обізнаності

Поява нових технологій - це не випадковість, це відповідь на нагальні потреби сучасних поколінь, які хочуть економити час та гроші шляхом отримання послуг у цифровому форматі. При цьому розвиток фінансових технологій сприятиме розвитку конкуренції та підвищення доступності фінансових послуг для їх споживачів.

Література:

1. Mary K. Pratt. Definition digital economy. *Tech Target's*. URL: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/digital-economy> (date of access: 20.03.2023).
2. The booming market of FinTech in Europe and its biggest investors. *Strata*. URL: <https://www.strata.team/the-booming-market-of-fintech-in-europe-and-its-biggest-investors/> (date of access: 20.03.2023).
3. Fintech - statistics & facts. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/topics/2404/fintech/#topicOverview> (date of access: 22.03.2023).
4. Фінтех-тренди 2022: ключові цифри та факти року. *Fin Tech Insider*. URL <https://fintechinsider.com.ua/finteh-trendy-2022-klyuchovi-czyfry-ta-fakty-roku/> (date of access: 20.03.2023).
5. Фінтех-тренди 2022. Друге щорічне дослідження Української асоціації фінтех та інноваційних компаній «Фінтех тренди 2022». UAFIC. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1vQ-mu9Jvb7gcT1bKOFHADJC6ZwS6NIJR/view>

Наталія Богомолова
(Боярка, Україна)

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Порядок в обліку — запорука фінансового здоров'я бізнесу. Адже впорядковане документування господарських операцій дозволяє підприємству контролювати свій стан і приймати своєчасні управлінські рішення. А бухгалтерський облік з усім його інструментарієм цьому неабияк сприяє. І найоптимальніший спосіб упорядкувати бухгалтерську документацію та уникнути в ній помилок — аудит бухгалтерського обліку.

Користь від проведення аудиторської перевірки настільки очевидна, що чимало суб'єктів господарювання не лише регулярно вдаються до послуг аудиторів у добровільному порядку, а й у своєму розпорядженні штатними фахівцями відповідного профілю. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність підприємства варто дбати ще й із метою економічної безпеки. Адже від їх коректності безпосередньо залежить правильна сплата податків, а також взаємовідносини з контролюючими органами та контрагентами. У зв'язку із цим кожне підприємство піклується про те, аби організувати свій облік належним чином і ретельно контролювати цей процес. Також основоположним у регламентуванні організації облікового процесу є План рахунків бухгалтерського обліку, який містить безпосередні алгоритми фіксування господарських операцій. Бухгалтерський облік й аудит відіграє ще й важливу євроінтеграційну роль. Тому перелічені вище документи ґрунтуються на міжнародних правилах обліку. Міжнародний

стандарт бухгалтерського обліку є добіркою правил, які встановлюють вимоги до оцінки фінансових операцій.

Закон України про бухгалтерський облік і Національні стандарти бухгалтерського обліку разом з іншими нормативними актами містять не лише прямі вказівки, а й альтернативні варіанти відображення тієї чи іншої операції. Ґрунтуючись на положеннях цих нормативних документів, кожне підприємство формує власну облікову політику, зважаючи на специфіку своєї діяльності.

Також існує чимало дискусійних питань щодо трактування мети внутрішнього аудиту, його функцій, основних завдань, об'єкта і предмета внутрішнього аудиту. Зокрема, думки окремих фахівців щодо місця та ролі внутрішнього аудиту в системі контролю та управління економічного суб'єкта зводяться до того, що внутрішній аудит визначається як складова частина внутрішнього контролю або спосіб його організації. Метою внутрішнього аудиту є комплексна оцінка ефективності господарських процесів із подальшим формуванням і наданням необхідної інформації органам управління підприємством для забезпечення ефективного стану системи управління та внутрішнього контролю, що, своєю чергою, сприятиме досягненню стратегічних та оперативних цілей підприємства. Сучасні науковці виділяють такі основні функції внутрішнього аудиту: контрольну, інформаційну, профілактичну, прогнозовану [7]. Також є додаткові функції внутрішнього аудиту, які встановлюються керівником підприємства залежно від особливостей господарської діяльності та потреб внутрішнього контролю й управління. Відповідно, серед завдань внутрішнього аудиту виділяють [7, с. 132]: – перевірку системи економічних регламентів і регуляторів на предмет достатності та відповідності чинним правовим актам і статуту; – перевірку правильності складання та умов виконання господарських договорів; – експертизу бухгалтерських балансів і звітів, правильності організації, методології та техніки ведення бухгалтерського обліку; – перевірку: наявності, стану, правильності оцінки майна; ефективності використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів; дотримання чинного порядку встановлення та застосування цін, тарифів; розрахунковоплатіжної дисципліни; своєчасності сплати до бюджету податків і платежів до позабюджетних фондів; – експертизу достовірності обліку витрат на виробництво, повноти відображення доходів, точності визнання фінансових результатів, раціонального використання прибутку; – консультування засновників, керівників підрозділів, спеціалістів і працівників апарату управління з економічних та юридичних питань; – розробку та надання обґрунтованих пропозицій щодо покращання організації системи контролю, бухгалтерського обліку і розрахунків. Зокрема, Ф.Ф. Бутинець [2, с. 256] визначає внутрішній аудит як організований на підприємстві, діючий в інтересах його керівництва та (або) власників і регламентований внутрішніми нормативними актами систему контролю над дотриманням установленого порядку ведення бухгалтерського обліку, складання та подання звітності, внутрішнього її аналізу та надійністю функціонування всієї системи внутрішнього контролю. У внутрішньому аудиті бухгалтерського обліку перше місце посідає виявлення відповідності відображення в обліку результатів господарської діяльності підприємства вимогам законодавчих нормативів.

Завдання внутрішнього аудиту — це суцільна або вибіркова перевірка, чи потрібно буде проводити інвентаризацію, чи варто проводити анкетування або ж направляти додаткові запити контрагентам, або інші специфічні моделі тощо.

Аудиторський процес класифікують на три етапи: Підготовчий етап полягає у визначенні конкретних завдань у виборі методології їх виконання. Залежно від цього складають план аудиту, який містить конкретні описи того, що саме потрібно перевірити. Проведення аудиту полягає безпосередньо у виконанні поставлених завдань та фіксації результатів цієї роботи. У цьому аудиторів допомагають різноманітні чек-листи й аналогічні інструменти. Безпосередньо алгоритми роботи внутрішнього аудитора схожі на загальноствановлені, а всі необхідні специфічні правила та процедури підприємство розроблює самостійно. Оформлення результатів аудиту є заключним етапом. Усі зібрані в процесі відомості систематизують й аналізують. Як правило, за результатами аудиту формують аудиторський висновок — зведений документ зі стислим описом процедури й висновками, а також аудиторський звіт — повний опис поставлених завдань, проведених процедур й отриманих результатів. Використані під час роботи документи, розрахунки й іншу інформацію «архівують» як матеріали аудиту. Внутрішній аудит дозволяє побачити, як організований облік «очима» контролюючих органів — наскільки повним є документування операцій та як дотримуються норм законодавства в обліку.

На відміну від зовнішнього, внутрішній аудит допомагає не лише виявити недоліки в організації діяльності компанії, а й сформувати шляхи їх усунення та недопущення в майбутньому. Адже під час аудиту можуть бути встановлені не тільки формальні порушення. Наприклад, перевірка може показати слабкі місця в комунікаціях між підрозділами, «провисання» на окремих ділянках або, навпаки, дублювання функцій. Також у процесі роботи внутрішній аудитор може виявити можливі шляхи раціоналізації облікових дій.

Організації та методики проведення аудиторської перевірки система внутрішнього аудиту на підприємстві сприятиме зниженню ризику прийняття недоцільних та неефективних управлінських рішень із розвитку суб'єкта господарювання як у даний момент, так і в довгостроковій перспективі. Узагальнюючи результат, зазначимо, що за сучасних умов господарювання система внутрішнього аудиту на підприємстві повинна бути не лише науково обґрунтована, а й розглядатись як невід'ємна складова частина успішного розвитку господарської діяльності. Таким чином, організаційно-методичне забезпечення внутрішнього аудиту на підприємстві як система взаємопов'язаних елементів (об'єкта, суб'єкта, предмета, мети,

основних завдань, принципів, стандартів, методичного інструментарію) покликана забезпечити формування ефективної системи внутрішнього аудиту. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є формування адаптивної моделі організаційно-методичного забезпечення внутрішнього аудиту за окремими напрямками та об'єктами аудиту.

Література:

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Ч. 1–3. – 2014 р.; пер. з англ. О.Л. Ольховікової, О.В. Селезньова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apu.com.ua/891-mizhnarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-audit-u-oglyadu-inshogo-nadannya-vpevnenosti-tasuputnikh-poslug-vidannya-2014-roku>.
2. Бутинець Ф.Ф. Аудит: [підруч.] / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: Рута, 2012. – 672 с.
3. Колос І.В. Внутрішній аудит як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства / І.В. Колос, Н.Й. Радіонова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз». – 2013. – Вип. 1, 126-141 с.

Світлана Науменкова, Вероніка Клименко
(Київ, Україна)

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ НОРВЕГІЇ

Зарубіжний досвід створення та функціонування інвестиційних фондів набуває особливого значення в умовах повоєнного відновлення економіки України. З огляду на масштабні руйнування, спричинені війною та посиленням економічної нестабільності, актуалізується роль держави у формуванні стратегії довгострокового інвестування як ініціатора залучення та гаранта повернення коштів для реалізації масштабних інвестиційних проектів, у т. ч. таких, що реалізуються за участі іноземних інвесторів з використанням коштів різноманітних інвестиційних фондів. Так, Норвегія – один з найбільших інвесторів в економіку України. Насамперед, це стосується відновлювальної енергетики, а експорт риби, ІТ-аутсорсинг і суднобудівна промисловість традиційно були найважливішими секторами норвезько-української торгівлі.

Заслугує на увагу дослідження таких типів регульованих фондів, що функціонують в Норвегії, як: UCITS, національні фонди, спеціальні фонди (які також є національними фондами), EuVECA, EuSEF та ELTIF (цей тип фонду планується до впровадження).

Так, UCITS (Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities) – це підприємства з колективного (спільного) інвестування в цінні папери (такі, що перебувають в обігу на регульованих ринках); є відкритими фондами із публічним розміщенням (пропозицією) і жорсткими вимогами до складу, якості, ліквідності та структури активів. Регулюються відповідною Директивою [1] та ін. актами законодавства ЄС.

Як альтернатива UCITS, національні фонди є окремим класом фондів цінних паперів, які відрізняються від основних правил, що застосовуються до фондів UCITS, насамперед пов'язаних з інвестиційними обмеженнями та правилами диверсифікації.

Спеціальні фонди (до переліку яких відносяться також AIF) – це підкатегорія національних фондів, є фондами цінних паперів, які, порівняно з UCITS та звичайними національними фондами, мають більшу гнучкість щодо інвестиційної стратегії, методів інвестування та вимог до викупу. Зауважимо, що AIF (Alternative Investment Funds) – фонди альтернативних інвестицій; фактично включають усі інші регульовані фонди, що не є UCITS. Компанії, що здійснюють управління такими фондами, регулюються Директивою AIFMD [2].

Після запровадження AIFMD у Норвегії національні фонди (включаючи спеціальні фонди) не є такими поширеними, як нерегульовані структури AIF, в основному через відсутність гнучкості щодо інвестиційної стратегії та викупу порівняно з нерегульованими AIF.

Регуляторні положення відповідно до Регламенту ЄС 345/2013 про європейські фонди венчурного капіталу (EuVECA) і Регламент ЄС 346/2013 про європейські фонди соціального підприємництва (EuSEF) були впроваджені і набрали чинності в Норвегії з серпня 2021 р. Регламент ЄС 2015/760 про європейські довгострокові інвестиційні фонди (ELTIF) очікується до імплементації [3].

Нормативна база Норвегії значною мірою базується на законодавстві ЄС. Хоча Норвегія не є членом ЄС, разом з тим ця країна є частиною Європейської економічної зони (ЕЕА), що створена та регулюється Угодою про ЕЕА. Законодавство ЄС не трансформується автоматично в норвезьке законодавство, але таке законодавство включається в Угоду про ЕЕА і згодом інкорпорується в норвезьке законодавство норвезьким парламентом [3].

Відповідно до Угоди про ЕЕА Норвегія зобов'язана імплементувати більшу частину регуляторних положень щодо фінансового законодавства ЄС. Проте через постійні зміни виникають певні обмеження та гальмування щодо впровадження цих регуляцій в Норвегії.

Директива 2009/65/ЄС [1] і Директива 2011/61/ЄС [2] про менеджерів фондів альтернативних інвестицій реалізуються в Норвегії на основі Закону про фонди цінних паперів та Закону про керуючих фондами альтернативних інвестицій (Закон про AIFM). Незважаючи на те, що обидві директиви значною

мірою спрямовані на гармонізацію з країнами європейської економічної зони, певною мірою використано гнучкість для національного регулювання.

Характеризуючи структуру активів та стратегії інвестування, більшість інвестиційних фондів можна охарактеризувати як фонди акцій та фонди облігацій. На рис. 1 наведено інформацію про Топ-10 інвестиційних фондів акцій за показником середньої дохідності за останні 3 роки.

Таблиця 1.
Топ-10 інвестиційних фондів акцій в Норвегії за показником середньої дохідності за період 2019 – 2021 рр., %

Назва фонду	Місце в ренкінгу	Середня дохідність за останні 3 роки, %
DNB SMB N	1	20,72
DNB SMB A	2	20,31
SR-Bank Norge D	3	17,61
DNB SMB R	4	17,54
SR-Bank Norge C	5	17,20
SR-Bank Norge A	6	16,73
SR-Bank Norge B	7	16,70
Storebrand Verdi N	8	16,08
Storebrand Verdi A	9	15,29
Fondsfinans Utbytte	10	14,89

Джерело: складено за даними [4]

Отже, найбільш прибутковими фондами в Норвегії упродовж останніх років є фонди DNB та SR-Bank Norge. DNB SMB — це взаємний фонд з активним управлінням портфелем, в структурі якого переважно знаходяться акції малих і середніх компаній, що котируються на Oslo Børs, але є можливість інвестувати до 20% капіталу в інструменти на глобальних регульованих ринках. Інвестиції в DNB SMB, як правило, характеризуються більш широкою диверсифікацією активів на основі інвестування в акції малих та середніх компаній. Цей фонд з активним управлінням портфелем. Еталонним індексом фонду є індекс Oslo Børs SMA (OSESX). Фонди акцій мають високий ризик, тому рекомендований горизонт інвестування становить 6 років і більше.

Аналізуючи дохідність фондів облігацій, слід звернути увагу на значно менше значення показника дохідності порівняно з інвестуванням у фонди акцій (табл.2).

Таблиця 2.
Інвестиційні фонди облігацій в Норвегії за показником середньої дохідності за період 2019 – 2021 рр., %

Назва фонду	Місце в ренкінгу	Середня дохідність за останні 3 роки, %
Holberg Kreditt B	1	2,92%
Alfred Berg Nordic High Yield ACC	2	1,67%
Holberg OMF	3	0,73%
Eika OMF	4	0,45%
Alfred Berg OMF Kort I	5	0,37%
DNB OMF	6	0,29%
Danske Invest Norsk Likviditet OMF	7	0,07%
KLP FRN P	8	0,06%
Storebrand Korte Renter SII	9	-0,15%
Nordea FRN OMF	10	-0,17%

Джерело: складено за даними [4]

Так, найбільш прибутковим серед фондів облігацій є Holberg Kreditt B, який є фондом з активним управлінням, починаючи з моменту його створення у 2000 році. Інвестиційна стратегія базується на формуванні довгострокових концентрованих портфелів і ретельному відстеженні фінансових показників компаній – об'єктів інвестування.

Характеризуючи дохідність Alfred Berg Nordic High Yield ACC, слід зазначити, що стратегія інвестування орієнтована на дотримання відповідального інвестування та ESG-стандартів. З 1 січня 2013 року усі норвезькі фонди Альфреда Берга повинні мати однаковий інвестиційний профіль, сформований з дотриманням ESG-стандартів. Пайовий фонд Alfred Berg Indexes дотримується основного індексу фондової біржі Осло.

Привертає увагу досвід функціонування Суверенного фонду багатства Норвегії розміром 1,2 трлн. дол. США, який є найбільшим у світі державним фондом багатства. Враховуючи, що фонд отримав статус глобального та має здійснювати інвестиції за межами цієї країни, водночас постає питання щодо активізації можливого двостороннього українсько-норвезького інвестиційного співробітництва з огляду на подальше зміцнення співпраці у сфері енергетики [5]. Суверенний фонд багатства, що володіє еквівалентом приблизно 1,5% кожної зареєстрованої на біржі компанії в світі, мав надходження в розмірі 36,8 млрд дол. США у першій половині 2022 року. Проте слід зазначити, що фонд отримав за першу

половину 2022 р. найбільші втрати у 14,4%, що є еквівалентом 174 млрд. дол. США, через високу волатильність на фондовому ринку та активний продаж активів у всіх секторах, крім енергетичного [6].

Цей нафтовий фонд був створений у 1996 році для інвестування доходів від нафтогазової промисловості Норвегії та розміщений у її центральному банку. Міністерство фінансів Норвегії визначає загальну інвестиційну стратегію фонду. Суттєві зміни потребують схвалення Стортингу – парламенту Норвегії. Стратегія щодо оперативного управління фондом передається Норвезькому банку. Виконавча рада Norges Bank випускає стратегічний план управління фондом, включно з основними стратегіями, які Norges Bank Investment Management має використовувати для досягнення максимально можливого прибутку. Як свідчить практика, використовуються різноманітні додаткові інвестиційні стратегії, які адаптовані до унікальних характеристик фонду з огляду на розмір акумульованих у ньому коштів та горизонт інвестування [7].

Існує широкий політичний консенсус щодо стратегії управління фондом. Норвежці дотримуються підходи, за яким менше витрачання коштів сьогодні, означає можливість впоратися зі спадами та кризами в майбутньому. Надлишки бюджету перераховуються до цього фонду, а дефіцити покриваються коштами фонду. У середньому уряд має витратити лише суму, еквівалентну реальній прибутковості фонду, яка, за оцінками, становить близько 3% на рік.

Кошти фонд спрямовуються на інвестування в об'єкти відновлюваної енергетики, переважно в Європі та Північній Америці. Інвестиційна стратегія орієнтована на проєктах із зниженим ризиком зміни на електроенергію, стабільним грошовим потоком і обмеженим технологічним ризиком.

Слід зазначити, що виконавча рада Norges Bank встановила ліміти ризику для географічних регіонів, життєвого циклу проєкту та коефіцієнтів боргу, що створює суттєві обмеження інвестування в об'єкти інфраструктури на території України. У межах цих повноважень фонд може інвестувати безпосередньо в активи на розвинених ринках Європи та Північної Америки, а також в активи на стадії експлуатації чи будівництва.

Враховуючи ситуацію, що склалася на Україні, вважаємо за доцільне звернути увагу на існуючі інструменти Групи Світового банку (WBG) для забезпечення від політичних ризиків при реалізації проєктів альтернативної енергетики в країнах з нестійкими економіками зокрема: гарантія МБПП з часткового покриття ризиків проєкту (*IBRD Partial Risk Guarantee*) – надається під проєкти за участю приватного сектору, які реалізуються за схемою: «будівництво – експлуатація – передача», концесійні, приватизаційні, проєкти державно-приватного партнерства);

- анклавна гарантія МБПП з часткового покриття ризиків проєкту (*IBRD Enclave Partial Risk Guarantee*), яка застосовується переважно для експортно-орієнтованих, валюто генеруючих проєктів за участю приватного сектору;
- гарантія MAP з часткового покриття ризиків проєкту (*IDA Partial Risk Guarantee*);
- страхування політичних ризиків Багатосторонньою агенцією з гарантування інвестицій (*MIGA Political Risk Insurance*) [8, с. 13-14].

Також заслуговує на увагу використання концесійних угод, особливо, якщо вони реалізуються за участі іноземних інвесторів. Проте концесійна діяльність іноземних інвесторів не повинна супроводжуватися втратою конкурентних переваг приймаючою стороною та завдавати прямих або непрямих втрат концесієдавцю.

Література:

1. Directive 2009/65/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0065>
2. Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0061>
3. Fund Finance laws and regulations. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/fund-finance-laws-and-regulations/norway>
4. Fondsdata. Verdipapirfondenes forening. <https://vff.no/fondsdata>
5. Україна і Норвегія налаштовані на подальше зміцнення співпраці у сфері енергетики. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-i-norvegiya-nalashтовani-na-dalshe-zmicnennya-spivpraci-u-sferi-energetiki>
6. Norway's oil fund chief warns of tough times ahead for investors. Financial Times. 2022. URL: <https://www.ft.com/content/10725417-9896-4cbf-830a-24ce65382226>
7. How we invest. Norges Bank Investment Management. 2018. URL: <https://www.nbim.no/en/the-fund/how-we-invest/>
8. Науменкова С., Міщенко С., Тіщенко Є. Фінансові інструменти забезпечення від політичних ризиків у проєктному фінансуванні. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Економіка. 2016. №10 (187). С. 6–17. DOI: 10.17721/1728-2667.2016/187-10/1

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЄКТУ

Процес ідентифікації та управління ризиками інвестиційного проєкту повинен мати систематичний та безперервний характер а також супроводжуватися постійним моніторингом внутрішнього і зовнішнього середовища господарюючого суб'єкта з метою виявлення потенційних загроз та можливостей.

У наукових працях таких вчених, як І. А. Бланк, І. А. Воропаєв, С. Б. Давидов, А. Б. Ідрисова, К. В. Ілляшенко, С. В. Саговарозкрито сутність та класифікації ризиків інвестиційної діяльності підприємств. У свою чергу, такі науковці як Р. Баурер, С. Д. Бушуєв, В. Г. Герасимчук, Е. О. Гурін, В. М. Глібчук, З. Коллар, Н. Є. Скоробогатова у своїх працях розкрили теоретичні обґрунтування класифікації ризиків та їх адаптації під специфіку інвестиційного проєкту. Крім того, теоретичні надбання щодо прояву факторів та чинників ризиків підприємств розкриті у працях І. Т. Балабанова, А. Бутуханова, В. В. Вітлінського, В. М. Гранатурова, С. У. Наконечного, В. Романова, Н. Т. Севрука, Н. М. Скриби. Однак у зазначених наукових дослідженнях недостатньо приділено увагу взаємозв'язку елементів ідентифікації ризиків, який чинить вплив на процес ідентифікації ризиків і має теоретико-методичне значення для підприємств та прикладне застосування суб'єктами виробничо-комерційної діяльності.

Провівши аналіз вітчизняних та іноземних публікацій з теорії інвестування, нами було встановлено, що більшість науковців розглядають інвестиційний ризик у контексті оцінювання ефективності реальних інвестицій, насамперед інвестиційних проєктів.

Ю. М. Правик у своїй праці [1, с. 332] трактує ризик інвестиційної діяльності як небезпеку потенційно можливої втрати підприємцем ресурсів, недоодержання доходів (чи навіть отримання збитків) порівняно з варіантом, розрахованим на оптимальне використання ресурсів, чи появи додаткових витрат у результаті реалізації інвестиційного проєкту.

Б. М. Щукін [2, с. 94] пропонує розглядати інвестиційний ризик як потенційну ймовірність недосягнення запланованих цілей інвестування (у вигляді прибутку або соціального ефекту).

Вартим уваги є визначення Н. А. Хрущ [3, с. 159], згідно якого інвестиційний ризик – це ситуативна характеристика суб'єкта економічної діяльності, за якою існують альтернативи його розвитку, які мають імовірнісний характер і таким чином відображають невизначеність кінцевого результату його діяльності.

Ризик існує лише щодо подій, які не відбулися, тобто прогноуються, очікуються в майбутньому. Невизначеність щодо тієї чи іншої ситуації, яка може скластися в майбутньому, і формує поняття ризику. Рішення про використання свого капіталу інвестор приймає, орієнтуючись на прогноз майбутніх подій за проєктом згідно з бізнес-планом. Насамперед інвестор зацікавлений у прибутковості. Велике значення для нього мають також гарантованість виконання бізнес-плану, впевненість у тому, що проєкт реалізується успішно.

Інвестиційний план завжди орієнтується на майбутнє і тому пов'язаний з великою невизначеністю щодо економічної ситуації та поведінки людей. Досить імовірно, що з об'єктивних чи суб'єктивних причин інвестиційні плани не реалізуються.

Під інвестиційним ризиком розуміють імовірність нездійснення запланованих цілей інвестування (у вигляді прибутку або соціального ефекту). Ризику важко позбутися, але ним можна керувати, заздалегідь оцінюючи, розраховуючи, описуючи, плануючи дії, що мають знизити вірогідність небажаних подій під час реалізації інвестиційного проєкту. Цей комплекс дій становить зміст управління ризиком і дає змогу підготуватися до небажаних подій і зменшити втрати від них. Проте повністю гарантувати щось у майбутньому не вдається нікому, у тому числі й інвесторові.

Ризик можуть спричинити несприятливі умови, спільні для всіх сфер економіки, – у цьому разі ризик називають систематичним (загальноекономічним). Якщо ризик пов'язаний з умовами конкретного проєкту, то він є індивідуальним (несистематичним). Залежно від чинників ризик поділяється на багато видів (рис.1). Фактично будь-яка подія або дія інвестора щодо реалізації проєкту супроводжується ризиком невиконання проєкту. Наприклад, ризик низької якості будівельних робіт, ризик впливу на проєкт значної девальвації гривні, ризик технічних відмов обладнання, ризик втрати кваліфікованого персоналу, ризик розриву договору оренди приміщень тощо. Будь-яка подія при реалізації проєкту дає однойменний ризик.

Виокремлюються також агреговані типи ризиків.

Політичний, правовий і загальноекономічний ризики належать до зовнішніх умов реалізації інвестицій. Інші форми ризику передусім пов'язані з можливими помилками планування та організації самого проєкту.

Технічний ризик зумовлений недоліками та помилками різних аспектів інвестування (якість проєктування, технічна база, вибрана технологія, організація управління проєктом, перевищення кошторису тощо). Фінансовий ризик пов'язаний з тим, що не досягаються цілі певних складових фінансового плану проєкту: джерела та обсяги фінансування, незадовільний фінансовий стан партнерів, несвоєчасне надходження коштів від реалізації, неплатоспроможність покупців продукції, власні підвищені витрати за проєктом тощо.

Рис. 1. Форми інвестиційного ризику

Маркетинговий ризик виникає через прорахунки під час оцінювання ринкових умов дії проекту: ринок збуту та постачання сировини й матеріалів, організація реклами та збутової мережі, обсяг ринку, час виходу на ринок, цінова політика, низька якість продукції. Екологічний ризик пов'язаний з недостатньою розробкою питань впливу на навколишнє середовище, можливої аварійності, з відносинами з місцевою владою та населенням. Ризик учасників проекту пов'язаний з усіма несподіваними подіями в управлінні та фінансовому стані підприємств-партнерів.

Завдяки комплексним діям інвестор може зменшити ризик, проте повністю його подолати неможливо. У загальному випадку вибір інвестиційного проекту є компромісом між намаганням отримати прибуток і врахуванням його реалістичності (рівнем ризику та його оцінкою). Серед засобів зниження ризику слід виокремити загальноприйняті прийоми та рекомендації (рис. 2):

Рис. 2. Заходи щодо управління інвестиційним ризиком

– страхування проекту як єдиного комплексу або, якщо це не вдається (через значний ризик українські страхові компанії практично ігнорують цей вид страхових послуг), страхування окремих активів проекту;

– забезпечення високої ліквідності інвестицій. Бажано, щоб активи проекту мали ринковий попит не лише з боку проекту. Це гарантуватиме можливість їх продажу в разі припинення проекту і зменшить збитки від рішення про вихід з проекту. Про ліквідність активів проекту слід вирішити заздалегідь, до прийняття рішення щодо його реалізації;

– диверсифікація – розподіл капіталу за кількома об'єктами (проектами) з метою зниження впливу однієї негативної події на ефективність всієї програми інвестицій. Диверсифікація може здійснюватися

також у межах одного проекту: орієнтація на кількох споживачів продукції проекту, організація збуту в різних місцях або регіонах, використання обладнання різних типів тощо;

– розподіл проекту на кілька частин і створення об'єкта інвестування як об'єднаного комплексу таких частин. Кожну з частин комплексу можна буде експлуатувати автономно, вона даватиме прибуток і окупатиме витрати. Крім фінансової економії коштів через передчасне введення об'єкта в експлуатацію поетапність забезпечує перевірку комерційної реальності проекту і ранню діагностику доцільності проекту при використанні лише частини капіталу;

– хеджування – використання механізмів закріплення договірних умов у відносинах партнерів на прогнозований період з тим, щоб обидві сторони, які домовляються, «забезпечили тили» в разі негативних змін у кон'юктурі ринку в майбутньому;

– своєчасне планування та створення необхідних резервів і запасів матеріальних та фінансових ресурсів, а також часу;

– кваліфіковане опрацювання договорів і контрактів між партнерами інвестиційного проекту, своєчасне опрацювання в них прав та обов'язків сторін за умов можливих негативних подій і конфліктних ситуацій;

– повноцінне інформаційне забезпечення інвестиційних планів, постійний інформаційний моніторинг ситуації на ринку, у партнерів, споживачів, в економіці країни;

– орієнтація на сфери діяльності з підвищеним рівнем монополізму (регіонального, місцевого) на ринку, на взаємопов'язані виробництва (інтегрований бізнес);

– використання загальноприйнятих систем і засобів безпосередньої охорони майна проекту.

З метою розрахунку можливих варіантів дохідності проекту залежно від різних обставин використовують кілька підходів:

1) аналіз чутливості проекту до змін окремих факторів, що впливають на дохідність проекту. Цим методом оцінюють важливість впливу окремих факторів (ціни реалізації, собівартості, обсягу виробництва, вартості обладнання тощо) на загальну прибутковість проекту і за отриманими результатами вживають заходи для ґрунтовнішої розробки інвестиційних планів і зниження ризикованості, пов'язаної з виявленими факторами;

2) аналіз прогнозованих сценаріїв розвитку загальноекономічних умов та обставин здійснення інвестиційного проекту. Розрахунки можна виконувати за трьома сценаріями: базовий розрахунок при середніх найімовірніших умовах; оптимістичний варіант (у разі найкращого перебігу подій за всіма факторами, що впливають на дохідність проекту); песимістичний варіант, в який закладено найгірші можливі ситуації у країні і на конкретному ринку;

3) метод статистичних випробувань, коли за допомогою ПЕОМ розраховують безліч варіантів дохідності проекту залежно від показників-факторів у заданих діапазонах їх зміни. У результаті отримуємо в автоматичному режимі середні показники та статистичні характеристики їх варіації і розподілу для подальшого аналізу найважливіших для дохідності проекту показників і рівень ризикованості проекту за різними напрямками.

Рейтинги можливих чинників ризику проекту потрібно розраховувати для кожного проекту.

Отже, одним з основних питань, що потребує невідкладного вирішення, при здійсненні інвестиційної діяльності є виникнення інвестиційних ризиків. Як правило, вони призводять до недосягнення запланованих цілей інвестування та недоотримання грошової вигоди суб'єктами інвестиційної діяльності. Ефективне управління інвестиційними ризиками допоможе ідентифікувати слабкі місця ще на початку реалізації інвестиційного проекту. Тому інвесторам необхідно якомога раніше виявити інвестиційний ризик, проаналізувати та оцінити наслідки від настання ризикової події а також розробити заходи, що допоможуть мінімізувати негативний вплив від реалізації інвестиційного ризику.

Література:

1. Правик Ю. М. Інвестиційний менеджмент: Навч. посіб.– К.: Знання, 2007. – 431 с.
2. Щукін Б. М. Інвестування: курс лекцій / Б. М. Щукін. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
3. Хрущ Н. А. Інвестиційна діяльність: сучасні стратегії та технології. – Хмельницький: ХНУ, 2004. – 309 с.

Світлана Шелєхова
(Харків, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ СУЧАСНОСТІ

Адміністративний менеджмент - це діяльність з управління всередині колективу підприємства, установи, організації, державного органу, що спрямована на вирішення зовнішніх завдань, створення в колективі найкращих умов для цього. [2, с. 18]

Адміністративний менеджмент є функціональним підвидом управління, так само як і фінансовий менеджмент, ризик-менеджмент, управління персоналом тощо, який увібрав у себе певні специфічні риси управлінської діяльності, відмінні від інших видів управління.

Менеджер та адміністратор є термінами, які дуже часто замінюються один одним. Існує очевидна відмінність між менеджерами та адміністраторами, однак для широкого загалу людей, ці два терміни є взаємозамінними. В багатьох компаніях, особливо малих, особа, яка є адміністратором, найчастіше, є тією ж хто виконує обов'язки менеджера. Однак у великих організаціях це є дві різні посади, що передбачають різні права та обов'язки. Адміністратор на підприємстві встановлює правила, стандарти, норми, формує політику, тобто фактично є законодавчою владою підприємства та організації, а менеджер здійснює виконавчі функції в управлінні. Тому адміністратор приймає стратегічні управлінські рішення в організації, коли менеджер приймає рішення в межах рішень та норм встановлених адміністраторами.

Більшість науковців сходяться на тому, що адміністратор виконує функції планування, організації, а менеджер – мотивації та контролю, регулювання. Інші переконують, що у діяльності адміністратора домінують функції – організації та мотивувації, а інші три у діяльності менеджера (планування, контроль та регулювання). Відповідно адміністратор повинен володіти вміннями та знаннями адміністратора, рідше аніж технічними, натомість, менеджер особливо нижчих рівнів управління повинен володіти насамперед вміннями комунікування та технічними знаннями та навичками.

Система адміністративного управління персоналом відповідає на питання: як потрібно працювати, як працівникам будувати відносини з керівниками і колегами, як оплачується і стимулюється праця, як керівникам правильно управляти підлеглими. [4]

Умови функціонування підприємств сьогодні значно змінилися у зв'язку з повномасштабним вторгнення Росії в Україну. Тож постали нові завдання перед керівниками відділів державних установ та відомств, радниками, експертами та консультантами, керівниками адміністративних служб підприємств. Однак невизначеність та хаос часто є джерелом виникнення інновацій за умови вмілого використання адміністративних методів управління.

Адміністративний орган виступає як системо-утворюючий елемент організаційної структури управління, який пов'язаний із формуванням і реалізацією управлінського впливу. Страх, винагорода, традиції, харизма, переконання та участь в керівництві є класичними інструментами, які управлінець використовує для впливу на працівників, апелюючи при цьому до їхніх потреб.

Але сьогодні надважливою для співробітників стала емоційна підтримка з боку керівництва. Адже війна – це абсолютно нестандартна подія, яка прямо впливає на базову потребу людини у безпеці. Команді керівників сьогодні потрібно взяти на себе відповідальність не тільки за бізнес цілі, а й за психологічний стан працівників. [1, с. 130]

Психологічний вплив – це вплив на психічний стан, почуття, думки і вчинки інших людей за допомогою винятково психологічних засобів: вербальних або невербальних, з наданням їм права і часу відповідати на цей вплив. На мою думку, на перше місце став особистісний авторитет керівника. Дуже важливим моментом сьогодні є надання людям часу і можливості подумати про безпеку персональну та родинну й повернутися в ресурсний стан.

Рішення адміністрації залучати юристів організації стосовно всіх важливих нагальних питань: статусу тимчасово-переміщеної особи, мобілізації, пільг від держави та ін. значно поліпшують психологічний стан підлеглих.

Необхідність збереження колективу – є також одним із основних завдань керівника, що базується на ставленні до співробітників як до носіїв цінних знань, що адаптовані та глибоко інтегровані в розвиток підприємства.

Війна ставить перед керівниками не тільки проблему збереження робочих місць, але і швидку адаптацію робітників до воєнних умов. Нові потреби – нові можливості. Серед таких дистанційна форма роботи. Це можливість відчувати свій внесок у нашу спільну перемогу.

Хочу ще приділити увагу психологічним аспектам адміністрування, які теж вносять зміни в основні завдання керівників. А саме:

- фокусування власної уваги та уваги підлеглих, яким передається інформація, не стільки на негативних чинниках, скільки на позитивних;
- стимулювання до моделювання майбутнього на базі не старих засадничих ідей, а якісно нових ідей, що зумовлюють соціальну та індивідуальну творчість;
- віднайдення власної ролі як керівника у забезпеченні належного функціонування та відновлення держави;
- переосмислення моделей та методів управління, їх оновлення із застосуванням творчих концепцій сучасного менеджменту;
- проведення наукових досліджень та використання їх результатів іншими лідерами для прискорення економічного відновлення і розвитку підприємства і розбудови України.

Відновлення економіки Україні багато в чому визначається формуванням сучасних управлінських відносин, сучасних методів і принципів адміністрування. Саме адміністративний менеджмент забезпечує зв'язаність, інтеграцію економічних процесів в організації. [3, с.46]

Література:

1. Адміністративний менеджмент: навчальний посібник / Н. Я. Михаліцька, М. Р. Верескля, В. С. Михаліцький. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.

2. Дунда С.П., Побережна М.П. Адміністративний менеджмент: Конспект лекцій для студ. напр. 6.030601 «Менеджмент» денної та заочн. форм навч. – К.: НУХТ, 2013. – 122 с.
3. Новікова М. М. Конспект лекцій з дисципліни «Менеджмент і адміністрування (адміністративний менеджмент)» (для студентів усіх форм навчання напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент) / М. М. Новікова; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 98 с.
4. Система адміністративного управління. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентина Загалевич
(Кам'янець-Подільський, Україна)

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ БЛАГОДІЙНИК ТА ДУХОВНИЙ БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Митрополит А. Шептицький народився 29.липня 1865 р. в родовому маєтку Прилбичі, що на яворівщині поблизу Львова у сім'ї графів Івана Шептицького й Софії з роду Фредрів. Рід Шептицьких – найстаріша українська боярська родина, грамоту на право земельного володіння якій 1284 р. видав син короля Данила Галицького – Лев Данилович. Представники цього роду обіймали високі військові, державні, церковні посади спочатку в Галицькій, а пізніше у Польській, Австрійській державах [1, с. 159].

Батько Митрополита Андрея походив з древнього лицарського роду Сасів, що одержав свою шляхетність від самого Данила Галицького за особливі заслуги перед князівством. Правда, ще у XVII – XVIII ст. рід цей через шлюби з поляками повністю ополячився. Івен Шептицький був галицьким послом (депутатом) до Австрійського парламенту. Батьком Софії Шептицької був польський письменник Александер Фредро, пам'ятник якому у Львові стояв до 1939 р [4, с. 670].

Під час хрещення його назвали Романом Марією Олександром. Призначення своє юний Роман (ім'я Андрей отримав при складанні чернечих обітів) зрозумів дуже рано. З дитинства хлопчик відрізнявся великою вразливістю й особливою побожістю. Ще десятирічним хлопчиком заявив батькам, що буде священиком. Навчався у Краківській гімназії Св. Анни, яку завершив з відзнакою у 1883 р., після чого заявив, що бажає поступити в чернечий орден василіанів [4, с. 670]. Так як сім'я була католицькою, то бажання Романа перейти в греко-католицьку віру здалося для батька неприйнятним. Щоб син одумався, батько наполіг на тому, щоб син пройшов військову службу та отримав вищу освіту. У кавалерійському полку юнак прослужив недовго – захворів на скарлатину, що дала ускладнення на суглоби. Після того вивчав право на юридичному факультеті Краківського й Вроцлавського університетів і у 1888 р. отримав науковий ступінь доктора права, що відкривало йому великі перспективи. Однак після подорожі до Києва 1887 р. він обирає інший шлях піти до монастиря отців Василіан у Добромилі, повернутися до східного обряду і українських коренів. Навіть отримав благословення папи Льва XIII, якого він відвідав у Римі.

У 1892 р. став священиком у Перемишлі, згодом – магістром молодих ченців у Добромилі, а з 1896 р. – ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові. Якийсь час був професором теології в Христинополі. А у 1899 р. імператор Франц Йосип I іменував Шептицького єпископом Станіславської єпархії, а Папа Римський Лев XIII затвердив це рішення. У 1900 р. після смерті митрополита Юліана Куїловського, Папа Римський призначає Шептицького митрополитом Галицьким і Львівським. Через півтора року (1901) став Митрополитом Галицьким, Архієпископом Львівським та Єпископом Кам'янець-Подільським і обіймав цю посаду до своєї смерті 1.11.1944 р [1, с. 159].

Слід відзначити, що Митрополит Андрей ніколи не відокремлював служіння Богові від служіння своєму, українському, народові, вважаючи таким чином, головну мету свого життя двоєдиною. Протягом усього 44-річного архієрейства А.Шептицький піклувався про українську культуру. Він став одним з перших вищих ієрархів греко-католицької церкви, що почав використовувати у спілкуванні з віруючими рідну мову, створив апостольський вікаріат для греко-католицької церкви й домігся будівництва двох греко-католицьких церков у Боснії й Герцоговині. Дійсно, своїми діями він щоденно розбудовував кожну складову суспільного життя, закладав необхідні цеглинки для творення потужного державного організму [4, с. 670].

Проповідуючи християнське милосердя, митрополит здійснював дієві заходи в цьому напрямку. В одному з листів до матері Андрей Шептицький писав: “Для мене, місіонера, нема і не може бути ні однієї чужої ділянки з життя дорученого мені Богом народу, незалежно, чи це буде промислом чи шкільництвом, мистецтвом чи гігієною, купецтвом чи філософією, наукою чи спортом” [1, с. 159]

Протягом свого життя Великий Митрополит допомагав культурним установам – “Просвіті”, “Сільському господареві”, Науковому товариству ім. Шевченка, “Рідній школі”, “Пластові”, опікувався заснуванням Національного музею, Церковного музею у Львові, Богословської академії, Земельного банку гіпотетичного, Народної лічильниці, дівочої гімназії, малих семінарій у Львові та Рогатині, а також зібрано одну з найбільших у Європі колекцій іконопису.

А. Шептицький був ініціатором добродійних акцій, меценатом. Живучи досить скромно, архієрей віддавав усі прибутки з митрополичих осідлостей і свого родинного маєтку на народні цілі.

Щороку двадцять бідних юнаків і двадцять дівчат, за рахунок коштів А. Шептицького отримували змогу здобути освіту. Доречно звернутись до спогадів мешканки Львова пані Стефи, котра згадує, що саме за допомогою А.Шептицького змогла отримати освіту“ Батько поїхав до Львова. На прийом до владики, виявляється, було дуже легко потрапити. З великою увагою поставився А.Шептицький до цієї справи, довго розмовляв з батьком про селянські проблеми, про цьогорічний урожай та інші болючі теми людини, яка приїхала з села. І як результат цього візиту – навчання доньки в гімназії сестер Василіянок» [1, с. 159].

Великий Митрополит піклувався і про сиріт. Саме за його сприянням були відкриті притулки для сиріт, організовувалося вивезення хворобливих дітей з міста в село. Досить цікавим є факт 1921 р., коли

70 дітей похворіли на трахоми. Постала необхідність ізоляції дітей, для яких організували кімнати митрополичої палати [2].

У період першої світової війни з приходом росіян на західноукраїнські землі почалось гоніння та переслідування священнослужителів УГКЦ. Після взяття Львова митрополита Андрея Шептицького за антиросійську пропаганду й підтримку цесаря заарештували, вивезли до Києва, потім заслали в Курськ а пізніше перевезли суздальський Спасо - Єфрیمیївський монастир. Лютнева революція принесла митрополитові звільнення. На честь повернення А.Шептицького на батьківщину з російського ув'язнення у вересні 1917 р. українська громадськість у Львові збрала 312 тис. крон для заснування "Фонду ім. Митрополита Андрея гр. Шептицького для українських сиріт". Зворушений митрополит дякував за такий доказ любові до його особи, і не приховував задоволення, що саме на таку благородну мету львів'яни зробили пожертву. Він зауважив, що доля сиріт дуже хвилює його і тому він також доєднається до благодійного фонду, здійснивши пожертву у розмірі 890 тис. крон.

Митрополит Шептицький щедро фінансував сиротинець сестер Василіанок, особливо дбаючи про харчування сиріт.

Заснував "Порадню Матерів" на Янівській передмісті Львова у закупленому та утриманому ним будинку "Дитячі Ясла", тим самим демонструючи турботу про немовлят [1, с. 160].

Не буде, мабуть, перебільшенням сказати, що його діяння торкнулися практично кожної української родини в Галичині, але не тільки в Галичі, а й в багатьох інших регіонах України і за її межами і незалежно від приналежності до релігійної конфесії. Недаремно І.Франко називав його українським Мойсеєм.

У роки другої світової війни, піддаючись смертельній небезпеці, Шептицький ховав у монастирях сотні євреїв, урятував кілька сімей рабів, відкрито засуджував у проповідях політику геноциду. Вдячні євреї поставили пам'ятним Андрею Шептицькому державі Ізраїль [4, с. 671].

Філантропічна місія Великого Митрополита викликала закономірну ланцюгову реакцію в усього свідомого українського громадянства. Кожен – від неграмотного селянина до професора університету - скільки міг, добровільно жертвував на українські захоронки, сиротинці, гімназії та фахові школи. Бо твердо вірив: тільки йдучи шляхом слуги божого митрополита Андрея, тільки безкорисно творячи добро в ім'я свого ближнього, можна досягнути справжнього щастя для себе, своїх дітей і для всього українського народу.

Велике значення приділяв вихованню молоді, що відображено у "Слові про вчителів. В якому можна прочитати такі рядки "Виробляйте в молоді самостійність та індивідуальність! Учть її більше числити на себе, ніж на других. Учть не оглядатись на поміч роду та краю, а власною ініціативою дороблятися самостійного буття" [5].

У своїх посланнях до вірних А.Шептицький закликав, щоб усі вони давали приклад християнського життя, любові до свого народу, правдивого патріотизму. він писав: "У християнських народів нема більш виховної сили над силу Церкви. Вона виховує народи, вона вщиплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які роблять з неї доброго патріота і мудрого громадянина... Поза церквою є ще інституції, що є добрими школами громадських чеснот. Тими інституціями є родина, громада та добровільні об'єднання і спільноти людей. Вони є знаменитими школами громадських чеснот, бо вони є тими органічними клітинами, з яких складається всенародний організм" [5].

Як бачимо, Андрей Шептицький відіграв вагому роль у формуванні української нації, національної самосвідомості, став символом української церкви, духовності нації та національного і духовного єднання народу.

Література:

1. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні Навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон, 2004. 174 с.
2. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: УЗ-х кн. Кн. 3: кінець XVI - сер. XIX ст. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
3. Курляк І., Лаба С. А.Шептицький як меценат національної освіти. Сучасне українське виховання.
4. Левашова І.Ю. Вони змінили світ. Донецьк: Глорія-Трейд. 2011. 704 с.
5. Митрополит Шептицький – праведник миру і твердиня Христової віри (до 150-річного ювілею Андрея Шептицького) Матеріали регіональної студентської конференції вищих навчальних закладів І-ІІ р.а. Тернопільської області. 11 листопада 2015р. URL: <https://chdmc.org.ua/wp-content/uploads/11/mrskr2015.pdf>

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА**Тетяна Щербина
(Лозова, Україна)****ПРИКЛАДНА МАТЕМАТИКА У СВІТІ СКЛАДНОСТІ**

Велике місце у сучасних математичних дослідженнях займає прикладна математика та її взаємозв'язки із фундаментальними дослідженнями. Історично виникло розуміння того, що математизація всіх видів діяльності не є виправданою. Разом з тим з'ясувалося, що застосування математики для постановки та вирішення переважної кількості практичних проблем можливе і навіть необхідне. Таким чином математика вийшла з ідеального світу математичних абстракцій на терени життєвого світу.

З появою в математиці нового інструменту для дослідження – обчислювальних систем, здійснилися величезні зміни в науці – як у науковому мисленні, так і в предметній галузі та в методах. Проблемне поле математики безмежно розширилося, оскільки виявилось можливим досліджувати складні системи з величезною кількістю змінних. Сучасний математик має справу зі складними системами і як із предметом дослідження, і як із інструментом. Величезний арсенал проблем стали постачати соціальні практики. Що стосується природних явищ, то вони перед сучасними математиками постали в новому світлі - у світлі складності. Більш того, життєвий світ, повсякденна практика сучасності породили ситуацію, розуміння якої не вкладається в рамки звичного досвіду людини: набутий досвід сьогодні вже не може служити надійним орієнтиром у світі – виявилися затребуваними наука і особливо математика: математичне початок сьогодні проникає у всі галузі людської діяльності. Майже всі сфери людської діяльності зосереджені на вирішенні своїх внутрішніх проблем, у результаті ставлять перед математиком зовнішні стосовно математики мети. Розвиваючись за законами своєї внутрішньої логіки, математична наука сьогодні охоплює різні види практики та пред'являє до них свої вимоги, підпорядковуючи собі та організовуючи на свій лад предмет дослідження. У цьому діяльність математика перебуває під впливом таких поза математичних чинників, як умови замовника (актора); потужності обчислювальних машин разом із обслуговуючими професіоналами; особливостей досліджуваного об'єкта. Тільки внутрішньою логікою розвитку математики таке математичне дослідження пояснити неможливо. Раніше, не в дуже далекому минулому, за допомогою методів класичного математичного аналізу можна було вирішувати дуже обмежене коло найпростіших, з сучасної точки зору, завдань із галузі фізики, механіки, астрономії. Багато в чому саме через відсутність обчислювальної техніки «математики протягом цілого століття мали перебувати в розрідженій атмосфері розуму та логічних структур, які ніде не стикаються з реальною дійсністю». Останні півстоліття ситуація докорінно змінилася. Відкрилася дивовижна область прикладної математики, де панують не закон і чинна причина, а модель і кінцева причина – ціль. Ці дослідження мають більше подібності з інженерними науками, ніж з науками фундаментальними: в них об'єктом дослідження є можлива дія людини в проблемній для неї ситуації, причому в життєвої проблемної ситуації. Тут проявляється людина як тілесна, етична, цілеспрямована, яка володіє ціннісно навантаженим мисленням – людина бажає і діє. Про дії актора вчені-математики активно заговорили тоді, коли почали розвиватися сучасні технології, що поєднують науку та інтереси людини, а проблемна ситуація стала осмислюватися як складна система. Поняття складної системи стало настільки звичайним, що математик часто опускає епітет "складна". Поняття системи є теоретичним засобом, за допомогою якого дослідник досягає розуміння цікавої для нього ситуації. Бачити предмет дослідження як складну систему – суть принципу складності, настільки характерного сучасної науки. Система будується з певного концепту, тобто, її сенсу, що задається вченим. Актора щось цікавить, він чогось хоче, тобто, має якийсь намір – це трансформується вченим на концепт. Важливо відзначити, що у дослідженні присутня матеріально-технічна база, виступає наявна обчислювальна система, що має конкретні характеристики – такими як потужність, швидкодія. Цей інструмент математичного дослідження впливає на те, яка проблема буде сформульована і поставлена, отже, і на те, яка математична модель у результаті буде побудована. Результат математичного дослідження виявляється соціально забарвленим через його залежність від використання обчислювальної машини певного класу. Як не здавалося б це дивним, з погляду традиційних наукових уявлень, але якщо немає відповідної обчислювальної системи, то немає й моделі.

Впровадження людини у світ своєю дією актуалізує світ складності. Взаємодія зі світом породжує невизначеності - як у розгортанні цього процесу взаємодії, так і в поясненні та розумінні того, що відбувається. Процес взаємодії у результаті виявляється складною системою. З боку суб'єкта взаємодія здійснюється за допомогою дії: суб'єкт має деякий намір і бажає здійснювати таку систему дій, яка виявилася б ефективною з погляду реалізації його наміри. Складається наступна ситуація: є людина і протистоїть їй середовище – Людина та «воно». У людини свої наміри, але «воно» байдуже до бажань людини і поводить відповідно до властивих йому законів («воно» може бути і природним, і людським). Ситуація постає як складна. Об'єктивна невизначеність проявляється у ній через взаємодії людини і зовнішнього середовища: людина її не споглядає, а впроваджується до неї, виходячи зі своїх власних інтересів. Наука в руках людини допомагає їй виробляти цілі і досягати їх. Рішення проблеми полягає в тому, щоб враховувати інтереси навколишнього середовища і виробляти розумні цілі для людини, а також можливі шляхи їх досягнення – цьому сприяють ідея систем, комп'ютер, прикладна математика.

Сучасний інструмент математики – обчислювальна система – дозволив вченому увійти у світ складності. Об'єктом виступає потенційно можлива взаємодія актора із зовнішнім світом (дія актора). Ця взаємодія репрезентується поняттям проблемної ситуації. Внаслідок дослідження проблемної ситуації вчений «накидає» на неї «покривало» математичного апарату та отримує математичну модель. Доводиться: а) будувати модель проблемної ситуації; б) досліджувати та вивчати цю математичну модель, а за необхідності коригувати.

Часто кажуть, що фахівець із прикладної математики займається дослідженням моделей. Така думка ґрунтується на тому факті, що в процесі дослідження математичної моделі математик може уточнювати її щодо проблемної ситуації. Але ця думка справедлива лише частково. Як правило, найважливішим є перший етап дослідження – побудова математичної моделі.

Від нього залежить свідомість всього дослідження. Моделі конкретні, відносяться до одиничного, виражають конкретну проблемну ситуацію (за наявності єдиних методів моделювання). Модель будується для здійснення конкретної практичної дії. У реальній практиці і намір, і дія є предметом серйозного математичного дослідження. Математик-аналітик формулює проблему, визначає критерії, яким має задовольняти рішення, здійснює пошук можливих рішень, потім порівнює рішення та критерії. Схема міркування не завжди проглядається явно в діяльності математика, і часто виявляється прихованим, тільки мається на увазі, одна ланка - актор. І тут його мотиви, цінності, якими він керується при формулюванні свого наміру, не входять у сферу дослідження математика. Масштаби проблем у прикладній математиці можуть бути різними: від завдання спланувати будівництво ділянки магістралі до прийняття стратегічних рішень у сфері досліджень, де у явній формі доводиться враховувати мотиви, цінності, особисті переваги актора, а не лише ресурси та обмеження, здійснюється у системному аналізі як методології підтримки прийняття рішення. В інших випадках ціль – намір може бути заданий без значної невизначеності. Крім того, «намір» може лише матися на увазі як кінцеве призначення дослідження за межами математики для життєвої практики. Сучасна прикладна математика досліджує ті проблеми, які пов'язані з життям: робота математика націлена на дослідження та вирішення певної скрути, що має місце поза математикою. Метою математичного дослідження є досягнення наміру-мети актора інтелектуальними засобами в інтелектуальному світі. Завдання полягає над забезпеченні розуміння чи пояснення ситуації через розуміння істини, але завдання у тому, щоб забезпечити досягнення мети найефективніше, тобто. розробити проект діяльності. Заявлений актором намір, тобто. зовнішня мета, на основі математичних та обчислювальних засобів трансформується в математичне дослідження. Ця область математичної діяльності відрізняється від тієї, яку називають додатками математики або математизацією, і відрізняється тим, що в цьому випадку саме аналітик математик спочатку формулює завдання, що фактично означає формування математичного бачення деякої нематематичної ситуації.

У математика є засоби для формулювання проблеми та її вирішення – творча діяльність, системне мислення та теорія систем, а також комп'ютер та апарат прикладної математики. Короткий огляд проблем показує, що сучасна прикладна математика має своїм предметом потенційну діяльність (дії) людини-актора, що здійснюється в конкретні соціально-культурні умови. Прикладна математика вивчає діяльність математичними засобами, тобто. зрештою, організацію цієї діяльності, а зміст діяльності є умовою для її успішного проектування. Фактично прикладна математика як галузь знання має прагматичний характер. У ній йдеться не про опис-розуміння властивостей математичних об'єктів як ідеальних сутностей і не про описі реальності, як це має місце в природничих та суспільних науках, а про те, як досягти потрібного результату внаслідок виконання деякої діяльності. Оцінка тут здійснюється з погляду ефективності, а чи не істинності. Така вимога технічних наук, як практична ефективність дослідження, тут виступає як необхідну умову цієї діяльності. Якщо кажуть, що прикладна математика займається дослідженням математичних моделей, це означає, що модель вже побудована. При цьому залишаються осторонь питання проте, як вона була побудована і моделлю чого вона є – і відповіді на ці питання. Але це основні питання, оскільки моделювання покликане моделювати те, що цікаво і потрібно акторові-замовнику. Якщо модель побудована, вона може бути досліджена математиком: він досить цього професійних засобів. У цьому всі ланки математичного дослідження – розуміння проблемної ситуації, математична модель, алгоритм, програма, комп'ютер – взаємопов'язані. Як правило, моделювання здійснюється з орієнтацією на замовника-актора.

Прикладна математика використовується як інструмент для подолання людських проблем. Людська практична діяльність, наскільки можна, постає як об'єкт сучасної прикладної математики. Оскільки сучасна прикладна математика має своєю кінцевою метою забезпечення практики відповідними ефективними інструментами вирішення проблем, вона є прагматичним видом наукового дослідження. Усвідомлюючи свій об'єкт дослідження, свою функцію у вивченні явищ, прикладна математика своє когнітивне завдання розуміє як конструювання ефективних систем діяльності.

Література:

1. Зарічний М. М. Паліндроми // У світі математики. – 2008. – № 1. – С. 68–73.
2. Зарічний М. Елементи теорії соціального вибору. – Львів: ЛМГО «Інститут політичних технологій»: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 160 с.
3. Панас Г.І. Прикладна математика і не тільки.- ДНЗ «Нововолинський центр ПТО » 2018. – 238 с.
4. Возняк Г., Маланюк М. Взаємодія теорії з практикою в процесі вивчення математики.- К.: Рад. шк., 1989 р.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

**Наталія Романенко, Надія Криницина, Вікторія Шкретій
(Черкаси, Україна)**

ІНФОГРАФІКА ЯК ЗАСІБ ЛАКОНІЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Основою оцінки якості вищої освіти й професійної підготовки фахівців, незалежно від рівнів акредитації та форм навчання, є стандарти вищої освіти. Узагальнення компетентностей, яких має набути здобувач вищої освіти, та їх візуалізація, можуть бути здійснені за допомогою інфографічних композицій.

Для забезпечення програмних результатів навчання згідно стандарту вищої освіти спеціальності 022 Дизайн другого (магістерського) освітнього рівня (далі Стандарт) [1] та розробленої в Черкаському державному технологічному університеті (ЧДТУ) освітньої програми підготовки магістрів спеціальності Дизайн (за видами) [2], пункт 13 Матриці відповідності визначених Стандартом результатів навчання та компетентностей (022 «Дизайн»): «Обирати оптимальні методи викладання матеріалу студентській аудиторії в межах фахових компетентностей; вміти програмувати, організовувати та здійснювати навчально-методичне забезпечення фахових дисциплін» передбачає засвоєння студентами магістратури навчальної дисципліни «Методологічні основи дизайн-освіти» (далі МОДО).

Студенти магістратури після засвоєння МОДО мають набути інтегральних компетентностей до абстрагування, аналізу та синтезу умов і складових проектування дизайн-об'єктів, здійснення навчального процесу студентів першого (бакалаврського) рівня освіти щодо вміння ставити художньо-мистецькі завдання і пропонувати способи їх вирішення;

Студенти магістратури мають бути ознайомлені з основними засадами освітянського процесу вищої школи, з вимогами до проведення навчального процесу в ЧДТУ, з положенням про навчально-методичне забезпечення дисциплін освітніх програм підготовки дизайнерів, вміти користуватися освітніми програмами, навчальними планами, робочими навчальними планами, програмами навчальних дисциплін і робочими програмами.

Методи викладання передбачають поєднання лекційних і семінарських занять з домашніми творчими завданнями, самостійну роботу студентів. Програма навчальної дисципліни МОДО містить два змістових модулі: «Педагогіка надання знань з художнього проектування» та «Творчість і творче мислення». Набуття практичних навиків з педагогіки здійснюється шляхом підготовки і викладання студентом магістратури однієї лекції, проведення семінарських і практичних творчих занять, керівництва семестровою роботою студента.

При викладанні теми: «Характерні особливості професії дизайнера» студенти магістратури отримують завдання: «Створити інфо-графічну композицію на тему: «Знання, яких має набути майбутній дизайнер» [3]. Студент магістратури має скрупульозно ознайомитися із стандартом вищої освіти підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня освіти, із програмними компетентностями, яких має набути студент, розібратися із тлумаченням терміну «інфографіка», як засобом донесення інформації, що використовується у царині графічного дизайну.

Термін інфографіка, згідно до Оксфордського словника англійської мови, тлумачиться як візуальне представлення інформації або даних, тобто набір зображень, візуалізація даних за допомогою графічних елементів з метою покращити сприйняття інформації, підвищити можливості зорової системи людини бачити моделі і тенденції, а це можуть бути різного роду знаки: кругові діаграми та гістограми, знаки і знакові системи з мінімумом тексту, який коротко тлумачить огляд теми [4]. Зазвичай, для швидкої й чіткої передачі інформації в інфографіці використовуються яскраві, привабливі візуальні елементи. В якості прикладу можна навести інфографічну композицію Колеснікової Т.В. [4], де автор запропонувала систему наукового обґрунтування дій і взаємодій елементів навчального процесу взагалі.

Рисунок 1. Зразок застосування інфографіки в сучасних педагогічних технологіях [4].

Знання, яких має набути майбутній дизайнер першого освітнього рівня узагальнені структурно-логічною схемою в наступній послідовності:

- загально-художні знання передбачають розвиток природних здібностей здобувача вищої освіти, його власного відчуття гармонії, краси;
- знання з філософії мають сприяти розвитку комунікативної культури при проектуванні соціального простору;
- професійно орієнтовані знання передбачають наукове осмислення форм віртуального й реального простору, законів формотворення, вміння створювати нові комунікаційні системи і мережі, тобто – гармонійне середовище життєдіяльності людини: від ідеї до її реалізації в матеріалі;
- загальнотеоретичні – потребують ознайомлення з дисциплінами історико-культурного циклу, соціологічного й економічного характеру щодо вміння обґрунтувати в процесі розробки дизайн-об'єктів та їх сервісного обслуговування трансформаційні процеси сполучення соціальної складової та художньо-проектної діяльності;
- організаційно-технічні знання передбачають оволодіння принципами і прийомами збору, систематизації та використання інформації, ознайомлення з економічними аспектами роботи підприємств, проектно-конструкторських організацій та різних видів діяльності, екологічними проблемами, питаннями безпеки життєдіяльності;

• інженерно-технічні та технологічні знання передбачають засвоєння техніки, засобів комп'ютерної графіки та принципів конструювання дизайн-об'єктів, технології виробництва матеріалів та виробництва речей, обладнання й допоміжного інструментарію, чинних стандартів й технічних умов їх виготовлення;

Із робіт, виконаних студентами магістратури ЧДТУ спеціальності Дизайн поточного навчального року найбільш інформативною виявилася робота Кринициної Надії (рис. 2). Обґрунтування використаних знакових елементів студентка здійснила наступним чином: верхня частина композиції, до якої веде ціле-направлена стежка – це можливість отримання диплому бакалавра зі спеціальності Дизайн за трьома освітніми програмами: «Графічний дизайн», «Промисловий дизайн», «Дизайн середовища»; логотип кафедри дизайну розміщено за відповідних видів дизайну. Над бакалаврською освітою – образ магістра – як можливість подальшого навчання.

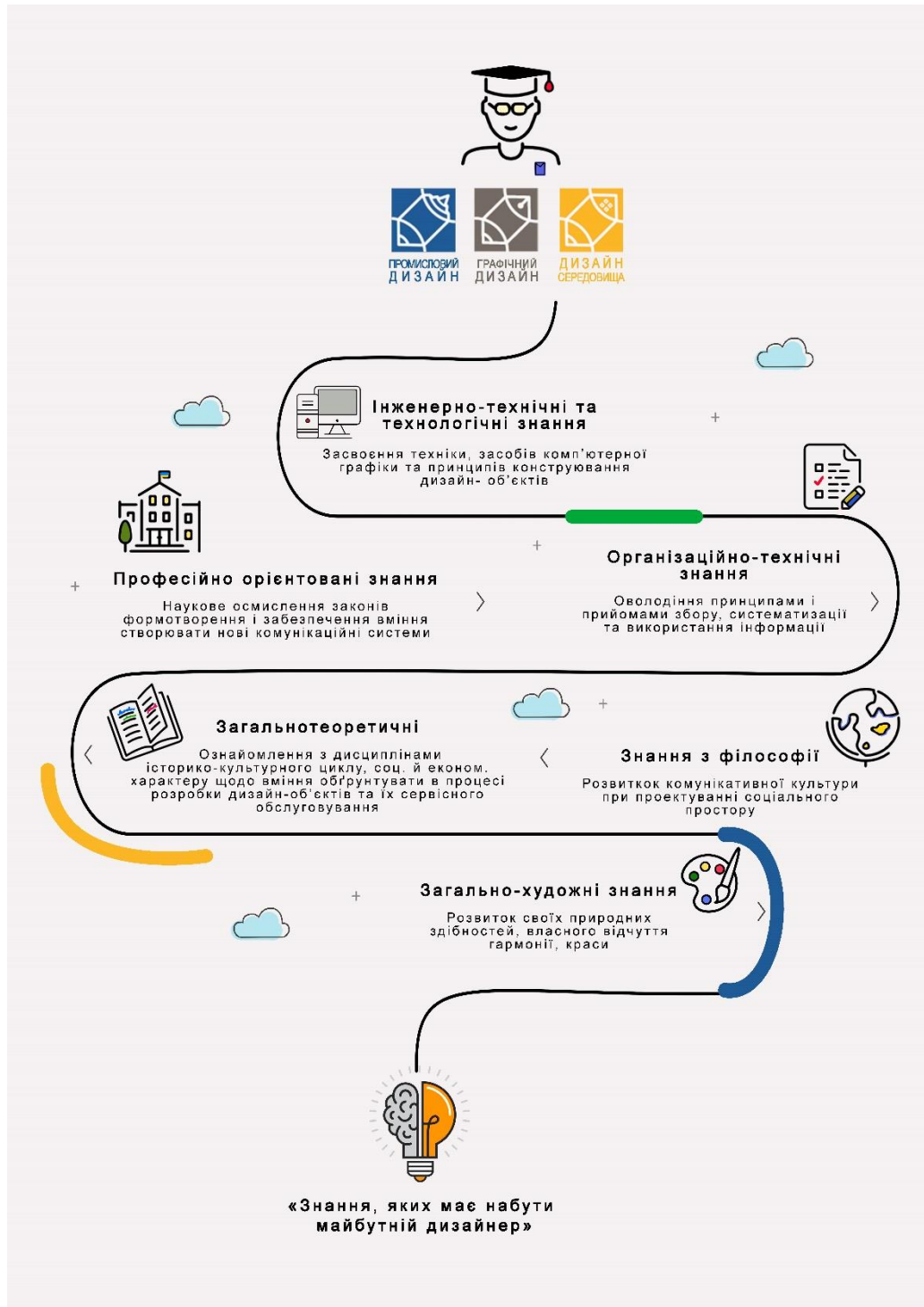

Рисунок 2. «Знання, яких має набути майбутній дизайнер». Криницина Н.

Початок інфографічної композиції, цілеспрямованої стежки – «світла голова», яка має бажання отримати освіту дизайнера, набуває загально-художніх знань (знак - палітра з кісточкою). Наступний етап – студент набуває знань з філософії, які мають сприяти розвитку його комунікативної культури при

проектуванні соціального простору (знак-глобус), і загальнотеоретичних (розгорнута книга). Професійно орієнтованих знань (знак у вигляді будівлі) і організаційно-технічних студент набуває на третьому курсі (знак у вигляді листка із завданнями, зміст яких асоціюється зі збором, систематизацією та використанням інформації). Останній етап набуття вищої освіти першого ступеня зі спеціальності Дизайн – це кваліфікований, науково-технічний підхід до виконання своєї дипломної кваліфікаційної роботи із застосуванням комп'ютерної графіки.

Композиційна цілісність дизайну запропонованої інфографіки та її динаміка забезпечується використанням ціле-направленої «стежки» і єдиного шрифту «Agial» різного кеглю. Головну інформацію позначено шрифтом більшого кеглю і жирним, вторинну й пояснення – меншим кеглем.

На плакаті було використано два основних кольори: сірий – теплого відтінку в якості тла і чорний, для передачі основної інформації. Незначні кольорові акценти: жовтий, синій та зелений застосовані з метою поетапного розмежування набуття студентом відповідних знань і, на наш погляд, певного розвантаження й відпочинку очей. Динамічність фонового акценту забезпечують фігурки у вигляді хмарок, що дозволяє глядачеві краще зрозуміти наведені на плакаті дані.

Висновки

1. Інфорграфіка як засіб лаконічної передачі інформації отримала подальший розвиток в системі дизайн-освіти.

2. Застосування інфорграфіки при засвоєнні будь якої теми здатне покращити сприйняття інформації шляхом активізації зорової системи студентів бачити знакові моделі і чути текст, що їх обґрунтовує.

3. Осучаснення педагогічних технологій шляхом застосування інфографічних композицій надає можливість поліпшити ефективність засвоєння знань студентами.

Література:

1. Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня, галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 022 «Дизайн». Затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 21.12.2018 р. № 1433. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/022-dizayn-magistr.pdf> (дата звернення 12.01.2023);
2. Освітня програма Дизайн (за видами) / Факультет гуманітарних технологій / Відомості про освітні програми, що реалізуються в ЧДТУ. URL: <https://chdtu.edu.ua/info/vidomosti-pro-osvitni-programi-yaki-realizuyutsya-v-chdtu> (дата звернення 20.02.2023).
3. Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни «Методологічні основи дизайн-освіти» для здобувачів освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 022 Дизайн освітньої програми Дизайн (за видами): [Електронний ресурс] / [упоряд.: Романенко Н. Г.]; М-во освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: ЧДТУ, 2021. – 66 с. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/4080>.
4. What is an Infographic? Examples, Templates & Design Tips. URL: <https://venngage.com/blog/what-is-an-infographic/#1> (дата звернення 26.02.2023).
5. Колеснікова Т.В. Інфографіка "Сучасні педагогічні технології" URL: <https://vseosvita.ua/library/infografika-sucasni-pedagogicni-tehnologii-404293.html>.

Дарина Лутченко
(Київ, Україна)

ФОТОГРАФІКА ЯК МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ РЕКЛАМИ

Графічний дизайн в Україні на даний час є найбільш затребуваною і домінуючою формою дизайнерської діяльності, що зумовлює необхідність усвідомлення та наукового обґрунтування його різних напрямів і зокрема рекламного графічного дизайну.

Рекламний «бум» у сучасному суспільстві дозволяє говорити про експансію реклами, найважливішою складовою якої є проектування візуальної і, в тому числі, фотографічної інформації для різноманітних носіїв - поліграфічних, телевізійних (скрін дизайн), виробів текстильної та легкої промисловості, інтер'єрного текстилю.

Реклама стала нині частиною повсякдення, без неї важко уявити сучасне життя. Вона створює віртуальний світ і залучає до нього споживача, формуючи його інтереси й потреби.

Важливу роль в становленні і розвитку графічного дизайну реклами відіграє фотографія. Рекламна фотографія, яку уособлення інформації, легко сприймається будь-якою складною системою (масовою суспільною свідомістю), а також людиною за однієї умови - втілення фотографічної інформації в адекватно знайденій дизайнером виразній художній формі. Проте практика показує, що художники, які працюють у сфері рекламного графічного дизайну, недостатньо усвідомлюють проектний творчий потенціал сучасної фотографії та не володіють методами її проектування з використанням сучасних комп'ютерних технологій.

У чому полягають особливості використання фото технологій в сучасному рекламному графічному дизайні? Які приховані можливості образного відображення сучасного життя містить у собі фотографіка? Як рекламна фотографіка взаємодіє з теоретичними та методологічними аспектами сучасного рекламного графічного дизайну? Як впливає розвиток автоматизованих систем проектування на дизайн сучасної фотографії? Відповіді на ці питання неможливо отримати без наукового аналізу сучасного художнього проектування рекламної фотографіки та зацікавленого вивчення історії застосування фотозображень в образотворчому, прикладному мистецтві та графічному дизайні. Щоб використовувати проектування рекламних фотографічних систем, необхідно розуміти конкретні форми їх становлення та видозміни у часі. Особливу роль в осмисленні цих процесів є вивчення історії американського та європейського дизайну, які відіграли виняткову роль у розвитку графічного дизайну реклами.

Впровадженням фотозображень у різні види мистецтва та рекламний графічний дизайн присвятили свої творчі експерименти піонери фотографіки: О. Родченко, В. Ромер; художники-авангардисти: Г. Клуцис, К. Блоссфельд, С. Делоне, В. Єрмілов, О. Екстер, Ман Рей, Л. Мохой-Надь, Е. Лисицький, К. Малевич; фотохудожники; майстри фотографії ХХ століття: Е. Блюменфельд, Е. Стайхен, Н. Паркінсон, Р. Аведон, П. Ліндберг.

Творчі пошуки майстрів знайшли відображення в теоретичних розвідках та дослідженнях, серед яких роботи винахідника техніки фотомонтажу О. Родченка, в яких розглядалися питання фотографіки та подвійної експозиції [11], робота відкривача техніки фотограми Л. Мохой-Надя «Живопис або фотографія» (1929), який стверджував, що організовані світлотіньові ефекти збагачують сприйняття фотографії [12], теоретичні маніфести основоположника супрематизму К. Малевича [7].

Художнє проектування рекламної фотографіки вбирає в себе, окрім практики, дві основні галузі досліджень: праці з фотографії та спеціальні дослідження в галузі рекламного графічного дизайну. На сплетінні цих гілок виникає і розвивається методика сучасної рекламної фотографіки. Вона розвивається не без впливу загальних тенденцій у мистецтві та дизайні ХХ-початку ХХІ століть.

Метою проведеного дослідження стало виявлення принципів та розробка методів проектування фотографіки для сучасного рекламного графічного дизайну, з використанням комп'ютерних технологій. Для реалізації цієї мети було розглянуто історичний досвід впровадження фотозображень у рекламний графічний дизайн; прослідковано хронологію розширеного використання фотозображень та фото технологій у рекламному графічному дизайні; проаналізовано взаємозв'язок між розвитком фото технологій та формами застосування фотографій у рекламному графічному дизайні; розроблено методи проектування творчої фотографіки із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій, із заздалегідь продуманими і визначеними художньо-виразними графічними засобами.

Як свідчить історичний досвід впровадження фотозображень у графічний

Дизайн реклами розпочався наприкінці ХІХ століття з ефективного та масштабного впровадження фотографії у комерційну рекламу [6, с. 64]. Починаючи з 20-х років ХХ століття у графічному дизайні реклами виділяється два напрямки застосування фотографії: фотографія як документальний матеріал та фотографія як джерело для подальшої творчої переробки [6, с. 70].

Розвиток фотографіки завжди був щільно пов'язаний з розвитком фото технологій та технологій друку, а з 1980 року з розвитком комп'ютерних технологій та програмування. Тому у другій половині ХХ століття відбулося масове впровадження фотографіки у сферу графічного дизайну реклами і формування окремого напрямку – рекламний графічний дизайн.

Використання матеріалів історії та теорії культури, історії та теорії фотографії та графічного дизайну, методології проектування, залучення зразків рекламних фотозображень з історії американської, європейської та вітчизняної фотографії, дали можливість провести експериментальний пошук в напрямку виявлення принципів та розробки методів проектування фотографіки для сучасного рекламного графічного дизайну, з використанням комп'ютерних технологій.

Вплив графічних мистецтв на фотографію простежується не тільки на всіх етапах її розвитку, а й є основою виникнення фотографічних технологій. Ще в ХІХ столітті Жозеф Нісефор Ньепс проводив досліді з геліографії з метою отримання копій гравюру [5, с. 7]. З ХІХ століття спроби імітації графічних малюнків тушшю, олівцем, а також технік різцевої гравюри та офорті не припинялися і згодом призвели до становлення нового напрямку у фотографії – фотографіки.

Фотографіка на перших етапах розглядалася як творча фотографія, в якій усвідомлено використовуються художньо-виразні засоби, накопичені історією розвитку графіки, яка виконується «вручну» - зокрема досвід роботи лінією, точкою, плямою та їх поєднаннями, що дозволило «підняти» фотозображення від збереження документальності та достовірності фото оригіналу до твору графічного мистецтва.

Розвиток технологій аналогової фотографіки та їх використання найбільшими майстрами графічного мистецтва Америки, Західної Європи та Росії першої половини ХХ століття заклали основи для розвитку фотографіки у сучасному рекламному графічному дизайні. Значна частина ефектів аналогової фотографіки була винайдена під час вирішення технологічних завдань поліграфії, а саме: фотограма, соляризація, експонування, барельєф, фактуризація, техніка ізогелії.

Асиміляція досвіду художньо-виразних засобів, накопичених світовою графікою, сприяли розвитку фотографіки в галузі рекламного графічного дизайну.

Розвиток сучасного дизайну фотографії пов'язаний із теоретичним та методичним забезпеченням автоматизованого художнього проектування у сфері рекламного графічного дизайну. Вивчення методів роботи на цифровій, фото та відеотехніці відкриває шляхи для подальшого розвитку методики проектування фотографії у сучасному рекламному графічному дизайні. Цифрова фототехніка дозволяє «замкнути» систему електронних приладів у єдиний високошвидкісний виробничий ланцюг і у поєднанні з комп'ютерними технологіями обробки фотозображень, трансформувати їх у високохудожню фотографію з метою застосування рекламі.

Методика художнього проектування фотографії, що розроблена на основі системного підходу і запропонована в науковому дослідженні, дозволяє фахівцям рекламного графічного дизайну вийти на новий рівень проектної творчості з використанням сучасних фото технологій.

В результаті проведеного дослідження зроблені наступні висновки:

доведено, що художнє проектування фотографії - одна з основних частин рекламного графічного дизайну, котра динамічно розвивається, має передісторію, історію та методику; запропоновано часові межі розвитку фотографії: етап I. Передісторія фотографії -XIX –початок XX століття, пов'язаний з першими дослідженнями застосування фотографії у поліграфії, які були обмежені технологічними процесами; етап II. Проектування фотографії - XX століття; етап III. Формування фотографії як різновиду графічного мистецтва - початок XXI століття. В цей час фотографія стає повноцінним об'єктом проектування у рекламному графічному дизайні. Застосування фотографії в Інтернет просторі завершила цей масштабний процес, ввівши фотографію в розряд інтерактивних видів графічного дизайну; сформульовано художньо-технічні вимоги щодо якості фотозображень, призначених для комп'ютерної обробки; розроблено методику формування фотографії на прикладі застосування програм CorelPhoto-Paint та Adobe Photoshop; розроблено методику проектування багаторівневих комп'ютерних фото ефектів, що не мають аналогів у "плівковій" фотографії; для вирішення завдань автоматизованого проектування рекламного графічного дизайну розроблено систему художньої організації рекламного графічного зображення з використанням фотографії, що включає шість структурних блоків: базу фотографічних зображень, базу шрифтів, базу графічних фактур, базу структур форм модного костюма, базу локальних палітр, базу алгоритмів рапортних побудов.

Література:

1. Актуальні проблеми дизайну в сучасному художньому просторі. Всеукраїнська студентська наукова конференція, 21-25 квітня 2005 року. Харків: ХДАДМ, 2005. 188 с.
2. Види цифрового друку [Електронний ресурс]: довідник / Лобода С. М., Денисенко С. М., Бобарчук О. А. Київ: Вид-во Нац. Авіац.ун-ту «НАУ-друк», 2021. 52 с.
3. Даниленко В.Я. Дизайн. Харків: Видавництво ХДАДМ, 2003. 320 с.
4. Емброуз Г., Оно-Білсон Н. Основи. Графічний дизайн 01. Підхід і мова / ред. О. Плаксі; пер. Т. Кривов'яз, Л. Базь, Р. Дзюба. Київ: ArtHuss, 2019. 192 с.
5. Новая история фотографии / ред. М. Фризо; пер. с франц., нем., англ. В.Е. Лапицкого, В.М. Кислова, Ю.Н. Попова, А.В. Шестакова. Санкт-Петербург: Machina; Андрей Наследников, 2008. 337 с.
6. Batterham D. The World of Ornament, 2018. 824 p.
7. Мохоли-Надь, Ласло. Википедия: веб-сайт. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Мохоли-Надь,_Ласло

Мирослава Сімінко
(Київ, Україна)

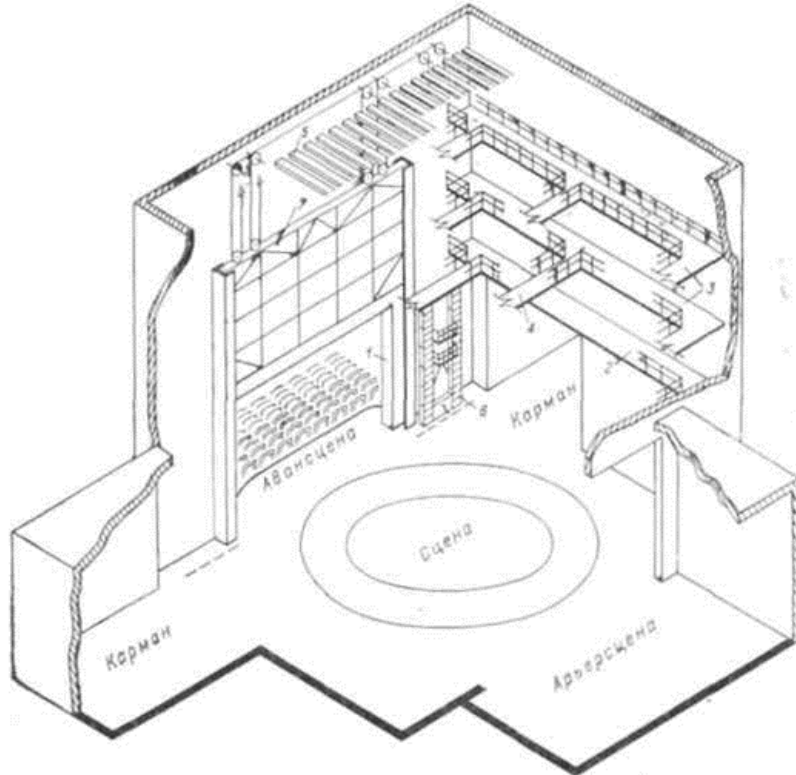
СВІТЛОВІДБИВНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК ЧАСТИНА СВІТЛОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ СЦЕНИ

З давніх часів людська діяльність розвивалась, з кожним століттям винаходили нові способи, щоб полегшити людське життя. Так було й із сценічною освітлювальною системою. Але чим краще були освітлювальні прилади, тим складніше було ними керувати. Театр являє собою єдність складних та різноманітних процесів і явищ. Його створюють не тільки драматургія і гра акторів, але і декорації, звукове оформлення, театральна техніка, художнє оформлення залу для глядачів, фойє, будівлі і, звичайно, театральне світло. Освітлення декорацій та костюмів передають об'єм, фактуру і живописні нюанси тканини, тим самим дає виставі більш реалістичний ефект. Театральне освітлення створює оптичні ілюзії глибини та ширини сцени, зміщення планів, рух неживих предметів тощо. З точки зору практики – всі задачі освітлення сцени можуть бути виконані різними варіантами, тому створення світлової системи спектаклю можна назвати самостійним мистецтвом [1]. Тому в даній статті ми пропонуємо розглянути використання світловідбивних елементів у сценічному освітленні.

Зародження сценічного освітлення відбувалось в Греції, де з'явилися перші театри, але там в основному були відкриті сцени й використовували вони натуральне освітлення. Якщо говорити про дослідження початку сценічного освітлення, то це італійська опера(ренесансна сцена) на початку XVI століття, бо це одна з перших закритих сцен і, звичайно, потрібно було її освітити. В основному використовували свічки та масляні лампи. Освітлення відбувалось над сценою та з її боків, а для зміни кольору освітлення – перед джерелом світла ставили посудини з різнокольоровою рідиною, наприклад,

для червоного кольору використовували вино [1]. Цей факт показує наскільки вигадливими були люди у минулому. Можливо це занадто проста ідея, але цікаве використання звичайних речей.

Однією з креативних ідей XVII ст. являється «задня яма», з якої на фоні заднього плану демонстрували декоративні фігури, приводячи їх у рух. На стінках ями встановлювали масляні лампи для більш кращого освітлення, так званій «театр тіней». Після початку використання сцени-коробки, зображеної на малюнку 1, крім свічок і масляних ламп використовували феєрверки, бенгальські вогні та факели. Поштовхом до створення організованого сучасного театру була поява поділу сцени на плани, що визначало відповідність глибини, ширини та висоти сценічного об'єму в італійському театрі на початку XVII ст. Також це допомогло для швидкої зміни декорації, яку піднімали вгору, тим самим до кожної конструкції було прикріплено свій світловий пристрій (софіта).

Мал.1. Сцена – коробка

Романтичний театр рубіж XVIII-XIX ст. це різка зміна технологій від класичного театру до більш сучасного, так як в минулому не було такого розвитку технології для втілення складних конструкцій театру. Дев'ятнадцяте століття збагатило освітлювальну техніку вугільними лампочками розжарювання для загального освітлення сцени, дуговими прожекторами і прожекторами для освітлення окремих персонажів і створення різних ефектів. Дугові лампи були недосконалі, тому в деяких театрах в кінці XIX ст. зберігалися прилади друммондового світла. В останні десятиліття XIX ст. техніка електричного освітлення дала театру нові, величезні можливості для вирішення різного роду творчих завдань [1].

В епоху технологій, більшість людей не здивувати різними винаходами, але зараз театри переживають не найкращі часи. Протягом червня-вересня 2020 року Cedos, за підтримки Українського культурного фонду, проводив дослідження дозвілля і культурних потреб молоді у Херсоні, Хмельницькому, Івано-Франківську. За їх статистику, тільки 5% дозвілля молоді проводить у театрі. Зазначають також у дослідженні, що молоді не вистачає сучасної альтернативної культури [5]. За для здивування публіки потрібно мати якісні костюми, декорації та світлові прилади, а деяким театрам не вистачає на це коштів. Тому і виникла така ідея використання ефектів відбиття світла.

Для початку розглянемо конкретно ефект відбиття світла. Дзеркальне відбиття, також відоме як просте відбиття, — це відбиття хвиль, наприклад світла, від поверхні, за якого кожен відбитий промінь утворює з нормаллю до поверхні, такий самий кут, як падаючий промінь, але по другий бік від нормалі, що лежить у площині, утвореній падаючим та відбитим променями. Результат полягає в тому, що зображення, утворене під час відбиття, є дзеркальним.

Якщо правильно розташувати дзеркала у потрібних місцях на сцені та направити на них софіти, то можна отримати цікаву гру світла та дзеркал, тим самим можна заощадити на дорогій техніці у театрі. Це перший момент використання сценічного освітлення з ефектом відбиття у дзеркалі.

Другий момент — це дзеркало з ефектом тунелю (малюнок 2). Таке дзеркало використовують у побутовому інтер'єрі, але, що заважає нам використати його у театрі?

Мал.2. Дзеркало з ефектом тунелю

Унікальна ілюзія досягається за рахунок використання двох дзеркал, одне з яких є одностороннім (повністю відбиває світло), а інше двостороннім (частково відбиває світло). Одностороннє дзеркало оточене по периметру світлодіодною стрічкою, а інше дзеркало розташоване паралельно йому на невеликій відстані попереду. Коли підсвічування увімкнене, воно відбивається між двома дзеркалами. Дивлячись у дзеркало з підсвічуванням, можна побачити безперервну лінію вогнів, що створює ілюзію глибини та безкінечного простору. Світло можна вимкнути, щоб повернути нескінченне дзеркало до нормального стану. Таке дзеркало можна використати як декорацію так і підсвітку [4].

Наступний матеріал – це світловідбивна тканина. Історія одягу зі світловідбивними смугами почалася 1964-го, коли шотландським залізничникам видали незвичайну уніформу. Це був чистий експеримент, покликаний зрозуміти, чи знизять катафоти на одязі співробітників залізниці кількість ДТП. Результат був приголомшливий: світловідбивні комплекти повністю вирішували проблему «невидимих» у темний час пішоходів. Незабаром у такі жилети і куртки переодягнулися дорожні, а потім і інші служби по всьому світу. Десятиліттями тканину-катафот використовували виключно для пошиття уніформ і спортивного одягу. Але 2004-го все змінилося: на світловідбивні стрічки звернув увагу найкращий британський модельєр Александр Макквін. Слідом підтягнулися Maison Margiela, Calvin Klein, Prada, Balenciaga, Yeezy.

До популяризації одягу зі світловідбивними елементами доклав руку і Карл Лагерфельд. Причому не тільки як дизайнер, а й як публічна персона. У 2008-му році на прохання французької дорожньої інспекції він став обличчям соціальної компанії. На постері Лагерфельд з'являвся в елегантному костюмі, краватці-метелику і жовтому світловідбивному жилеті, який використовують дорожні робітники. Слоган компанії звучав так: «Він жовтий, він потворний, він ні з чим не поєднується, але він може врятувати вам життя». Метою компанії було переконати водіїв, які виходять уночі на проїжджу частину, надягати світловідбивні жилети [6].

Світловідбивні матеріали, які використовують під час виготовлення одягу, мають спеціальне покриття у вигляді найдрібніших частинок світловідбивного пігменту, що показано на малюнку 3.

Мал. 3. Світловідбивний порошок

Світловідбивна тканина – це матеріал, з якого створюють різні речі. Раніше матеріал застосовували тільки для пошиття спеціального одягу. Зараз же з нього створюють не тільки робочу форму, а й дитячі речі, рюкзаки, аксесуари тощо(малюнок 4) [7].

Мал.4. Одяг зі світловідбивної тканини

У сценічному мистецтві дана тканина може використатися як елемент декорації або костюму, при цьому не потрібно використовувати підсвітку на сцені. Ще однією особливістю цієї тканини може бути використання її як основу для проєкції. Цей ефект може замінити сценічне освітлення та частину декорації.

Також це нагадало «Чорний театр», де використовувався активно оптичний ефект.

Чорний театр— вид театральної постановки з використанням принципу «чорного кабінету» — оптичного ефекту, який досягається за допомогою ультрафіолетового випромінювання на темній сцені з чорним фоном з метою приховати акторів, декорації, реквізити та предмети, або ж підкреслити їх. Цей вид сценічного мистецтва, що зародився в Азії, в наші дні поширений по всьому світу. Він став однією з впізнаваних пам'яток Праги, де багато театрів використовують цю техніку [3].

Тому ця ідея використання оптичних ефектів, за допомогою відбивної тканини, ефективний спосіб заміни світлових приладів на сцені.

Отже, хоч зараз техніка – незамінна річ, але в житті потрібна і альтернатива у складній ситуації. В даному випадку це сценічне освітлення, де використовується достатньо дорога освітлювальна техніка. Використання світловідбивних елементів таких як: дзеркала, дзеркала-тунелі та світловідбивні тканини – не тільки заощадить електроенергію та збереже техніку від навантаження, але й урізноманітнить спектакль, що може збільшити кількість відвідувачів у театр, серед яких буде і молодь. Тому ми вважаємо, що запропоновані вище ідеї будуть альтернативним дизайнерським рішенням та новинкою для глядачів у класичному театрі.

Література:

1. Ісмагілов Д. Г., Древалльова Е. П. ТЕАТРАЛЬНЕ ОСВІТЛЕННЯ. - 360 ст. Редакційна підготовка, концепція оформлення, дизайн, комп'ютерна верстка ЗАТ "ДОКА Медіа" За сприяння В.О. Шахматова, Е. Колтуковой, С. Денікіна, А. Кокарева;
2. Hecht, Eugene (1987). Optics (вид. 2nd). Addison Wesley. ISBN 0-201-11609-X.
3. Стаття «Засоби виразності театрального мистецтва - Культура і мистецтво» URL: http://8ref.com/17/referat_175056.html
4. «Секрет небиткого дзеркала з ефектом нескінченності», компанія AVERS, URL: <https://avers.ua/news/sekret-nebitkogo-dzerkala-z-efektom-neskinchennosti>
5. Стаття «Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні», блог Cedos, URL: <https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennia-dozvillia-i-kulturnykh-potreb-miskoi-molodi-v-ukraini/>
6. Журнал ELLE, ЙДУТЬ НА СВІТЛО: ЯК У МОДУ ПРИЙШЛА СВІТЛОВІДБИВНА ТКАНИНА, URL: <https://elle.ua/moda/fashion-blog/idut-na-svet-kak-v-modu-prishla-svetootrzhayushchaya-tkan/>
7. Сайт «Обрії Ізюмщини», «Світловідбивні тканини: властивості та особливості» URL:<https://obrii.com.ua/informatsiya/38158-svetootrzhayushhie-tkani-svoystva-i-osobennosti.html>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Шаура Аліна Юріївна.

Олександра Молочко
(Черкаси, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ МАКЕТУ САЙТУ З ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

На даний момент в Україні війна, яка тягне за собою жадливі культурні, екологічні, демографічні, економічні наслідки (перераховуються лише наслідки в рамках теми, насправді їх набагато більше). Але за негативними наслідками війни криється й національний підйом, колосальне збільшення людського інтересу до української культури, історії, визначних місць (ті, що знаходяться під загрозою і в безпеці). На даний момент – це прослідковується навіть за кордоном! Саме тому було прийнято рішення знайти зв'язок між бізнесом та даним феноменом і об'єднати це в проєкті сайту, аби людина будь-якої країни могла черпати якусь інформацію про Україну і отримати певні комерційні послуги, які слугуватимуть розвитку українського бізнесу.

Такі передумови склалися в унікальний проєкт, в якому поєднано практичну, комерційну складову та інтелектуально-просвітницьку. Часто на сайтах до будь-яких послуг, що пропонуються, можна побачити розділ «блог», де структуровано та змістовно описується щось унікальне, автентичне, щоб зацікавило користувача як іноземного, так і українського. Дуже добре це має працювати на сайтах туристичних послуг, саме тому було прийнято рішення спиратися на такі веб-сторінки.

Очевидно, що першим етапом досліджуються методи розробки дизайну (кроки, основні складові веб-сторінок тощо) [2-3] та аналоги[4-8], але це не найцікавіше. Було проведено невеличке опитування, після якого студенти проявили найбільший інтерес до об'єктів, що несуть в собі окрім історико-культурних сенсів ще й естетичні, обґрунтовуючи ці місця «затишними» і навіть, цитата: «дуже українськими». В цей момент згадується найвища цінність нашої країни, описана навіть в Конституції України – це земля [1]. Саме тому об'єктом дослідження проєкту став сайт туристичної фірми «Царина» (недоторкана людьми багата земля, що поросла бур'янами та польовими квітами, від слова –«цілинні землі») та його функціональні та візуальні особливості. Також в дослідженні доведено, що комерційні проєкти мають нести в собі інформаційну цінність, яка впливає на людський розум та є гарним маркетинговим рішенням, що викликає довіру у більшості користувачів послуг.

В результаті було пророблено чимало роботи, під час якої враховувались теоретичні аспекти з UI і UX-дизайну, а також проєкт виконувався за спеціальним планом, розробленим професійними дизайнерами для оптимізації дизайн-процесу. Перш за все проводиться аналіз предмету проєкту та збір інформації про об'єкт дослідження. На наступному етапі дизайнер проводить пошук аналогів, а також детальний аналіз конкурентів замовника. Шукає шляхи вдосконалення сайту замовника для підвищення його конкурентоспроможності.

Наступним кроком є безпосереднє створення структури сайту. Один з найцікавіших етапів, під час якого дизайнер продумує яким чином користувач буде рухатись сайтом. Зазвичай дизайнери намагаються зробити цей рух максимально коротким, в два-три кліка.

Схожим на попередній етап, але вже більш з продуманою структурою – є проротипування. Прототипом називають сторінки сайту, які містять в собі структуру, місце знаходження елементів, приблизний текст тощо, але при цьому не мають дизайнерського оформлення – це так званий «скелет сайту». На даному етапі починається робота UI дизайнера, який починає «прикрашати» сайт на основі попередньо створеного скелету сайту. Починається підбір спеціальних шрифтів, створення шрифтових пар, пошук фірмових кольорів тощо. Також на даному етапі створюються кнопки, іконки, інфографіка, ілюстрації – що завгодно. Далі вже проходить етап тестування інтерфейсу, після якого до дизайнерів надходять правки від тестувальників (є така професія, яку використовують в веб-розробці сайтів, ці люди звертають увагу на зручність користування сайтами).

Коли робота готова, макети передають верстальнику. На цьому компетенції UI/UX-дизайнера або дизайнерів завершуються.

Сайт вийшов практичний та функціональний і ось чому[9]. На ньому можна побачити навігаційний бар, який добре структурований і користувач може знайти все, що йому заманеться на сторінках, що запропоновано в цьому барі. Окрім цього, ще до розробки прототипів, була створена мапа сайту, яка дозволила зробити його таким, щоб при пошуку інформації на сторінці людина могла знайти її за допомогою двох-трьох кліків. Також на сайті присутні графічні елементи, які допомагають розібратися в навігації веб-сторінки (стрілочка та геометричні фігури). Доказ того, що функціональність це не лише турбота UX-дизайнера, але і UI-дизайнера.

Головною метою створення сайту туристичної фірми «Царина» було не тільки втілення просвітницької функції та захоплення чарівною атмосферою царини та диких місцевостей, а й донесення практичної цінності – користувач має змогу обрати тур і скористатися його послугами. У випадку, якщо людина сумнівається в своєму виборі, то зможе знайти на сайті статті підготовані до перегляду для остаточного прийняття рішення.

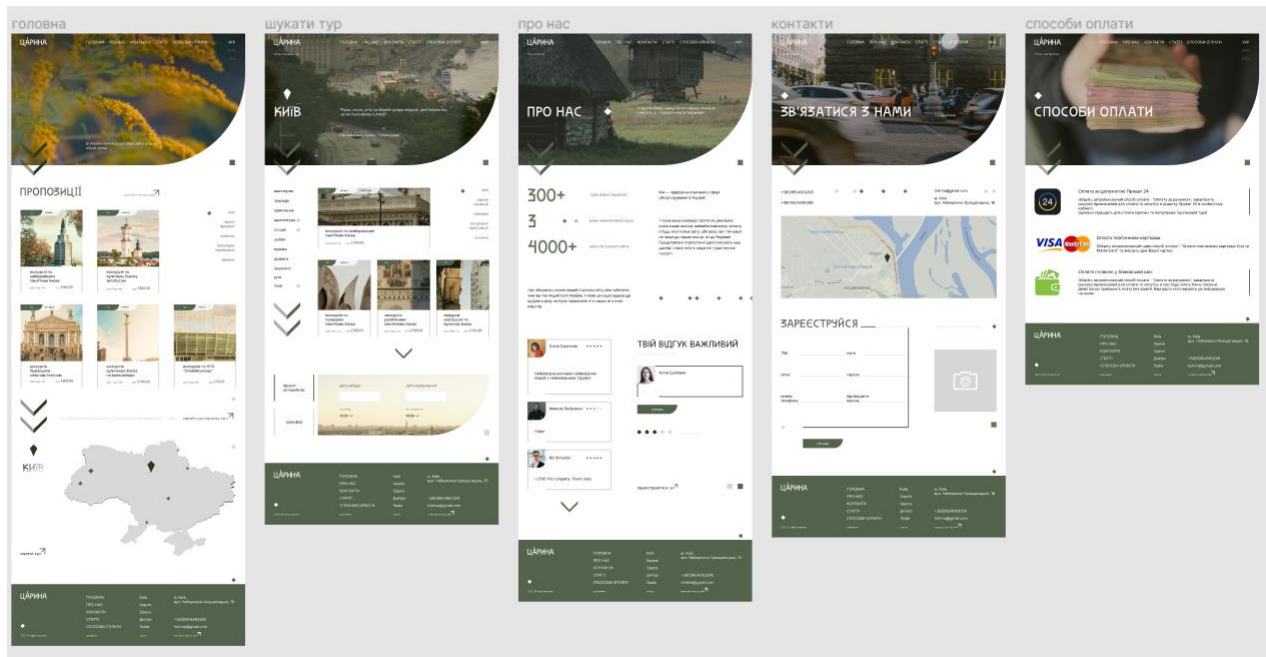

Рис. 1 Зображення створеного сайту туристичної фірми «Царина»

В ході роботи над створенням сайту вийшло вдосконалити UX складову, яка не схожа на інші українські аналоги веб-сторінок, що є зараз в мережі інтернет.

Не минули й теми контенту та UI складової сайту. Контент написаний частково в жартівливій та офіційній формі, з використанням цитат та висловів, які ніби-то спілкуються з читачем сайту. Іноді цей прийом називають сторітелінгом. Більше всього їх можна зустріти читаючи хедер сторінки (перше, що бачить користувач, заходячи на сторінку сайту). Крім цього, в хедері можна знайти якісні, захопливі фотографії, а на сайті помилуватися чітким дизайном карток товару, виконаним за загальним стилем веб-сторінки та логотипу, аби вся робота виглядала цільною та врівноваженою по композиції. Кольори – зелені та жовті – дикі та незаймані, як царина.

Сайт загалом виглядає спокійно, врівноважено, на ньому перетинаються два протилежні види графічних елементів – гострі та заокруглені.

У висновок варто додати, що вчитися користуватися подібними ідеями треба обережно, аби не утворити спекулюючий на війні бізнес (сучасний термін – «байрактарщина» (майже те саме, що і шароварщина)). Перед тим як працювати над проектом, потрібно детально дослідити тему, над якою йтиме робота, намагатися навчити людей чомусь більшому, ніж поверхневими знаннями про визначену тему.

Література:

1. Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – № 141.
2. Google Material Design System. URL: <https://m3.material.io/>
3. Apple Human Interface Guidelines. URL: <https://developer.apple.com/design/human-interface-guidelines/guidelines/overview/>
4. Аналог 1 – Ukraïner. URL: <https://ukraïner.net/en/>
5. Аналог 2 – Anga Travel. URL: https://anga.ua/list/ekskurii_po_kyievu/
6. Аналог 3 – Booking. URL: <https://www.booking.com>
7. Аналог 4 – Goaheadtours. URL: <https://www.goaheadtours.com/>
8. Аналог 5 – Contiki. URL: <http://surl.li/dseft>
9. Посилання на розроблений проект «Царина» в Figma. URL: <https://www.figma.com/file/GZ7Jv2p2WdWlnTi9BhBwzB/%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B0%D1%87?node-id=0%3A1&t=0WfcVKTxX5KDREdT-1>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Шаура Аліна Юріївна.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**Марія Антонченко
(Суми, Україна)****ОСВІТА У ЦИФРОВОМУ СВІТІ**

Наш світ у своєму розвитку швидко наближається до інформаційного суспільства, в якому основним ресурсом є інформація. Цьому значно сприяє стрімкий розвиток технологій та цифровізація суспільства. Трансформація українського суспільства у сфері цифровізації надає системі національної освіти потужного поштовху до глибоких змін та швидкої адаптації до глобальних викликів, визначають нові підходи до цифровізації освітньої системи в цілому та, зокрема, освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Цифровізація освіти набула великих масштабів у зв'язку з вимушеним переходом освітніх установ на дистанційне навчання. Використання цифрових технологій відкривають широкі можливості педагогам для доступу до цифрових сервісів та інструментів. У зв'язку з цим сучасний етап розвитку післядипломної педагогічної освіти характеризується якісними змінами у структурі, формах і змісті освітнього процесу. Тому проблема вивчення потенціалу та можливостей використання цифрових технологій для професійного розвитку педагогів, розвитку їх цифрової компетентності і культури на курсах підвищення кваліфікації в закладах післядипломної педагогічної освіти стає все більш актуальною [1, 2].

Необхідність цифровізації освіти та розвитку цифрової (інформаційно-цифрової) компетентності учасників освітнього процесу наголошено у програмних документах світових освітніх (CSTA K-12 Computer Science Standards та ін.) та загальногуманітарних організацій (ЮНЕСКО, Європейська комісія (DigComp 2.0) та інші) та у таких державних нормативно-правових документах як Закон України «Про освіту», Концепція «Нова українська школа», Положення про дистанційне навчання, Проект «Цифрова адженда України – 2020», Концепції розвитку цифрових компетентностей, Типова програма підвищення кваліфікації

Різні аспекти цифровізації освітнього процесу стали предметом дослідження зарубіжних (К. Бассет, К. Гере, Г. Грибер, М. Деузе, Л. Ванович, Дж. Стоммел, М. Хенд та ін.) і вітчизняних (В. Биков, М. Жалдак, М. Лещенко, Н. Морзе, О. Овчарук, О. Трифонова, А. Яцишин та ін.) науковців. У цих дослідженнях обґрунтовано теоретичні і методичні основи застосування цифрових та інформаційно-цифрових технологій у освіті. Проте, цифровізацію освітнього процесу підвищення кваліфікації педагогів в закладах післядипломної педагогічної освіти розглянуто не достатньо, тому це дослідження є актуальним.

Мета статті – дослідити основні тенденції трансформації освіти у цифровому суспільстві та основні напрями цифровізації освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Цифровізація (або оцифрування) означає перетворення (кодування) інформації з аналогової форми (що сприймають наші органи почуттів) подання в дискретну (у вигляді послідовності нулів та одиниць) для представлення, обробки, зберігання за допомогою комп'ютерної техніки й гаджетів та передавання у комп'ютерних мережах.

Тобто «цифрова» – це характеристика інформації, яка циркулює та використовується у певній області (галузі). Тому терміни «цифровізація економіки», «цифровізація освіти» або «цифровізація будь-якого виду діяльності» слід розуміти як подання і використання в цій діяльності інформації у оцифрованій формі.

Будь яке цифрове суспільство передбачає цифровізацію у таких сферах як: управління, бізнес, наука і освіта та інші. Так, цифрова трансформація в Україні включає в себе такі напрями як [7]:

- Електронне врядування (цифровий застосунок "Дія" і т.п.),
- Телекомунікаційні послуги та цифрова інфраструктура,
- Кібербезпека в Україні,
- Електронні довірчі послуги та електронна ідентифікація, цифрові реєстри (банківські, юридичні і т.п.),
- Електронна торгівля та віртуальні активи,
- Сфера інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій та стартапів,
- Цифрові навички та компетентності, цифровізація освіти та навчання онлайн,
- Електронна охорона здоров'я (eHealth, «eМалютко та ін.)

Основними напрями, які пропонує уряд, для розвитку цифрових навичок та компетентностей громадян [4] є: знайомство з електронним врядуванням; електронними документами та електронним документообігом; запуск у 2019 р. Національної освітньої онлайн платформи «Дія. Цифрова освіта», створення Цифрових Хабів по всій країні; запропоновано освітня програма «IT-nation»; запровадження Національного Тесту з цифрової грамотності «Цифрограм» та ін.

Електронне врядування - це форма організації державного управління, за якого відбувається активна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з суспільством, людиною, бізнесом за допомогою цифрових (інформаційно-комунікативних) технологій. Відносно новою формою взаємодії органів влади та громадян є електронна петиція. Це особлива форма колективного

звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування, яке обов'язкове до розгляду за умови набрання необхідної кількості голосів. У цифровому суспільстві для підтвердження особи на електронних платформах запроваджують такі дії як авторизація, ідентифікація та верифікація.

Звичайно, глобальні зміни у суспільному житті громадян у цифровому світі не можуть оминати освітній простір, тому імплементація та розвиток досвіду передових світових держав посіли вагомe місце у дослідженнях вітчизняних науковців у галузі цифровізації освіти.

Під цифровізацію освіти ми будемо розуміти впровадження цифрових сервісів та технологій у педагогічний процес, подання і використання в освіті інформації у оцифрованої формі.

Враховуючи об'єктивні обставини, що складаються останні роки, освітній процес в Україні здебільше проводиться у дистанційному або змішаному форматі, тому актуальними задачами закладів післядипломної педагогічної освіти підвищення кваліфікації є: розвиток цифрової компетентності педагогів [1, 6] на достатньо високому рівні; підготовка вчителів до застосовування у власній професійній діяльності сучасних цифрових технологій, сервісів та інструментів для організації освітнього процесу як онлайн так і офлайн.

Звичайно, глобальні зміни у суспільному житті громадян у цифровому світі не можуть оминати освітній простір, тому враховуючи світовий і вітчизняний досвід, МОН запропонувало Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року (далі – Концепція) [3].

Концепція представляє комплексне стратегічне бачення цифрової трансформації освіти і науки.

В неї підкреслюється, що система освіти і науки має зазнати докорінних цифрових змін та відповідати світовим тенденціям цифрового розвитку для успішної реалізації кожною людиною свого потенціалу.

У Концепції наголошується також, що «набуття цифрових компетентностей стає базовою потребою для кожного, тому українська система освіти має забезпечувати формування цифрових компетентностей здобувачів освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників та розвиток цифрової інфраструктури та електронних сервісів у закладах освіти, в цілому».

Передбачається створення єдиного цифрового середовища, яке об'єднує всіх суб'єктів освітньої та наукової діяльності, що забезпечує простір для комунікації та обміну даними, значно зменшить бюрократичне навантаження системи освіти і науки та спростить управлінські процеси, які відбуваються в них» [3].

Окрім цього, у цьому проєкті вказані два напрями, п'ять стратегічних цілей цифрової трансформації освіти і науки та операційні цілі за допомогою яких планується досягти стратегічні цілі. Таким чином, основними завданнями цієї Концепції є реалізація та досягнення операційних цілей. Розглянемо напрями та стратегічні цілі цифрової трансформації освіти більш детально.

Напрямок 1. «Ефективне використання цифрових технологій в освітньому процесі» реалізується трьома стратегічними цілями:

1. Цифрове освітнє середовище є доступним та сучасним;
2. Працівники сфери освіти володіють цифровими компетентностями;
3. Зміст освіти в галузі ІКТ відповідає сучасним вимогам.

Напрямок 2. «Оптимізація процесів управління, регулювання та моніторингу» реалізується шляхом досягнення таких двох стратегічних цілей:

4. Послуги та процеси у сфері освіти і науки є прозорими, зручними та ефективними.
5. Дані у сфері освіти і науки є доступними та достовірними.

У 2021 р. наказом МОН також затверджено Типову програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності, яка містить наступні модулі [5]: освіта в цифровому світі; безперервний професійний розвиток, електронні (цифрові) освітні ресурси, навчання та оцінювання здобувачів освіти; розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності.

Тобто, що стосується розвитку цифрової компетентності педагогів у системі післядипломної освіти, вона реалізується в процесі реалізації цієї Типової програми через навчання на курсах за вибором інформаційно-цифрової ланки та інформаційно-цифрового модуля фахових курсів із залученням цифрових технологій.

Підводячи підсумки, виділимо основні напрями цифровізації освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти [1]:

- ознайомлення зі стратегічними напрямами цифровізації суспільства і освіти в Україні (визначення шляхів трансформації освіти в умовах цифровізації суспільства);
- формування та управління цифровим освітнім середовищем закладу освіти (організація освітнього процесу за допомогою дистанційних платформ);
- використання та розвиток дистанційної форми підвищення кваліфікації вчителів у синхронному та асинхронному режимі з використанням програмного забезпечення для проведення групових відеозустрічей, відеоконференцій, консультацій;
- використання електронних освітніх платформ в умовах відкритої освіти;
- практичне використання цифрових технологій для вирішення професійних задач (використання і/або створення дидактичних матеріалів за допомогою онлайн додатків та онлайн інструментів);
- розвиток медіаграмотності педагогічних працівників і ознайомлення їх з основами кібербезпеки.

- дистанційний моніторинг успішності навчання;
- розвиток цифрової компетентності та культури педагогів.

Висновки. Зазначимо, що освіта в умовах цифрового світу значно трансформується, набуває все більшого значення розвиток цифрової компетенції педагогів у системі післядипломної освіти, який здійснюється через навчання на курсах за вибором інформаційно-цифрової ланки та інформаційно-цифрового модуля фахових курсів із залученням цифрових технологій. Перспективами подальших розвідок може бути створення конкретних методик використання окремих цифрових технологій для розвитку цифрової компетентності педагогів.

Література:

1. Цифровізація освітнього процесу в закладах післядипломної освіти. Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії: збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 31 січня 2023 р. С. 26-27.
2. Биков В.Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / за ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка. К., 2019. С. 20 – 26. URL: https://lib.iitta.gov.ua/718692/1/Microsoft%20Word%20-%20%D0%91%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%92_2019_2.pdf (дата звернення 10.03.202).
3. Проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaprosuhye-dogromadskogo-obgovorenyu>(дата звернення 19.03.2023).
4. Рамка цифрових компетентностей для громадян України (Проект) URL: <http://fit.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/07/DigComp-Framework-UA-for-Citizens.pdf> (дата звернення 29.03.2023).
5. Типова програма підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності: наказ МОН України №1340 від 10.12.2021 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/87557/ (дата звернення 17.03.2023).
6. Цифрова компетентність вчителя Dig Comp Edu. Блог про дистанційне та змішане навчання інформатики. URL: <http://dystosvita.blogspot.com/2018/04/digcompedu.html> (дата звернення 01.03.2023р.).
7. Цифрова трансформація в Україні. URL:http://old.eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/3_TSifrovi-transformatsiyi-v-Ukrayini_PFIRS.pdf(дата звернення 23.03.202).

Қ. Байдрахымов
(Талдықорған, Қазақстан)

ОРТА МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ МҮМКІНДІКТЕРІ

Физика сабақтарында оқушыларды есептерді шығаруға үйретудің мәні зор. Физика пәнінен берілетін тапсырма логикалық тұжырымдар, математикалық әрекеттер, физика заңдары мен әдістеріне негізделген эксперимент арқылы шешілетін мәселені түсінеді. Әр тапсырмада ақпараттық бөлім, шарт пен талап – сұрақ бар. Ақпараттық бөлім өте бай болуы мүмкін, сондықтан тапсырманың мазмұны тарихпен, техниканың жетістіктерімен таныстыруға, басқа ғылымдардан ақпарат беруге мүмкіндік береді.

Міндеттерді шешу жөніндегі қызметтің жалпы құрылымы: шартты талдау, оқушы шартты есте сақтап қана қоймай, оны түсініп, негізгі элементтерді бөліп көрсетуі керек. Іздеу, оқушы физикалық заңдылықтарды, анықтамаларды еске түсіріп, шешім әдістерін дұрыс тандап, шешім жоспарын құруы керек. Шешім, оқушы жазылған формулаларды түрлендіріп, жоспарланған шешім жоспарын жүзеге асыруы керек.

Нәтижені тексеру-шешімнің дұрыстығын бағалау. Шешімді зерттеу, оқушы тапсырманы сәл өзгертіп, ойланyp, оны қалай шешуге болатынын талдауы керек.

Импульстің сақталу заңына арналған стандартты тапсырманы мысалға келтірейік.

Салмағы 2 кг және 6 кг болатын екі серпімді емес дене сәйкесінше 4 м/с және 1,5 м/с жылдамдықпен бір-біріне қарай қозғалады. Бұл денелер соққыдан кейін қандай жылдамдықпен және қай бағытта қозғалады?

Есептер өзара әрекеттесуге дейін және одан кейін денелердің жылдамдық векторларын бейнелейтін сызбаның болуын болжайды. Мәселе туындайды: соққыдан кейін денелердің жылдамдығы қайда бағытталады? Бірінші дененің массасы аз, ал жылдамдығы үлкен, екіншісінде керісінше. Әрі қарай, нәтижені болжау, нәтижені болжау қызықты. Тапсырмаға жауап алғаннан кейін оқушылардан сұрақтарға жауап беруін сұрауға болады:

- Бірінші дененің жылдамдығы қандай, соққыдан кейін екі дене де тоқтайды?
- Бірінші дене екіншісін қандай жылдамдықпен орналастыра алады?

Кез-келген тапсырмада проблемаларды шешудің дамушы жағын әлсіретпеу үшін жаңашылдық элементі болуы керек. Оқушыларды мектеп практикасында стандартты және жиі қолданылмайтын әртүрлі

едістермен мәселелерді шешуге үйрету керек. Бір мәселені әртүрлі тәсілдермен шешу пайдалы, бұл оқушыларды кез-келген физикалық құбылыста оның әртүрлі жақтарын көруге үйретеді, шығармашылық ойлауды дамытады. Өкінішке орай, қазіргі мектепте репродуктивті әдіс физика мәселелерін шешуде жиі қолданылады, яғни мұғалім есептерді өзі құрастырған және ұсынған алгоритм бойынша шешуге үйретеді. ИЯ, есептерді шешуді үйренудің бірінші кезеңінде бұл нәтиже береді, өйткені қажетті дағдылар қалыптасады. Бірақ тәжірибе көрсеткендей, егер тапсырма сәл өзгертілсе, онда оқушы схеманы немесе алгоритмді таппай, оны дәстүрлі түрде шешуге тырысып, ол үшін шешілмейтін мәселеге тап болады. Емтихан өткізу және нәтижелерді талдау бұған мысал бола алады. Дәстүрлі емес тәсілді қажет ететін С деңгейіндегі есептерді тек ақыл-ой іс-әрекетін жетілдіру дағдылары бар, жаңа жағдайда тапсырманы ұсынатын, шешім мен оның нәтижелерін талдай алатын студенттер ғана шешеді. Егер сіз зерттеу тәсілін қолдана отырып, есептерді шешуге үйретуге жақындасаңыз, мұндай студенттердің санын көбейтуге болады. Өз ізденісінен алынған білім жаңа білім алуға негіз болады.

Есептерді шешуде қолданылатын негізгі жалпы дидактикалық әдістер: талдау, салыстыру, жалпылау және жүйелеу, гипотеза жасау, білімді жаңа жағдайға көшіру, мәселені шешудің жаңа нұсқасына аналог іздеу, гипотезаны дәлелдеу немесе жоққа шығару, зерттеуді жоспарлау, зерттеу нәтижелерін жобалау.

Мұғалім оқушыларға эвристикалық сұрақтар, салыстырулар, бақылаулар, нұсқалар мен қорытындылар әдісін қолдана отырып, кез-келген физикалық есепті шешу құрылымындағы зерттеу тәсілінің элементтерін бөліп көрсетуді үйретуі керек; оқушыларға есепті шешу элементтері мен зерттеу қызметінің элементтері арасында ұқсастық жасауға үйрету.

Ғылыми жетекші:

педагогика ғылымдарының кандидаты Жанатбекова Назым Жанатбекқызы.

**Олеся Васил'єва
(Дрогобич, Україна)**

ПРОБЛЕМА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПЕДАГОГІВ

Аналіз психолого-педагогічної та методологічної літератури з проблеми організації самостійної роботи в початковій школі показало, що цьому питанню не приділяли особливої уваги вчені, методисти і практикуючі вчителі.

Вперше ідею про важливість спеціального керівництва щодо пізнавальної діяльності та самостійності учнів у процесі навчання, зазначає Брода М., обґрунтував грецький філософ Сократ [1; 2]. Він переконаний, що необхідно заздалегідь підготувати завдання та питання. Вчений вперше розробив і перевіряв на своїх учнів спеціальний власний метод Сократа посилив пізнавальну самостійність його учнів, він підкреслив евристичну бесіду, побудовану на основі індукційних методів, яка називається Сократівська бесіда. Ми також звертаємося до евристичної бесіди для організації самостійної роботи, для розвитку в учнів самостійної думки.

У епоху Відродження багато рекомендацій щодо здійснення самостійної роботи можна знайти в трактатах М. Монтеня, зазначає І.В. Зайченко [2], які рекомендують дати дитині відчуття «смаку» речей, вибираючи шлях і пізнаючи реальність. Як ми бачимо, наголос на автономії у вивченні світу приділяє постійно увагу з боку різних мислителів.

У працях давньоримських філософів, зокрема М.Ф. Квінтіліана, є також глибокі роздуми про вирішальну роль учителя в оволодінні знаннями учнів під час виконання самостійної роботи. Для цього необхідно заохочувати учнів ставити запитання до вчителя, висловлювати свої думки, брати участь в дискусії та розвивати навички самонавчання.

У більш пізньому періоді для Я. А. Коменського характерна групова робота і самостійна. Ян Амос Коменський розробив організаційні та практичні аспекти залучення особистості до самопізнання. Він підтвердив принципи викладання, що свідчить про те, що тільки видимість викликає інтерес до вивченого матеріалу, сприяє активному сприйняттю і розвитку самостійності в навчанні при виконанні самостійної роботи. Я. Коменський підкреслює важливість самостійності учнів у оволодінні знаннями, навичками та здібностями: «Молодь має сприймати освіту не ту, що вимагають, зазначає педагог, а реальне, не поверхнєве, але міцне, тобто розумне буття - особа - звикла керуватися не розумом когось, а своїм власним, не тільки читати книги і розуміти думки інших про речі, або навіть вчитися і відтворювати їх у цитатах, а розвивати в собі здатність проникати в корінь речей і створити справжнє розуміння їх, і їх використання».

Логачевська С.П., зазначає, що роль самостійної роботи в процесі навчання була орієнтована на вчителя німецької мови Адольфа Дістервега, який помітив «закономірність, що поганий вчитель показує істину, добрий вчить її знаходити, але для цього він сам повинен володіти цим вмінням» [3].

Савченко О. та інші педагоги називають самостійну роботу однією з форм пізнавальної діяльності молодших школярів [6, 28]. Теоретичні аспекти самостійної роботи дітей шкільного віку розробив Е. Голант, і розділив на три типи: організаційну, технічну та практичну сторони самостійності та вказав способи підтримки самостійної роботи в процесі пізнавальної діяльності. Внесок М. Данілова у розробку

виявленої проблеми є важливим у нашій магістерській роботі, він розглядав навчання учнів в умовах творчої діяльності в процесі їх виховання. Вчений вважав, що самостійність повинна проявлятися у потребі і здатності учнів мислити, рухатися в новій ситуації, уміти сприймати проблему, і знаходити підхід до її вирішення.

Так, К.Д. Ушинський [8] у праці «Проект учительської семінарії» (1861), сформулював правила підготовки спеціалістів. Він зазначав, що «...в освітньому процесі семінарії мав переважати принцип самостійності, уроки повинні бути лише перевіркою самостійних занять та керівництвом для них. Навчання як окремий вид діяльності обов'язково передбачає самостійну роботу учнів з засвоєнням знань» [8]. Педагог розрізняє об'єкт і мету самостійної діяльності учнів у навчанні.

Великого значення самостійній роботі надавав В. О. Сухомлинський. Педагог вважав, що учні повинні знати мету, план і час, необхідний для виконання завдань для самостійної роботи [7]. Самостійна робота, на його думку, повинна створювати в учнів уміння працювати самостійно, здійснювати взаємоконтроль і самоконтроль, допомагати один одному [7]. Дослідники пов'язують розвиток пізнавальної діяльності самостійності із загальним розвитком учня початкової школи. Ця проблема знайшла відображення у навчальних планах, підручниках, для початкової школи, починаючи з 80-х - 90-х років минулого століття і до наших днів.

Мальований Ю., «вважає, що самостійна робота учнів займає головне місце на уроках під час формування навичок, а також у практичній діяльності молодших школярів. Її бажано організувати на оперативно-пізнавальному етапі уроку, де розглядається новий матеріал» [5]. Д. Луцик «розглядає проблему самостійної роботи учнів через рівень самоосвіти, зокрема, зазначає, що основою самостійної освітньої діяльності є потреба в знаннях» [4]. Самостійна робота поза межами домашнього завдання, спрямована на поглиблення знань з шкільних предметів і спрямована на задоволення власних потреб. Сьогодні, в дидактиці і фахових методиках, відзначається, що відповідно до форми організації і діяльності учнів і учителів обраний метод, як наприклад, самостійна робота учнів.

На думку педагогів, головною особливістю самостійної роботи є наявність у кожному виді самостійної виховної роботи учнів так званої генетичної клітини, або специфічне пізнавальне завдання, яке пов'язане з постійним збільшенням кількості знань і їх якісним ускладненням, оволодіння раціональними методами і прийомами розумової праці, вмінням систематично, ритмічно діяти, дотримуватися професії, відкривати нові способи навчання для себе.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної теми, бачимо, що питання самостійної роботи учнів розглядалися педагогами як зарубіжними так і вітчизняними, і кожен наголошує на самоосвіті учнів початкової школи.

Література:

1. Брода М. Виховання самостійності особистості: історія, теорія і практика: Навч.-метод. посібн. ДДПУ імені І. Франка, Дрогобич, 2006. 120 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-вид. К., «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.
3. Логачевська С.П. Диференціація у звичайному класі. К.: Освіта, 1992. 180 с.
4. Луцик Д.В. Дидактика початкової школи. Дрогобич: Посвіт, 2014. 172 с.
5. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: Книга для вчителя. Освіта. 1992. 176 с.
6. Савченко О. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Посібник; К.: Педагогічна думка, 2014. 176 с. С. 81
7. Сухомлинський В. О. Про розумове виховання // Вибр. тв.: в 5-ти т. Т. 4. К.: Рад. шк., 1977. 300 с.
8. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії. М. Просв., 1982. 462 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Калита Наталія Іванівна.

Д.Ж. Жанатбеков
(Талдықорған, Қазақстан)

БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН КУРСТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Жаппай ашық онлайн курс (ЖАОК – massive open online course) – қашықтықтан интернет-оқытудың бір түрі, қатысуы шектеусіз және интернет арқылы қолжетімді ашық онлайн курс, бұл тыңдаушылар аудиториясын он есе арттыруға мүмкіндік береді (дәстүрлі университеттермен салыстырғанда). Курс барысында синхронды және асинхронды оқыту құралдары қолданылады. Синхронды әдістерге мыналар жатады: вебинарлар және басқа әдістер. Асинхронды әдістерге дәстүрлі курс материалдары жатады. ЖАОК ерекшелігі - интерактивті пайдаланушы форумдарының болуы. Бұл форумдар курсты оқу кезінде туындайтын мәселелерді шешу мақсатында құрылады. ЖАОК - қашықтықтан білім беруді дамытудың жаңа кезеңі.

Қазіргі уақытта Жаппай ашық онлайн курстың 3 түрі таратылды: сЖАОК (ағылш. connectivity ЖАОК, байланыстырушы ЖАОК), хЖАОК және task-based ЖАОК (тапсырмаға негізделген ЖАОК).

сЖАОК коннективизм теориясына негізделген. Бұл теорияға сәйкес, оқыту-тұлғаның өсуі мен дамуы. Құрылыстың негізгі принциптері: жаппай, ашық тіркеу, деректердің қол жетімділігі және курстың соңында қатысушылардың теңдігі: студент және оқытушы – әріптестер. Кемшіліктерге мыналар жатады: ақпараттың көп мөлшері (әсіресе ерте кезеңде), әр қатысушының өз мақсатының болуы және курсты ұйымдастырушылардың бақылауының болмауы.

Task-based ЖАОКs – бұл тапсырмаларға негізделген курстар. Олар оқушы белгілі бір тапсырмаларды орындайды деп болжайды. Сонымен қатар, ол оларды әртүрлі тәсілдермен орындай алады және оларда әртүрлі сыртқы өрнектер болуы мүмкін (мақала, бейне, аудио). Мұндай курстарда белгілі бір міндеттерді бірлесіп шешуге, жобаларды құруға және т.б. бұл курстардағы қауымдастық, әсіресе іс-шаралар мен көмек мысалдары үшін өте маңызды, бірақ бұл екінші реттік.

Басқа ЖАОК (хЖАОК) – ірі халықаралық университеттердің ашық курстары. Олардың негізінде оқу процесінің институционалдық моделі жатыр: курстың мазмұнын әзірлеуді белгілі бір пәндік саладағы кәсіби оқытушылар мен сарапшылар жүргізеді, оқу процесінің нақты кестесі ұсынылады, курста нақты тапсырмалар бар, қатысушыларды аттестаттау қарастырылған. Бұл курстарға жазылу тегін: орналасқан жеріне, желідегі дағдыларына, әлеуметтік мәртебесіне және жасына қарамастан кез келген адам қатыса алады. Әдетте курс техникалық пәндерді оқуға бағытталған, онда орындалған тапсырмаларды тексеруді автоматтандыруға болады, курста бақылаушылар іс жүзінде жоқ, оқытушылар негізінен бақылау рөлдерін орындайды.

МООС - бұл интерактивті қатысу және ақпарат алу үшін ашық қол жетімділігі бар интернет-курс [1]. Курстардың әртүрлі түрлері мен конфигурациялары бар, біздің ойымызша, ең көп таралған курстарды атап өтейік:

1. **Activelearning-әдіс** дәстүрлі материалды беруден түбегейлі ерекшеленеді: теориялық курста 10 минуттан аспайды, ал қалған уақыт (мұғалімге байланысты) – тәжірибе және қателіктермен жұмыс.

2. **Selfpacing** - бұл форма студенттің өзіндік жұмысын қамтиды. Ол қашан, қай уақытта, қандай ресурстармен жұмыс істейтінін өзі шешеді. Студент мұғалімнің тапсырмаларын орындай отырып, кез-келген уақытта үзіліс жасай алады, яғни егер сіз дәрістерді қарасаңыз, кідірту түймесін басып, демалуға болады, ал егер сіз мәселелерді шешсеңіз, "сақтау" белгішесін басу жеткілікті және сіздің нәтижелеріңіз жоғалмайды. Тақырыптарды оқу және орындау тәртібі тек студенттің таңдауына байланысты.

3. **Instantfeedback** - есептерді шешуде жауапты бірден тексеруді қамтиды, ал қате жауаптар болған тапсырмалар бойынша түсініктеме алуға болады. Бұл студентке өз қателігін түзетуге және тапсырманы қайта шешуге, сәйкесінше алған білімдерін бекітуге мүмкіндік береді.

4. **Gamification** - ең қызықты және әр түрлі, оған ойын элементтері, заттар мен объектілердің әртүрлі схемалары мен модификациялары кіреді. Бұл білім беру процесін тек қағазда немесе электронды түрде ғана емес, сонымен қатар әртүрлі материалдарда, құрылымдарда және сұйықтықтарда да ашуға мүмкіндік береді. Бірақ бір минус бар: айтарлықтай қаржылық инвестиция қажет, өйткені барлық пайдаланушылар мұндай ресурсты немесе дизайнды бір уақытта көре алмайды, сондықтан шығындарды бірнеше есе арттыратын ресурстың жеке кіші түрлерін құруға тура келеді.

5. **Peerlearning** - әр курста пікірталас құру қажеттілігі бар екені белгілі. Пікірталас барысында қатысушылардың әрқайсысы жаңа ақпаратты меңгереді немесе үйренеді. Бұл процестегі оқытудың рөлі адамдарды бір пікірге, пікірлерге, сондай-ақ шешімдерге келуге мәжбүр етпейді, көптеген шешімдер болуы мүмкін, ең бастысы, адамдар бір-бірін естіп, өздері үшін бір нәрсе алады, содан кейін олар дұрыс шешімге келеді. Сондай-ақ, қарым-қатынас жасау арқылы студенттер ең креативті студент шеше алмаған күрделілігі жоғары мәселелерді де шеше алады, [2].

Біз ЖАОК-ның артықшылықтарын оқытушылар тұрғысынан үш топқа жіктедік.

1. Оқу үдерісі мен материалды жақсы ұйымдастырудың мүмкіндіктері. Оқытушылар ЖАОК әр түрлі форматтар арқылы қол жеткізілетін оқытудың икемділігіне ықпал етеді және студенттердің кері байланысын қолдану арқылы ЖАОК-ның өзі де, оның негізіндегі дәстүрлі курстың да сапасын арттырады деп санайды.

2. Оқытушының кәсіби және жеке мақсаттарын жүзеге асыру. Форматтың осы артықшылықтары тобына мыналар кіреді:

- жарнамалық мүмкіндіктер (ЖАОК-ның өзін және онлайн курсының құрған университетті алға жылжыту, автор оқытатын басқа курстардың жарнамасы);

- жаңа білім беру форматындағы тәжірибе (инновациялық педагогикалық тәсілдерді зерттеу және эксперимент, кең және әр түрлі аудиторияда педагогикалық тәжірибе алу мүмкіндігі);

- мұғалімнің жеке мотивтерін жүзеге асыру мүмкіндігі (оның беделі үшін жұмыс жасау, ЖАОК-ын іске қосқан бірінші әріптестерінің бірі, жетістіктер тізімін толықтыру тәсілі, жаңа байланыстар жасау);

- өз білімі мен тәжірибесімен бөлісу мүмкіндігі (ашық білім алуға үлес қосу, қоғамның өз пәні туралы хабардарлығын арттыру, сонымен бірге жалпы ағартушылық);

- жаңа білім беру форматының зерттеу әлеуетін игеру (ЖАОК-на қатысатын көптеген адамдарға қол жетімділікті ұсынады, оны эксперименттік алаң ретінде пайдалануға болады, мысалы, оқытудың жаңа әдістері үшін немесе социологиялық, педагогикалық және басқа зерттеулер жүргізу үшін);

- қаржылық ынталандыру (кейбір университеттерде оқытушыларға онлайн-курсты дамыту үшін беріледі);

- кәсіби өсу және сертификаттау (оқыту нәтижелері негізінде оқытушы өзі әрекет ете алатын студент, университет жағдайына сәйкес курсты аяқтағандығы туралы сертификат алуға өтініш беруге құқылы - ЖАОК және ол орналасқан платформаны әзірлеуші).

3. Оқытудың қол жетімділігі мен ұтқырлығы (тыңдаушылардың кең аудиториясы үшін, оның ішінде халықаралық, ересек тұрғындар үшін қол жетімділік, өздігінен білім алу мүмкіндігі, сондай-ақ үздік оқытушылардан - ЖАОК ақысыз оқыту тәсілі ретінде пайда болды).

Жыл сайын ондаған миллион жаңа пайдаланушылар онлайн білім беруді тиімді пайдаланады. Бүгінгі таңда бүкіл әлем бойынша 4,3 миллиард интернет қолданушыларының 100 миллионнан астамы - негізінен дамыған елдердің тұрғындары. Онлайн білім беру саласы өзінің дамуының негізі болып тұрған білім беру платформалары мен онлайн университеттердің аудиториясы өсіп, оның құрылымы өзгерген сайын тез өзгереді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Еремицкая, И. А., Ахунжанова, Н. А. Внедрение онлайн-курсов в образовательный процесс вуза: проблемы и возможности. -// Мир науки, культуры, образования, 2021, №2 (87), 198-200 стр.
2. Fryer, L. K., & Bovee, H. N. (2016). Supporting students' motivation for e-learning: Teachers matter on and offline. *The Internet and Higher Education*, 2015, №30, 21-29 pp.
3. Жаппай ашық онлайн-курстарды әзірлеу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар. – Талдықорған, 2021

Ғылыми жетекші:

педагогика ғылымдарының кандидаты Жиёмбаев Жомарт Тумарбекович

**Леся Колток, Оксана Іршак
(Дрогобич, Україна)**

МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

При вивченні природи у молодших школярів мали б бути сформовані як окремі поняття, так і розуміння взаємозв'язку між ними, тобто, має бути засвоєно систему початкових понять. Учні необхідно вчитися не просто запам'ятовувати визначення понять, пасивно сприймати роз'яснення вчителя, а добувати, осмислювати знання самостійно, заздалегідь спланувавши суб'єктивну пізнавальну діяльність. Кожне окреме поняття про природу – це укрупнена дидактична одиниця. Засвоєні системи понять дають можливість застосовувати знання на практиці, в житті, аналізувати явища та їх взаємозв'язки, що існують у навколишньому світі [1, 86].

Будь-яка поняттєва система, будь-які поняття створюються в результаті роботи мислення над сприйнятими та представленими об'єктами та явищами природи. Таким чином, кожна понятійна система передбачає певну систему уявлень. Уявлення визначаються суттєвими ознаками понять та визначають обсяг поняття. Якщо вчитель зможе виділити понятійну систему досліджуваних понять, він зможе організувати цілеспрямоване керівництво, як чуттєвим, і логічним пізнанням.

Формування в учнів цілісної системи природничих знань на рівні як відтворення і засвоєння окремих понять, а й уміння розпізнавати зв'язок між поняттями і системою понять загалом і її частин, сприяє використанню під час вивчення природничої освітньої галузі.

Ми вважаємо, що поняття в навколишньому світі – це укрупнені дидактичні одиниці. До них відносяться:

- відомості та факти про явища та об'єкти реальної дійсності;
- природничі уявлення та взаємозв'язки;
- природничі поняття та їх взаємозв'язки, система понять;
- деякі закономірності природи та їх взаємозв'язки [4, 108].

Головна ідея укрупнених дидактичних одиниць, як відомо, є цілісністю знань, яка досягається повнотою системи вправ.

Зазначимо найефективніші технологічні принципи системи укрупнених дидактичних одиниць:

1. Взаємозворотні завдання у розвиток логічності суджень за її виконання.
2. Самостійне складання завдань самими дітьми.
3. Злиття теоретичних знань з практичними вміннями та випереджальна роль теоретичних знань.

Ці принципи стали основними у розвитку молодших школярів через наступне:

- від практичного досвіду до теоретичних узагальнень;
- спільне та одночасне вивчення взаємопов'язаних понять;
- звернення суджень;
- протиставлення понять;
- увімкнення механізмів підсвідомого мислення;
- прийом аналогії;

- відновлення деформованих завдань;
- прицільне використання графічної інформації;
- матрична фіксація навчальної інформації [2, 48].

Освітній процес у початкових класах сприяє підготовці школярів до сприйняття та засвоєння початкових наукових природничих понять. Початкові наукові природничі поняття пов'язані з певними поняттями інтегрованого курсу «Я досліджую світ», математики, літературного читання, образотворчого мистецтва та ін. Укрупнені дидактичні одиниці можна використовувати у будь-якому предметі.

Приклади використання зазначених принципів і прийомів під час вивчення природничої ОГ на розвиток мислення, уяви, мовлення, спостережливості, сприяють розвитку особистості молодшого школяра.

Розвиток логічного мислення учнів.

1. Технологічний принцип: взаємозворотні завдання та розвиток логічності суджень при їх виконанні.

Наприклад, тема уроку: «Органи рослин».

Учні самостійно заповнюють взаємозворотну графічну схему: які частини є у рослини?

2. Технологічний прийом: увімкнення механізмів підсвідомого мислення. Прийом аналогії.

- Наприклад, тема уроку: «Листяні та хвойні рослини взимку». Учням пропонується алгоритм

дослідження рослини:

Назва рослини

Дерево це, чагарник чи трава?

Де росте рослина?

Чи є листя взимку? Які?

Чи є шишки взимку?

Значення рослини у природі?

Опишіть рослину за планом.

1. Технологічний прийом: від практичного досвіду до теоретичних узагальнень. Зазначений прийом передбачає, вивчення об'єктів природи під час вивчення природничої ОГ ґрунтується на суб'єктному досвіді учнів.

2. Технологічний прийом: відновлення деформованих завдань (учні самостійно заповнюють віконця).

- Намалюй воду у трьох станах:

Цей технологічний прийом використовувався під час діагностичної роботи на уроці ЯДС у 3 класі на тему «Корисні копалини». Учням пропонувалися загадки, відповіді на які вони записували у віконця. Наприклад:

Він дуже міцний і надійний

Будівельникам надійний друг:

Будинки, сходи, постаменти,

Гарні стануть і помітні.

У міру відгадування загадок заповнюються всі віконця.

Наприклад, на уроці «Риби» учням для практичної роботи пропонується таблиця-матриця із зображеннями та назвами риб.

3. Розвиток уяви учнів:

1. Технологічний прийом: від практичного досвіду до теоретичних узагальнень.

На кожному уроці учні репрезентують об'єкт природи в реальній дійсності:

Наприклад, як ти вважаєш, коли ліс буває красивішим: на початку вересня чи у жовтні? Уяви, який він ліс? Розкажи про нього. Що ти бачиш, чуєш, відчуваєш у лісі?

До уроку «Риби» учням пропонується за бажанням написати казку «Акваріум очима золотої рибки», до уроку «Змії та ящірки» - «Розмова змії та ящірки», використовуючи інформацію.

2. Технологічний прийом: використання графічної інформації.

Наприклад, учням пропонуються завдання такого виду: змонтуйте схему «Ліс восени» (силуети дерев та чагарників), використовуючи листя, принесені з екскурсії.

3. Технологічний прийом: звернення суджень.

Наприклад, на уроці «Праця людей восени» вибери відповідь на запитання: чому змінилася праця людей восени? Варіанти відповідей пропонуються. Можеш запропонувати свій варіант відповіді. Учні становлять взаємозворотну схему.

4. Розвиток спостережливості учнів:

1. Технологічний принцип: злиття теоретичних знань з практичними вміннями та випереджальна роль теоретичних знань.

Учні отримують на уроці певні теоретичні знання, закріплюють у процесі практичної роботи на уроці.

Зміни, що відбулися в системі освіти, її переорієнтація на гуманістичні особистісно-орієнтовані, розвиваючі технології змінили ставлення до учнів, які виявляють неординарні здібності в інтелектуальній, навчальній, творчій діяльності. Виховання творчої особистості та створення умов для її самореалізації – основне завдання початкової школи. Використання укрупнених дидактичних одиниць у освітньому процесі допомагає поглибити зміст уроків, підвищити їхню пізнавальну цінність. На цих уроках учні наочно переконуються у взаємозв'язку процесів і явищ природи, пізнавальна діяльність молодших школярів

активізується, можуть застосовувати знання одночасно з кількох дисциплін до вирішення нових пізнавальних завдань, проблемних питань [3, 18].

У процесі навчання під час уроків «Я досліджую світ» (природнича ОГ) під час використання системи укрупнених дидактичних одиниць ефективно розвивається особистість молодшого школяра.

Література:

1. Акімова М. К. Вправи щодо розвитку розумових навичок молодших школярів. К.: Посвіт, 2003. 135 с.
2. Мамардашвілі М.К. Форми та зміст мислення. К.: Вища школа, 2001. 97 с.
3. Ольшанський Є.В. Розвиток мислення, уваги, пам'яті, сприйняття, уяви, мови. Ігрові завдання. К.: «Перше вересня», 2004. 63 с.
4. Тихомиров О. К. Психологія мислення: навч. посібник для студ. вищ. Навчальних закладів. 3-тє вид., К.: Видавничий центр «Академія», 2007. 219 с.
5. Ельконін Д.Б. Психологія гри. М., 2003. 254 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук доцент Колток Леся Богданівна.

**Марта Калаур
(Дрогобич, Україна)**

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Головним завданням сучасної початкової школи постало завдання формування особистості, яка самостійно зможе визначити свою приналежність до зовнішніх умов. Концепція Нової української школи наголошує на тому, що «інформаційний потік значно зріз за останні роки, учні можуть лише відтворювати знання, але часто не отримують вміння для їх застосування» [5]. Закон України «Про освіту» розкриває, що основним є «виховання відповідальної особистості, яка здатна критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, прагне на краще змінити своє життя ...» [2].

Оволодіння мистецтвом слова є важливою умовою успішного впливу на учнів, могутнім засобом спілкування та вивчення нового. Важливої ролі набуває формування комунікативної компетентності. Саме поняття компетентність дає можливість людині добре володіти навичками та вміннями щодо визначеного кола питань.

Дослідженням комунікативної компетентності займалися фахівці різних спеціальностей: Т. Бутенко, І. Данченко, Н. Завіниченко, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, В. Назаренко, А. Хом'як, В. Черевко та ін.

Основною метою статті є проаналізувати особливості формування комунікативної компетентності в учнів початкової школи на уроках іноземної мови, зокрема англійської.

На даний час існують різні визначення комунікативної компетентності. Окремі вчені характеризують її як здатність правильно орієнтуватися в міжособистісному спілкуванні і відносно вільно брати участь у ньому. Ця здатність досягається за допомогою лінгвістичних знань, а також врахування традицій і звичаїв суспільства. Комунікативна компетентність в рідномовному середовищі набувається в процесі соціалізації дитини.

Комунікативна компетентність – це здатність особистості застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями [4].

Комунікативну компетентність слід розглядати як «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, певна сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, взаєморозуміння між його учасниками» [3].

Пономарьова К. зазначає, що «комунікативна компетентність проявляється у здатності особистості успішно користуватися мовою для пізнання, комунікації. Формуючи комунікативну компетентність, шкільне навчання мови має розвивати уміння розуміти не тільки зміст, але й основну думку усних і письмових текстів; навчати створенню повноцінних у комунікативному відношенні висловлень, які виражають і знання того, хто говорить про предмет мовлення, і його думки, почуття, наміри та свідчать про уміння налагоджувати взаємодію з оточуючими, будуючи відповідним чином свої висловлення» [6].

Зважаючи на те, що комунікативна компетентність - це «здатність особистості застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови способи взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями», під комунікативною компетенцією розуміємо суспільно визнаний і соціально-психологічна необхідний рівень знань, умінь і навичок, ставлень особистості в сфері комунікативної діяльності, спілкування і взаємин» [8].

Слід зазначити, що у сучасній початковій школі згідно вимог Державного стандарту початкової освіти в учнів формуються основні компетенції, кожна з яких є важливою для розвитку особистості, для кожної

визначена мета та передбачено загальні результати навчання школярів [1]. У типовій освітній програмі за редакцією Савченко О.Я, визначено, що основною метою для всіх компетентностей є: «читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати свою позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими людьми» [7]. Слід зазначити, що рівень знань учнів залежить від комунікативної компетентності. Вона є однією з ключових компетентностей, удосконалюється протягом усього навчання, дає можливість учням формувати міжособистісні взаємини із однокласниками, учителями, дорослими, забезпечує наступність між початковою і основною школою.

На основі аналізу літератури з означеної проблеми, можемо визначити основні складові комунікативної компетентності. До них слід віднести, вільне володіння мовою, готовність до діалогу, вільне спілкування у будь-яких ситуаціях, вміння контролювати свою поведінку, володінні знанням та навичками щодо спілкування. Джерелами розвитку комунікативної компетентності виступають знання учнями культурної спадщини народу, його традицій, звичаїв, спостереження та аналіз поведінки інших людей,

У сучасній початковій школі формування комунікативної компетенції відбувається на усіх уроках, учні вчать формулювати свою думку, давати вичерпні відповіді на поставлені запитання, складати діалоги. Основою у формуванні комунікативної компетентності учня початкової школи є уроки української мови, на яких учень ознайомлюється з азами мовлення. Але не менш важлива роль щодо формування комунікативної компетентності відводиться урокам іноземної мови.

У сьогоденні іноземні мови відіграють важливу роль в житті кожної людини, XXI століття вимагає знання, принаймні, однієї іноземної мови. Зовсім недавно стало модним викладання іноземних мов дітям з дошкільного віку, а поширенішим явищем є вивчення у початковій школі. Найпопулярнішою серед усіх мов світу, звісно ж, є англійська мова, яка до цих пір служить в якості міжнародної мови. Вона сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дозволяє вільно орієнтуватись і комфортно почуватись у країні, мова якої вивчається.

На основі аналізу Типової освітньої програми за Савченко О.Я. основною метою вивчення іноземної мови є формування в учнів комунікативної компетентності, що означає оволодіння мовою як засобом міжкультурного спілкування, розвиток умінь використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Ця мета передбачає досягнення школярами такого рівня, який був би достатнім для здійснення спілкування в усній (говоріння, аудіювання) та писемній (читання, письмо) формах у межах визначених комунікативних сфер, тематики ситуативного мовлення та на основі вивченого мовного і мовленнєвого матеріалу [7].

Завдання вивчення англійської мови полягають у тому, щоб сформувати в учнів вміння, читати, автентичні твори, розуміти прочитане, здійснювати спілкування, використовувати знання набуті під час вивчення рідної мови, вміти висловлювати свою думку, почуття, взаємодіяти усно та письмово з іншими учасниками процесу.

Спілкування іноземною мовою здійснюється через предметні компетентності. Так наприклад, основні компетентності природничих наук реалізуються через вміння учнів описати природні явища на іноземній мові. Інформаційно-цифрова компетентність проявляється через вивчення іноземної мови за допомогою спеціальних програмних засобів, ігор, соціальних мереж, спілкуватися іноземною мовою за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Уміння вчитися впродовж життя, розкривається за допомогою вмінь та навичок учнів користуватися підручником, самостійно шукати інформацію, вміти організувати свій час, оцінювати свої можливості. Реалізація предметної компетентності ініціативність та підприємливість здійснюється на основі вмінь учнів ініціювати усну і писемну мову, зокрема онлайн взаємодію іноземною мовою для розв'язання конкретної життєвої ситуації. Соціальна та громадянська компетентності здійснюються через спілкування з іншими за допомогою іноземної мови.

Під час навчання школярів іноземної мови реалізуються усі три функції освіти, виховна та розвиваюча. Школярі мають усвідомлено ставитися до вивчення іноземної мови, оволодіти знаннями про культуру, традиції тих країн мову яких вивчають. Поважати мову іншого народу, толерантного ставлення до народу, до його традицій та звичаїв, розуміти важливість оволодіння іноземною мовою та потребою спілкування нею. Розвивати мовні, інтелектуальні і творчі здібності, брати участь в іншомовному спілкуванні.

Під час вивчення іноземної (англійської) мови у 3 класі за програмою Савченко О.Я. учням пропонуються наступні теми:

- ✓ Я моя родина і друзі.
- ✓ Відпочинок і дозвілля.
- ✓ Природа та навколишнє середовище.
- ✓ Людина.
- ✓ Помешкання.
- ✓ Харчування.
- ✓ Подорож.
- ✓ Свята і традиції.
- ✓ Школа та шкільне життя.

Під час вивчення цих тем учень знайомиться з елементарними словами, вчиться будувати речення, зв'язну розповідь, висловлює свою думку та обґрунтовує її. Збагачує свій словниковий запас, правильно вимовляє звуки. Розуміє конкретну ситуацію, може описати її, дати відповіді на поставлені запитання. Розуміє розмову між іншими людьми. Розуміє повсякденні вирази, вміє підтримати розмову, розуміє співрозмовника.

Слід зазначити, що процес формування комунікативної компетентності є складним і довготривалим. Він залежить від багатьох чинників, в першу чергу від індивідуальних можливостей учня, від його віку, від психолого-педагогічних умов, від особливостей середовища, мовного, освітнього в якому знаходиться особистість.

Тут варто наголосити на особистості учителя, від якого залежить організація освітнього процесу. Головним завданням учителя є пробудити в учня інтерес до вивчення іноземної мови, зацікавити вивченням предмета, мотивувати важливість вивчення іноземної мови та володіння нею. Адже саме на початкова школа є тією ланкою, яка має забезпечити належне вивчення іноземної мови.

Мета комунікативної компетентності полягає в першу чергу у вивченні мови, це здатність особистості висловити свою думку. Уроки гуманітарного циклу дають можливість особистості правильно формулювати свою думку, брати участь у дискусіях, контактувати з оточуючими. Уроки англійської мови змінюють традиції спілкування, для звичної учням рідної мови дитина має можливість висловити свою думку і на іноземній мові. Формування комунікативної компетентності відбувається у безпосередній взаємодії учня з учителем. Набуті знання та навички під час формування комунікативної компетентності учнів на уроках іноземної мови допоможуть школяреві соціалізуватися. Тому формування комунікативної компетентності учнів є одним із важливих завдань початкової школи.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти. Типові освітні програми. Для закладів загальної середньої освіти. Київ «Освіта-Центр плюс», 2018
2. Закон України «Про освіту». <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/03>
3. Колісник О.С. Формування комунікативної компетентності засобами інтерактивних технологій на уроках іноземної мови. <https://genezum.org/library/formuvannya-komunikativnoi-kompetentnostizasobamy-interaktyvnyh-tehnologiy-na-urokah-inozemnoi-movy>
4. Комунікативна компетентність/ Мій досвід. http://www.olenalevkovska.kr.sch.in.ua/mij_dosvid/
5. Концепція Новоукраїнської школи // <https://oplatforma.com.ua>
6. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020 - 88 с.
7. Типові освітні програми. Для закладів загальної середньої освіти. Київ «Освіта-Центр плюс», 2018
8. Юрченко В. Формування в учнів комунікативної компетентності – важливе завдання початкової школи. Імідж сучасного педагога. №4(133) 2013 с.59 // <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18957/1>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Калита Наталія Іванівна.

**Руслана Даниляк, Оксана Ковальчук
(Дрогобич, Україна)**

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБОМ ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема емоційного розвитку учнів початкової школи у сучасній психології та педагогіці визнана однією із пріоритетних. Насамперед це пов'язано з багатозначністю терміну «емоційний розвиток» у різних теоретичних підходах і окремих концепціях. Наукові положення вчених щодо емоційного розвитку дитини молодшого шкільного віку відображені у працях І. Беха, Л. Божович, Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Кононко та інших. Ці та інші дослідники стверджують, що структура емоційного розвитку особистості охоплює такі компоненти інтелектуальних здібностей людини, як:

- «самосвідомість та емпатія (сприймання, розрізнення та вираження емоцій, здатність ідентифікувати емоції за виразом обличчя, тоном голосу, жестами, уміння керувати власними почуттями);
- саморефлексія (здатність розуміти, що виражає та чи та емоція, уміння розв'язувати емоційні проблеми, знаходити зв'язок між емоціями, словами, думками, вчинками тощо);
- саморегуляція (здатність керувати емоціями, правильно використовувати їх у відповідних ситуаціях, викликати в іншого потрібні емоції);
- стимулювання мислення за допомогою емоцій (здатність спрямовувати свої емоції на допомогу розуму, адекватно використовувати почуття під час будь-якої діяльності, розв'язання проблем, прийняття рішень» [4, с. 21].

Різноміснi питання розвитку дитини, пробудження її творчого потенціалу, емоційного розвитку, естетичного виховання відображені в численних наукових працях психологів, філософів, педагогів, мистецтвознавців тощо. Сутність та завдання творчого розвитку дитини з раннього віку засобом широкої палітри засобів стали об'єктом досліджень А. Бурової, І. Зязюна, М. Киященко, Л. Когана, В. Скатерщикова та ін.

Сфера емоційного розвитку молодшого школяра – це складний і суперечливий феномен, який залежить від низки чинників, дія яких на дитину повинна бути позитивною і системною. До найважливіших із них відносимо:

- Психологічний клімат родини і освітнього закладу;
- тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації;
- спілкування;
- творчу діяльність у широкому сенсі цього слова;
- сприймання природи і оточення;
- освітню діяльність;
- усну народну творчість і народне мистецтво;
- засоби масової інформації тощо.

Молодший шкільний вік цінний для цілісного життя людини тим, що саме тоді розвиток відбувається найбільш оптимально і результативно. Дитина у цьому віці сприймає світ особливо, до всього ставиться з цікавістю та особливим інтересом, щиро і продуктивно засвоює життєвий досвід, приймає все емоційно і творчо. «У молодшому шкільному віці естетичне сприймання має специфічний характер, обумовлений віковими особливостями, і вирізняється емоційною безпосередністю, підвищеним інтересом до довкілля, живим відгуком при зустрічі з прекрасним та дивовижним, а також намаганням надати йому естетичну оцінку» [3, с. 72].

Зауважуємо, що практика емоційного, творчого, естетичного розвитку має тривалі історичні традиції. Низка українських учених у царині педагогіки аналізували означену проблему і шукали шляхи та можливості її розв'язання. Так, відома українська педагогиня С. Руссова розглядала естетичне виховання в єдності з моральним і чуттєвим, емоційним і стверджувала, що вони мають спільну основу: розвиток вищих почуттів [1, с. 20-21].

Низка психологів та педагогів активно працюють над проблемою не лише творчого розвитку учнів початкових класів, але й над питаннями впливу на їх творчість, духовність, психологічний комфорт. Отже, сутнісні характеристики емоційного розвитку молодших школярів широко представлені у науковій літературі. Тут, зокрема, розкривається дослідження емоційної сфери особистості. Всесвітньо відомі психологи (Л. Божович, Л. Виготський, О. Кононко, Г. Костюк, В. Котирло, та ін.) єдині у поглядах щодо того, що першими сходинками до розвитку й збагачення внутрішнього світу дитини є позитивні емоційні відчуття і відповідні переживання, які «за умови цілеспрямованого виховного процесу перетворюються на почуття, вищий продукт культурно-емоційного розвитку дитини» [3; 5].

На подібних наукових позиціях стояв також французький вчений Ж. Піаже, виконавши ґрунтовне наукове дослідження щодо емоційно-почуттєвого розвитку дітей. У праці він дійшов до висновку про те, що когнітивна та емоційна сфера людини проходить процес становлення одночасно і відбувається у ранньому віці. Вчений неодноразово підкреслював важливу роль почуттєвої, емоційної, духовної сфери: «Власне почуття постачають діям необхідну енергію, у той час як знання унормовують поведінку» [2, с. 63].

З огляду на предмет нашого дослідження слід також деталізуватизміст та специфіку, особливості емоційно-чуттєвої сфери учнів початкової школи та обґрунтувати психологічні механізми впливу на його становлення і розвиток, саме тому зупинимось на їх синтезі й аналізі ідетальніше.

О. Кононко, аналізуючи проблему соціально-емоційного розвитку молодшого школяра визначає емоцію як таку, що «...відбиває певне переживання дитини, а почуття – стійке емоційне ставлення до навколишнього середовища і самого себе». Оперуючи поняттям «переживання», О. Кононко має на увазі «самостійну діяльність, під час якої співвідносяться його внутрішній світ і навколишня дійсність» [4, с. 36].

Л. Виготський також доводив важливість і необхідність розвитку емоційної сфери дитини, вказуючи, що емоційні реакції повинні складати основу виховного процесу: «Тільки ті знання, що пройшли через почуття учня, можуть при щеплюватися. Момент хвилювання, небайдужості повинен служити початковим пунктом кожної роботи», – ці позиції вченого вказують на важливість емоційнавіть у раціональній сфері. «Емоція володіє, таким чином, ніби здатністю добирати враження, думки й образи, які співзвучні настрою, що володіє нами в дану хвилину» [4, с. 90-91].

Пріоритетне завдання дорослого – навчити дитину пізнавати і відчувати власний внутрішній світ, розрізнати і розуміти власні почуття, формувати особистісне бачення світу навколо себе та тонкощівлюдського спілкування з ровесниками і старшими. У процесі комунікації та тісної взаємодії з широким оточенням учні початкових класів оволодівають навичками розуміння і усвідомлення своїх почуттів, що спонукає їх до певних дій та вчинків, розуміють і адекватно сприймають прояви власної поведінки в різних ситуаціях. У цьому випадку стверджуємо, що відбувається процес емоційного розвитку дитини: пізнання самого себе, власного внутрішнього світу, сповненого позитивних і негативних штампів, насичених емоцій – відслабких до яскраво виражених – уможливорює правильнее сприйняття себе в реальному світі [1].

Позитивним фактом для розв'язання проблеми творчого, емоційного розвитку молодших школярів є інтеграція України у світовий простір, яка відкриває можливість більш глибокого та нового ознайомлення з досягненнями інших країн у різних галузях життя суспільства, зокрема, освітній. У зарубіжній педагогіці напрацьовано значний спектр дієвих форм та технологій творчого, емоційного розвитку молодших школярів, який цілком реально і потрібно застосовувати у практику українських закладів освіти в умовах сьогодення.

Позаурочна діяльність визначається педагогами як система організованих і цілеспрямованих занять, які проводяться в позаурочний час для розширення й поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку [1].

Важливою умовою організації позаурочної роботи є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких діти відчуватимуть себе з перших хвилин частиною цієї системи. Тоді учні зможуть розвивати свою індивідуальність, творчі здібності, вільно зможуть ділитись ідеями, емоціями, а такий результат є показником ефективності позаурочної роботи в активізації емоційного розвитку молодших школярів.

Важливим для емоційного розвитку дитини молодшого шкільного віку є створення таких ситуацій, які передбачають врахування потреб й інтересів кожної особистості. Учителі початкових класів повинні своєю чергою демонструвати високий рівень відкритості до діяльності й комунікації з учнями та готовності до розуміння дитячих потреб, бажань, уміння бачити радість чи незадоволення дітей.

Література:

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник [для студентів ВНЗ]. 2-е вид., до опрац. і допов. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
2. Воробель М. Емоційно-естетичний розвиток дітей засобами мистецтва. Наукові записки: зб. наук. Праць Національного педагогічного у-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. № 100. С. 75-80.
3. Калошин В.Д., Вельбовець Н.В. Педагогіка оптимізму і успіху // Шлях освіти. – 2006. – С.81-89.
4. Кононко О. Соціально емоційний розвиток особистості: навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ: Освіта, 1998. 255 с.
5. Матвієнко С. Художня праця та основи дизайну: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 201 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Даниляк Руслана Зіновіївна.

Кожухметов А.

(Талдыкорган, Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Актуальной задачей модернизации системы образования рассматривается информатизация системы образования. Б.С. Гершунский, А.Н. Тихомиров, Н.Ф. Талызина, И.В. Роберт, А.И. Ракитов, Р.Ф. Абдеев и многие другие ученые, педагоги, психологи занимались вопросами касаящиеся внедрение информатизации образования.

Сегодняшний социум трудно представить без электронных устройств. Каждый ребёнок разберётся в современном мобильном телефоне или планшетном компьютере значительно быстрее, чем взрослый.

Исходя из этого, необходимо направить активность обучающихся в образовательную сферу. Это позволяет говорить о необходимости совершенствования методики преподавания дисциплины «Компьютерная графика» как с точки зрения содержания, так и в подборе организационных форм, методов и средств обучения.

Будущие учителя информатики при изучении дисциплины «Компьютерная графика» должны знать теоретические основы компьютерной графики, виды графики, цветовые модели, понятия и назначения графических редакторов, а также их классификацию, основные понятия Web-графики, методы передачи графической информации по сети, алгоритмы растровой и векторной, также трехмерной графики, основы геометрического моделирования [1].

Вместе с тем, обучающие должны уметь решать задачи в области компьютерной графики, управлять растровыми и векторными объектами, работать в растровых и векторных редакторах, создавать анимацию, для применения в Web-дизайне должны уметь подготавливать изображения, транслировать графические файлы по сети, программировать алгоритмы растровой и векторной графики, использовать прикладные графические программы в педагогической деятельности.

Любой будущий педагог обязан быть компетентным в области информационной и графической культуры, в работе с графическими редакторами, в изложении доказательств алгоритмов растровой и векторной графики, в применении технического языка информатики, в отработке методологии выбора и применения знаний и умений в будущей профессиональной деятельности.

Для достижения перечисленных умений и навыков у обучающего естественно-математического направления обновленное содержание дисциплины «Компьютерная графика» должен включать следующие разделы:

- 1) Понятие компьютерной графики. Области применения. Оборудование для работы с изображениями. Кодирование графических изображений. Виды компьютерной графики. Цветовые модели.
- 2) Графические редакторы. Классификация. Программы для работы с растровой и векторной графикой. Настольные издательские системы.
- 3) Средства разработки анимации. Flash-технология
- 4) Основы Web-графики.
- 5) Основы компьютерного дизайна. Средства компьютерного дизайна.
- 6) Введение в инженерную графику.
- 7) Современные графические системы.
- 8) Двумерные и трехмерные изображения и их преобразования.
- 9) Алгоритмы растровой графики.
- 10) Методы векторной графики.
- 11) Методы трехмерного моделирования.
- 12) Основы анимации и геометрического моделирования [2].

Анализируя профессиональную работу всех педагогов вообще, не лишь будущего учителя информатики, с точки зрения применения им методов, способов, технологий и средств информатизации выявил, что учитель в повседневной педагогической деятельности встречается со средствами наглядности, с элементами педагогического опыта: самоанализ проведенного занятия, урок по одной и той же теме в различных классах или же группах проводятся по разному, проводится анализ успеваемости по теме, разделам, по классам или же группам, четвертям или семестрам и т.д. И так, будущий учитель информатики обязан владеть способностями проведения и анализа научно-исследовательской и экспериментально-педагогической работы, в том числе педагогического опыта [3].

Таким образом, вытекает ряд педагогических задач, требующих от будущего учителя конкретных знаний в области компьютерной графики. Необходимо особо выделить, что эти профессионально-ориентированные педагогические задачи стали базовыми сравнительно не только педагогической деятельности, но и использования технологий и средств информатики и информационных технологий, в том числе и компьютерной графики [4].

Будущему учителю информатики нужно быть компетентным в области информатики и информационных технологий, в работе с графическими редакторами, в демонстрации алгоритмов растровой и векторной графики, в использовании технического языка информатики, в отработке методологии выбора и использования знаний и умений в будущей профессиональной деятельности. Описанные предложения по фундаментализации обучения компьютерной графике не исчерпываются совершенствованием перечисленных дисциплин. Безусловно, основные аспекты фундаментализации системы подготовки педагогов в вузах находят отражение и в иных курсах учебного плана подготовки будущих учителей информатики [5].

В заключение, хотел бы добавить, что владение современным учителем информатики подобными основополагающими подходами к работе с графикой будет способствовать не только его профессиональной независимости от постоянного совершенствования технологий и появлению у него возможности обучать с использованием новейших средств, повышающих наглядность, но и выработке у педагога возможности и стремления подготовить новых членов общества, способных жить и работать в условиях внедрения эффективных и подчас нестандартных технологических инноваций.

Литература:

1. Камалова Г.Б. Совершенствование обучения вычислительной информатике как фактор развития системы подготовки учителей информатики: дис.... док. пед. наук: 13.00.02. – Алматы, 2010. – 262 с.
2. Сағымбаева А.Е. Компьютерлік графика. Оқу құралы. – Алматы, 2013. – 125 б.
3. Конева С.Н. Особенности обучения компьютерной графике студентов физико-математических специальностей группы «Образование» // Қазақстан кәсіпкері – Професионал Қазақстана. – Алматы: РГКП НАО им. Ы. Алтынсарина МОН РК, 2010. – № 6 (85). – Р.24– 25.
4. Koneva S. Computer graphics as means of formation of graphic culture WE–ASC World education culture congress. Relevance og Integral Applications in Formal – Education Cultur. Special Focus: Soft Skills&Traditional Knowledge Systems (TKS). – New Delhi, 2011. – С. 52-54.
5. Костиков А.Н. Методика обучения компьютерной графике будущих учителей информатики на основе компетентностного подхода: дис.... канд. пед. наук: 13.00.02.– Спб, 2003. – 165 с.

Научный руководитель:

Кандидат педагогических наук Жиёмбаев Жомарт Тумарбекович

Мар'яна Комарницька
(Дрогобич, Україна)

ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Актуальність проблеми обумовлена також цілями, що стоять перед педагогікою дозвілля, а саме:

- відродження і розвиток національної культури, збереження кращих сімейних традицій, звичаїв та обрядів, забезпечення зростання соціально-культурного потенціалу сімейного дозвілля;
- виявлення і підтримка позитивних тенденцій у сімейно-родинних відносинах, формах родинного спілкування у виробничій та позавиробничих сферах;
- обґрунтування і розроблення нових технологій організації сімейного дозвілля як сфери соціалізації особистості;
- формування здоров'язбережувальної компетенції учнів початкової школи тощо.

Залучення дітей до дозвіллевих занять відбувається на всіх етапах становлення та розвитку особистості: в дитячому, підлітковому, юнацькому віці. Значну роль у формуванні особливого типу художнього мислення підростаючого покоління, ознайомленні з набутим життєвим досвідом пращурів, особливостями народних традицій, звичаїв, обрядів, побутової поведінки відіграло старше покоління родини.

Дозвілля розглядається як культурно-педагогічне явище, життєво-необхідна умова духовного життя особистості, що сприяє створенню позитивного морально-психологічного клімату в сім'ї та школі, сприяє гармонійному розвитку учнів початкової школи.

Відомий англійський фізик, лауреат Нобелівської премії Деніс Габор, називаючи три важливі проблеми, які можуть у майбутньому поставити під загрозу існування людства, нарівні з термоядерною війною і демографічним вибухом виокремив дозвілля. Зведення дозвілля в ранг катастрофи для людства тільки, на перший вигляд, видається несподіваним. Якщо людина не знає, що їй робити у години дозвілля, то в неї «псується голова, серце і моральність». Ця думка, висловлена К. Ушинським, уповні розкриває правомірність зробленого прогнозу. Бездіяльна людина мимоволі стає соціальною силою, спроможною зруйнувати будь-які суспільні підвалини [2, 199-200].

Свобода, що створюється дозвіллям, це не ледарство, не бездіяльність, а можливість особисто вирішити, що робити. Проте, не кожна людина вміє користуватися тією свободою, що надає їй дозвілля. Крім того, як зауважив Аристотель, для уміння користуватися дозвіллям у житті потрібно чомусь навчатися, де в чому виховуватися [1].

Реалізація освітніх функцій та завдань дозвіллевої діяльності в умовах роботи початкової школи розглядається через інтеграцію у навчально-виховному процесі. Їх зміст вбачаємо у таких сферах: фізичній, практичній, культурній та соціальній.

Рекреаційна дозвіллева діяльність своєю метою має зняття будь-яких фізичних і розумових перевантажень дітей, а також їхній фізичний розвиток. Це прогулянки, ранкова гімнастика, фізкультхвилинки через кожні 20 хвилин безперервного навчання, рухливі ігри на перервах.

Практична дозвіллева діяльність у режимі роботи початкової школи орієнтована на всі види практичної діяльності, при цьому вона не втрачає свого зв'язку з дозвіллям. Ця діяльність припускає вільний вибір, спричинений особистісними нахилами та здібностями – створення різного роду виробів прикладного, побутового, декоративного призначення, садівництво, квітникарство тощо.

Культурно-дозвіллева діяльність спрямована на орієнтацію та наближення школярів до естетичних, духовних і пізнавальних цінностей та відіграє важливу роль в інтелектуальному розвитку дитини. У практиці шкіл використовуються різні форми позакласної роботи з культурного та художнього виховання. Це передусім форми, які розширюють знання учнів про різні види мистецтва і розвивають художні здібності дітей. Важливим є також формування здоров'язбережувальної компетенції школярів.

Для соціально-дозвіллевої діяльності ключовою є комунікація. Це спілкування та виховання в учнівському колективі, інші види соціального дозвілля, в яких процес соціалізації виходить за межі сім'ї, тобто нестандартні контакти, необхідні для встановлення психоемоційної рівноваги, формування здоров'язбережувальної компетенції. При цьому спілкування є важливим фактором соціалізації, фундаментальною основою людського буття.

Похідними вищеописаних видів дозвіллевої діяльності є такі функції дозвілля: психологічна, соціальна та терапевтична.

Психологічна функція дозвілля розподіляється на три підфункції: розвага, розвиток особистості та відпочинок. Відпочинок, за узагальненою думкою сучасних теоретиків дозвілля, вважається головною складовою сучасного дозвілля, оскільки за останні десятиріччя значно зросло нервово-психологічне навантаження в процесі навчання, спілкування, телекомунікація (комп'ютери, телевізори, мобільні телефони), користування транспортними засобами. Відпочинок дає можливість розрядки, спокою і свободи від різного роду обов'язків. Розвага поширює і доповнює відпочинок, надає йому більш динамічного змісту, стає джерелом миттєвого забуття туги, занурення в гру. Гра розглядається як важлива складова розваги, набуває значення основної функції дозвілля, що сприяє становленню міжособистісних стосунків. З іншого

боку, гра в своєму розмаїтті стає дедалі впливовішим чинником у позакласній роботі, зокрема в групі продовженого дня [3].

Наступною функцією дозвілля в школах з продовженим днем є функція особистісного розвитку. Вона передбачає не лише орієнтацію дитини на інтелектуальний, художній, фізичний розвиток у вільний час, а й наявність цілком свідомої потреби в цьому розвитку. В умовах початкової школи реалізація цієї функції відбувається в кількох напрямках:

- у процесі художньо-культурного виховання школярів шляхом оновлення форм і технологій діяльності;

- у межах додаткового (факультативного) компоненту навчальних планів школи - на заняттях гуртків, студій, спортивних секцій [4].

Щодо терапевтичної функції дозвілля, то якщо спочатку її розглядали як об'єднання психологічних функцій: відпочинку (розрядки) і розваги, що надають можливості людині підтримувати оптимальний психофізіологічний стан, – то в умовах сьогодення ми звертаємо увагу на рекреаційно-оздоровчий та реабілітаційний компоненти цієї функції.

Узагальнюючи аналіз змісту та функцій дозвіллевої діяльності можна зробити наступні висновки:

- функціональні реформи, що відбуваються в галузі освіти та дозвілля, детермінують впровадження інновацій до існуючих форм і методик організації педагогічного процесу та розбудову оригінальних, часом альтернативних моделей і технологій, що сприяють формуванню здоров'язбережувальної компетенції учнів початкової школи;

- педагогічна сутність вільного часу школярів полягає в необхідності надання їм фактичної свободи проведення вільного часу, зміни занять, у рухливості й мінливості змісту вільного часу, у чітко вираженій спрямованості на творчу діяльність, у діалектичній єдності педагогічного виховання н самодіяльності учнів;

- сучасні умови формування особистості спричиняють додання традиційних меж розподілу між «навчальним», «позанавчальним», «вільним» часом тощо, оскільки йдеться про створення різноманітних, проте постійно функціонуючих умов для розвитку та саморозвитку школярів.

Література:

1. Алексєєва М.І., Васютинський В.О. Стосунки в сім'ї як умова здоров'я дітей. Вісник АПН України. 1993. № 1. С. 175-180.
2. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Дрогобич: Відродження, 2001. 268 с.
3. Дорошенко Е. Педагогічна валеологія як наука про здоровий спосіб життя. Молода спортивна наука України: Матеріали 2-ої Всеукр. наук. конф. аспірантів. Львів, 1998. Ч.1. С. 54-60.
4. Кондратюк С. Батькам про збереження здоров'я молодших школярів // Початкова школа. 2001. № 4. С. 56-58.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Калита Наталія Іванівна.

Марія Константинова

(Ізмаїл, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ В ГРУПОВІЙ РОБОТІ

Тренінг – це соціальне навчання, яке відбувається одночасно на трьох рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому, тобто воно впливає на думки, почуття та дії людини. Навчання на основі досвіду в групі або, як його ще називають, «через проживання» на відміну від навчання «за інструкцією», з «живим» навчанням, характеризується наявністю сильною особистою мотивацією в учасників. Його також називають навчанням на власному досвіді. Мета цього навчання – покращувати між особистісні контакти, покращувати взаємодію з оточуючими та досягати успіху, не витрачаючи надзвичайної кількості психофізичної енергії. У більш широкому сенсі тренінг призводить до зміни особистості, оскільки засвоєння нових форм поведінки може бути досягнуто лише шляхом зміни деяких соціальних установок і орієнтації на цінності, які відіграють обмежувальну роль.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) формує вміння учня керувати своєю поведінкою відповідно до того, як його сприймають оточуючі, які його дії викликають у них симпатію чи антипатію. Це дозволяє не тільки отримати знання в галузі індивідуальної та групової психології, а й оволодіти певними навичками ефективного спілкування, встановлення контакту, самоаналіз своєї поведінки та розуміння інших.

Мілютіна К. Л. визначає навчання як підготовку до реального життя та навчання через інтенсивне міжособистісне спілкування, яке спрямоване на вирішення різноманітних психічних проблем і самовдосконалення учасників. Це бінарний процес засвоєння та навчання через обмін власним досвідом і досвідом усвідомлених дій і актів спілкування. Він підкреслює інтегральний характер цієї форми навчання, що базується на знаннях, методах і передовому досвіді психології та дидактики [5, с. 29].

Джонсон Девід характеризує тренінг як зовнішню, насамперед динамічну групову, поза аудиторну форму виконання та формування тренувань різноманітних практичних навичок, спілкування, формування

поведінки, поглиблення, корекції досвіду в різних сферах життя людини. Розглядає Джонсон Девід. Тренінг як «метод, точніше як сукупність різних прийомів і способів, які спрямованих на розвиток конкретних умінь і навичок людини» [3, с. 85].

Підсумовуючи, тренінг можна представити як систему інтерактивних заходів, метою яких є розвиток якостей і навичок, необхідних для повноцінної життєдіяльності особистості та колективу, які реалізуються в процесі життя, переживання, відчуттів.

Аналіз численних робіт Булаха І.С., Алексєєва Ю.А. з питань групового психологічного тренінгу, показують, що одним із найважливіших аспектів цього явища є його цілі, завдання та предмет. Постановка цілей тренінгу впливає з точної діагностики особистості: розвитку його учасників, особливостей їх взаємодії та міжособистісних стосунків. Конкретна мета тренінгу зазвичай формулюється в його назві [1, с. 42].

Основна мета соціально-психологічного тренінгу за Гольдштейном А., Хомик В. разом із розвитком і вдосконаленням збідностей людини розуміти інших людей, оцінювати себе, оволодівати та вдосконалювати низку форм поведінки, оскільки самоспостереження також відіграє важливу роль у цьому процесі. Основною метою тренінгових груп Гольдштейн А. вважає розвиток готовності до вивчення власної поведінки, підвищення соціальної компетентності та відкритості в міжособистісних стосунках, навчання співпраці та конструктивного вирішення конфліктів [2, с. 237].

Незважаючи на досить тривалий термін вивчення групового тренінгу, до сьогодення не існує: чіткість його віднесення до певного виду. У кожного підхід свій критерії і конкретні цілі, структура і склад.

Мілютіна К.Л. наводить приклади кількох груп не тільки з різними назвами, але й з різними стратегіями і тактиками роботи:

- "Група зустрічей" - відноситься до самої невизначеної категорії, де крім цього різноманіття також можна назвати «групи міжособистісних відносин», «групи для розкриття потенціалу», «Т-групи», «групи особистісного розвитку» тощо.

- «Тематична група», на відміну від категорії, описаної вище, має чіткий формат, структура, план роботи. Ці групи дидактичні, педагогічні, ні фокусується на почуттях і переживаннях учасників.

- «Консультативна група» - вид групової роботи, адресований в першу чергу до вирішення проблем у міжособистісному спілкуванні учасників.

- «Психотерапевтична група» - відрізняється від занять насамперед своїми цілями проводиться з людьми з діагнозом психоневроз, розлад особистості або психоз.

- «Група самопомоги та підтримки» - також відрізняється за призначенням, яке саме і відображає на у назві тренінгу [5, с. 73].

На думку Матійківа І. М., метод навчання – це спосіб організації руху (діяльності) учасників у просторі та часі тренінгу, метою якого є досягнення змін у їх діяльності, житті і в собі. До основних методів навчання відносяться групова дискусія та гра [4, с. 97].

Залежно від цілей тренінгу, від його різновидів, особливостей учасників тренінгу, при створенні груп дотримуються різних правил і принципів. У кожного автора може бути свій «кодекс» правил і принципів, але їх конкретний склад і кількість не можуть бути універсальними, оскільки в кожному конкретному випадку переслідуються різні цілі, і груповий тренінг використовується в конкретному контексті, тобто вирішує конкретні завдання. Перелік правил і принципів міг би виглядати так: добровільність, активність, зосередженість на часі (тут і зараз), відкритість, персоніфікація та конкретність висловлювань (уникнення узагальнень), концентрація на особистості, толерантність, конфіденційність.

Говорячи про просторову організацію тренінгу, ми маємо на увазі розташування учасників. Найбільш поширеною формою просторової організації учасників тренінгу є коло. Але є певні види тренувань, де коло взагалі не можна використовувати. Відповідей на питання: «Чому саме у формі кола?» дуже багато. Як правило, така форма розміщення дозволяє зустріти всіх учасників віч-на-віч. У певному сенсі коло є найбільш зручною формою спілкування, де всі учасники знаходяться на однаковій відстані і т. д. Але в процесі групового навчання тренер постійно змінює форму просторової організації, це залежить від умов поставленої задачі, для розв'язання різноманітних завдання які поставлені перед учасниками.

Одним із найважливіших аспектів організації групової діяльності є те, що в школі називають «розкладом занять», тут немає єдиної думки, так як багато чого залежить від конкретних умов, від вимог тренера, шукаючи вправи, завдання, ситуації і т.д., все це стає основою для створення конкретного алгоритму на виконання тренінга. За змістом тренінгове заняття можна представити окремими блоками, послідовно реалізованими в процесі вирішення поставлених завдань на шляху до досягнення цілей [4, с. 194].

Джонсон Девід В. виділяє такі етапи проведення тренінга: 1) ритуали привітання; 2) розминка; 3) рефлексія минулого заняття; 4) вступ до теми сьогоденного заняття (за основним змістом). 5) вправи і прийоми які дозволяють засвоїти основний зміст заняття – «основа тренінга» (основний етап); 6) рефлексія – етап аналізу, обговорення результатів; 7) домашні роботи або «місток» до наступної зустрічі; 8) ритуали прощання [3, с. 124].

На думку Джонсона Девіда, тренінг складається з двох взаємопов'язаних частин: інформаційної та тренінгової. Теоретична частина може проводитися у формі звичайних лекцій або семінарських занять. Вона має бути порівняно невеликим – 10 – 12 годин (разом 40 годин на весь курс). Її можна проводити на

початку курсу, краще розділити на два-три блоки, кожному з яких передують кілька тренінгів подібного змісту. Основну частину навчального часу слід приділяти навчанню, під час якого проводяться: бліц, розминка, виконання завдань, рольові ігри та бесіди [3, с. 68].

Матійків І. М., аналізуючи літературу та узагальнюючи досвід фахівців формулює низку етичних стандартів, керуючись цінністю професійних обов'язків:

- повага до особистості, прав, свобод і гідності особи;
- професійна компетентність;
- сумлінність, доброзичливість та беззастережне ставлення до клієнта;
- конфіденційність тобто збереженням конфіденційності клієнта;
- уникнення фізичного контакту з клієнтом
- уникнення (по можливості) соціальних контактів з клієнтами, коли останні не є частиною процедур

спільної роботи:

- маніпулювання клієнтами;
- переоцінка безпідставні очікувань або перевищення меж власної компетенції. (Як і будь-який метод, навчання має свої плюси і мінуси.) [4, с. 117].

У підсумку можна резюмувати, що конкретні цілі, завдання і тематика групового тренінгу встановлюються учасниками групи та лідером і спрямовані на розвиток, зміну особистісних установок учасників, формування навичок і звичок. розвиток перцептивних здібностей як окремого учасника, так і групи загалом.

Література:

1. Булах І.С., Алексєєва Ю.А. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: Соціально-психологічний тренінг / І.С. Булах, Ю.А. Алексєєва // Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 73 с.
2. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Володимир Хомик (пер.з англ.). – К.: Либідь, 2003. – 520с.
3. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / В. Девід Джонсон. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 288с.
4. Матійків І. М. Основи тренерської майстерності: [навч.-метод. посіб.] / І. М. Матійків, А. І. Якимів, Т. Г. Черняк / За заг. ред. А. І. Якиміва. – Львів: Компанія «Манускрипт», 2012. – 392 с.
5. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: [навч. посіб.] – К. Л. Мілютіна. – К.: МАУП, 2004. – 192 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Рубан Ася Костянтинівна.

Ірина Мазурик
(Дрогобич, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРІАЛУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Необхідною передумовою здійснення соціальних реформ в українському суспільстві та одним із пріоритетних завдань Нової української школи є морально-етичне виховання підростаючого покоління. Успішному вирішенню цієї проблеми сприятиме впровадження в навчально-виховний процес кращих зразків усної народної творчості, які формуватимуть в молодших школярів загальнолюдські морально-етичні цінності.

Проблема морально-етичного виховання підростаючого покоління завжди була в полі зору науковців та педагогів. Сутність понять, методів, засобів і компонентів української етнопедагогіки аналізували Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Р. Скульський, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Різноманітним аспектам використання фольклору в системі виховання майбутнього покоління на національних традиціях та народній творчості присвячені праці І. Бега, А. Богуш, О. Вишневського, Н. Лисенко, О.Савченко, О. Сухомлинської, В. Хайруліної, М. Чепіль. Проте досі не дослідженою залишається проблема морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами усної народної творчості на уроках літературного читання.

У концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді зазначено: «чільне місце на уроках української мови та літературного читання повинно займати використання малих фольклорних форм – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок тощо. Реалізуючи їх виховний потенціал, варто пояснювати дітям, що багатство і розмаїття народної творчості свідчить про мудрість і талановитість українського народу, а знання і трепетне ставлення до них стане запорукою збереження цього багатства для майбутніх поколінь» [3]. Усна народна творчість узагальнює багатовіковий людський досвід, вона є

носієм і втіленням народної мудрості, народного світогляду й ідеалів. У ній відбивається національна психологія, національна свідомість народу; це його історія, філософія, мораль [2, 178].

Дитячий фольклор почали збирати на початку дев'ятнадцятого століття. Він має свою специфіку і обов'язково відповідає віковим особливостям дітей у виборі тем, ідей, образів. Дитячий фольклор цікавий поєднанням словесного матеріалу з елементами гри, супровідними рухами, тим паче, що у багатьох творах яскраво виражене виховне спрямування. Це багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів.

На уроках літературного читання молодші школярі знайомляться з поширеним жанром дитячого фольклору – лічилками. Ними діти користуються, коли грають у піджмурки, для визначення ведучого у грі, що запобігає виникненню сварок («Ходить бусол по болоту», «Котилася торба», «Раз, два, три, чотири, п'ять, вийшов зайчик погулять» та ін.).

Прислів'я і приказки є ефективним засобом виховання, якщо уміло з ним поводитися і доречно користуватися. У маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, прославляти героїзм і стійкість у боротьбі за свою землю. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо підносять такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають ті твори, що прищеплюють любов до праці, до науки. Усі ці прислів'я і приказки виконують функцію своєрідного резюме бесід на етико-моральні теми.

Усю сукупність приказок і прислів'їв, створених народом і нагромаджених у скарбниці народної пам'яті, можемо згрупувати за тематичними напрямками: про працю, про Батьківщину, про дружбу, про мудрість, про матір та інші. Серед цього загалу ми постараємося виокремити ті, у яких мова йде про цінність людських чеснот.

Своєрідним жанром є також мирилки і дражнили. Короткі римовані твори, які діти промовляють на знак примирення, використовуються з метою відновлення товариських стосунків. Сперечаючись, діти дражнять один одного за якусь рису чи ваду характеру. Мирилки вивчаються з дітьми для створення необхідного емоційного настрою, а також для набуття вміння миритися. Це зумовлено віковими особливостями молодших школярів, які часто сваряться, не вміють поступатися один одному, а посварившись – не знають, як помиритися. Вони вчать доброзичливості, чемності, вміння запобігати конфліктам: «Тобі яблучко, мені грушечка, Не сварімося, моя душечка».

На особливу увагу заслуговують колискові пісні, які є чи не першими зразками народної творчості, що формують у дитини уявлення про добро, ніжність, турботу, милосердя. Тематична різноманітність колискових пісень є свідченням духовного та інтелектуального багатства нашого народу, моральної чистоти, педагогічної мудрості сімейного виховання. Дослідниця українського дитячого фольклору Комарівська Н. назвала їх «тим зерном, що пізніше сходить буйним колоссям поетичності в уже дорослої людини» [2, 178]. Мамині колисанки знайомлять малюка з навколишнім світом, вливають в душу дитинки любов до рідного слова, наповнюють казковими уявленнями, створюючи чарівні образи ночі, сну, дрімоти: «Ой ходить сон коло вікон», «Тиха нічка теплесенька», «Заколишу дитиноньку».

Прислів'я як один із жанрів усної народної творчості представлені в підручниках літературного читання найбільш широко. «Прислів'я – це короткі влучні вислови повчального характеру. Їх складав народ протягом багатьох століть. Це ніби правила життя: одне люди схвалюють, інше засуджують» [3, 77], – зазначає О. Марчун. Узяті з джерел народної словесності, викристалізовані на основі безпосередніх спостережень над навколишнім життям, прислів'я відзначаються влучністю вислову і концентрацією думки, відображаючи основні моральні цінності: правдивість «Між правдою і кривдою немає середини», «Правду кожен хвалить, та не кожен боронить», «Нема важчого, як правду замовчати»; милосердя, добродійність «Тяжко жити людині, в якій розум легкий», «За гроші розуму не купиш»; товариськість, дружбу «Справжнього друга за гроші не купиш», турботливість, повагу до родини, сім'ї «Калиною милуються, як цвіте, дитиною – як росте» «Нащо й ліпший клад, коли в сім'ї лад».

Багато можливостей для мовного розвитку дітей, для прилучення їх до формування таких моральних цінностей, як взаємодопомога, відповідальність, активність, дисциплінованість, чесність, допомагають дитячі народні ігри. Дитячі ігри – це такий жанр драматургії, в якому діти грають ролі певних персонажів, імітуючи їхні рухи, мову, вчинки: «Ой ходить Іванко», «Журавель», «Рій гуде», «Перстенець» [2, 178].

Використання в народних піснях та іграх художньо-зображувальних засобів виразності мови (епітетів, порівнянь, метафор, численних повторів, звертань, риторичних запитань, діалогів) сприяють кращому сприйманню та запам'ятовуванню пісенно-ігрових образів.

Отже, можна сказати, що наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна постійно перебувати під виховним впливом духовної культури свого народу. Досвід народу є невичерпною скарбницею виховних засобів, до яких належить рідна мова, міфологія, символіка, народне мистецтво, фольклор, національні традиції, обряди. Фольклорна спадщина рідного краю здатна наблизити дітей до національних духовних глибин, сприяти усвідомленню свого як частки загальнонаціонального, розширювати світоглядний і культурний діапазон, бо завдяки цим складовим відбувається повноцінна соціалізація дитини, яка знаходиться на початковому етапі свого становлення – молодша школа.

Адже, усна народна творчість формує в учнів початкових класів навички культурної поведінки, лаконічно і в доступній формі вчить бути ввічливими, відповідальними, працьовитими, щедрими, поважати людей, родину, рідний край. Саме тому, систематичне і постійне використання всіх жанрів фольклору на

уроках літературного читання сприятиме всебічному вихованню дітей, збагачуватиме їхню мову зразками народної мудрості.

Література:

1. Качак Т. Б. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. - Качак Т. Б. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 352 с.
2. Комарівська Н. Особливості вивчення малих фольклорних жанрів у початковій школі. – Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Вінниця, 2012. – С. 178-182.
3. Марчун О. В. Матеріали до вивчення дитячого фольклору: навч. посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Ч. 1. – 211 с.
4. Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник/ К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук Ілляш Соломія Дмитрівна.

Н.М. Малимова
(Талдықорған, Қазақстан)

ОРТА МЕКТЕПТЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕРДІ ОҚЫТУ МҰМКІНДІКТЕРІ

Бүгінгі күні педагогікалық процестің бір маңызды бөлігі болып мұғалімнің білім алушылармен өзара қарым-қатынас жасауының жеке тұлғаға бағытталаған түрі саналады. Қазіргі кезде адамды қалыптастырғаннан гөрі оны жетілдіру, дамыту керек, тәрбиеленушінің өмірлік және кәсіби түрде өз орнын анықтауын жүзеге асыруына көмектесу қажет.

Соңғы кезде білім алушылар сабақта жай ғана тыңдаушы ретінде отырғысы келмейді, олар материалдармен танысу кезінде өздерінің жеке жұмыс істеп, ойлау қабілеттерін де көрсете алатын, ізденісте болғанын жүзеге асыра алатын оқытудың жаңа түрлерін күтеді.

Немістің ғұлама педагогі Дистерверг: «Ешбір адамға білім алу мен жетілу жай беріле салмайды немесе тек айтумен ғана іске аспайды. Оған қол жеткізуге тырысатын әрбір жан соған өз еңбегімен, өз күшімен ұмтылуы тиіс», — деп айтқан.

Сондықтан жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу үшін жаңа көзқарастар мен тәсілдер, жаңа педагогікалық ізденістер мен идеялар қажет, яғни мұғалім ролін арттыратын процесс жүргізілуі тиіс.

Орта мектепте "Коммуникациялық технологиялар" бөлімін информатика курсында оқытқан кезде қарастырылатын негізгі мәселелер:

1. Жергілікті желі, ұйымдастыру және тағайындау.
2. Ғаламдық желілерді ұйымдастыру.
3. Интернет дегеніміз не?
4. Интернеттің ақпараттық қызметтері.
5. Интернеттен іздеу.

Компьютерлік телекоммуникация - ақпараттық технологиялардың дамып келе жатқан салаларының бірі. Тарауды меңгерудің тиімділігі білім алушылардың компьютерлік желілермен практикалық жұмысын ұйымдастыру мүмкіндігіне байланысты болады.

"Коммуникациялық технологиялар" тарауының мазмұны компьютерлік желілерді екі түрге бөлу принципі бойынша құрылған:

- жергілікті компьютерлік желілер;
- ғаламдық компьютерлік желілер.

"Компьютерлік желілер" тарауы әртүрлі дәрежеде егжей-тегжейлі сипатталуы мүмкін, өйткені онда көптеген ұғымдар бар.

"Жергілікті компьютерлік желілер" тақырыбын зерттеу информатика кабинетіндегі компьютерлердің жергілікті желіге біріктірілуімен жеңілдетілуі мүмкін. Өйткені, тікелей компьютерлік сынып білім алушылармен компьютерлік желілерде ақпарат беру туралы сөйлесудің бастапқы нүктесі болуы керек. Компьютерлік желіні жүйе ретінде анықтау ақпарат беру арналарымен байланысқан компьютерлер, оқытушы бұл жүйені компьютерлік кластағы жабдықта көрсетеді және мұндай желі жергілікті деп аталады дейді.

Білім алушыларға келесі ұғымды түсіндіру керек: жергілікті желі - бұл бір бөлмеде орнатылған компьютерлерді біріктіретін желі (мысалы, компьютерлік сынып) немесе бір ғимаратта (мысалы, ғимараттағы барлық компьютерлер жергілікті желіге біріктірілуі мүмкін). Сондай-ақ, жергілікті желіде фирмалардың, компаниялардың, мекемелердің барлық бөлімдері біріктіріледі.

Мақсаты мен техникалық құралдарына байланысты жергілікті желілерде компьютерлерді біріктірудің

өртүрлі құрылымдары болуы мүмкін. Басқаша айтқанда, оларды сәулет, желі топологиясы және конфигурациялар деп те атайды. Желі топологиясының келесі түрлері бар: сақина, жұлдыз, шина және ағаш. Топологияның белгілі бір құрылымы жоқ жағдайлар да болады ("әрқайсысы әрқайсысымен").

Жергілікті желілерді пайдалану үш негізгі мақсатты зерттеуге бағытталғанын хабарлау керек:

- желі пайдаланушылары арасында файлдарды бөлісу;
- жалпыға қол жетімді ресурстарды пайдалану: дискілік жадтың үлкен кеңістігі, принтерлер, орталықтандырылған мәліметтер базасы, бағдарламалық жасақтама және т. б.;
- кәсіпорынның ақпараттық жүйесінің жұмыс істеуі.

Егер пайдаланушылар ортақ жергілікті желіге қосылған болса, онда олар жұмыс тобы деп аталады, ал олар жұмыс істейтін компьютерлер жұмыс станциялары деп аталады. Егер желі тек жұмыс станцияларынан тұрса, яғни желідегі барлық компьютерлер тең болса, онда мұндай желі "тең-теңімен" деп аталады. Тең-теңімен желілер жоғарыда аталған мақсаттардың біріншісін іске асыруда қолданылады: файлдарды бөлісу үшін. Тең-теңімен желісіндегі кез-келген компьютердің өз атауы бар.

Білім алушылармен қарастырылатын келесі нәрсе - бұл басқа әдіс жергілікті желіні ұйымдастыру. Ол арнайы (негізгі) компьютері бар желі деп аталады. Басқаша айтқанда, ол файл сервері деп аталады. Компьютерлік сыныптарда мұндай ұйым тікелей қолданылады. Тек оқытушы файл серверіне қол жеткізе алады, ал оқушылар жұмыс станцияларында жұмыс істейді. Егер барлық жұмыс станциялары негізгі компьютерге қосылса, онда мұндай байланыс схемасы "жұлдыз" деп аталады.

Оқытушы білім алушыларға компьютерлік сыныпта, сондай-ақ жалпы оқу орнының желісінде жұмыс істейтін желіні ұйымдастыру туралы түсінік беруі керек. Оқытушының практикалық жұмысын келесідей жасауға болады: сіз желі арқылы көшірілетін білім алушылар арасында файлдар түрінде хабарлама алмасуды ұйымдастыруыңыз керек (Электрондық поштаның бір түрі).

Осы тақырыпты оқыту нәтижесінде білім алушылар:

- жергілікті компьютерлік желі ұғымын, оның мақсаты мен ұйымдастырылуын білуі керек;
- жергілікті желі серверімен ақпарат алмасуды, жергілікті желі топологиясын сауатты анықтау мен әр топологияның кемшіліктерін анықтай алуы керек;
- алынған білім мен дағдыларды практикалық іс-әрекетте және күнделікті өмірде қолдана алуы: сабақтарда ақпарат берудің телекоммуникациялық арналарын пайдалана алуы керек [19].

Өрі қарай, ғаламдық компьютерлік желілер туралы әңгіме бастауы керек, іс жүзінде олар үлкен қашықтықта (аймақ, ел, әлем масштабында) орналасқан компьютерлерді біріктіреді. Білім алушылар жергілікті компьютерлік желіні өз көздерімен көре алады, бірақ ғаламдық желілермен танысу сипаттамалық сипатта болады. Ғаламдық желі құрылғысын телефон желісінің құрылғысымен салыстыруға болады. Мұнда аналогия әдісін қолдануға болады. Адамдардың телефондары коммутатор түйіндерімен біріктірілген, олар бір-бірімен осылай ұйымдастырылған осылайша, кез-келген екі телефон арасында байланыс орнатылуы мүмкін. Қалада дәл осындай телефон жүйесі жұмыс істейді.

Аймақтық желілер қалааралық желілер арқылы өзара байланысты. Басқа мемлекеттермен байланыс үшін халықаралық байланыс желілері бар. Сол сияқты, әлем телефон желілерімен "жабылған". Осы желілер арқылы абоненттер әлемнің кез келген бөлігінде бір-бірімен байланыса алады.

Бұл туралы айта отырып, оқытушы білім алушыларға телефондардың орнына абоненттердің компьютерлері бар, коммутаторлардың орнына қуатты компьютерлік түйіндер бар және бұл желі арқылы мәтіннен дыбыс пен бейнеге дейін өртүрлі ақпарат "жүреді" деп болжайды. Бұл жаһандық компьютерлік желілердің прогрессивті жүйесі.

Білім алушылармен Ғаламдық желілердің ақпараттық қызметтерін қарастыру керек:

«Электрондық пошта» тақырыбын өткен кезде электрондық пошта арқылы электрондық хаттар бір абоненттен екіншісіне жеткізілетіндігі айқындалып, мәтінді, бағдарламаларды, мұрағаттарды, суреттерді, музыканы және т. б. Жіберу мүмкіндігі бар екендігі көрсетіледі.

«Телеконференция» тақырыбын өткенде телеконференция ұғымына анықтама беріледі, яғни телеконференция - бұл телекоммуникация жүйесінің жұмысын қолдайтын компьютерде арнайы ұйымдастырылған жад аймағы. Абоненттер осы уақытқа дейін осы жад аймағында болған мәтінді компьютерге ала алады және оған өз мәтінін қосуға болады.

Сонымен қатар «Telnet», «FTP», «Archie», «Gopher», «WAIS», «Usenet» сияқты ұғымдармен таныстыру қажет.

Telnet - бұл клиенттің компьютерлік серверге қашықтан қол жеткізуі. FTP - бұл қашықтағы машинаның каталогтары мен файлдарымен жұмыс істеуге қызмет ететін желілік протокол мен бағдарламалардың атауы. FTP клиентінде FTP серверлерінің каталогтарын қарау, оны қызықтыратын файлдарды көшіру мүмкіндігі бар.

Archie - бұл интернет түйіндерінде іздеу ақпаратын жинайтын және сақтайтын арнайы серверлер деп аталады.

Gopher - бұл желіден ақпаратты іздеу және алу жүйесі. Көп деңгейлі мәзірлердің, анықтамалық кітаптардың, индекстік сілтемелердің және т. б. дамыған құралдары бар Интернет.

WAIS - бұл желілік мәліметтер базасы мен кітапханалардан ақпарат іздеуді қамтамасыз ететін таратылған ақпараттық жүйе.

Usenet - телеконференция жүйесі. Тағы бір атау – жаңалықтар топтары. Белгілі бір тақырыптық конференциялардың абоненттеріне материалдарды электрондық пошта арқылы жіберу арқылы қызмет

етеді.

Бұл бөлімді зерттеудің негізгі мақсаты: білім алушыларға Интернет ұғымы туралы түсінік беру, ол пайдаланушыларға қандай ақпараттық қызметтерді ұсынады, Интернет желісінде қажетті ақпаратты қалай тез табуға болады.

Сондай-ақ, білім алушылармен әңгіме жүргізуге болады, ал олар Интернет деген не деген сұраққа жауап беруі керек? Көп жағдайда білім алушылар бұл сұраққа келесідей жауап береді: Интернет – бұл бүкіл әлемді қамтитын супер желі, ол TCP/IP (transmission control protocol/Internet Protocol) бірыңғай протоколын қолдайтын көптеген желілердің жиынтығы.

Сондай-ақ, оқытушы білім алушылармен "хаттама" ұғымын қарастырады. Хаттама - бұл компьютерлік желідегі ақпаратты ұсынуға, түрлендіруге және жіберуге арналған стандарт. TCP / IP хаттамасы келесі процедураларды орындайды:

1. Берілетін деректерді пакеттерге бөлу.
2. Пакеттерді адрестеу және оларды белгілі бір маршруттар бойынша тағайындалған жерге беру.
3. Пакеттерді бастапқы деректер пішініне жинау.

Қорыта келгенде, қазіргі кездегі компьютерлік технологияның білім беру жүйесін дамыту ісіне берері ұшан теңіз. Ресейде ғылыми педагогиканың негізін қалаушы К.Д. Ушинский: «бала табиғаты көрнекілікті қажет етеді», — деген болатын. Мұғалім сабақта әрбір балаға дараланған схема бойынша тиянақты түрде талдауға қол жеткізетін жаңа мәліметтермен жеке жұмыс істеу мүмкіндігін бере алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. http://baq.kz/regional_media/post/29794 Мұхамбетжанова С. Т. «Білім беру мекемелері қызметкерлерін ақпараттық – телекоммуникациялық технология саласы бойынша біліктілігін көтерудің ғылыми-әдістемелік негіздері». 2006 ж.
2. Информатика образование. Журнал. № 4, 2022 ж
3. <http://stud24.ru/search/3d%20max/page1.html>
4. <http://stud24.ru/search/3d%20max/page1.html>
5. Богданова Д.А., Федосеев А.А. Дистанционное обучение: модератор телек онференций // Информатика и образование, 1995.
6. Компьютерные сети. Первый шаг Уэнделл Одом. 432 стр., с ил.; ISBN 5-8459-0881-7

Ғылыми жетекші:

педагогика ғылымдарының кандидаты Жиёмбаев Жомарт Тумарбекович

**Оксана Мойко, Марія Пилипець
(Дрогобич, Україна)**

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У сучасному світі, де інформаційні технології займають важливе місце, навчальний процес не може обмежуватись лише передачею знань. Головне завдання школи полягає в тому, щоб надихнути учнів на самостійну і продуктивну діяльність, сприяючи розвитку їхнього творчого та критичного мислення.

Раннє залучення учнів до творчої діяльності, яка відповідає їх віку, є важливою умовою для розвитку школярів у всіх аспектах. Більшість психологів, таких як Б.Г.Ананьєв, Д.Б. Богоявленський, П.Я. Гальперін, Л.С. Виготський, О.Н. Кабанова-Меллер, А.Н. Леонтьєв, В.Ф. Паламарчук, Я.А. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, Ю.А. Самарін, В.І. Слободчиков, С.Д. Смірнов, вважають, що творчість є результатом розумової діяльності, і що її прояви полягають у відкритті нового [2, с. 83].

Один з методів, який може сприяти розвитку творчості учнів, полягає у використанні сучасних інформаційних технологій. Комп'ютер як новий засіб навчання, розкриває в належній мірі свої можливості, коли він орієнтований на розвиток духовно багатой, творчої особистості, її образного мислення, уяви, фантазії, емоційної сфери.

Для того, щоб учні могли розкрити свої здібності у навчанні інформатики, на уроках і позаурочно необхідно створювати сприяє атмосферу творчого пошуку. Для цього можна використовувати елементи розвиваючого навчання, такі як проблемні ситуації, творчі завдання та проектний метод, а також привертати увагу учнів до самостійної науково-дослідницької діяльності.

Інформатика має великий потенціал для розумового розвитку учнів завдяки своїм чітким та точним поняттям, висновкам і формулюванням. Разом з іншими предметами, вона допомагає у досягненні всебічного гармонійного розвитку та формуванні особистості. Отримані знання, уміння та навички, які набувають учні в процесі навчання інформатики, повинні допомогти їм адаптуватися до швидко мінливих умов життя.

Для того, щоб розвивати творчі здібності учнів на уроках інформатики, вчитель повинен застосовувати різноманітні методи та прийоми навчання. Перш за все, важливо створити сприяє атмосферу на уроці, де учні відчувають себе комфортно і можуть вільно висловлювати свої думки. Для

цього вчитель може застосовувати інтерактивні методи навчання, які сприяють активній участі учнів у процесі вивчення матеріалу та розвитку їх творчих здібностей.

Щоб зацікавити учнів на уроці, активізувати їх роботу, розвивати творчість та креативне мислення використовуються технології:

- кооперативного навчання – робота в парах та спілкування в групах;
- колективно-групового навчання – проблема обговорюється в загальному колі, учні заохочуються до дискусії, кожен учить кожного;
- ситуативного моделювання - ігрове моделювання явищ, які вивчаються [4, с. 10].

Головне завдання технологій «вирішення проблем», «ажурна пилка», «незакінчені речення» – навчити учнів самостійно вирішувати проблеми, ставити запитання, вирізняти факти від думок та аналізувати і приймати рішення [3].

Один з ефективних способів розвитку творчих здібностей та підтримки мотивації учнів – це організація проектної та дослідницької діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Це можна здійснювати як на уроках, так і в позаурочний час.

Працюючи над проектами, учні отримують навички планування своєї діяльності, відбору та аналізу інформації, аргументації та прийняття рішень, а також створення кінцевого продукту. При вивченні основ програмування на уроках формуються навички творчого мислення, що необхідні для створення алгоритмів та програм. Навички також дозволяють передбачати ефективну роботу програми та оптимізувати її виконання, використовуючи менше ресурсів та часу.

Застосування спеціальних евристик – схем організації розумової діяльності, може сприяти розвитку творчих здібностей учнів та навичок розв'язування різних задач з інформатики. Ці евристики можна впроваджувати на уроках інформатики за допомогою спеціально організованих методичних заходів [1, с. 64].

Під час вивчення теоретичного матеріалу з будь-якої теми можна проводити «цікаву хвилинку», яка спонукає дітей працювати самостійно, творчо готуватися до уроку, відшуковуючи цікаву змістовну інформацію з означеної теми.

Шляхом створення умов для досягнення успіху та поваги до особистості кожної дитини, можливо розвивати їх таланти та творчі здібності, та виховувати творчих та працюючих особистостей.

Використання діяльно-творчого підходу на уроках інформатики може сприяти формуванню особистості через творчу діяльність [3].

Розбудовувати мислення учнів можна засобами кожного з розділів інформатики, але найбільший потенціал для цього має розділ «Основи алгоритмізації й програмування».

Якщо учень вивчає програмування, процес навчання стає більш активним і відбувається за ініціативою самого учня. Створення програми включає не тільки складання програми та отримання готового продукту, але і формування моделі, розроблення алгоритму, налагодження програми та її тестування [4, с. 12].

Під час роботи зі школярами на різних етапах розробки програми можуть виникати труднощі, і саме подолання цих труднощів сприяє формуванню звичок критичного мислення учнів.

Розвиток творчих здібностей на уроках інформатики в початковій школі сприяє підвищенню зацікавленості учнів у навчанні та їх бажанню активно досліджувати та вивчати нові теми.

Також, це сприяє підготовці учнів до життя в цифровій епосі, оскільки у світі, де комп'ютери та інші технології стають все більш поширеними, важливо навчити учнів творчо та критично мислити, використовуючи інформаційні технології.

Розвиток творчих здібностей на уроках інформатики сприяє формуванню креативності та здатності до пошуку нетрадиційних рішень учнями.

Таким чином, розвиток творчих здібностей учнів на уроках інформатики в початковій школі є дуже важливою складовою освіти. Вчитель повинен застосовувати різноманітні методи та прийоми навчання, які сприяють розвитку творчості, стимулюють інтерес до даного предмету та підготовляють учнів до майбутньої професійної діяльності в сфері інформаційних технологій.

Література:

1. Лади А. О. Розвиток креативності на уроці інформатики / О. А. Ладик // Матеріали Шістнадцятої студентської наукової конференції «Наумовські читання» (22-23 листопада 2018 р., м. Харків). – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. – С. 64-68.
2. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. Навчальний посібник. – К.: Основа, 2002. – С. 236.
3. Фурс Т. І. Поняття творчих здібностей та класифікація методів їх розвитку в процесі навчання [Електронний ресурс] / Т. І. Фурс, О. І. Вдовенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=740.
4. Шолом Г.І. Використання інноваційних методів навчання на уроках інформатики. Комп'ютер у школі та сім'ї. №5. 2012. С. 11-13.

Людмила Мочерад
(Дрогобич, Україна)

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Сучасними науковими дослідженнями та історичним досвідом доведено, що традиції української культури і ментальності містять потужний ціннісно-орієнтаційний потенціал. Цей духовний скарб національної історичної пам'яті є ресурсом для успішного існування освіти та широкого розгортання наскрізного процесу виховання, який формує цінності.

Процеси політичної і культурної глобалізації ускладнюють проблеми самовизначення і національно-організованих соціумів, і пересічної людини. Одним із шляхів їх розв'язання є активізація людинотворчого потенціалу історичної пам'яті, зміст і функціональні можливості якого потребують переосмислення з урахуванням соціальних викликів та освітніх завдань. Ключовим компонентом формули нової школи є наскрізний процес виховання, який формує цінності [3, с. 7].

В умовах розбудови Нової української школи помітно зростає увага педагогів до питання традицій, їхньої ролі й місця у вихованні молодого покоління. Перед сучасною освітою постає стратегічне завдання сформуванню у молоді почуття єдності з рідним народом, його духовними надбаннями. Ці почуття можна розвинути і закріпити на ґрунті історичних традицій, минувшини, культурно-історичного доробку нації.

За роки незалежності в українському суспільстві повсякчас зростає прагнення до вивчення національних духовно-матеріальних цінностей, тому передпедагогічною наукою постає завдання розробки змісту, методів, технологій, організаційних форм навчання молодших школярів засобами українського народного мистецтва. На широкі можливості впливу на особистість цього напрямку народної культури, його особливу роль в естетичному вихованні учнівської молоді акцентують увагу в своїх працях Є. Антонович, Л. Гаврилюк, М. Каган, М. Колеснік, Л. Масол, Г. Мельник, В. Мусієнко, Н. Ничкало, В. Радкевич, З. Резніченко, Л. Савка, І. Савчук, О. Сидоренко, В. Тименко, В. Титаренко, Л. Фірсова, В. Шквирка та ін.

Досить вагомим напрацюванням з даної проблеми у працях В. Титаренко, яка наголошує на взаємодії теоретично-практичного навчання та естетичного виховання молодших школярів шляхом їх залучення до національних скарбів рідної культури. Схвальною є думка дослідниці про необхідність створення у навчальних закладах регіональних програм з предметів естетичного циклу, організації фольклорних, етнографічних експедицій, складання спеціальних регіональних карт народних промыслів, фольклорно-етнографічних осередківтощо [7, 10].

В усі часи дослідники історії України, зокрема у галузі етнографії, етнології, мистецтвознавства, народознавства наголошували на високодуховній та естетичній цінності народного українського мистецтва. Про високий рівень естетичної культури у народному декоративно-прикладному мистецтві наголошують у своїх працях О. Воропай, І. Огієнко, М. Зубрицький, Г. Павлуцький, С. Китова, В. Щербаківський, В. Шухевич. Учені розкривають естетику народного фольклору, орнаментики, традицій народного мистецтва як втілення вишуканих естетичних смаків багатьох попередніх поколінь.

Матеріальна культура та мистецтво має свій стиль, своє коріння, що сягає найглибших верств етнічних особливостей народу; народне мистецтво – декоративне, воно має прикладний характер, а тому тісно пов'язане з побутом. Щоб зрозуміти основний зміст і закони розвитку народного мистецтва, потрібно вивчати його у зв'язку з народним побутом. Розглядаючи народне мистецтво тільки і виключно на загальному тлі народного життя, ми зможемо його зрозуміти. Та не тільки зрозуміти, а й пізнати, яку величезну вагу має народне мистецтво для культури нашого народу [2, 479].

Про естетико-виховний потенціал традиційного декоративно-прикладного мистецтва М. Колеснік у своїй праці «Естетичні здібності людини» зазначає: «В ремеслі якнайменше штучності і якнайбільше глибокої життєвої правди. Тому заняття прикладним мистецтвом, ремеслом уберігає від естетства, небезпека якого полягає у тому, що воно призводить до нехтування істиною і добром, шукає переживання заради самих переживань. Твори прикладного мистецтва покликані вирішувати утилітарні й духовні запити особистості. Прикладне мистецтво повинно виражати характерні риси стилю нашого життя: простоту, лаконізм, правдивість, гармонійність. Все це свідчить, наскільки важлива роль прикладного мистецтва, яке розвиває естетичний смак, почуття міри, вміння сполучати утилітарне з естетичним». М. Колеснік наголошує на тому, що виховання естетичних смаків засобами народного мистецтва, необхідне всім людям, незалежно від віку і освіти, важлива роль у вирішенні цього питання належить школам, університетам, які ставлять перед собою мету дати певну систему знань в галузі народної культури, виховати правильні естетичні погляди і смаки [5, 91].

Матеріальна культура народу як виховний засіб дає найбільшу свободу творчості, в якому естетичний світ значно багатший ніж реальний. Вся життєдіяльність, відображена у мистецтві, оживає різними барвами, які наповнюють естетичну свідомість естетичними почуттями.

Культурно-виховна місія українського народного мистецтва спрямована на розширення естетичної культури кожної людини. Опанування мистецтвом потребує одночасно перебувати у трьох світах або вимірах культури, насамперед бути захопленим видом народного мистецтва, навчитися пізнавати його образну природу і водночас засвоїти педагогічні засоби залучення до українського народного мистецтва.

Так само як людство, мистецтво не старіє, це відкритий простір, у якому людина є гармонійною і самотньою.

Українське матеріальна культура формує комплекс естетичних відчуттів, які переростають в естетичний смак. Разом з цим мистецтво впливає комплексно на розум і серце, формує цілісну особистість та виступає засобом морального, духовного, соціального вдосконалення людини.

Вивчення народного мистецтва є ефективним засобом виховання в школярів як національної самосвідомості, так і художніх здібностей. Слід залучати їх до народної культури у всій її цілісності, комплексності та різноманітності проявів. На наш погляд, це непросте завдання може бути розв'язане з позицій комплексного підходу до виховання й навчання в умовах інтеграції культур – об'єктивної основи, на якій найбільш повно здійснюється вплив мистецтва на учнів початкової школи.

Традиційна матеріальна культурна спадщина визначає художню специфіку національної культури і, на нашу думку, може й повинна нині стати засобом національного відродження та естетичного виховання молодших школярів. На нашу думку, народна культура українського народу – це саме такий засіб педагогіки, що викликає найоптимальніший емоційний стан для формування культури особистості, в якому найяскравіше визначені всі етапи її формування: виявлення, засвоєння, створення та передачі народних, культурних, моральних й матеріальних цінностей.

Література

1. Воропай Олекса Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Київ.: АВТ «Оберіг», 1993. – 579 с.
2. Гаврилюк Л.І. Естетична культура та соціальний прогрес: Проблема естетичного як феномен культури. - К.: Наук. думка, 1999. - 244 с.
3. Калашник Н.Г. Естетичні смаки: їх витоки і формування / Запоріж. юрид. ун-т. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 343 с.
4. Китова С. Полотняний літопис України: Монографія. – Черкаси, 2000.
5. Колесник М.І. Про естетичні здібності людини. – К: «Мистецтво», 1966. – 114 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта України, 2002. – 23 квітня.
7. Титаренко В.І. Виховання на національно-культурних традиціях українського народу як головний чинник формування особистості/Титаренко В.І. // Наукові записки. – ТДПУ: Педагогіка, 2000. - №8. – 46-56 с.
8. Фірсова Л.С. Формування естетичних оцінних суджень майбутніх вчителів засобами декоративно-прикладного мистецтва // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: КДПУ, 1998., Вип. 14. – С. 120-123.
9. Чихурський, А. Комплексне використання мистецтв у процесі естетичного виховання молодших школярів / А. Чихурський // Початкова школа. – 2008. - № 1. – С. 43-45.

Науковий керівник:

Кандидат психологічних наук, Ілляш Соломія Дмитрівна

**Руслана Даниляк, Мар'яна Процик
(Дрогобич, Україна)**

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ЗАНЯТТЯХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. В статті розглядається проблема формування естетичного виховання молодших школярів. Розкривається сутність поняття «естетичне виховання» як невід'ємної складової гармонійного та всебічного розвитку особистості молодшого школяра, висвітлюються умови розвитку естетичного сприймання молодших школярів. Розглянуті шляхи реалізації естетичного виховання на уроках образотворчого мистецтва, літературного читання та природознавства. Особлива роль в естетичному вихованні молодого покоління, належить загальноосвітній школі.

Ключові слова Естетичне виховання, образотворче мистецтво, нетрадиційні техніки, літературне читання, природознавство, молодший школяр.

У доктрині розвитку освіти України в XXI столітті сформульовано першорядну мету освіти, що спрямована на естетичне виховання та поглиблений розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. З огляду на це проблема естетичного виховання молодших школярів засобами творчої діяльності не втрачає своєї актуальності.

В останні роки зростає увага до проблем теорії і практики естетичного виховання як засобу формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості. Від вирішення проблем, що пов'язані з естетичним вихованням, багато в чому залежить подальший розвиток культури особистості. А формувати особистість і естетичну культуру особливо важливо в найбільш сприятливому для цього молодшому шкільному віці [6, с. 129].

Проблема естетичного виховання особистості засобами творчості висвітлено у наукових здобутках таких дослідників як Л. Виготський, Л. Печко, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, Б. Теплов, С. Шацький, П. Якобсон тощо.

Слід зазначити, що серед найважливіших завдань естетичного виховання з огляду на загальний ряд особливостей молодшого шкільного віку, можна виділити такі: створення умов для накопичення молодшими школярами естетичних вражень як найважливішої передумови розвитку їх емоційної культури та естетичної чуттєвості; формування естетичного кругозору, збагачення естетичних уявлень молодших школярів, розвиток їхньої уяви, асоціативного мислення; розвиток навичок естетичної діяльності, виховання естетичних звичок та елементарної естетичної культури молодших школярів [2, с. 157].

Кожне з перерахованих завдань потребує особливого, специфічного інструментарію для свого втілення, що відповідає не лише віковим та індивідуальним особливостям молодшого школяра, а й інтересам та творчим можливостям самого вчителя.

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури можна сказати, що естетичне виховання та творчий розвиток молодшого школяра займає важливе місце у системі освітнього процесу. Молодший школяр не лише розвиває естетичні якості, а й збагачує духовно-моральні якості, розвиває уяву, фантазію, мислення, формує особистий світогляд і власні естетичні смаки. Ці якості, які набуває молодший школяр, формуються у процесі естетичного виховання.

Виховний потенціал, з погляду саме естетичної його складової, особливо повно реалізується в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», зокрема на заняттях технологічної освітньої галузі.

Сучасне суспільство висуває певні вимоги до людини нового покоління, невід'ємною складовою яких є наявність естетичного смаку, естетичного сприйняття світу, широкого кругозору, тобто наявності світогляду, який не буде обмежуватися окремою сферою, а буде охоплювати всі сторони життя.

Всебічно розвинена особистість є надзвичайно чутливою до краси, гармонії, благородства. І своєю діяльністю вона прагне утверджувати їх. Саме на формуванні таких якостей особистості зосереджене естетичне виховання. Естетичне виховання – це процес формування цілісного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності; притаманна людині здатність до творчого самовиявлення. Основою, на якій здійснюється естетичне виховання, є певний рівень художньо-естетичної культури особистості, її здатності до естетичного освоєння дійсності [3, с. 116].

Всебічний та гармонійний розвиток особистості передбачає дотримання єдності та взаємодії п'яти частин виховання. Традиційними складовими частинами виховання називають розумове, фізичне, трудове, моральне й естетичне. І, безперечно, на особливе місце заслуговує саме естетичне виховання [4, с. 42].

«Краса, – писав В. Сухомлинський, – могутній засіб виховання чутливості душі. Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі – вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе» [5, с. 145].

Отже, з педагогічної спадщини В. Сухомлинського можна виділити найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити красу навколишнього світу та відчувати в ній духовне багатство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі [5, с. 141-142].

Система естетичного виховання, звичайно, не ізольована від інших складових частин цього процесу. Вона органічно пов'язана з ними, оскільки всебічний і гармонійний розвиток дитини виступає провідною ідеєю педагогіки.

Гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку, моральної чистоти, естетичного ставлення до життя та мистецтва – умова формування цілісної особистості. Правильно здійснюваний естетичний розвиток завжди пов'язаний з удосконаленням багатьох якостей і рис дитини.

Естетичне виховання передбачає художньо-естетичну освіченість і вироблення умінь творити прекрасне у повсякденному житті. Цього досягнути допоможе освітній процес, зокрема заняття з технологічної освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ», адже саме навчання є провідним видом діяльності молодшого школяра і займає найбільшу кількість його часу й створює умови для розвитку дитини.

Якщо діти виховуються в дусі чутливості до всього прекрасного в житті, якщо вони збагачуються різнобічними враженнями, захоплюються різними видами художньої діяльності, то їхні спеціальні здібності розвиваються успішно і плідно. Загальна мета всебічного і гармонійного виховання визначає і основні завдання естетичного виховання. Вони передбачають:

1. Систематичний розвиток естетичного сприймання естетичних почуттів і уявлень дітей. Вважаємо, що всі види мистецтва, краса природи, побуту сприяють розвитку естетично забарвленого сприймання.
2. Залучення дітей до діяльності в галузі мистецтва, виховання у них потреб і звичок посилено вносити елементи прекрасного в побут, природу, суспільні відносини.
3. Закладання початкових основ естетичного смаку.
4. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей. Чим більше естетично розвинена дитина, тим міцніші її художні вміння та навички, тим повніша, цікавіша її творча діяльність [2, с. 95-96].

Процес естетичного переживання складний і багатогранний. Він перебуває в дуже тонких і своєрідних зв'язках з різноманітною діяльністю дитини, її поведінкою і моральними звичками, формуванням фізичного вигляду. Оцінюючи естетичне виховання як один із засобів всебічного розвитку,

слід показати його зв'язки окремо з кожною стороною виховання. У педагогічній практиці ці зв'язки переплітаються, встановлюються одночасно.

Для учнів молодшого шкільного віку важливим є процес естетичного ставлення до дійсності у зв'язку з тим, що він сприяє розкриттю естетичної цінності об'єктів, предметів, явищ природного і соціального середовища.

У процесі естетичного ставлення учнів молодшого шкільного віку до дійсності найрізноманітніші її об'єкти і явища мають стати предметом особливої уваги, пізнання і творчості. Відтак важливо підкреслити, що естетичний досвід учнів повинен бути спрямований на освоєння прекрасного, відкривати перед ними можливості повноцінного сприймання предметів і явищ дійсності, які, по-перше, є важливими для учнів, а по-друге, є посилюючими для сприймання й осмислення у молодшому шкільному віці [1, с. 9].

Слід пам'ятати, що краса в діяльності починається не з результату, а з бажання йти до нього. Тому доцільно більше працювати над розвитком естетичного прагнення. Наявність його – важлива вимога довершеного, найбільш виразного виконання, творчої самореалізації особистості учня.

Висновки. Завдяки освітньому процесу така складова гармонійного розвитку дитини, як естетичне виховання може реалізувати себе максимально повно на заняттях технологічної освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Естетичний виховний потенціал певного уроку є необмеженим, він обмежується лише можливостями самого вчителя, від якого залежить обізнаність у нових формах і методах роботи, у передових розробках та у широті його уяви, адже кожна творчість потребує активізації цього психічного процесу.

Як основний носій прекрасного, мистецтво також є засобом естетичного виховання. Вплив естетичних явищ життя і мистецтва на особистість може проходити як цілеспрямовано, так і спонтанно. У цьому величезну роль відіграє початкова школа.

Отже, естетичне виховання для розвитку творчої діяльності має значний емоційний потенціал, адже саме сила емоційного впливу є засобом формування естетичних якостей молодших школярів. Так, робота над різними видами творчої діяльності розкриває здібності, творчий потенціал та самореалізацію молодших школярів.

Література:

1. Бабаніка І. В. Естетичне виховання молодших школярів. Початкове навчання та виховання. 2008. № 27. С. 2-16.
2. Естетика: навч. посібн. / М. П. Колесніков та ін.; за ред. В. О. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 205 с.
3. Омеляненко В. Л. Педагогічна мудрість віків: навч. посіб. / уклад. В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. Київ: Знання, 2009. 411 с.
4. Сорока О. В. Арт-терапія як фактор збагачення творчості вчителя початкової школи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. № 64. С. 145-151.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський; голова ред. кол. О. Г. Дзевєрін. Київ: Рад. шк., 1976-1977. Т. 5: Статті. 1977. 639 с.
6. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна кн. Богдан, 2005. 360 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Даниляк Руслана Зіновівна.

Ірина Садова, Марія Глодян
(Дрогобич, Україна)

РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ШКОЛАХ МОНТЕССОРІ

Постановка проблеми. Демократичні ідеали Марія Монтессорі, втілені у педагогічній системі й ефективній технології виховання дітей, і сьогодні привертають розум і серця всіх, кому не байдужі проблеми виховання. Без перебільшення можна сказати, що багато поколінь педагогів увібрали благородні ідеї Марії Монтессорі, навіть не здогадуючись про їх істинне джерело. Така доля генія і кредо педагогічної діяльності італійського педагога: "кинути промінь світла і піти своєю дорогою". Центральна проблема сьогодення – виховання індивідуальності кожної дитини в умовах змінного соціуму. Як батькам і шкільним закладам забезпечити найсприятливіші умови для особистості, що розвивається? Відповідь на це питання дає вивчення педагогічної спадщини видатних педагогів минулого.

Мета статті полягає у тому, щоб серед педагогічних засад М. Монтессорі, виділити ті, які відносяться безпосередньо до дидактики початкової школи і дослідити наскільки вони можуть бути орієнтиром для сучасності.

Виклад основного матеріалу. Повноцінний психічний і фізичний розвиток дитини можливий лише при створенні оптимальних умов для її розвитку, самореалізації та самовдосконалення, надання дитині права вибору. Одне з найважливіших соціальних замовлень сучасної освіти - це виховання особистості як свідомого активного суб'єкта.

Працюючи з дітьми, М. Монтесорі звертала в першу чергу увагу на оточуюче середовище, в якому вони знаходилися. Педагог зазначила, що воно повинно сприяти розвитку дітей, відповідати потребам їх діяльності, стати засобом самовиховання.

На думку М. Монтесорі, середовище, в якому виховуються діти, повинно стимулювати учнів до діяльності, підтримувати їх у навчально-виховному процесі. Педагог вважала, що при підготовці приміщення, в якому навчаються діти, потрібно дотримуватися основних спеціальних принципів: гігієни психіки та гігієни фізичного виховання. Ці принципи передбачають збільшення розмірів класів для вільного пересування дітей, що необхідно для їх гармонійного розвитку.

Дитина, на думку педагога, розвивається у русі та діяльності, тому робота з дітьми повинна будуватися так, щоб вони навчилися координувати свої рухи. Для цього потрібно підготувати "виховний простір", який би сприяв активності дитини, спонукав до діяльності, забезпечував індивідуальний розвиток дитини.

Обмеження кількості меблів у приміщенні – перше правило гігієни психіки та гігієни тіла. В ідеалі, на думку педагога, клас "психічного розвитку" повинен бути вдвічі більшим від класу "фізичного розвитку". Тому, М. Монтесорі запропонувала легкі, красиві меблі, які можна пересувати, низькі шафи, на яких би знаходилися спеціально підготовлені дидактичні матеріали. [1, 32]

Важливого значення М. Монтесорі надавала естетичному оформленню приміщення, в якому повинні бути кімнатні рослини, "живі" куточки з домашніми тваринами. Педагог вважала, що, доглядаючи за рослинами та тваринами, діти спостерігатимуть за природою, вступатимуть у співробітництво з нею та із задоволенням будуть відвідувати навчання [4, 59].

Естетично оформлене приміщення, речі, які знаходяться у ньому, поступово стають "виховним матеріалом". Це такі, наприклад, як скляний посуд, тарілки, крижкі дидактичні матеріали. Педагог називала такі речі "донощиками", тому що вони нагадували дітям про грубі, безладні, недисципліновані рухи. Працюючи з такими матеріалами, дитина вчиться керувати собою, привчає сама себе до дисципліни. У такому оточенні перед нею постає питання про самоуправління, вона сама починає обережно поводитися з речами, не зачіпати їх, не ламати й поступово вчиться вільно керувати своїми рухами, стає господарем самої себе.

Для проведення групових занять на підлозі в класі-Монтесорі є жовта лінія – один із символів Монтесорі-педагогіки. Педагог почала використовувати жовту лінію, яка мала вигляд еліпсу діаметром 4м, під час перебування в Індії. На її думку, така лінія допомагає об'єднувати дітей класу в єдиний колектив на основі космічної медитації. Сьогодні жовта лінія у класі-Монтесорі може мати різні розміри в залежності від розмірів приміщення, та функції вона виконує ті ж самі. У класі-Монтесорі має бути великий килим, де також проводяться як групові, так індивідуальні заняття й невеликі килимки для індивідуальної роботи з матеріалами.

"Виховний простір" поділений на зони, в яких розміщено відповідні матеріали: зона практичного життя, сенсорики, математики, граматична зона, космічна зона, зона відпочинку, художня зона, зона розвиваючих ігор [1, 35].

Створення відповідного середовища є одним із завдань вчителя. Роль учителя у створенні "виховного простору" М. Монтесорі вбачала в тому, що:

- він повинен бути уважним спостерігачем за природнім розвитком дітей;
- допомагати дитині зорієнтуватися у цьому середовищі;
- навчати правильно користуватися предметами, матеріалами;
- надавати свободу у виборі й виконанні роботи, тобто залучати до активного життя у даному середовищі.

Уміючи помічати, в яких умовах діти можуть вільно виражати себе, проявляти свої потреби та почуття, вчитель може підготувати "виховний простір", який відповідатиме потребам розвитку дітей та сприятиме зовнішньому прояву природного їх характеру. При цьому важливо пам'ятати про почуття міри, гармонії і рівноваги.

Отже, основним при організації "виховного простору" є свобода вибору та привабливість підготовленого середовища. Діти вільні у виборі своєї діяльності. Ця діяльність дитини і є процесом пізнання, що базується на внутрішньому імпульсі. Однак свобода не означає всюдозволеності. Теорію свободи дитини М. Монтесорі визначила не як хаос, а як організовану за чіткими правилами діяльність дитячого колективу [2, 44].

Основний принцип свободи - дисципліна. Як визначає М. Монтесорі, дисципліна повинна бути діяльною, активною. Дисциплінована людина - це та, яка вміє володіти собою і вміє співвідносити свою поведінку з правилами життя тобто виявляти самоконтроль.

У процесі навчання за системою М. Монтесорі, бути незалежними дітям допомагає оточуюче середовище. Учні самостійно обирають собі роботу залежно від внутрішньої потреби та чутливого періоду, самостійно визначають місце для роботи. У процесі виконання обраної роботи в дитини формується відчуття відповідальності, вміння обмірковувати свої дії та їх впорядкованість. На уроці можна спостерігати незалежність дітей у всіх зонах класу, тільки на різних етапах формування. З часом діти не так часто звертаються за допомогою до вчителя.

На думку М. Монтесорі, якщо одна з цих умов – свобода або спеціально створене виховне середовище – відсутні, то дитячий потенціал не розкривається повністю, і розвиток особистості не досягне

належного рівня [3, 6].

Отже, "виховний простір" буде ефективним при дотриманні наступних правил:

- створення доброзичливої атмосфери незалежності від дорослих, що сприяє розвитку самостійності, впевненості в собі;
- поєднання гігієни фізичного виховання та вільного руху, що передбачає вільне пересування дітей у приміщенні;
- використання дидактичних матеріалів, які упорядковують сприймання дитиною оточуючого світу, забезпечують більш повне розуміння та засвоєння навчального матеріалу;
- забезпечення свободи вибору та її ліміти, що передбачає виховання дисциплінованої дитини й допомагає відкрити у неї задатки;
- особливого підходу до естетичного оформлення приміщення, що включає в себе "художню обстановку" і допомагає виробити почуття прекрасного.

Отже, відповідна обстановка є важливим чинником у розвитку індивідуальності, почуття власної гідності. В такій обстановці дитина "творить саму себе" й укріплює своє "внутрішнє Я". Спеціально створене середовище, що відповідає освітнім та виховним задачам, сприяє формуванню життєвої компетентності й цілісної особистості дитини. В таких умовах дитина відчуває себе самодостатньою, вільною, захищеною.

Література:

1. Бондар В. І., Ільченко А. Н. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: Навч. посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.
2. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтесорі: Теорія і технологія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с.
3. Дичківська І. Через свободу і самостійність: Розвиток індивідуальності дитини в теорії і практиці М. Монтесорі. Дошкільне виховання. 1993. №5. С. 6-7
4. Монтесорі М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе. К., 1995. 108 с.
5. Салтишева В. Школа М. Монтесорі – ключ до дитячих сердець. Нова педагогічна думка. 2004. №1. С. 16-19.

Ірина Садова, Вікторія Сличко
(Дрогобич, Україна)

ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ

Постановка проблеми. Кожна особистість відображає своє бачення навколишнього світу та своє розуміння мети і норм людського життя, принципів людських взаємин у суспільстві. Це, в свою чергу, означає наскільки та чи інша особистість розуміє та приймає вироблений суспільством кодекс моралі. Адже, незалежно від свідомості кожне суспільство бере за свою моральну і духовну основу певну систему виховання або якогось окремого ідеалу, що зумовлює розвиток або занепад суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що важливість ціннісного виховання розглядали визначні педагоги Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Духнович, Б. Грінченко, І. Огієнко, Августин Волошин, Ю. Дзерович, В. Пачовський, С. Русова, Г. Ващенко.

Мета статті: проаналізувати проблеми виховання в учнів ціннісного ставлення до соціальної дійсності.

Виклад основного матеріалу.

Коли дитина приходять в школу, перед нею стоїть завдання освоєння шкільної програми, а також особистісний розвиток. Результатом особистісного розвитку є готовність і здатність учнів до саморозвитку та особистісного самовизначення; сформованість їх мотивації до навчання і цілеспрямованої пізнавальної діяльності, системи значущих соціальних і міжособистісних відносин, ціннісно-сміслових установок, що відбивають особистісні та громадянські позиції в діяльності; соціальні компетенції; правосвідомість; здатність ставити цілі і будувати життєві плани; здатність до усвідомлення ідентичності в полікультурному соціумі.

Фундамент соціальної поведінки визначається стратегіями, засвоєними в дитинстві. Неорганізований процес становлення поведінкових стратегій не завжди забезпечує ефективну соціальну адаптацію. Тому для молодших школярів потрібні спеціально організовані умови побудови ефективних поведінкових стратегій. Розвиток соціальної компетентності має стати одним з найважливіших напрямків роботи в початковій школі.

Соціальна компетентність складається зі знання норм і правил спілкування і поведінки в суспільстві, знання продуктивних способів взаємодії з оточуючими людьми, знання власних особистісних особливостей, що сприяють досягненню успіху, прагнення проявляти себе в соціальній діяльності, досягненні успіхів, ціннісного ставлення до творчості, ціннісного ставлення до себе і іншої особистості.

Молодший шкільний вік є ефективним для розвитку соціальної компетентності, так як в даний період в учнів відбуваються зміни в мотиваційній, когнітивній, емоційній і поведінковій сферах, в способах

взаємодії з оточуючими, в розвитку морального, розумового і фізичного аспектів. також, виникає становлення довільності психічних процесів, процесів підпорядкування мотивів, починає проявлятися емоційний відгук на виховний вплив.

Основним видом діяльності молодшого школяра стає навчання, в процесі якого відбувається придбання нових знань, умінь і навиків, накопичення систематичних відомостей про світ, природу і суспільство. Ієрархія мотивів та пов'язаних з ними усталених способів поведінки в цьому віці ще не складена, що дозволяє найбільш ефективно впливати на процес розвитку соціальної компетентності.

Думки науковців відрізняються щодо визначення поняття «соціальна компетентність». Цей термін містять особистісні характеристики, як чуйність, емпатія, терпимість, безпосередність, здатність творчості, відкритість, довірливість. Н. Даценко соціальну компетентність розуміє як «інтегроване особистісне утворення, зміст якого складають взаємозв'язки соціальних знань» [1, с. 8].

Т. Смагіна виокремлює такі компоненти соціальної компетентності:

- 1) знаннєвий;
- 2) ціннісний;
- 3) поведінковий [3, с. 141].

Найбільш узагальнену характеристику соціальної компетентності дає, на наш погляд, Т. Смагіна [3]. Вона називає цілий ряд ознак визначеного явища:

– компетентність об'єднує в собі інтелектуальну і наукову складову освіти;

– поняття компетентності включає не тільки когнітивну складову, а й мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову;

– компетентність означає здатність мобілізувати отримані знання, вміння, досвід і способи поведінки в умовах конкретної ситуації, конкретної діяльності;

– компетентність формуються в процесі навчання не тільки в школі, але і під впливом навколишнього середовища, тобто в рамках формальної, неформальної освіти.

Структуру соціальної компетентності складають її компоненти:

– психологічний (знання норм і правил спілкування і поведінки в суспільстві; знання продуктивних способів взаємодії в діяльності; знання власних особистісних особливостей, що сприяють досягненню успіху),

– мотиваційний (прагнення до прояву себе в соціально схвалюваній діяльності; переважання мотивів досягнення успіху; ціннісне ставлення до себе і іншої особистості),

– діяльнісний (сформованість навичок і способів соціально значимої діяльності; вміння спілкування в навчальній діяльності; навички емоційної саморегуляції; володіння засобами організації своєї поведінки; навички поведінки).

Розвиток власної соціальної компетентності-досить важка задача для учнів, оскільки висока потреба їх в спілкуванні вступає в протиріччя з елементарним невмінням спілкуватися, слухати іншу людину, підтримувати розмову, висловлювати свої почуття, реагувати на критику і критично оцінювати висловлювання і дії інших людей. Одним з центральних моментів у розвитку молодшого школяра стає почуття «дорослості», яке визначає прагнення добути уміння та якості, що характеризують дорослу людину, і становлять основу формування відповідальності. Важливі характеристики особистості, що відрізняють соціально зрілу особистість від соціально незрілої. Саме відповідальність є основою для розвитку соціальної компетентності.

Вивчення форм розвитку соціальної компетентності молодших школярів привело до висновку, що можуть використовуватися такі форми, як: бесіди, майстер-класи, гуртки, студії, клуби, ігри, вікторини, концерти, конкурси, екскурсії, проектна діяльність.

Розвиток соціальних компетентностей учнів пов'язаний із засвоєнням правил. Ці правила мають узгоджуватися наприклад з досвідом: правила про вигляд, поведінку; обов'язки в класі, правила спілкування. Серед зарубіжних технологій використовується методика кооперативного навчання. А. Колупаєва пропонує під час організації такого навчання формувати такі групи:

- 1) базові;
- 2) формальні;
- 3) специфічні [2, с. 55].

Отже, проведений нами аналіз джерел дає підстави для розуміння емоційної компетентності учнів як психічного утворення, що характеризується здібностями регуляції відносин шляхом розуміння емоцій, а також налагодження ефективних взаємин. Соціальна компетентність це інтегральна якість особистості, що включає в себе необхідні знання, досвід, здібності, сформовані в процесі соціалізації, які дозволяють людині адаптуватися в соціальному середовищі, успішно взаємодіяти з людьми, виконувати різні соціальні ролі.

Література:

1. Даценко Н. Про структуру соціальної компетентності учнів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. 2012. Вип. 6. С. 8-10.

2. Колупаєва А., Таранченко О. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: наук.-метод. посіб. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
3. Смагіна Т.М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. 2010. Вип. 50. С. 138-142.

Д.Х. Сайдазімова
(Ташкент, Узбекистан)

INFORMATION CULTURE OF A TEACHER AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

A significant increase in the volume of information resources, an increase in the flow of educational literature, the emergence of audio, video, electronic media, updating the content and methods of education by humanizing learning and integrating knowledge provides for the availability of special, additional knowledge and skills for teachers to independently search, analyze and processing information, using rational methods of working with text, as well as mastering the methods of transferring the above knowledge and skills to students. [1, p. 35]

Today, a teacher who responds to new social expectations, is mobile, capable of creative growth and professional self-improvement, of perceiving and creating innovations and thus updating his knowledge, enriching pedagogical theory and practice, and possessing a high level of information culture is effectively acting.

The informational behavior of the teacher determines the desire to satisfy certain information needs, which reflect the need to receive information that corresponds to the nature of the actions or work performed. [2, p. 46]

Information needs of the teacher

1. The teacher is not only a user, but also a generator of information, his activity allows not only to transfer a certain amount of knowledge, but also to organize the cognitive activity of students in the information environment.

2. A constant increase in the volume of information requires the teacher to be able to accumulate the necessary knowledge in the field of related disciplines in order to teach integrated courses and create new educational programs.

3. Search, creation and use of comprehensive information that complements official educational publications.

4. Mastering the innovative experience of colleagues, the implementation of the main provisions of the pedagogy of cooperation with students require active interaction with the information environment of school education.

5. Increasing the importance of teacher's professional communication, including direct and telecommunication interpersonal communication. [3, p. 109]

Despite the fact that the educational standard considers information culture as one of the criteria for the quality of education, nevertheless, the state concept of its formation, including in relation to the teacher, does not yet exist. In general, research in this area allows us to consider information culture as an element of the general culture of mankind, the basis of which is knowledge about the information environment, the laws of its functioning, the ability to navigate information flows.

The information culture of a teacher, as a systematized set of knowledge, skills and abilities that ensure the optimal implementation of individual information activities aimed at meeting both professional and non-professional needs, is a multi-level system that develops over time. The teacher's information culture model assumes the multifunctionality of its structure and includes several interrelated components:

- cognitive-operational (general ideas about modern basic knowledge in the field of information technology and experience in the practical implementation of this knowledge as applied to certain types of human activity at the level of initial orientation, possession of a system-information approach in a particular subject area of a teacher);

- instrumental and activity (competence in the field of methodology, organization of various types of information activities);

- communicative (the competence of the teacher in the flexible and constructive conduct of the dialogue "human-human", "human-computer", "human-computer-human"), an idea of ethics, tact and tolerance in computer communication;

- ideological (development of the teacher's own position, value attitude to objects and phenomena of a rapidly changing information environment, the formation of a worldview about the global information space, information interactions in it, the possibilities and problems of its cognition and transformation by a person, as well as ways to form this component of information culture among their own students). [4, p. 223]

Today, the process of forming a teacher's information culture is the subject of research by teachers, psychologists, didacticists, methodologists, who not only note the relevance of this problem, but also try to find ways to solve it. This is possible either during the training of the future teacher, or already in the process of his work. The first option is more preferable, but as already noted, it is important to observe the principles of systematicity and continuity. Therefore, even teachers with experience are working to improve the information culture. Within the framework of an educational institution, this is possible through participation in pedagogical

councils, meetings of methodological associations, as well as their own professional activities: preparation for classes, extracurricular activities; olympiads; design and research work, etc.

Outside the framework of an educational institution, the improvement of the teacher's information culture is possible through advanced training courses. The implementation of the task of forming information competence in this case will create conditions for the formation and development of abilities at different levels to combine the necessary basic professionally significant information elements (knowledge, skills) into a single whole in order to achieve a high level of professionalism of actions depending on the goal, context, situations, functions, etc.

The introduction of special courses on the basics of information culture into courses is becoming a practice.

Topics covered in the course may include:

- Information resources and information culture of society;
- The main types of information retrieval tasks and ways to solve them;
- Methods of analytical and synthetic processing of information;
- New information technologies in education;
- Technology of preparation and registration of the results of educational, methodological and research

activities of the teacher;

- Information retrieval technology;
- Rational methods of intellectual work with texts;
- Principles and techniques for constructing scientific texts, etc. [6, p. 43]

The improvement of the information culture of the teacher in the process of improving his qualifications takes place under the condition that teachers realize the values of the information society as a whole and individual information needs in the interaction of such components as information needs - information environment - information behavior.

In the era of the information society, education is tasked with creating a single information educational space. According to the same principle, a unified pedagogical information environment could be designed within the country, which would make it possible to make the receipt of pedagogical information as accessible and open as possible. Currently, this problem is solved by teachers through the creation of groups in social networks, their own websites, blogs. Creation of a unified pedagogical information environment will allow:

- to organize a platform for communication and discussion;
- share your life and professional experience;
- support each other;
- quickly exchange information;
- express yourself;
- find friends or partners, etc.

The accelerated growth of information has given rise to a number of problems for the education system. One of them concerns the selection, structuring and presentation of educational knowledge, the responsibility for which most often falls on the shoulders of the teacher. Depending on how much the teacher owns information retrieval technology, methods of analytical and synthetic processing of information, rational methods of working with large amounts of information, the effectiveness of learning material by students depends. Without having an idea about the information culture, the teacher will not be able to form it in his students. [7, p. 92]

The improvement of the teacher's information culture is carried out in the course of his professional activity: direct training and education, participation in teachers' councils and methodological associations. In addition, course preparation plays an important role in shaping the professional competence of a teacher in this area.

References:

1. Sholokhov V.F. Information technologies of education // Informatics and education. - M., 1998. - No. 2. - S. 5-13.
2. Makhnina F.M. Informatization in the context of the modernization of Russian society: dis.... cand. social Sciences. - Kazan, 1999. - 199 p.
3. Ursul A.D. Model of sustainable development of civilization: informational aspects // NTI, Series 2. - M., 1994, - No. 12. - p.6
4. Atayan A.M. Didactic foundations for the formation of information culture of the individual in the conditions of informatization of society: dis.... cand. ped. Sciences: 13.00.01/ Atayan Anush Mikhailovna. - Vladikavkaz, 2001. - 175 p.
5. Semenyuk E.P. Information culture of society and the progress of informatics // NTI. Ser.1. - 1994. - No. 7. - 3.
6. Abdurazakov M.M. Improving the content of training a future teacher of informatics in the conditions of informatization of education: dis. 13.00.08/ Abdurazakov Magomed Musaevich. - M., 2007. -355 p.
7. Abdurazakov M.M., Gadzhiev G.M. System-integrative components in the information culture of the future teacher in the field of informatics and information technologies / M.M. Abdurazakov, G.M. Gadzhiev//Standards and monitoring in education. - M.: LLC "Scientific Publishing Center INFRA-M", 2004. - S. 50-52.
8. Abramova G.S. Practical psychology / G.S. Abramov. - M.: Academic Project, 2003 - 496 p.

9. Agoshkova G.S. Information culture of students of economic classes of general education schools / G.S. Agoshkova // Information Society: Cultural Aspects and Problems: Proceedings. report intl. scientific conf., Krasnodar - Novorossiysk, 17-19 Sept. 1997 - Krasnodar, 1997, - S. 163-165.
10. Aignina T.E. An integrated approach to the education of information culture of senior schoolchildren: abstract of the thesis. dis. 13.00.02. - Bishkek, 1993.

Євгенія Сотнікова
(Харків, Україна)

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ХІМІЇ

В сучасних умовах метою навчання стає не проста трансляція наявної інформації, а розкриття індивідуальних здібностей особистості, розвиток її розумової активності. Ставиться завдання не навчити людину на все життя, а навчити його вчитися все життя. Вирішенню цього завдання може успішно сприяти застосування такої нової сучасної технології, як технологія розвитку критичного мислення. Технологія розвитку критичного мислення вперше була розроблена Міжнародною асоціацією читання Університету Північної Айови і коледжів Хобарда і Вільяма Сміта, авторами даної програми є Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт. Дана технологія характеризується як відкрита система стратегій і методичних прийомів, призначених до використання в областях науки, освіти та в інших видах діяльності. Головним принципом даної технології є принцип гуманізації і співпраці, що має на меті отримання таких результатів, як:

- формування здатності у студентів ефективно працювати в умовах частішої зміни технологій праці і виробництва;
- формування умінь критично оцінювати отриману інформацію і на основі такої оцінки аргументовано висловлювати і відстоювати свою точку зору;
- становлення готовності не тільки вирішувати виникаючі проблеми, але і в разі необхідності брати відповідальність на себе;
- формування здатності займатися самостійно;
- розвиток вміння співпрацювати і працювати в групі;
- зміцнення здатності вибудовувати конструктивні взаємини з іншими людьми.

Під критичним мисленням в навчальній діяльності розуміється сукупність особистісних якостей, властивостей, умінь, що обумовлюють не тільки високий рівень дослідницької культури студента і викладача, а й «рефлексивний» рівень, для якого нова інформація, перетворена в нове знання, є не кінцевою, а початковою точкою аргументованого і логічного мислення, що базується на особистісному досвіді і перевірених фактах. Можна сказати, що творче мислення створює нові ідеї, а критичне виявляє їх недоліки і дефекти. Тобто тип критичного мислення заснований на сумніві в достовірності будь-якої інформації. Людина, що володіє критичним мисленням, повинна утримувати баланс між гіперкритикою (якщо нова інформація не вкладається в звичні рамки, то вона невірна) і довірливістю (все нове прирівнюється до істинного, тобто заслуговує найпильнішої уваги), мати здатність шукати і знаходити причини і альтернативні точки зору, сприймати ситуацію в цілому і змінити свою позицію на основі фактів і аргументів. Таким чином, показниками критичного мислення можуть бути наступні:

- допущення різних трактувань інформації;
  - вміння будувати гіпотези;
  - здатність до систематизації об'єктів, фактів, явищ;
  - володіння аргументованою мовою;
  - здатність формулювати логічні висновки;
  - вміння здійснювати критичний аналіз фактів, явищ.
- Формами розвитку критичного мислення у студентів коледжу можуть бути:
- збір даних;
  - аналіз текстів, матеріалів;
  - зіставлення альтернативних точок зору;
  - колективне обговорення запропонованого факту, ситуації, явища;
  - дебати, дискусії.

В основі даної технології лежить трифазова структура навчального заняття, при якій перша фаза надає можливість студентам проаналізувати те, що вони вже знають про досліджувану тему, що створює додатковий стимул для формулювання ними власних цілей – мотивів, а також актуалізує пізнавальну діяльність студентів. В процесі реалізації фази виклику можна використовувати прийом «мозковий штурм» в групах чисельністю 5-7 чоловік. На першому етапі створюється банк ідей, обговорюються можливі рішення проблеми, приймаються і фіксуються на дошці або плакаті будь-які пропозиції. На цьому етапі не допускаються критика і коментування. Другий етап передбачає колективне обговорення ідей і пропозицій. На цьому етапі головною метою є пошук раціональних рішень, спроба поєднати знайдені рішення. На третьому етапі здійснюється вибір найбільш перспективних рішень з точки зору наявних на даний момент ресурсів. При цьому студенти можуть вільно висловлювати свою точку зору з приводу досліджуваної теми, без остраху помилитися і бути виправленим педагогом. Враховуючи, що будь-яке висловлювання буде

важливим для подальшої роботи, важливо, щоб вони фіксувалися викладачем. Також на стадії виклику доцільно використовувати прийом «вірні-невірні твердження». Викладач заздалегідь готує ряд тверджень, частина з яких не є вірними. Студенти вибирають вірні твердження, покладаючись на наявні знання по темі. Даний прийом дозволяє актуалізувати наявні знання, формувати особисту зацікавленість в отриманні знань. На стадії рефлексії необхідно повернутися до цього прийому, щоб з'ясувати, які з тверджень були вірними, а які ні. У процесі реалізації фази осмислення головне завдання викладача полягає в тому, щоб підтримувати активність студентів, їх інтерес до вивчення нової теми. Оскільки однією з умов розвитку критичного мислення є відстеження свого розуміння при роботі з досліджуваним матеріалом, то важливе значення має якість відібраного матеріалу. На фазі осмислення змісту студенти:

- здійснюють контакт з новою інформацією;
- зіставляють нову інформацію з уже наявними знаннями;
- здійснюють пошук відповідей на виниклі раніше питання і труднощі;
- звертають увагу на неясності, намагаючись поставити нові питання;
- прагнуть звернути увагу на те, що саме привертає їх увагу, які аспекти менш цікаві і чому;
- готуються до аналізу та обговорення почутого або прочитаного.

На даному етапі актуальний такий прийом, як читання тексту з маркуванням за методом insert. Під час читання тексту необхідно робити певні позначки на полях. За допомогою маркувальних знаків, в тексті зазначається інформація, яка вже відома студентам, нова інформація і та, яка вимагає від них додаткових відомостей. Даний прийом вимагає від студентів активного і уважного читання, зобов'язує не просто читати, а вчитуватися в текст, відстежувати власне розуміння в процесі читання тексту або сприйняття будь-якої іншої інформації. Фаза рефлексії включає в себе: роздум, аналіз, творчу інтерпретацію. В процесі рефлексії та інформація, яка була новою, стає присвоєною, перетворюється на власне знання. На даному етапі навчального заняття можна застосовувати такий прийом, як складання кластера, що, перше, сприяє систематизації отриманої інформації, а по-друге, розвиває творчі здібності студентів.

Застосування технології розвитку критичного мислення сприяє не тільки кращому сприйняттю нової інформації, розвитку розумової активності, а й позитивно позначається на мотивації студентів до навчальної діяльності.

Література:

1. Белкіна О. В. Педагогічні умови ефективного формування критичного мислення школярів //Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць. -Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2004.- Вип. 2.- С. 145-152.
2. Белкіна О. В. Критичне мислення вчителя як передумова його розвитку в учнів //Формування гуманістичного світогляду вчителя: Матеріали Всеукраїнської наук.- практ. конф. /Уманський держ. педагог. ун-т. ім. П. Тичини. - К.: Наук. Світ, 2001.- С. 80-84.
3. Вайнштейн М. Критичне мислення як основа демократичного навчання // Рідна школа. – 2001. – № 4. – С. 49-52.

Руслана Даниляк, Ольга Стельмах
(Дрогобич, Україна)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сучасне суспільство – це суспільство, яке живе під гаслом глобалізації, інформатизації та модернізації. Це суспільство є настільки мінливим та швидкоплинним, що, здавалось би, не завжди можна встигнути за цими стрімкими змінами. Саме тому сучасна людина має бути надзвичайно активною у своїй життєдіяльності, щоб іти в ногу з часом та відповідати суспільному поступу.

Зміни, яких зазнає сучасний світ, зачіпають усі сфери суспільного життя – економічну, політичну, соціальну, культурну, освітню тощо. Реформування системи освіти є дуже актуальною проблемою у часі суспільних змін, адже саме освітня сфера через виховання та навчання готує людину до життя у суспільстві, допомагає знайти своє місце в соціумі та реалізувати себе як активного, діяльного громадянина. Чому мова йде саме про діяльного громадянина? Та тому що саме через активну діяльність кожної людини зміни у житті суспільства стають реальністю.

Діяльність людини є свідомим процесом, що передбачає активність особистості у подоланні різного виду перешкод, що виникають на шляху до досягнення бажаного результату. Головним видом діяльності людини є *праця* – як фізична, так і розумова. Завдяки фізичній праці створюються матеріальні цінності, необхідні для життя суспільства та кожної людини. Розумова праця покликана вивчати та змінювати дійсність, створювати духовні цінності. Діяльність за своєю суттю є *практикою*, адже саме цілеспрямоване освоєння матеріального світу лежить в основі його практичного перетворення та водночас є основою перетворення (зміни та розвитку) людиною самої себе. Діяльність також розглядається як *творчість*, оскільки у процесі вирішення різноманітних завдань людина часто створює щось нове, причому важливе та цінне не лише для неї, а й для оточуючих.

Отже, «діяльність з будь-якого приводу є наслідком незадоволення індивідом існуючого стану речей й свідчить про готовність індивіда змінити обставини за власним бажанням, і як наслідок відбувається програмування кращого майбутнього» [3, с. 22], прагнення до самозміни і саморозвитку, зміни та розвитку суспільства в цілому.

Діяльність лежить в основі діяльнісного підходу в освіті, який передбачає «...організацію та управління цілеспрямованою навчально-виховною діяльністю учня в загальному контексті його життєдіяльності – спрямованості інтересів, життєвих планів, ціннісних орієнтацій, розуміння сенсу навчання та виховання, особистісного досвіду в інтересах становлення суб'єктності школяра» [3, с. 38].

Діяльнісний підхід у процесі становлення розглядався науковцями як філософська категорія (І. Кант, Й. Г. Фіхте), як психологічна теорія діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв) та як безпосередньо підхід до організації освітнього процесу (І. Зязюн, Н. Бібік, О. Савченко). Сьогодні застосування діяльнісного підходу в освіті видається як ніколи актуальним, адже він допомагає виховати людей, котрі вміють критично мислити, ефективно застосовувати здобуті знання на практиці при вирішенні нестандартних завдань та ситуацій, злагоджено працювати в команді та створювати щось нове за результатами виконаної діяльності у всіх її іпостасях (праці, практиці, творчості).

Імплементация діяльнісного підходу в освітній процес повинна починатись уже з перших років навчання, адже згідно з Державним стандартом початкової освіти «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [2, с. 1] є метою початкової освіти.

Рейчел Паркер та Бо Ст'єрне Томсен у дослідженні «LEGO Foundation» виділяють п'ять характеристик діяльнісного підходу в освіті:

1) **значуща** – поєднання та взаємодоповнення досвіду та знань, які учні отримують вдома та в школі, дає змогу дитині вибудувати цілісну, а не фрагментарну картину світу, адже дитина діє свідомо та з розумінням, що робити і для чого це потрібно;

2) **соціальна** – здійснення спільної діяльності у групі сприяє розвитку комунікативних навичок та процесу соціалізації дитини, адже спільний пошук рішення, вміння вислухати та прийняти думку іншого, колективне вирішення завдань допомагають побудувати дружню атмосферу у класі;

3) **активна** – залучення учнів як активних учасників, суб'єктів освітнього процесу сприяє самостійному, а відтак активному вибору ними шляхів розв'язку завдань, та позитивно впливає на розвиток їхньої емоційної, поведінкової та когнітивної сфери;

4) **мотивуюча** – можливість пошуку різних варіантів розв'язку завдань, виправлення помилок, висунення нових ідей та припущень у випадку невдачі, зосередженість саме на процесі виконання;

5) **радісна** – позитивний досвід виконання завдання у активній взаємодії з іншими учнями та з вчителем приносять радість та задоволення від процесу навчання в цілому [4].

Всі ці характеристики у своїй сукупності є відповідно характеристиками тих видів робіт, які є характерними для діяльнісного підходу.

Діяльнісний підхід у формі *проблемного навчання* передбачає побудову освітнього процесу через вирішення учнями проблемних ситуацій, що потребує критичного мислення, самостійності, ініціативи та допитливості від дітей. У 4 класі під час вивчення теми «Земля – спільний дім для всіх людей. Охорона природи в Україні» на уроках «Я досліджую світ» можна задати такі питання проблемного характеру:

- Як людина завдає шкоди навколишньому середовищу? Які наслідки такої шкідливої діяльності людини можуть бути?

- Як держава охороняє природу?

- Що кожен з нас може робити для збереження природи України?

- Вам подарували іграшку, запаковану у велику коробку. Іграшкою будете бавитись, а що ж робити з коробкою?

Проектна діяльність є ще однією формою діяльнісного підходу, котра є «спільною навчально-пізнавальною, творчою або ігровою діяльністю, що має спільну мету, узгоджені методи, способи, спрямовані на досягнення освітнього результату» [1]. Під час підготовки проекту учні самостійно працюють над збором та аналізом і систематизацією інформації, вчать працювати в команді та вирішувати завдання колективно. У початковій школі програмою передбачено досить багато проектів-досліджень: «Винаходи людства», «Історія моєї школи», «Народні свята в Україні», «Природне угруповання моєї місцевості» та інші.

Позиціонування кожного учня як суб'єкта освітнього процесу передбачає і така форма діяльнісного підходу, як *інтерактивне навчання*. Вона передбачає активну рівноправну участь усіх учасників у вирішенні поставлених на уроці завдань. Зокрема у початковій школі застосовуються такі інтерактивні технології: технології кооперативного навчання (робота в парах, карусель, акваріум), технології колективно-групового навчання (мікрофон, мозковий штурм, ажурна пилка, дерево рішень; технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра), технології опрацювання дискусійних питань (прес, обери (зміни) позицію, дискусія).

Активне навчання як форма діяльнісного підходу в освіті передбачає активну самостійну роботу учнів під час пошуку необхідної інформації, формулювання певних припущень, відстоюванні власної

думки. Дуже важливим за такого навчання є поєднання та взаємодоповнення сімейного (особистого) та шкільного досвіду учнів.

Діяльнісний підхід у формі *емпіричного навчання* завдяки методам спостереження та досліду допомагає організувати освітній процес у нових умовах (наприклад, на вулиці), сприяє розширенню соціальних зв'язків. Таке навчання є надзвичайно ефективним, адже знайомить учнів з досліджуваними предметами чи явищами безпосередньо під час власного спостереження чи досліду, а не через читання готової інформації у підручнику.

Важливою формою діяльнісного підходу у початковій школі є *ігрове навчання*, адже початкова школа, зокрема її перший цикл (1-2 класи) має адаптаційний характер та передбачає застосування на уроках ігрових методик. Сьогодні надзвичайно популярними та ефективними з погляду діяльнісного підходу видаються ігри з використанням кольорових цеглинок LEGO. Ігри з цеглинками можна застосовувати з перших днів навчання у школі. Так, на уроках української мови ефективними іграми будуть «Склади» (при поділі слів на склади викладати відповідну кількість цеглинок), «Один - багато» (діти сигналізують цеглинкою червоного кольору, якщо вчитель називає один предмет, а жовтою – якщо слово означає багато предметів), «Ознаки» (до поданого слова учні добирають стільки ознак, скільки цеглинок показує вчитель).

Отже, застосування діяльнісного підходу в освітньому процесі початкової школи сприяє перебудові усієї системи освіти, адже за таких умов навчання відбувається за новою парадигмою: метою освітнього процесу є не накопичення знань, умінь та навичок учнів, а формування та розвиток їх компетентностей, ціннісних орієнтацій, критичного мислення, самостійності, дієвості та головне – вміння застосувати все це у своїй практичній діяльності.

Література:

1. Бовсунівська Г., Трохименко Т. Діяльнісний підхід як основа організації освітнього процесу в початковій школі / Г. Бовсунівська, Т. Трохименко // Житомирщина педагогічна. – 2022. – №2 (26).
2. Державний стандарт початкової освіти // Учитель початкової школи, 2018. – №4 (вкладка).
3. Мартинюк Т. С. Методика реалізації діяльнісного підходу у процесі навчання географії України учнів 8-9 класів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Київ, 2016. – 222 с.
4. Рейчел Паркер, Бо Ст'ерне Томсен. Діяльнісний підхід у школі. – URL: https://cms.learningthroughplay.com/media/dx1copjh/tp-at-school_ukrainian_version.pdf
5. Самойлов С., Ціперко Т. Діяльнісний підхід в організації освітнього процесу на уроках інтегрованих курсів природничої освітньої галузі (56 класи) / С. Самойлов, Т. Ціперко // Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти: Науково-методичний вісник. – 2022. – №58. – С. 172-190.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Даниляк Руслана Зіновіївна.

**Тамала Тасқын
(Алматы, Қазақстан)**

ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ғылым — табиғат пен қоршаған әлемді бақылау, ғылыми тәжірибе жүргізу мен өлшемдер арқылы зерттеу. Зерттеу нысаны табиғат пен қоршаған орта боып табылатын физиканың пән ретінде де, ғылым ретінде де адамзат баласына берері көп. Оның үстіне физика ғылымының даму жетістігінің барлық ғылымның дамуына арқау болатынын ескерсек, бұл ғылымның пән арқылы қазіргі оқушы, болашақ ғалым ретіндегі жеткіншектерге беретін үлесі жеткілікті түрде жүзеге асырылуы қажет.

Қазіргі кезде ғылымның қарқында дамуына байланысты әрбір ғылым негізінің мазмұны кеңейіп, тереңдеп, сәйкесінші оларды оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдері де пайда болуда. Сол себепті әр пәнді оқыту әдістемесі жеке ғылым саласы болып қалыптасып, ірге тасы қалануда. Мектептегі білім беру ісінде физика пәнінің алатын орны, физика ғылымының қазіргі қоғам өміріндегі маңызымен, оның ғылымның қарқында дамуына тигізетін шешуі ықпалымен анықталады. Физиканың табиғат заңдарын терең түсіндіруінің арқасында, ол ғылым ретінде қоршаған ортаны жіті танып, жан-жақты көзқарастар қалыптастырған адам баласының тыныс-тіршілігінің басқа да көптеген салаларына әсер етуде. Елімізде мектеп оқушыларының зерттеу жұмысымен толыққанды айналысуына мүмкіншіліктің жоқ екені жасырын емес. Өйткені, мектептегі ғылыми жұмыстың ұйымдастыру нұсқасы бір жүйеге келтірілмеген [1].

Білім беру саласында, соның ішінде физиканы оқыту әдістемесін жетілдіру бағытында атқарып жүрген іс-тәжірибелер талдауы ұстаздың шәкірттерін ғылым баспалдағына бастай алуы оның іс-тәжірибесіне, білім қорына, іскерлігіне тікелей байланысты екенін дәлелдейді [2]. Физиканың пән ретінде де, ғылым ретінде де адамзат баласына берері көп. Оның үстіне физика ғылымының даму жетістігінің барлық ғылымның дамуына арқау болатынын ескерсек, бұл ғылымның пән арқылы қазіргі оқушы, болашақ ғалым ретіндегі жеткіншектерге беретін үлесі жеткілікті түрде жүзеге асырылуы қажет. Бұл үлкен ғылыми

педагогикалық проблема. Ал физикалық білімді қалыптастыру оқыту процесінде ғылыми таным әдістерін пайдалануды талап етеді, солар арқылы оқушыда жоғарыда аталған білімдер жүйесін қалыптасады. Мәселеге осы тұрғыдан келгенде ғана оқылушыны ғылыми жұмысқа тарту, ынталандыру жолдары пайда болады.

Қазіргі кезде еліміздің мектептерінде кіші ғылымға айтарлықтай көңілбөлініп келеді. Ғылыми жұмыспен айналысқысы келетін оқушылар қатары да көбеюде. Бүгінгі таңда мектептегі ғылыми жұмыспен айналысудың келесідей үлгісі қалыптасқан: пән мұғалімі мен оқушы зерттеу жұмысының тақырыбын белгілейді, одан кейін ЖОО-нан жетекші іздей бастайды. Мәселеге осы тұрғыдан келу келесі қиыншылықтарды туғызады: ғылыми жетекшіні табу өте қиынға соғады, жетекші табылған күннің өзінде оқушымен ғылыми жұмысты жүргізу көбіне формал түрде өтеді және күтілетін нәтиже де көбіне ақиқаттан алшақ жатады.

Оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту мәселесін шешу, оқушының іс-әрекеті арқылы белсенді негізде оқытуды ұйымдастыру, оның жеке қызығушылығына сәйкес, жобалау технологиясын тиімді шешуге мүмкіндік береді. Негізгі білім беру бағдарламасын іске асыру ақпараттық қоғамның, инновациялық экономиканың талаптарына, толеранттылық, мәдениеттер диалогы және оның көпұлтты, көпмәдениетті және көпконфессиялы құрамын құрметтеу принциптері негізінде ресей азаматтық қоғамын құру міндеттеріне жауап беретін жеке қасиеттерді тәрбиелеу мен дамытуды қамтиды. Қазіргі кезеңде әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып дамуын қамтамасыз ету, құбылыстарды терең талдай білу, өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыру және жаңа білім алу маңызды.

Белгілі әдіскер О. В. Лебедева өз мақаласында мектеп оқушыларының зерттеу дағдыларының олардың зерттеу қызметі барысында қалыптасатынын және оның үш деңгейін анықтайтынын атап өтті. Бірінші деңгейде зерттеу қызметі (оның элементтері) сабақта ұйымдастырылады. Бұл ретте барлық білім алушылар оқу зерттеуіне тартылады, білім беру стандарттары талап ететін негізгі зерттеу дағдылары қалыптастырылады. Зерттеу дағдыларының дамуы сабақтан тыс жұмыс түрлерінде жүреді (екінші деңгей). Ең жоғары деңгей (үшінші деңгей) - жеке шығармашылық жобалар [3, 115 б.].

А.С. Обуховтың пікірі бойынша [4, 19 б.] білім алушылардың оқу-зерттеу қызметі деп - шығармашылық, зерттеу міндетіне алдын ала белгісіз шешіммен жауап іздеумен байланысты қызмет түсініледі.

Бұл жұмыста мен осы міндетті жүзеге асырудың кейбір мысалдарына, жалпы білім беретін мектептегі физика сабақтарына тоқталдым. Физика пән ретінде оқушыларға жетіншіден он бірінші сыныпқа дейін оқытылады. Мен өзім үшін, оқушыларым үшін зерттеу және жобалау жұмысы ең маңызды міндет деп шештім, өйткені ол оқушылардың қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді, оқушылар мен педагог — консультанттардың ынтымақтастығына ықпал етеді, көпшілік алдында сөйлеу тәжірибесін және өз көзқарасын қорғай білуге мүмкіндік береді. Бұл жалпы білім беретін мектепте физиканы оқытудың заманауи талаптарына барынша толық жауап беретін оқушылар мен мұғалімдердің бірлескен жұмысы [5]. Оқушылардың әр тобы үшін оқушылардың жасын, оқуын, қажетті тұжырымдамалық аппаратты меңгеруін ескере отырып, зерттеу қызметін дайындау мен жүргізудің келесі кезеңдерін қарастыруға болады.

Егер жобалау және зерттеу жұмыстарын жүргізу бірнеше кезеңдерде жүйелі түрде жүргізілсе ғана үлкен нәтижеге қол жеткізуге болады.

Бірінші кезең — дайындық кезеңі, оны оқу жылының басында өткізу керек. Бұл кезеңде оқушының қабілеттерін, зерттеу жұмыстарын жүргізуге қызығушылығын анықтау. Бұл кезеңнің мақсаты-7-сынып оқушыларының ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін анықтау, ең бастысы-физикалық құбылыстарды талдау. Физика сабақтарын, эксперименттерді, зертханалық жұмыстарды көрсету кезінде мен оқушыларға сабақтың тақырыбы бойынша шағын тапсырмалар мен проблемалық сұрақтарды ұсынамын, осы әдістердің үлгілері 1-кестеде келтірілген. Екінші кезең — физика пәні бойынша жұмыс бағдарламасы (базалық деңгей) шеңберінде оқушылардың дербес шағын зерттеулер жүргізуі арқылы іздестіру, ғылыми-зерттеу қызметіне кіру элементін қамтитын репродуктивті кезең. Бұл кезеңде оқушының іс-әрекетінің практикалық бағыты қалыптасады, өз жұмысын дұрыс жоспарлай алады, осы тақырып бойынша әдебиеттермен танысады, қажетті эксперименттер жүргізеді, жоба тақырыбының атауын анықтайды. Менің көзқарасым бойынша, зерттеу қызметіндегі қиын нәрсе-тақырыпты таңдау. Сіз оқушыға дайын тізімнен жоба тақырыбын ұсына алмайсыз. Бұл жағдайда оқушының мотивациясы жоғалады, ол бұл мәселеге қатысы бар екенін түсінбейді және зерттеу жұмысы сабақта жауап беруге арналған қарапайым дайындыққа айналады. Оқушы қызығушылық танытып, мүмкіндігінше: "мені қызықтырады, мен оны өзім ойлап таптым деп айту керек..." "Неліктен қатты күйдегі су батып кетпейді?" бұл мәселе агрегаттық күйлерді зерделеу кезінде 7-сыныпта айтылуы мүмкін. Көптеген оқушылар біздің планетамыздағы ең таңғажайып зат — суға қатысты осы және басқа сұрақтарға жауап тапқысы келеді. Осылайша, «Қарапайым судың ерекше қасиеттері» тақырыбында үлкен жобалық зерттеу жұмысы пайда болады. Оқушылардың үлкен қызығушылығы болса жобаны бірнеше қысқа мерзімді шағын зерттеу жұмыстарына бөлуге болады.

1-Кесте. Мектеп оқушыларының зерттеу қабілеттерін дамытуға ықпал ететін әдістердің тізімі

Мәселелерді көре білу	Мұз неге судан жеңіл? Бұл тақырыпты қалай сипаттауға болады? Неліктен қыста көліктің тежеу қашықтығы ұзағырақ?
Гипотеза жасау мүмкіндігі	Баламалы энергия көздерін ұсыныңыз.

	Қыздырылған ауа көтеріліп, суық ауа төмендейді. Неліктен? Ауадан су алуға бола ма?
Сұрақ қоя білу	Партадағы көршіңізге сұрақ қойыңыз, сабақтың тақырыбына сұрақтар дайындаңыз.
Ұғымдарға анықтама бере білу	Су мен мұз молекулаларының айырмашылығы неде? Нақыл сөзде қандай физикалық құбылыс туралы айтылады: "Қаздан су сияқты"?
Жіктеу қабілеті	Ұсынылған формуланың қайсысы артық? Осы заттардың жалпы қасиеттерін табыңыз.
Байқау қабілеті	Неліктен таңертең шөпке шық түседі? Коньки қалай сырғанайды?
Тәжірибе жасау қабілеті	Эксперименттер жүргізу үшін жабдықты өзіңіз таңдап, қондырғыны жинаңыз
Пайымдау, қорытынды жасау қабілеті	Егер жарық жылдамдығы аз болса не болады? Инемен тігу кезінде саусағыңызға тағылатын үшбұрыштың мақсатын түсіндіріңіз.
Мәтіндерді құра білу	Бейтаныс мәтінді жазыңыз, негізгі ойды бөлектеңіз.

Ғылыми-зерттеу жұмысының таңдалған тақырыптарымен айналысып, судың қасиеттерін зерттей отырып, оқушылар тақырыптық бағытты өз бетінше таңдайды, теориялық тұрғыдан дайындалады, эксперименттер ұсынады. Шағын жобалар қысқа мерзімді және шағын тақырыпты қамтитындығымен ерекшеленеді, бұл "бір сұрақтың тақырыбы" деп айтуға болады. Бірақ бұл жобаларды дайындау кезінде оқушылар жобалық жұмыстың барлық түрлерімен айналысады, бұл ақпаратты іздеу, физикалық эксперимент жасау, компьютерлік презентация жасау, сөйлеуді дайындау, сыныптастарының сұрақтарына жауап беру. Бастапқы кезеңде мен оқушыларға таңдалған тақырыпқа сәйкес демонстрациялық тәжірибе жасауды ұсынамын. Орындалған шағын жобалардың, оқушылардың мысалы: "табиғаттың баға жетпес сыйы", "Табиғаттағы су айналымы", "Судың беткі керілуі", "Неге мұз батпайды?", "Әлемдегі ең ерекше зат", "Су энергиясы" және т. б.

Үшінші кезең - оқушылардыңарнайы білім алуы және олардың зерттеушілік іздеу дағдыларын дамыту. Бұл кезеңде зияткерлік дағдылар мен практикалық дағдыларды қалыптастыру бойынша жұмыстар сабақтан тыс болады. Бұған виртуалды зертханалық жұмыстар, робототехника, цифрлық зертханалар сияқты заманауи интерактивті технологиялар да ықпал етеді, оларды сабақ уақытында және сабақтан тыс уақытта жұмыс тәжірибесіне енгізу қажет.

Төртінші кезең-жұмыс нәтижелерін әр түрлі формада ұсыну. Бұл кезеңде оқушылар өз жұмыстарын тыңдаушылар алдында ұсынуды, сұрақтарға жауап беруді, өз көзқарастарын қорғауды үйренеді. Жобаны қорғауды қайталау немесе жалпылау сабақтарында жоспарлауға болады. Бірақ, әрине, мұны сабақтан тыс уақытта жасаған дұрыс, өйткені жобаларды талқылауға және қорғауға бос уақыт көп болады. Дайындалған шағын жобалармен оқушылар қайталама – жалпылама сабақтарда, ал үлкен жобалармен – мектептің ғылыми – практикалық конференциясында өнер көрсетеді.

Бесінші кезең-қызметті талдау, нәтижелерді бақылау. Бұл кезеңде біз оқушы мен мұғалімге жобалық-зерттеу қызметі не беретінін анықтаймыз. Білім беру саласындағы жобалау-зерттеу қызметі ғалымдар жүргізген зерттеулерден өзгеше. Ғылыми зерттеу - жаңа, ерте белгісіз, ғылыми білімді дамыту процесі. Оқу зерттеулік жұмысын құру мұғалімнің басшылығымен қоршаған әлемнің нысаны немесе құбылысы туралы түсінік. Жобалық-зерттеу қызметінің дағдыларын қалыптастырудың қарастырылған кезеңдері "концентрлік шеңберлер"қағидаты бойынша жүзеге асырылады. Жоғарыда аталған кезеңдер жетінші сыныптан бастап физика сабақтарында үнемі жүргізілуі керек. Жетінші сыныпта бірінші айналымнан өткеннен кейін сегізінші, тоғызыншы сыныптарда ұқсас қызметке оралу ұсынылады. Бұл жобалық – зерттеу жұмыстарының қажеттілігі кіші орта мектепте де, жоғары сыныптарда да бар. Бұл жұмыстың жиілігі зерттеу жұмысына тартылатын оқушылардың жеке ерекшеліктеріне назар аудара отырып анықталуы керек.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда мектепте жобалық-зерттеу қызметін ұйымдастырудың көптеген мәселелері жеткілікті түрде дамымаған және айқын болып қала беретінін атап өткім келеді, басқаша айтқанда, шығармашылық ізденіс үшін кең өріс болып табылады.

Пайдаланған әдебиет

1. Сариева А.К. Развитие творческих способностей учащихся посредством творческих задач по физике. //Автореферат на соискания ученой степени кандидата педагогических наук. Алматы, КазНПУ, - 2009 г.
2. Алексеев Н. Г., Леонтович А. В. Критерии эффективности обучения учащихся исследовательской деятельности [Текст] /Н.Г. Алексеев, А.В. Леонтович //Развитие исследовательской деятельности учащихся: Методический сборник. М.: Народное образование, 2001. 272 с.
3. Лебедева О. В. Принципы организации исследовательской деятельности в учебном процессе по физике в средней школе [Текст] / О.В. Лебедева //Наука и школа. 2012. N4, с. 113-116.
4. Обухов А.С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать [Текст] /А.С. Обухов //Исследовательская деятельность школьников, 2013. N4, с. 18-23.
5. Лернер И. Я. Проблемное обучение [Текст] / И. Я. Лернер. - М.: Знание. 1974. 64 с.

Ғылыми жетекшісі:

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті Сариева А.К.-п.ғ.к.

Леся Колток, Ярина Татарин
(Дрогобич, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІКТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Визначальними ознаками поняття «компетенція» є наступні характеристики - постійна мінливість, пов'язана із прагненням людини до успішності в постійно мінливому суспільстві. Компетентнісний підхід передбачає чітку орієнтацію на майбутнє, яка проявляється у можливості побудови своєї освіти з урахуванням успішності в особистісній і професійній діяльності. Компетенція проявляється в умінні здійснювати вибір, виходячи з адекватної оцінки своїх можливостей в конкретній ситуації, і пов'язана з мотивацією на безперервну освіту [3, 76].

Компетентність можна сформувати тільки на практиці. Отже, більша увага з боку вчителя повинна приділятися практичній спрямованості навчальних матеріалів. Для вирішення завдань підготовки школярів до успішного життя в інформаційному суспільстві школа повинна формувати у своїх учнів уміння, складові ІКТ-компетентності. Отже, модель ІКТ-компетентності включає:

- визначення інформації - здатність використовувати інструменти ІКТ для ідентифікації та відповідного подання необхідної інформації;
- доступ до інформації - вміння збирати і / або витягувати інформацію;
- управління інформацією - вміння застосовувати існуючу схему організації або класифікації;
- інтегрування інформації - вміння інтерпретувати і представляти інформацію. Сюди входить узагальнення, порівняння та протиставлення даних;
- оцінювання інформації - вміння виносити судження про якість, важливості, корисності або ефективності інформації;
- створення інформації - вміння генерувати інформацію, адаптуючи, застосовуючи, проектуючи, винаходячи або розробляючи її;
- повідомлення інформації - здатність належним чином передавати інформацію в середовищі ІКТ. Сюди входить здатність направляти електронну інформацію певній аудиторії і передавати знання у відповідному напрямку [4, 108].

Формуванню ІКТ-компетентності допомагає використання активних методів навчання (групова або командна робота, ділові та рольові ігри і т.д.). Учитель повинен уміти формувати інформаційно-освітнє середовище, в якому дитина могла б виражати і одночасно навчати себе.

При формуванні ІКТ-компетентності успішно застосовуються традиційні підходи:

- словесні методи навчання (розповідь, пояснення, лекція, бесіда, робота з підручником і книгою);
- наочні методи (спостереження, ілюстрація, демонстрація наочних посібників, презентацій);
- практичні методи (усні та письмові вправи, практичні комп'ютерні роботи) [5,57].

Також наголошуємо, що найбільш активно взаємодіє з інформаційно-комунікаційними технологіями особистісно-орієнтоване навчання, представлене технологіями:

- навчання у співпраці;
- метод проєктів;
- різнорівневе навчання;
- розвивальне навчання;
- інтернет-технологія;
- проблемне навчання.

Зазначені технології органічно взаємопов'язані і інтегровані між собою. Вони легко вписуються у освітній процес, традиційно організований у вигляді класноурочної системи і сприяють успішному засвоєнню навчального матеріалу, інтелектуальному і моральному розвитку дітей, забезпечують їх самостійну активну пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей, формують комунікативні якості, створюють атмосферу турботи, співпраці і співтворчості [4, 118].

Основна мета навчання в початковій школі - навчити дитину за короткий проміжок часу освоювати, перетворювати і використовувати у практичній діяльності величезну кількість інформації. Питання про необхідність формування ІКТ-компетентності на ступені початкової освіти обговорювалося тривалий час, велися дискусії та суперечки. Не можна не брати до уваги те, що діти, які ідуть у перший клас вже знайомі з сучасними технологіями передачі та обробки інформації, а в майбутньому вони стануть громадянами інформаційного суспільства. Державний стандарт початкової освіти є соціальним замовленням і являє собою суспільний договір, що відображає вимоги, що пред'являються суспільством, державою, сім'єю, тому він повинен враховувати і потреби суспільства. Також потрібно мати на увазі, що одним з основних положень стандарту є формування наскрізних умінь учнів як найважливішого результату його реалізації. ІКТ принциповим чином збільшують можливості для формування умінь та навичок. З цього випливає, що ІКТ-компетентність стає фундаментом для формування ключових компетентностей та наскрізних умінь в сучасній школі.

На етапі початкової освіти важливим елементом формування наскрізних умінь, що забезпечує його результативність, є орієнтація молодших школярів в ІКТ і формування здатності грамотно їх застосовувати. Програма формування ключових компетентностей та наскрізних умінь в галузі початкової освіти містить розділ щодо формування ІКТ-компетентності, яка прописує елементи компетентності в

області застосування ІКТ, що входять в ті чи інші вміння і відповідні їм технологічні навички, які формуються при вивченні різних навчальних предметів. Це дозволяє освітній установі і вчителю здійснювати інтеграцію і синхронізацію вмісту різних навчальних предметів і курсів, допомагає уникнути дублювання при освоєнні різних умінь з урахуванням специфіки кожного навчального предмета, формувати відповідні позиції планованих результатів [4, 165].

Формування ІКТ-компетентності учнів реалізує системно діяльнісний підхід і відбувається у процесі вивчення всіх предметів навчального плану, а його результат є інтегративний результат навчання молодших школярів. Це відображено в розділі щодо формування ІКТ-компетентності та в планованих результатах освоєння типової освітньої програми початкової освіти.

Значущим для освоєння ІКТ і початку формування ІКТ-компетентності є перший рік навчання в школі. Саме в цей час відбувається знайомство учнів з більшістю інструментів діяльності, з якими вони будуть працювати до кінця початкової школи. Дитина активніше працює на комп'ютері, ніж в зошиті або з підручником, тому що в цій діяльності відчуває себе більш успішним. Застосування ІКТ з першого року навчання забезпечує системно діяльнісний підхід і в той же час дозволяє розкрити і зафіксувати (з метою подальшого моніторингу) індивідуальні особливості учнів, побачити слабкі і сильні сторони дошкільної підготовки, які проявляються при виконанні завдань. Відповідно до отриманої інформації, учитель може спланувати освітній процес і продовжити формування ІКТ-компетентності учнів в процесі конкретної інформаційної діяльності: читання, відповіді на питання, вирішення конкретних інформаційних завдань, виконання тестових завдань і конкретних завдань на комп'ютері. Учень осягає поняття і уявлення, знання та навички, пов'язані з пошуком, поданням, зберіганням, обробкою, передачею та використанням інформації тільки в процесі конкретної активної практичної діяльності. В ході знайомства з ІКТ увагу учнів початкової школи слід акцентувати саме на технологічних і естетичних сторонах застосування [2, 66].

Робота з конкретними ІКТ на уроках може початися вже у першому семестрі першого класу і припускає знайомство учнів з наступними цифровими технологіями:

- фіксація (запис) інформації;
- перенесення і пряме введення інформації у комп'ютер;
- копіювання записаної інформації;
- фіксація подій і комунікації та ін.

В результаті використання засобів ІКТ та цифрових ресурсів для вирішення різних пізнавальних та практико-орієнтованих завдань, що охоплюють зміст усіх предметів, що вивчаються, в учнів початкової школи будуть формуватися необхідні уміння, що лежать в основі подальшої успішної навчальної, а можливо і професійної діяльності [1, 54].

Освітній процес у початковій школі, спрямований на формування ІКТ-компетентності, дозволить зробити навчання більш цікавим, за рахунок новизни технічних засобів, що застосовуються, захоплюючим, яскравим і різноманітним за формою за рахунок використання мультимедійних можливостей комп'ютера, а також застосування сучасних технічних засобів – інтерактивної дошки, планшета, системи голосування та ін.

Література:

1. Зайцева О.Б. Формування інформаційної компетентності майбутніх вчителів засобами інноваційних технологій: автореф. дис. канд. пед. наук: Бердянськ, 2002. 76 с.
2. Зимова І.А. Ключові компетенції - нова парадигма результатів освіти. Інтернет-журнал «Ейдос». 2009. №4. С. 65-66.
3. Іванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентнісний підхід в освіті: проблеми, поняття, інструментарій. навч. посіб. Київ: Освіта, 2009. 132 с.
4. Полат Е.С. Нові педагогічні та інформаційні технології в системі освіти: посібник для студ. пед. вузів і системи вдосконалення. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 210 с.
5. Хуторський А.В. Ключові компетенції як компонент особистісно-орієнтованої парадигми освіти. Учень оновлюється в школі. М.: ИОСО РАО, 2002. №4. С. 56-58.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Колток Леся Богданівна.

Нұрлы Тегісбай, Нургуль Садыкова
(Атырау, Қазақстан)

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ЭКОЛОГИЯҒА ӘСЕРІ

Бүгінде электрмагниттік аспаптар мен байланыс түрлері кең қолданыста сол себепті жаңа електромагниттік сәулеленудің экологиялық проблемасы туындады. 20-дан астам жыл бұрын, 1992 жылы, «Телекоммуникация» журналында Ю.М. Сподобаеваның «электромагниттік экологиялық проблемалары» атты мақаласы жарияланған [1].

Қазір жаңа ғылыми бағыт - електромагниттік экология бағыты дамуда.

Энергетика және телекоммуникация технологиясының электромагниттік өрісімен ластанған қоршаған ортаның гигиеналық жағдайларын бағалау үшін электромагниттік мониторинг жүргізіледі. Оның ерекшелігі - Қазақстан нормативтік және әдістемелік құжаттарды Республикасының аумағында жұмыс істейтін қатаң сақтау. Мұндай мониторинг сәулеленуші технологияларды жобалау, салу және пайдалануды жағдайында санитарлық-гигиеналық сараптама мақсаттары үшін жүзеге асырылады. Оның негізі қоршаған ортаның электромагниттік жағдайын есептеу әдістерімен болжау болып табылады. Есептеулер әдетте жұмыстың шекті режимдерінде жүзеге асырылады: тікелей көріну жағдайлары, шекті жүктеме және сәулелену қуаты үшін, ең бастысы барынша сәулеленуші нысандарға жақын [2] аймақтар үшін жүргізіледі. Осы мониторингтің нәтижелері сәулелену объектісі бойынша гигиеналық қорытынды түрінде оның ішінде белгілі бір мекеменің санитарлық аймақтарына қатысты материалдар бойынша жасалады. Ал белгілі аймақ, қала немесе кез келген ауданды жалпылама сурет қалыптастыру үшін қолданылмайды.

Бүгінгі күні, телекоммуникациялық жүйелердің дамуына байланысты әр түрлі аумақтарында қауіпсіздік және электромагниттік мониторинг ЭҚК мәселелері неғұрлым маңызды болып отыр. Тұрғын аудандарда электромагниттік сәуле шығаратын нысандарды орналастырылған әлеуметтік шиеленіс жағдайлары жиі туындау деңгейіне жетті.

Қоршаған ортаның электромагниттік жағдайы желілік жүктемені белгіленген техникалық құралдармен жұмыс істеу үлкен дәрежеде тактикаға тәуелді. Бүгінде нормативтік және әдістемелік құжаттама жоқ, максималды жүктеме жағдайында жұмыс істейтін, негізінен текті аппараттық талдау бағытталған сияқты электромагниттік мониторинг жүйесін қолданыстағы өзге де объектілерді операциялар бойынша құжаттар және ГАЗ технологиясы жоқ.

Санитарлық-гигиеналық қызмет бойынша алдын-ала аспаптық бақылау кез-келген нүктелерде, оның ішінде болжанбайтын жерлерде, далалық деңгейлерді тексеруді қамтиды. Жеке күрделі мәселе, сондай-ақ шектелген кеңістікті құрылымдарды, бөлмелерде сәулелену қондырғыларына жақын ЭҚК аспаптық бақылау өз алдына жеке күрделі мәселе болып табылады. Демек, аспаптық экологиялық бақылау үшін, аспаптық бақылау өлшеу нәтижелерін дұрыс түсіндіру және әдетте әсірелеп бір жағынан, ал екінші жағынан электромагниттік мониторингі бойынша есептеу айқын болуын елемеу электромагниттік фактормен қоршаған ортаны зерттеу нәтижелерінің дұрыс талмауға себеп болады. Радиотехника элементтерін дамытудың жылдам қарқындары және соңғы онжылдықтарда жаңа технологияларды қолдану қазіргі заманғы өлшеу техникасының деңгейін күрт арттыруға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта өлшеу жабдықтары нарығында кең ауқымды және динамикалық диапазондарда ЭМӨ мониторингі бойынша кез келген талаптарды қанағаттандыратын шетелдік жабдықтардың көптеген үлгілері бар. Әдетте олар ыңғайлы ұйымдастыруға және кез келген климаттық панорамалық анализатор спектрін үшін жарамды түрінде ұсынылған.

ЭМӨ-тік нысандар радиациялық электромагниттік бақылауды жүргізу заманауи экологтар ұзақ және бай тәжірибесі ЭМӨ-тің антропогендік құраушысынан халықты қорғау үшін ең тиімді жолы, сондай-ақ жобаланған электромагниттік елдің қауіпсіздігін және ғылыми принциптері мен электромагниттік қауіпсіздік басқару әдістерін пайдалану құру болып табылады деп көрсетеді.

Қазақстанда электромагниттік қауіпсіздік менеджмент жүйесі - өте күрделі процесс, ол көптеген түрлі мәселелерді, тәсілдер мен түрлі министрліктер мен ведомстволардың ғалымдары мен сарапшылары командалары арқылы жүзеге асырылады ғылыми-зерттеу жұмыстарының көлемінің үйлестіруді шешуді талап етеді. Бұл принципті ұстану жүйелерді электромагниттік қауіпсіздік проблемаларын шешу қажеттігін білдіреді.

Электромагниттік мониторинг және қауіпсіздік процестері заңды және ұйымдық жағынан қамтамасыз етілуі керек, өйткені олар көп қатысушыларды тартады және олар бүкіл қоғамның мүддесі үшін жүзеге асырылады. Осыдан электромагниттік қауіпсіздіктің басқарушылық қызметін заңдылық қағидасына сүйене отырып, тиісті нормативтік-әдістемелік құжаттарды дайындау және бекіту.

Электромагниттік қауіпсіздік және мониторинг үрдісін қозғаушы күші халықтың жалпы экологиялық қауіпсіздігі (Арт. Конституцияның), сондай-ақ телекоммуникациялық қызметтер нарығының қажеттіліктері мен энергия жүйелеріне қойылатын талаптар болып табылады. Сонымен қатар объективті туындайтын ведомстволарлық және әлеуметтік қақтығыстар жеткілікті жауапты ұйымдармен реттелуі тиіс. Ол электромагниттік қауіпсіздігі үшін міндетті мемлекеттік қолдау және қадағалау іс-шаралар, сондай-ақ қауіпсіздіктің ең маңызды принципі бұл принципін мынадай.

Электромагниттік қоршаған ортаға туралы деректер, әдетте, елеулі көлемі жиымдарды білдіреді. Сонымен қатар, мұндай деректерді қоршаған ортаның мониторингінің басқа нысандарында алынған нәтижелерден ерекшеленетін өте маңызды жағдай географиялық координаттарға «генетикалық» қосылу болып табылады. Шынында да, қауіпті ЭҚК ауданы, анық, аппараттық көздерін жерлерде жақын жерсіндірілген, және рельефті байланған күрделі кеңістік бейнесін нәтижесінде электромагниттік қоршаған орта жатыр.

Басқаша айтқанда, электромагниттік мониторинг технологиясының ажырамас бөлігі геоэкологиялық ақпаратты визуализациялау және графикалық өңдеу үшін жеке технология болып табылады. Соңғы жылдары қоршаған ортаны қорғау саласындағы геоақпараттық технологияларды қолдану стандартқа айналды. Геоэкологиялық картаға қатысты мәселелер көптеген авторлардың жұмысына арналған. Электромагниттік мониторингі бойынша тапсырмаларды орындауға электрондық карталарда векторлық

және матрицалық мәліметтерді ұсынудың жалпы тәсілдері мен әдістері табысты қолданылуы мүмкін. ескерер, сондай-ақ электромагниттік мониторинг қолғанат еліміздің бұл барлық дерлік ірі өңірлер геоэкологиялық салыстыруды арқылы орнату және экологиялық назарында, оның ішінде интеграцияланған геоақпараттық жүйелерді, дамыту жатыр. [3] анық, өте құптарлық электромагниттік факторы үшін қоршаған орта жағдайы туралы ақпаратты қамтитын жүйелерінде осы компоненттердің болуы.

Қоршаған ортаның электромагниттік проблемалары және қоғамдық қауіпсіздік өзекті және өте маңызды болып табылады, олардың дәйекті шешімін табу міндетті, АКТ, техникалық, экономикалық және әлеуметтік аспектілері үйлестіру ақпараттық және коммуникациялық технологияларды (АКТ) дамыту үшін қолайлы жағдай қамтамасыз ету мақсатында ұйымдастырылады. АКТ ерекшелігін ескере отырып, кешенді инфрақұрылымын ретінде жұмыс істейтін, электромагниттік экологиялық проблемаларды үйлесімді шешім күрделі және стратегиялық, әдістемелік және тәжірибесі ғана мүмкін болып табылады және тиісті құзыреттерін үшінпотенциалбар. Жаңа ұғымдарды, әдістемелік негіздерін және телекоммуникация техникалық құралдар мен энергетикалық жүйелердің электромагниттік қауіпсіздігі үшін Қазақстан құрылымының нормативтік базаны елеулі көп өлшемді дамыту қажет.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы және өмір сүру деңгейі ғылыми-техникалық прогресс анықтайды. Биосфера адамның мүддесі үшін қарқынды түрде өзгеріп, техносфераға айналуға. Қазіргі уақытта электромагниттік қауіпсіздік пен электромагниттік экологияға қойылатын талаптар техникалық объектілер мен технологияларды жаңаларын жасақтау және енгізу кезінде шешуші болып табылады. Биологиялық объектілерге электромагниттік өрістің әсер ету деңгейін төмендетудің әртүрлі тәсілдері бар. Бұл қашықтықтан қорғау, яғни ЭМС аймағынан шығару; ЭМС әсер ету ұзақтығының азайту; ЭМС генераторларының қуатын төмендету, сондай — ақ қорғаныс материалдары мен конструкцияларын-сәуленуді сіңіретін материалдарды (PCM) және электромагниттік экрандарды (ЭМЭ) қолдану

Қазіргі жағдайда ақпараттық технологиялардың дамуы, ең алдымен, есептеу техникасын қолдануға негізделген.

Әрине, ақпараттық технологиялардың дамуының бес негізгі тенденциясын атап өтуге болады-дербес компьютерлер, CD-ROM, Интернет, электрондық кітапханалар, ұялы байланыс.

Бір қызығы, ғылыми әлемдегі жаһандық экология мәселелерін белсенді талқылау адам өзінің өмірінің алғашқы кезеңінен бастап айналасындағы әлемді өзгерткеніне қарамастан, XX ғасырда ғана айтылды. Адам ресурстарды тұтына отырып технологияның жемісін пайдаланады, бәрімізге аян әртүрлі құрылғыларды, тауарларды, қызметтерді, сондай-ақ жаңа технологияларды жасау үшін табиғи байлық қажет. Адамзатқа барған сайын жаңа игіліктер мен ыңғайлылықтар әкелетін технологиялық процестер қоршаған ортаны ластаудың көздері болып табылады. Көріп отырғанымыздай, адамның табиғи ресурстарды игерудегі қарқынды қызметі, халықтың көптігі, атмосфераның ластануы, жердің флорасы мен фаунасының жойылуы қазір көптеген экологиялық апаттардың себебі болып отыр.

Адамның экологияға әсер етуінің кейбір жаһандық факторлары ғана: халықтың көптігі мәселесі таңқаларлық, бірақ әлемде әр сағат сайын 9 мың адамға артып келеді. Адамзат материалдық тауарлар өндірісін ұлғайтуды тоқтатпайды, ал өсіп келе жатқан арзан өндіріс қоршаған ортаға өте нашар әсер етеді - өзендерді ластайды, ауаны улайды, кейде экологиялық проблемалар түрінде ауыр зардаптарға әкеледі [4].

Бірақ қоршаған ортаны ластайтын өнеркәсіп қана емес. Қоршаған ортаның ластануын бақылау мамандары Google арқылы іздеудің табиғат-анаға зиянды әсерін өлшеді. Орташа алғанда, бір Google іздеу атмосфераға 7 грамм көмірқышқыл газын шығарады, бұл шәйнектегі суды қайнатудан CO₂ эмиссиясының жартысына тең.

Компьютерлік индустрияның экологияға әсерін зерттейтін Гарвард физигі Алекс Гросс осындай қорытындыға келді. Сонымен қатар, ғалым айтқандай: "іздеу алгоритмі электр қуатын үнемдеуге емес, тез нәтиже алуға оңтайландырылған".

Google тәулігіне 200 миллионнан астам сұранысты өңдейтінін ескере отырып, бұл грамм жаһандық жылынуға ықпал ететін көмірқышқыл газының өте әсерлі массасына айналады. Әрине, Google жалғыз кінәлі емес: озон қабатын жоюға, сарапшылардың пікірінше, барлық IT компаниялары қосылады. Өткен жылдың ортасында мамандар қоршаған ортаға жалпы зиянды әсері барлық авиакомпанияларға қарағанда көбірек болған компьютерлердің "жеңісін" тіркеді. Британдық компьютерлік қоғамның сарапшылары Twitter сияқты әлеуметтік қызметтердің қауіптілігі туралы ескертеді. Ресурстарды пайдаланушылар ай сайын миллиондаған хабарламалар шығарады, бұл үлкен энергияны қажет етеді.

Тіпті интернет жанама болса да, әлемнің экологиясына әсер ете алады. Мысалы, жылына 30 миллиард вВт/сағ-тан астам жарнама жіберіледі, бұл атмосфераға 17 миллиард тоннадан астам көмірқышқыл газын шығарады. Осылайша, мен таңқаларлық ақпарат – көмірқышқыл газының шығарылуы бойынша заманауи ақпараттық технологиялар авиациядан озып келеді. Тиісінше, ақпарат беру технологияларының дамуымен атмосферадағы CO₂ мөлшері артады.

Бүгінгі таңда компьютермен жұмыс істеу кезінде адам ағзасына жағымсыз әсер ететін зиянды факторларға адамның әсер етуіне байланысты проблемалар басты назарда: электромагниттік өріс; ультракүлгін, инфрақызыл және рентген сәулелері; компьютер жасалған материалдар әртүрлі химиялық қосылыстарды шығара алады.

Компьютер, кез-келген электрлік құрылғы сияқты, электромагниттік сәулеленудің көзі болып табылады. Тиісінше, олар жүйелік блоктың өзін де, мониторды да шығарады. Радиацияның қауіптілік

дережесі бойынша компьютер микротолқынды пештермен, теледидарлармен (CRT), тоңазытқыштармен қатар ең қауіпті құрылғылардың бірі болып табылады.

Қазіргі компьютерлер мен ноутбуктердің сәулеленуі олардың ата-бабаларына қарағанда қауіпті емес. Дегенмен, компьютерде ұзақ отыру (немесе оларға жақын) теріс әсер етуі мүмкін:

- * жүйке жүйесі
- * иммунитет
- * жүрек-тамыр жүйесі
- * көру органдары

Электромагниттік өріс сонымен қатар қоршаған ортаны ионсыздандырады және оны тақталарды, пластикалық корпустарды қыздыру нәтижесінде пайда болатын зиянды заттармен толтырады.

Қалыпты жұмыс кезінде 50-55 градус Цельсийге дейін қызған кезде монитор корпусы ауаға трифенилфосфат буларын шығара бастағанын анықтаған Швед ғалымдарының зерттеу нәтижелері кеңінен танымал. Бірақ монитор ғана емес, сонымен қатар қуат көзі де, процессор да, оның артында аналық плата да, графикалық карта да қызады. Олардың барлығында әртүрлі шайырлар, фтор, хлор, фосфор бар органикалық және бейорганикалық қосылыстар бар, олар қыздырылған кезде ауаға шығарылуы мүмкін.

Мониторларда табиғи жағдайда улы болатын материалдар (мысалы, сынап) бар екенін бәрі біледі. Жүйелік блоктың ішінде сіз периодтық жүйенің бүкіл кестесін таба аласыз: фтор, фосфаттар, хлор, түрлі шайырлар және басқа элементтер, олар қызған кезде ауаға улы түтіндердің қарапайым бөлігін шығарады.

Компьютерлік мониторлар мен теледидар экрандарына арналған жартылай өткізгіштер, баспа монтаж тақталары және катодты сәулелік түтіктер өндірісінде улы ерітінділер, қышқылдар мен ауыр металдар қолданылады, мысалы, 25 килограмдық компьютер өндірісінде 63 кг қалдық пайда болады, оның 22 кг-ы улы.

Монитордың корпусы пластиктен жасалған, оған шамамен 20% бөлінген. Пластмасса өнеркәсіпте жетекші орындардың бірін алады. Табиғатқа енгеннен кейін пластмасса 50 жылдан 100 жылға дейін өте ұзақ уақыт ыдырайды.

Тақталарға келетін болсақ, бір жыл ішінде жинақталған барлық технологиялық қоқыстардың 3%-ы осы тақталарға бөлінеді, ал барлық техно-қоқыстардың үлесі шамамен 30-дан 50 миллионға дейін, сіз келісесіз, бұл сома аз емес.

Компьютерлер, теледидарлар, ұялы телефондар және басқа да электронды құрылғылар әлемде қол жетімді бола бастағандықтан, электронды қалдықтар соңғы жылдары өсіп келе жатқан проблема болып табылады. Мысалы, тек 2015 жылы адамдар 80 миллион тоннаға жуық электронды қалдықтарды тастады.

Ескі CRT мониторларын қайта өңдеу-бұл көп уақытты қажет ететін процесс, ол келесі онжылдықта танымал болады, содан кейін, сіз білетіндей, қайта өңдеуге қажет емес мониторлар ойлап табылуы мүмкін. Бірақ бұл болғанша, ескі мониторларды сыртқа лақтырып тастамаңыз, аз уақыт жұмсап, оларды қайта өңдеуге апарған дұрыс, өйткені осылайша сіз біздің әлемді таза ұстауға көмектесесіз. Сонымен қатар, мониторларды қоқысқа тастау 2000-нан 5000 рубльге дейін айыппұл салынады, ал ұйымға айыппұл одан да көп, ол 10 000-нан 100 000 рубльге дейін.

Технологияға деген ақылсыз сенім қаншалықты негізделген? Адам өмірі үшін ең құнды ресурстар-таза су және таза ауа. Біз ауа мен суды біраз уақыттан кейін қажетсіз етіп тастайтын заттарға ауыстырамыз. Бұл алмасуды ақылға қонымды деп атауға бола ма? Адам жасаған барлық нәрсе белгілі бір жеміс береді.

Қалай болғанда да, адамның іс-әрекеті оған әсер етеді. Біз көліктермен жүреміз, ал біз пайдаланылған газдармен дем аламыз. Біз өз қалаларымызды тазалап, өзендерді ағынды суларға айналдырамыз. Біз өзімізге ыңғайлы тұрғын үйлер саламыз, бірақ айналамыздағы барлық тіршілікті өлтіреміз, шанды тас джунглиде тұншығып, күн мен аспанның орнына шамдар мен қабырғаларды жиі бақылаймыз [5].

Адамзат қоғамындағы ең маңызды және маңызды өзгерістер-бұл адамдардың санасындағы өзгерістер. Дәл осы өзгерістер шынымен жаңа технологияларды жасауға мүмкіндік береді. Ақпараттық технологиялар біздің дүниетанымымызды қалыптастырып қана қоймайды, сонымен қатар әлемді өзгерту мүмкіндіктерімізді күшейтеді. Біз бұл қаражатты салауатты және әділ болашақ құру үшін пайдалануға жауаптымыз.

Әдебиеттер:

1. Бессонов Б.Н., Ващекин Н.П., Урсул А.Д. Методология науки и стратегия выживания цивилизации – М., 2000
2. Емельянов С.В., "Информационные технологии и вычислительные системы", Едиториал УРСС, 2014 г.
3. Левин В.И. "История информационных технологий" БИНОМ. Лаборатория знаний, Интернет-университет информационных технологий - ИНТУИТ.ру, 2010
4. Параджанов В.Д., Устойчивое развитие и проблемы улучшения интеллекта //ОНС, 2013
5. Поленов Ю.Л., "От абака до компьютера: судьбы людей и машин", Русская Редакция, 2014 г.

Ғылыми жетекшісі:

Х.Ғ.К., қауымдастырылған профессор Амангосова Ардак Ганибаевна.

Людмила Щербак
(Київ, Україна)

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА» ЯК СКЛАДОВА ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Науково-дослідна робота студентів є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки і виховання спеціалістів з вищою освітою, які здатні творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

Особливість процесу фахової підготовки студентів цього напрямку полягає в його спрямованості на конкретну професіоналізацію, тому науково-дослідна робота набуває змісту професійної характеристики майбутнього спеціаліста, яка розширює можливості його самореалізації, мобілізує особистісний потенціал, забезпечує майбутнім економістам не тільки знання, а й певне місце в соціально-економічній системі – науці, виробництві, підприємстві та інших сферах. Основною метою організації та проведення комплексної системи науково-дослідної роботи студентів є підвищення рівня підготовки спеціалістів з вищою професійною освітою. Найважливішим принципом організації системи НДР є забезпечення її комплексності, яка представляє собою послідовність і всебічність засвоєння та використання методів і технологій виконання наукових досліджень та реалізації їх результатів, наступність науково-дослідної роботи за курсами навчання, логічність ускладнення методів, видів та форм наукової творчості [2, с. 56].

Напрями розвитку та вдосконалення науково-дослідної діяльності студентів, як обов'язкового компонента підготовки спеціаліста, визнається системою відповідних завдань, а саме: залучення студентів до участі в науково-дослідних роботах; проведення на базі кафедр і лабораторій різноманітних форм активної навчальної роботи, курсового та дипломного проектування, навчальної та виробничої практики; залучення студентів до роботи в науково-технічних парках, бізнес-інкубаторах та інших інноваційних структурах з метою оволодіння ними практичних навичок діяльності в галузі підприємництва та бізнесу; знайомство студентів з найновішими досягненнями науково-технічного прогресу, соціально-економічної думки та культурного розвитку; розвитку в студентів інтересу до дослідницької діяльності, прагнення знаходити нестандартні рішення професійних задач; формування в майбутніх спеціалістів наукового світогляду, методологічної культури, оволодіння методами наукового пізнання; сприяння поглибленому та творчому засвоєнню навчального матеріалу, дослідженню теоретичних досліджень і практичного досвіду вітчизняних і зарубіжних учених тощо.

У фаховій підготовці студентів розрізняють три основних напрями науково-дослідної діяльності. Перший напрям, поєднаний із навчальним процесом, реалізується на всіх етапах підготовки студентів як майбутніх фахівців та здійснюється у формах: проведення практикумів, навчальних та виробничих практик, що передбачають мікродослідження відпрацювання дослідницьких умінь; виконання дослідницьких завдань проблемно-пошукового характеру при вивченні окремих навчальних дисциплін; виконання контрольних-діагностичних завдань з метою розвитку в студентів дослідницького підходу до професійної діяльності; проведення спецкурсів та спецсеминарів, що передбачають розробку планів-програм з проблеми, самостійне конструювання методик, діагностик, ігор; виконання курсових, дипломних і магістерських робіт [1, с. 23].

Ці форми наукової роботи студентів передбачають послідовну активізацію процесу навчання за принципом – чим вищий ступінь навчання, тим більше самостійності. Такі види робіт виконуються у відповідності із навчальними планами і програмами, а студенти набувають навичок володіння засобами та прийомами наукової діяльності.

Другий напрям доповнює навчальний процес студентів у навчальних аудиторіях та передбачає самостійну роботу студентів поза навчальними програмами. До основних форм другого напрямку, що використовуються в межах виші належать: діяльність кружків СНТ, проблемних творчих, дослідницьких груп, що об'єднані науковими інтересами окремих викладачів, кафедр, наукових шкіл у цілому; організація та участь студентів у конференціях молодих учених на факультеті, в університеті та ін.; участь студентів у конкурсах грантів, конкурсах студентських наукових робіт тощо [4, с. 48].

Третій напрям науково-дослідної роботи відбувається паралельно до навчального процесу, за стінами університету та передбачає зустрічі студентів з провідними вітчизняними та зарубіжними спеціалістами, науковцями; знайомство з діяльністю стейкхолдерів, участь у роботі міжнародних, всеукраїнських, регіональних, міжвузівських наукових конференцій та семінарів.

Мета залучення студентів до науково-дослідної роботи - це розвиток і використання їх творчого потенціалу для вирішення проблем підвищення ефективності діяльності організацій і підприємств, виховання активних, всебічно розвинених фахівців з економіки. Вміння студентів творчо підходити до вирішення завдань являє собою дійовий внесок в інтенсифікацію економіки, вимагає постійної систематичної роботи по посиленню наукового рівня їх знань.

Дослідна діяльність передбачає високу здатність студентів до творчого науково-технічного мислення. Ця здатність знаходить відображення в тому, щоб спираючись на сучасний рівень знань з природничих та суспільних наук, набувати нові наукові знання та впроваджувати їх в практику з високою ефективністю для народного господарства загалом. Основною передумовою творчого мислення студентів є обсяг та глибина їх наукових знань, ерудиція, володіння сучасними засобами і методами науково-

технічного пізнання. Без ґрунтовних знань, їх постійного поповнення та оновлення науково-творче мислення розвиватися не може. Науково-творче мислення включає аналітичне та синтетичне мислення в якості рівнозначних факторів. Важливим елементом науково-технічного мислення є здатність до прогностичного мислення та творчої фантазії. Розвиток та використання творчого потенціалу студентів для підвищення ефективності різних аспектів господарської діяльності ставить перед науково-дослідною роботою студентів певні завдання, головні з яких наступні:

- вивчення методології дослідження та використання її для поглибленого та творчого засвоєння навчального матеріалу, а також в майбутній практичній діяльності;
- ознайомлення студентів з основними напрямками НТП в економіці, впровадження досягнень НТП в практику;
- ознайомлення студентів з методами планування і організацією науково-дослідної роботи;
- вивчення методики та засобів самостійного вирішення наукових проблем по обраній спеціальності;
- набуття творчих трудових навичок у використанні наукових методів при вирішенні виробничих завдань.

Основний напрям у розвитку студентської науки - дедалі ширше впровадження елементів наукових досліджень в навчальний процес. Поєднання наукового пошуку студента з його навчанням взаємно збагачує обидва процеси, бо знання, здобуті у творчих пошуках, особливо цінні.

Виконання студентами науково-дослідних робіт передбачає вивчення основ наукових досліджень, зокрема, поняття науки, методики наукового дослідження та наукової організації праці при його виконанні, самостійної роботи з літературою, обробки експериментальних даних. З цією метою на початкових курсах студентам читають дисципліну «Основи наукових досліджень». Після вивчення курсу студенти використовують отримані знання в сфері методики наукового дослідження при виконанні практичних занять по спеціальних дисциплінах та на семінарах.

Навчально-дослідна робота виконується у відведений розкладом занять навчальний час по спеціальному завданню в обов'язковому порядку кожним студентом під керівництвом викладача-наукового керівника. Основним завданням навчально-дослідної роботи є набуття студентами навичок самостійної теоретичної та експериментальної роботи, ознайомлення з реальними умовами праці в лабораторії, в науковому колективі [5, с. 12].

Використання науково-дослідної діяльності студентів як професійно орієнтованої технології дозволяє розв'язати певний комплекс проблем, пов'язаних із формуванням їхньої професійної компетентності, зокрема: підвищення престижності наукової роботи в студентському середовищі; орієнтація студентів, які проявляють здібність до наукової роботи, на розв'язання пріоритетних наукових проблем, пов'язаних із фаховою діяльністю та особливостями розвитку їхнього рідного міста, регіону і т. д.

Література:

1. Інноваційні технології навчання в діяльності інженера-педагога: навчальний посібник для інженера-педагога: у 2 ч. / [Коваленко О. Е., Штефан Л. В., Лисенко С. А., та ін.]; за ред. О. Е. Коваленко, Л. В. Штефан. – Х.: Вид-во ТОВ «Цифрова друкарня №1», 2013. – Ч.1: Теоретичні основи. - 195 с.
2. Микитюк О.М. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах освіти України в XIX ст.: Автореф. дис. доктора пед. наук / Інститут педагогіки АПН України, К., 2017. – 42 с.
3. Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоева С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2018. – 320 с.
4. Яновський А.О. Зміст пошуково-дослідної діяльності. Збірник наукових праць: Наукові записки. - Випуск 83. - Серія: Педагогічні науки. - Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2019. - С. 234.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

**Катерина Биндюк
(Київ, Україна)**

ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Важливість міжнародного приватного права визначається в межах національного права, саме ця особливість відділяє його від схожого за своїми ознакам міжнародного публічного права, який є єдиним для держав, які виступають сторонами відповідних міжнародних правовідносин.

Незважаючи на назву «міжнародне приватне право» воно має національно-правову природу. Науковий погляд каже, що така назва є неточною, адже дане право не є «між народами», це пов'язано з тим, що міжнародне приватне право регулює відносини між юридичними та фізичними особами різних держав. У свою чергу, такі суб'єкти вступають у міжнародно-правові правовідносини як приватні. Це підтверджується тим, що юридичні, чи то фізичні особи не отримують певних посвідчень або мандатів відповідних держав для того, щоб мати можливість стати стороною міжнародних приватних правовідносин.

Отже, міжнародне приватне право – це галузь права, яка регулює міжнародні невідносини, ускладнені іноземним елементом [1, с. 7].

Кожна галузь права має свої джерела, зазвичай, науковці під терміном «джерела права» розуміють зовнішню форму та спосіб об'єктивізації правових норм; діяльність суб'єктів правовідносин у результаті якої задовольняються їх потреби та інтереси; політичні, економічні, соціальні, культурні та інші фактори, які породжують, чи об'єктивно зумовлюють виникнення норм права; своєрідну силу, що створює право [2, с. 2].

До джерел міжнародного приватного права науковці зазвичай відносять такі види:

- внутрішнє законодавство країни – визнають усі системи світу як джерело МПрП;
- звичай як внутрішньодержавний, так і міжнародний – визнають усі системи світу як джерело МПрП;
- міжнародний договір – визнається більшістю систем світу як джерело МПрП;
- судова та арбітражна практика – визнається більшістю систем світу як джерело МПрП;
- доктрина – визнається лише деякими системами світу як джерело МПрП [2, с. 10].

Метою цієї статті є дослідження саме доктрини як джерела міжнародного приватного права. На нашу думку, питання, чи можемо ми відносити доктрину до джерел приватного права є недостатньо дослідженим серед наукової літератури України.

Важливим інструментом розвитку й удосконалення права та його системи є правова наука. Найбільше її функція проявляється у юридичній доктрині. Борщевський І. В. зазначає, що без доктринального забезпечення функціонування права неможливе, тому доктрина – це необхідний елемент будь-якої правової систем, вони розробляються в усіх галузях права і застосовуються до всіх правовідносин [4, с. 7].

У зв'язку з тим, що в юридичній літературі найбільше спекуляцій пов'язано саме з посиланням на категорію правової доктрини, розуміння даного поняття потребує пояснення. Незважаючи на те, що дане поняття не є новим для правничої науки та давно вже відпрацьовані основні підходи до визначення поняття «доктрини», серед українських науковців все ще точаться суперечності щодо визначення правової природи доктрини, можливо, саме тому українська система не визнає правову доктрину як джерело міжнародного приватного права.

Розпочнемо з визначення поняття «доктрина». Це сукупність ідей та принципів, а також правових інститутів, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою та визначають основні засади, на яких засновується правова система держави. Структуризація правової доктрини – це ієрархічні вертикалі доктрини. Є. Полянський виокремлює такі рівні:

1. Генеральна (загальна) доктрина – це найширший її прояв у система права. Зазначається, що така доктрина існує на рівні права конкретної суспільно-політичної формації у певний період часу з тенденцією до змін, які пов'язані зі зміною державності або відповідно до вимог, що створюються нагальними потребами забезпечення економічних, суспільних та науково-технічного розвитку.

2. Галузеві доктрини – це доктрина, яка відповідає певній галузі права. Вони можуть вступати в колізії з приводу регламентації аналогічних інститутів. Наприклад, особистий характер відповідальності у національному кримінальному праві не збігається з основними засадами відповідальності у цивільному праві. Це є проявом достатньої самостійності галузевих доктрин, і свідчить про наближеність їх до процесу правозастосування.

3. Доктрини-концепції – представлені у найвужчому розумінні цього поняття. У зв'язку з цим займають найнижчий щабель класифікації [3, с. 310-311].

Завдяки науковим працям відомих вчених, їх статей, монографій, а також посібників, рекомендацій, коментарів та аналітичних доповідей, ми можемо розглядати доктрину як джерело права. Хоча у такому вигляді доктрину ми не можемо вважати формою права, проте саме у такій формі вона може втілювати свої положення у вигляді правових категорій, принципів, конструкцій та процедур. Юриспруденція має велику кількість прикладів, коли вироблене юридичною наукою положення, сформоване у процесі

підготовки закону, як нормативна формула, включається опісля до його тексту. Реалізація таких нормативно-правових актів – це форма апробації й перевірки істинності доктринальних ідей, висновків, які закріплюються у тексті закону, а також емпіричний матеріал для зміни, створення нових наукових концепцій [5, с. 54].

Ми розділяємо думку про те, що особливістю правових систем країн загального права є можливість при обґрунтуванні своєї позиції в суді посилаючись не тільки на норми закону або загального права, але й на погляди відомих юристів, чії праці отримали широке визнання в правовій сфері. Проте далеко не всі опубліковані праці можуть бути процитовані в судах в якості джерела права [6, с. 25].

Отже, у зв'язку з вищезазначеним, зважаючи на різні наукові дослідження щодо доктрини як джерела права, ми вважаємо, що в українській системі права ми можемо розглядати доктрину як джерело міжнародного приватного права.

Література:

1. Міжнародне приватне право: навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 111 с.
2. Якимчук М. Ю. Джерела міжнародного приватного права: теоретико-правовий аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2021. № 1(23) – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21ymytpa.pdf>.
3. Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базис на концепція права: природа, структура, значення / Є. Ю. Полянський // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". - 2015. - Т. 17. - С. 297-313. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2015_17_12
4. Борщевський І. В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України / І. В. Борщевський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. - 2016. - Вип. 37(1). - С. 7-10. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37(1)_3).
5. Шевченко А. Є. Вплив правової доктрини на право творчий процес в Україні / А. Є. Шевченко, М. В. Кармаліта // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2015. - № 3. - С. 52-57. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_3_12.
6. Нестерцова-Собакарь О. В. Міжнародне приватне право / О. В. Нестерцова-Собакарь, Н. В. Коваленко, Т.П. Красвітна // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. – 2016. – с. 210.- Режим доступу: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1118/7.1.pdf>

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Тищенко Юлія Вікторівна.

Маргарита Болотіна
(Київ, Україна)

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Міжнародне приватне право є галуззю права, яка вивчає відносини з іноземним елементом. У зв'язку зі зростанням міжнародних відносин і збільшенням кількості транскордонних операцій, міжнародне приватне право набуває все більшої актуальності. Одним із головних джерел міжнародного приватного права є міжнародні договори, які регулюють відносини між суб'єктами різних держав. У сучасному світі міжнародна торгівля стала невід'ємною частиною економіки. У зв'язку з цим зростає кількість міжнародних договорів, які регулюють взаємовідносини між контрагентами з різних держав. Однак, під час виконання міжнародних договорів можуть виникати різні правові питання, зокрема щодо їх правового режиму у міжнародному приватному праві.

Міжнародні договори є одним з головних джерел міжнародного приватного права, яке регулює правові відносини між особами з різних держав. Правовий режим міжнародного договору визначається його змістом та формою. Він може бути регульований як міжнародним, так і національним правом [1]. Особливістю правового режиму міжнародних договорів є те, що вони мають пряму дію, тобто є безпосередньою частиною внутрішнього права держави. Один з основних аспектів правового режиму міжнародних договорів у міжнародному приватному праві – це визнання їх чинності в державах-учасниках. Це означає, що договір повинен бути визнаний і виконаний відповідно до національного права кожної з держав, які прийняли участь у договорі. При цьому міжнародні договори мають перевагу перед національним законодавством, якщо це передбачено договором або якщо вони суперечать національному законодавству. Одним із прикладів міжнародного договору у міжнародному приватному праві є Віденська конвенція про купівлю-продаж товарів 1980 року [2]. Цей договір регулює відносини між продавцем та покупцем з різних держав.

Основною метою міжнародного приватного права є визначення правового режиму міжнародних договорів у контексті взаємовідносин між особами з різних країн. Кожна держава має свій внутрішній правовий порядок, який не завжди збігається з іншими державами, тому виникає необхідність у

врегулюванні відносин між особами з різних країн шляхом укладення міжнародних договорів. Міжнародні договори містять правила, що стосуються відносин між різними країнами або міжнародними організаціями, а також правила, що стосуються приватних осіб. Ці правила можуть бути важливим джерелом міжнародного приватного права. Міжнародні договори також можуть містити правила, які безпосередньо застосовуються в приватно-правових відносинах.

У міжнародному приватному праві існує поняття «двохелементної моделі» правового режиму міжнародних договорів, яка полягає в розрізненні правового режиму самого договору та правового режиму взаємовідносин між сторонами договору. Правовий режим самого договору визначається відповідними нормами міжнародного права, тоді як правовий режим взаємовідносин між сторонами договору визначається відповідними нормами національного права.

До найвідоміших міжнародних договорів належать Гаазька конвенція 1986 року [4] про право, застосовуване до купівельних договорів між міжнародними підприємствами, та Віденська конвенція 1980 року [2] про право, застосовуване до контрактів міжнародної купівлі-продажу товарів.

Згідно зі статтею 7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 1980 року, коли сторонами купівельного договору є особи, які мають своє місце знаходження в різних державах, або коли місцезнаходження різних частин виконання договору розташовано в різних державах, то цей договір вважається міжнародним [2]. Основною метою Конвенції є стандартизація міжнародних правил, які застосовуються до купівлі-продажу товарів між суб'єктами господарювання з різних держав, тобто міжнародних контрактів. Крім того, Конвенція надає регламентацію питань, які стосуються формування договірної згоди, укладання та виконання контракту.

Однією з особливостей правового режиму міжнародних договорів у міжнародному приватному праві є те, що він включає в себе не тільки правила міжнародного договірного права, а й правила національного права. У зв'язку з цим, досить складно визначити однозначний правовий режим міжнародного договору, оскільки він може бути регульований як міжнародним правом, так і національним правом держав, які є сторонами договору. Зокрема, коли міжнародний договір містить норми, що стосуються права власності на майно або права зобов'язань, то національне право стає визначальним для визначення їх правового статусу. Відповідно, впливає, що міжнародний договір не може бути розглянутий окремо від національного права держав, які є сторонами договору. Вибір права застосовується у разі, коли міжнародний договір передбачає право кожної зі сторін на вибір права, яке буде застосовуватися до договору. Також міжнародні договори можуть містити спеціальні правила про право, яке буде застосовуватися до вирішення конкретних спорів, які виникають з договору [3, с. 34-48]. Зазначені питання регулюються низкою міжнародних договорів, які визначають порядок вибору права та встановлюють правила визнання та застосування іноземного права.

Згідно зі статтею 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [5]. Також важливою характеристикою правового режиму міжнародних договорів є їх імперативність, тобто безумовність дотримання умов, визначених у договорі, незалежно від наявності відповідних національних законів. Окрім того, міжнародні договори мають пріоритет перед національними законами, що не збігаються з ними. Це означає, що якщо національний закон суперечить умовам міжнародного договору, то має застосовуватись саме договір [6].

Варто зазначити, що дія міжнародних договорів може бути обмежена національним законодавством в деяких випадках. Так, наприклад, у разі, коли зобов'язання, передбачені міжнародним договором, суперечать конституційним нормам держави, то може бути відмовлено в їх виконанні. Що стосується міжнародних договорів у міжнародному приватному праві, то вони визнаються дійсними тільки в тому випадку, якщо вони не суперечать принципам міжнародного приватного права.

Отже, міжнародні договори забезпечують стабільність та прогнозованість взаємодії сторін, а також є важливим інструментом регулювання міжнародних відносин. У міжнародному приватному праві правовий режим міжнародних договорів визначає правову силу та застосування їхніх положень у відносинах між приватними особами. Данилевич О.М. вважає, що правовий режим міжнародних договорів може відрізнятися в залежності від конкретної ситуації, так як існують різні міжнародні конвенції та національні законодавства, що регулюють міжнародні договори [7]. Міжнародні договори в міжнародному приватному праві встановлюють правовий режим, який застосовується до вирішення спорів, які виникають з купівельних договорів та інших договорів між підприємствами різних держав. Регулюючи порядок вибору права та встановлюючи правила визнання та застосування іноземного права, міжнародні договори сприяють розвитку міжнародної торгівлі та забезпечують захист прав та інтересів бізнесу в умовах глобалізації.

Література:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV: станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про угоди міжнародної купівлі-продажу товарів (1980 р.) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049 (дата звернення: 25.02.2023).
3. Майер Ф.Н. Private International Law in Common wealth Africa. - Oxford: Oxford University Press, 2013. - 368 р.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, укладена у м. Гаазі 22 грудня 1986 р.: [затверджена Законом України від 12.02.2015 р. № 21-VIII] // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 23. - Ст. 196.
5. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
6. Харрісон П., Хартлі Т. Private International Law: Concepts and Insights. - London: Edward Elgar Publishing, 2012. - 248 р.
7. Данилевич, О.М. Міжнародне приватне право: Підручник. - Київ: Атіка, 2019. - 576 с.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Тищенко Юлія Вікторівна.

**Тетяна Коротич
(Харків, Україна)**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВИХ СПОРІВ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ТРУДОВОГО ПРАВА

У процесі трудової діяльності між роботодавцем та працівником виникають розбіжності, які згодом можуть перерости у спори. Під трудовими спорами слід розуміти неврегульовані в результаті переговорів конфліктуючих сторін розбіжності. Як розбіжності, так і спори виникають як на стадії появи трудових відносин, так і в процесі їх існування та припинення трудового договору.

Розбіжності між працівником та роботодавцем обумовлені різними інтересами, які виникають під час трудових правовідносин. Тоді як роботодавець вступає у трудові правовідносини для того, щоб отримати необхідну для виробництва працю та мінімізувати свої витрати на неї, то працівник, навпаки, бажає отримати належну оплату своєї праці та належний відпочинок від роботи, охорону своєї праці.

Хоч розбіжності повсякчас і виникають між стороною працівників та роботодавцем, але це ще не трудовий спір. Такі розбіжності можуть бути вирішені безпосередньо шляхом переговорів між працівником та роботодавцем безпосередньо, чи за участі профспілки. Трудовий спір виникає тоді, коли працівник та роботодавець, не врегулювавши розбіжності при безпосередніх переговорах, звертаються за їх вирішенням до відповідного органу (посадової особи), наділеного повноваженнями з їх вирішення. Спори у сфері праці є складним соціально-правовим явищем, які відображають різноманітні конфліктні ситуації, що виникають у зв'язку з трудовою діяльністю.

Трудові спори - це неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів розбіжності між сторонами соціально-трудових відносин щодо застосування законодавства про працю, встановлення нових чи зміни існуючих умов праці [1, с. 546].

Трудові спори розрізняються за своїм змістом, характером та порядком їх розгляду. За змістом всі трудові спори поділяються на індивідуальні та колективні. Змістом індивідуального трудового спору є вимога про поновлення або визначення прав конкретного працівника. Як правило, такі спори виникають з приводу застосування нормативно-правових актів про працю. За характером трудові спори поділяються на позовні та непозовні. До спорів позовного характеру відносяться суперечності, що виникають у зв'язку із застосуванням нормативних актів. В ході їх вирішення працівник вимагає (пред'являє позов) поновлення чи визнання за ним конкретного права. До спорів непозовного характеру належать суперечності, що виникають з приводу зміни діючих або встановлення нових умов праці [2, с. 88].

З наведеної класифікації видно, що спори індивідуальні - завжди позовні, а отже, вони вирішуються в загальному порядку, який встановлений для спорів індивідуального характеру. Спори непозовного характеру можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Для їх розгляду законодавством визначено спеціальний порядок.

Порядок вирішення індивідуальних трудових спорів регулюється главою 15 КЗпП України, згідно з якою спори розглядаються такими органами: 1) комісіями по трудових спорах (КТС); 2) місцевими судами [3, ст. 221]. Порядок, передбачений главою 15 КЗпП України, поширюється на індивідуальні трудові спори працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форми трудового договору, форми власності, виду діяльності і галузевої приналежності.

З інформації департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду «Судова практика з вирішення трудових спорів в цифрах» постає кількісна картина розгляду трудових справ в судах загальної юрисдикції: «У 2018/2019 роках в у судах загальної юрисдикції перебувало на розгляді 20 593 у 2018 році 21 133 трудових спорів у 2019 році відповідно, із них: про поновлення на роботі 2 756 / 2 650, про виплату заробітної плати 11 762 / 11 880, про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної працівниками державним підприємствам, установам, організаціям 334 / 406. У 2019 році КЦС переглянуто у касаційному порядку 1 841 справу, що виникають із трудових правовідносин» [4].

Через таку значну кількість трудових спорів постає питання про причини їх виникнення. Основною причиною виникнення трудових спорів є суперечності між інтересами працівників та роботодавця, які трансформуються в певні конкретні розбіжності, що і становлять сутність трудового спору. За предметом розбіжностей спори можна класифікувати на три групи залежно від безпосередніх причин їх виникнення.

По-перше, розбіжності і, як результат, спори виникають тоді, коли працівники претендують на поліпшення умов своєї праці, збільшення заробітної плати, надбавок, пільг, гарантій, компенсацій, тривалості відпусток, поліпшення побутових умов на виробництві, а роботодавець із цим не згоден.

По-друге, спори виникають тоді, коли працівники бажають зберегти існуючі умови праці, однак роботодавець на це не згоден.

По-третє, спори юридичного характеру: до них належать ті, що виникають через складність і суперечливість нормативно-правових актів, а також унаслідок того, що деякі керівники підприємств та працівники мають низьку правову культуру та зневажливо ставляться вимог законодавства.

Підставою виникнення трудового спору є наявність складного юридичного факту: а) порушення (дійсне чи уявне) однією із сторін трудового правовідношення суб'єктивного трудового права іншої сторони (або висування однією із сторін вимог про встановлення нових чи зміну існуючих умов праці); б) звернення зацікавленої сторони до відповідного юрисдикційного органу; в) прийняття юрисдикційним органом заяви до розгляду [5, с. 51].

Судова практика свідчить, що найбільша кількість спорів, що вирішується в судах, пов'язана зі звільненням працівників. Стаття 235 КЗпП передбачає, що у разі звільнення без законної підстави, або у разі незаконного переведення на іншу роботу працівник повинен бути поновлений на попередній роботі органом, який розглядає трудовий спір. Одночасно вирішуються вимоги про виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижче оплачуваної роботи, але не більше, як за 1 рік. Якщо заява про поновлення на роботі розглядається більше 1 року не з вини працівника, то виплата середнього заробітку здійснюється за весь час вимушеного прогулу (6, п.21).

КЗпП передбачені випадки, коли розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця відбувається за попередньою згодою виборного органу первинної профспілкової організації [3, ч. 1 ст. 43]. Але тут слід зазначити, що роль професійних спілок у захисті прав та інтересів працівників з кожним роком активно зменшується. Якщо раніше ненадання згоди профспілки на звільнення працівника, що передбачено вимогами ст. 43 КЗпП було майже безальтернативною підставою для поновлення особи на роботі, то зараз практика докорінно змінилась. Звернемося до правової позиції Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, висловлену у справі № 336/5828/16, постанова від 05.09.2019 року. Вирішуючи питання про поновлення на роботі працівника, звільненого без згоди профспілки, Верховний Суд дійшов висновку, що відсутність такої згоди не є безумовною підставою для його поновлення на роботі, оскільки така згода або незгода на звільнення може бути витребувана судом при вирішенні трудового спору. Як вбачається, суд має зупинити провадження у справі та запитати відповідний орган що дозгоди на звільнення. У постанові від 31.05.2021 року у справі № 338/258/20 Верховний Суд досліджував необхідність отримання згоди на розірвання трудового договору із працівником у професійної спілки та обґрунтованість рішення профспілки про відмову в наданні згоди на звільнення працівника. І Верховний Суд вкотре наголосив, що у разі, якщо в рішенні немає обґрунтування відмови в такій згоді, роботодавець має право звільнити працівника без згоди виборного органу профспілки. У контексті даної справи профспілка відмовила у наданні згоди на звільнення у зв'язку з тим, що у сім'ї немає інших осіб із самостійним заробітком. Цією позицією Верховний Суд ще раз звертає увагу як працівників, так і роботодавців, що відсутність згоди на звільнення не гарантує захисту права працівника, трудовий договір все одно може бути розірваний з ініціативи роботодавця у випадку неналежного обґрунтування причин відмови у наданні згоди на звільнення.

Вище було розглянуто загальне правило про надання згоди на звільнення працівників за ініціативою роботодавця. Але, 15 березня 2022 року було прийнято ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Так ось, цей Закон вказує на особливості розірвання трудового договору з ініціативироботодавця: «У період дії воєнного стану норми статті 43 Кодексу законів про працю України не застосовуються (звільнення працівника за попередньої згоди профспілки) [3, п.2, ст. 5]. Тому роботодавець має право проводити звільнення за своєю ініціативою уже не запитуючи згоди профспілки, і тут буде діяти норма вищезгаданого Закону.

Службова особа, винна у незаконному звільненні чи переведенні працівника, затримці видачі трудової книжки чи затримці виконання судового рішення, несе повну відповідальність і обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної підприємству у зв'язку з оплатою працівникові вимушеного прогулу. При цьому такий обов'язок може покладатися судом на службову особу при допущенні нею будь-якого порушення, а не лише явного, як передбачалось раніше чинним законодавством [7, с. 563].

Отже, право на судовий захист-це найважливіша гарантія охорони трудових прав та законних інтересів працівників. А причини виникнення трудових спорів-це реально існуючі обставини, що можуть викликати розбіжності між сторонами трудових правовідносин. Ці обставини можуть бути організаційно-економічного, соціального або правового (юридичного) характеру. І для забезпечення превенції виникнення індивідуальних трудових спорів і конфліктів на сучасному етапі потрібно здійснювати правовий вплив на причини, що їх породжують.

Література:

1. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – 8-е вид., допов. та переробл. – К.: А.С.К., 2007.

2. Трудові спори та порядок їх розгляду: навч. посіб. / авт.: П. А. Бущенко, А. М. Слюсар, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 110 с.
3. Кодекс законів про працю України. затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – №50. – Ст. 375.
4. Медіація як інструмент вирішення трудових спорів: невичерпний ресурс для розвантаження судової системи. Судова практика з вирішення трудових
5. Трудове право України у запитаннях та відповідях: навчально-довідковий посібник. – 2-ге вид. зі змінами та доповненнями / З ред. В.В. Жернакова. – Х.: Одиссей, 2011.
6. Про практику розгляду судами трудових спорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р., №9 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. - №2.
7. ЗУ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану від 15 березня 2022 року № 2136-IX[Електронний ресурс]<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.

Ірина Косміна, Наталя Гончаренко
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЩОДО ЇХ УСУНЕННЯ

Сприятливість навколишнього природного середовища доцільно вважати однією із змістових ознак права на безпечне для життя і здоров'я людини навколишнє природне середовище, яке становить основу такої більш широкої правової категорії, як «право громадян на екологічну безпеку».

Безпечне довкілля має характеризуватися насамперед сприятливістю для здоров'я і життя людини та громадянина. Відсутність цієї ознаки свідчить про дискомфортність стану навколишнього природного середовища, про те, що він містить елементи несприятливості, а отже, й небезпеки для людини і громадянина.

Найповніше екологічні права та обов'язки закріплено в Конституції України та Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Конституція України надає громадянам та іншим особам для задоволення своїх потреб право користуватися природними об'єктами, що належать на праві державної, а іноді приватної та комунальної власності відповідно до закону, не погіршуючи екологічну ситуацію та їх природні якості (статті 13, 41) [1].

Законодавство України гарантує громадянам право загального користування природними ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством.

Загальнодоступне право користування природним об'єктом ніким не надається і не припиняється, але воно підлягає захисту. Тому недопустимо, наприклад, впливати в суб'єктивних інтересах на погоду або клімат планети, оскільки при цьому порушується загальнодоступне право користування.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, — на пільгових умовах (ч. 3 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь у сучасній теорії права і конституційній практиці розглядається як спільний обов'язок держави, громадянського суспільства і людини. Такий підхід можна визначити як еколого-правовий імператив, що сприйнятий майже у всіх державах світу.

Реальний стан здорового навколишнього природного середовища характеризується здебільшого екологічними і соціально-медициніними показниками, тобто сукупністю природних і соціально-природних факторів, які виключають настання будь-яких генетичних, психологічних, психічних, фізіологічних, патологічних та інших афектів у конкретних природно-соціальних умовах та у процесі життя людини. [4]

Охорона довкілля — це система заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки. Це сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище [2, с. 37].

Охорона навколишнього середовища перетворилася в глобальну проблему, пов'язану головним чином зі зростанням антропогенного впливу. Це зумовлено в зв'язку з наслідками антитерористичної операції на території України на період її проведення, відповідно до критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України, відновлювальні роботи з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, демографічним вибухом, урбанізацією, що прискорюється, і розвитком гірничих розробок і комунікацій, забрудненням навколишнього середовища відходами, надмірним навантаженням на орні землі, пасовища, ліси, водойми. У результаті ракетних та авіа-вибухів, не менше 150-180 тис. км² земель, що є 25-30% всієї території України, і окрім населених пунктів, пошкоджено також землі сільгоспризначення,

площа яких приблизно становить 25 тис.км². У результаті гірничо-технічної діяльності в Україні порушено 59% площі використано під різні гірничі виробки, 38% — під відвали пустої породи або відходів збагачення, 3% — місця осідання, провалів та інших порушень поверхні, пов'язаних з підземними розробками. Інколи порушення правил ведення гірничих робіт чи масштабна аварія призводить до катастрофічних незворотних наслідків [3, с. 78].

Так, наприклад, на підставі спостережень за забрудненням атмосферного повітря міста Харкова, що проводяться Харківським регіональним центром з гідрометеорології на стаціонарних пунктах спостереження (ПСЗ), обладнаних лабораторіями «ПОСТ-1» та «ПОСТ-2» такі показники [5]:

Всього відібрано та проаналізовано проб води:

листопад 2022 року	грудень 2022 року	січень 2023 року

Індекс забруднення атмосферного повітря в цілому по місту по всіх інгредієнтах становив:

листопад 2022 року	грудень 2022 року	січень 2023 року

Також актуальним є охорона водних ресурсів. Проблема забруднення та виснаження водних ресурсів викликана зростанням використання води промисловістю, сільським і житлово-комунальним господарствам, з одного боку, і забрудненням водних об'єктів — з іншого.

За результатами дослідницького моніторингу масивів поверхневих вод в усіх пунктах моніторингу за вмістом нітрат-іонів, нітрит-іонів, фосфат-іонів, сухого залишку, перевищення ГДК за Гігієнічними нормами не встановлено.

Назва	Фактичний вміст за період досліджень, мг/дм ³	Фактичний вміст станом на 08.02.2023, мг/дм ³	Гігієнічна норма, мг/дм ³
Нітрат-іонів			
Нітрит-іонів		0,031 – 0,349	
Сухий залишок		600 – 740	
Розчинений кисень	7,0 – 11,97 мгО/дм ³	.6 – 9,8 мгО/дм ³	4,0 мгО/дм ³
Феноли	Не встановлені	Не встановлені	

Основними заходами, спрямованими на охорону довкілля є:

- обмеження викидів в атмосферу та гідросферу з метою поліпшення загальної екологічної обстановки;
- створення заповідників, заказників і національних парків з метою збереження природних комплексів;
- обмеження лову риби, полювання з метою збереження певних видів;
- обмеження несанкціонованого викидання сміття. Використання методів екологічної логістики для тотального очищення від несанкціонованого засмічення території регіону.

В Україні питання охорони навколишнього середовища офіційно перебувають у компетенції Міністерства екології і природних ресурсів, але на пряму стосуються кожного громадянина. Тому існує низка формальних і неформальних організацій, товариств і рухів охорони довкілля, що дозволяють діяти локально і більш оперативно, ніж державним структурам.

Зростання свідомості і активності громадян України обумовили те, що в Україні існує понад 20 екологічних організацій, асоціацій та груп національного рівня та понад 300 — місцевого. Серед них Українське товариство охорони природи, Українське товариство мисливців і рибалок, асоціація «Зелений світ», республіканські ботанічні, орнітологічні, географічні, гідро-екологічні товариства, Українська молодіжна екологічна ліга, Національний екологічний центр, Українська екологічна академія наук, Всеукраїнська екологічна ліга та ін. Для взаємодії з ними при Мінприроди створено Громадську екологічну раду.

Для досягнення своїх статутних цілей і завдань, залучення широких верств населення до охорони довкілля та формування належної екологічної свідомості відповідні громадські організації мають право:

- вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50 Конституції);
- розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;
- брати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві і республіканські референдуми;
- проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, і публічні слухання або відкриті засідання щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;

– виконувати за власні кошти та з трудовою участю членів організацій роботи по охороні і відтворенню природних ресурсів, збереженню і покращенню стану навколишнього природного середовища;

– брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства та попередження відповідних правопорушень. Громадський екологічний контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища на підставі відповідного Положення, затвердженого Мінекології 30 січня 2002 року, яким інспектори наділені певними контрольними повноваженнями;

– пред'являти до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства, в тому числі здоров'ю громадян та майну громадських об'єднань;

– здійснювати співробітництво з міжнародними та іноземними неурядовими екологічними організаціями, які, до речі, відіграють значну роль і мають великий вплив на суспільні процеси в розвинутих країнах.

На підставі вищенаведеного можна зробити такі висновки:

- Екологічна ситуація в Україні потребує залучення широкого кола населення до розв'язання екологічних проблем, тісної взаємодії з громадськими екологічними організаціями, підтримки їх ініціативи та конкретних пропозицій, що відповідає і передбачено екологічним законодавством України та Організацією конвенцій (конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля).

- Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

- Необхідно підвищувати екологічну культуру суспільства і професійну підготовку спеціалістів з забезпечення загальної обов'язкової комплексної освіти та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Література:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141; 2005. – № 2. – Ст. 44.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. із наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. «Про оцінку впливу на довкілля»: Закон України від 23.05.17 № 2059-VIII// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 29, ст. 315
4. Хільчевський В.К., Забокрицька М.Р., Кравчинський Р.Л. Екологічна стандартизація та запобігання впливу відходів на довкілля / В.К. Хільчевський, М.Р. Забокрицька, Р.Л. Кравчинський. — К.: ВПЦ "Київський університет". — 2016. — 192 с
5. Аналітична довідка щодо екологічного стану м. Харкова та Харківської області за листопад 2022 року - січень 2023 року// <https://kharkivoda.gov.ua/>

Катерина Литвінова
(Харків, Україна)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗМІН КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, черговий етап якої розпочався 24 лютого 2022 року, потребує активізації зусиль всього суспільства для боротьби з окупантами. Причому йдеться не лише про питання суто військового характеру, а й чимало інших проблем, зокрема адаптацію національного законодавства до умов і викликів воєнного стану. Створення правового механізму для належного реагування держави на військові дії проти України, їх виправдовування, державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору, несанкціоноване поширення військово значущої інформації, незаконне використання гуманітарної допомоги тощо – це один з дієвих важелів наближення перемоги України в цій війні.

Під час повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну ухвалено низку законів, якими внесено зміни до Кримінального кодексу України, а саме:

- виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК);
- зміни до окремих статей Загальної частини КК (ч. 5 ст. 49, абз. 5 ч. 1 ст. 55, ч. 4 ст. 68, ч. 5 ст. 74, ч. 4 ст. 86, ст. 96-3 КК);
- звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84-1 КК);

- воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 113, ст. 114-2, частини четверті статей 185–187, 189, 191, ч. 3 ст. 201-2, ч. 5 ст. 361 КК);
- колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК);
- пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК);
- несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК);
- порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК);
- незаконне використання гуманітарної допомоги (ст. 201-2 КК);
- несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем (ст. 361 КК);
- незаконні дії з шкідливими програмними чи технічними засобами (ст. 361-1 КК);
- образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1 КК);
- виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК);
- виключення кримінальної відповідальності цивільних осіб за застосування вогнепальної зброї проти агресора (п. 22 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК).

Ми розглянемо дію правомірної поведінки цивільних осіб, які під час і з метою захисту України заподіюють шкоду державі-агресору. Для цього маємо дослідити відповідні новели КК України (ст. 43-1 і п. 22 Прикінцевих та перехідних положень) і розкрити правові форми такої поведінки, її підстави та ознаки, визначені межі правомірного заподіяння шкоди агресорові.

Питання регулювання кримінально-правових відносин щодо захисту Вітчизни від агресії Російської Федерації та інших країн в умовах воєнного стану вимагають особливої уваги. Висвітлення особливостей обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, за відсіч ворога посилює обороноздатність та безпеку нашої країни.

Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», що затверджений Законом України від 24.02.2022 р. «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», через початок військового вторгнення Російської Федерації на територію України в державі був введений воєнний стан, що призвело до низки кримінально-правових наслідків. Станом на тепер виникає необхідність в ефективності регулювання кримінально-правових відносин в частині застосування обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення осіб від кримінальної відповідальності, які здійснюють відсіч ворога.

Законодавець врахувавши обставини воєнного стану в Україні та необхідність звільнення осіб від кримінальної відповідальності, які здійснюють відсіч ворога прийняв Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022 р. № 2114-IX, який набрав чинності 07.03.2022 р. Згідно з цим Законом у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України (далі – цивільні особи), можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених Міністерством внутрішніх справ України. У період дії воєнного стану громадяни України можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, застосовуючи власну нагородну зброю, спортивну зброю (пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану зброю та бойові припаси до неї. Цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована на підставі та в порядку, визначених ст. 1 та ст. 4 цього Закону. [1] Згодом законодавець прийняв рішення, що цей закон повною мірою не врегулював відносини, які склалися в частині обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння в умовах воєнного стану і прийняв Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» № 2124-IX від 15.03.2022 р. Цим Законом до КК України було включено ст. 431 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». Згідно з ч. 1 ст. 431КК не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Частина 2 статті 431 КК закріплює, що кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України. У ч. 3 ст. 431 КК закріплено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна. Частина 4 статті 431 КК передбачає, що не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає

небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу. [2] Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК). Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК). Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК).

У наведених законодавчих положеннях вживаються терміни зброя, озброєність. У цьому аспекті необхідно зазначити, що в Україні відсутній закон, який врегульовує суспільні відносини, пов'язані з її використанням. Згідно з наказом МВС «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» від 21.08.98 р. № 622 «вогнепальна зброя» – це зброя, призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металевих зарядів) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані [3]. Згідно з п. «а» ст. 3 «Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 31.05.2001 р. «вогнепальна зброя» означає будь-яку переносну ствольну зброю, яка спричинює постріл, призначена або може бути пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей. Старовинна вогнепальна зброя та її моделі визначаються відповідно до національного законодавства. Однак старовинна вогнепальна зброя в жодному разі не включає вогнепальної зброї, виготовленої після 1899 р. [4]. Поряд з викладеними змінами до КК, які стосуються захисту Вітчизни, 15.03.2022 р. внесено зміни до Законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». У зв'язку з цим у ч. 9 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» було закріплено положення такого змісту: «з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені цією статтею стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених ст. 43, частинами четвертою та п'ятою ст. 45, а також частиною дев'ятою ст. 46 цього Закону» [5].

Література:

1. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03 березня 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20/print>.
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20/print/>.
3. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>
4. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) від 31.05.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text
5. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2022 р. № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>

Науковий керівник:

викладач «спеціаліст вищої категорії», викладач-методист
Ільїнова Ірина Владиславівна.

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Анотація: Досліджено особливості правової регламентації та проблематику реалізації корпоративних прав учасників господарських товариств в Україні.

Ключові слова: корпоративні права; господарські товариства; учасники господарських товариств; акціонери.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли відбувається стрімкий розвиток усіх сфер суспільних відносин в Україні, з'являється все більша кількість юридичних осіб корпоративного типу, які здійснюють чималий вплив на економічні процеси. А тому актуальності не втрачає проблема визначення «корпоративні права» як на науковому, так і законодавчому рівнях. Закріплення неоднозначних визначень «корпоративні права» в Господарському кодексі України (далі – ГКУ), Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ), Податковому кодексі України (далі – ПКУ) та в інших законодавчих актах призводять до значних труднощів у правовому регулюванні корпоративних відносин та чималих казусів і у судовій практиці. Ця проблема породила цілий ряд дискусій між науковцями щодо формулювання єдиного правильного визначення «корпоративні права». Тому необхідним є здійснити доктринальний та правовий аналіз.

Метою дослідження є ґрунтовний аналіз визначення поняття «корпоративні права» з позиції правової науки та законодавства України, глибинне дослідження юридичної природи корпоративних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 167 ГК України «корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами» [1].

Проте це визначення не слід вважати досконалим, адже воно не дає відповіді на запитання: права якого характеру є корпоративними, зокрема, чи належить до них право відчужувати зазначену частку та інші права щодо розпорядження самою часткою? Тобто у цьому визначенні згадується частка, але не визначається як співвідносяться права на частку і права з частки, і які з цих прав слід вважати корпоративними [2, с. 81].

Н. С. Бутрин-Бока навпаки на основі дефініції, закріпленої в ГК України, виводить ряд позитивних моментів, в одному з яких акцентує увагу на тому, що «...у ГК України (на відміну від попередніх нормативно-правових актів) розглянуто корпоративні права не як право власності на частку в статутному фонді, а як правові можливості суб'єкта, частка якого визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації» [3, с. 55].

С. Я. Рабовська щодо положень ч. 2 ст. 167 Господарського кодексу України вважає по-іншому. На її думку, оскільки володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, то у визначенні корпоративного права слід вести мову не про правомочність на отримання певної частки прибутку, а доходу даної організації [4; с. 69].

Пояснюється це тим, що мета – отримання прибутку є необхідною ознакою підприємницької діяльності. Оскільки володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, значить юридична особа, у якій виникають корпоративні права, не ставить за мету отримання прибутку. Це може означати, що корпоративні права не завжди пов'язуються із підприємницькою юридичною особою. В. І. Цікало зазначає, що думка С. Я. Рабовської є спірною, адже факт, що особа, яка є суб'єктом корпоративних прав, має за мету отримання прибутку, не означає заняття нею підприємницькою діяльністю. Мета – отримання прибутку, лише одна із ознак підприємницької діяльності, якої недостатньо, щоб визнати певну діяльність підприємництвом. Незважаючи на те, що наявність в особи корпоративних прав не є підприємництвом, сама юридична особа, щодо якої виникають корпоративні права, завжди виступає суб'єктом підприємницької діяльності, оскільки сплачувати дивіденд може лише підприємницька юридична особа [5; с. 108].

Цивільний кодекс України не використовує поняття «корпоративні права», натомість вводить поняття «право участі у товаристві» (ст. 100 ЦКУ) [6].

Слід зазначити, що у цивільно-правовому розумінні корпоративним правом доцільно вважати правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом у результаті реалізації засновницького права, відповідно засновницьке право розуміється як право на створення юридичних осіб. Цей правовий зв'язок є визначальним і виступає стержнем усієї низки суб'єктивних корпоративних прав, якими наділяються сторони правовідношення [7; с. 160].

А відповідно до ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [8].

Згідно з даного визначення впливає, що основою корпоративних прав є право власності на акції. Також вищезазначена дефініція «корпоративні права» є суттєво звуженою, адже вона стосується лише акціонерних товариств [3; с. 55].

Податковий кодекс України визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [5].

Проаналізувавши це визначення, слід зазначити, що в Податковому кодексі законодавець значно розширює та вдосконалює поняття корпоративних прав та все допускається суттєвих неточностей, адже згідно з думкою більшості науковців, юридична особа виступає власником свого статутного фонду, натомість за Податковим кодексом статутний фонд юридичної особи являється власністю особи, що володіє корпоративними правами [9; с. 124].

З метою більш поглибленого розуміння поняття «корпоративні права» необхідно визначити зміст корпоративних прав як в об'єктивному, так і суб'єктивному розуміннях. В об'єктивному розумінні корпоративне право – це система юридичних норм, що регулюють групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із створенням і функціонуванням юридичних осіб у результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин права бути їх засновниками (учасниками) [10, с. 10].

Однак щодо однозначного визначення поняття корпоративних прав у суб'єктивному розумінні серед науковців не досягнуто згоди.

Так, В. А. Васильєва вважає, що корпоративне право в суб'єктивному розумінні – це право особи, яка об'єднуючи зусилля та капітал, стає учасником корпорації (юридичної особи). Всі інші суб'єктивні права учасника, що витікають із його членства в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права [10; с. 10].

В. М. Кравчук пропонує визначення корпоративних прав як сукупності правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою [11, с. 261], або ж сукупність прав учасника юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами.

Проте, на думку А. В. Смітюха, концепція корпоративних прав В. М. Кравчука загалом містить істотне внутрішнє протиріччя, оскільки цей автор визначає корпоративні права як певну сукупність, але водночас дотримується точки зору про подільність комплексу прав, що виникають з частки, можливість відчуження окремих корпоративних прав і відповідно розпорощення цього комплексу між декількома особами, через що комплекс прав втрачає властивість сукупності та цілісності. Також відзначимо, що це визначення є похідним від законодавчого – це його поліпшена версія. Як наслідок, визначення є бланкетним: корпоративними правами вважатимуться будь-які права, які надасть законодавець особі як учаснику юридичної особи певної організаційно-правової форми та права, які учасники вважатимуть за доцільне передбачити в установчому документі [2, с. 82].

Глусь Н. С. під корпоративним правом у суб'єктивному значенні розуміє сукупність прав, які виникають у акціонера чи учасника корпорації внаслідок набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації.

А. В. Смітюх акцентує увагу на тому, що особливістю визначення «корпоративне право», сформованого Глусь Н. С., є обмеження кола осіб, щодо яких визнаються корпоративні права лише трьома видами господарських товариств (АТ, ТОВ, ТДВ), зазначення сауса виникнення корпоративних прав (набуття права власності на акції/частку...) та відсилання до волі законодавця у тому, що стосується змісту та природи цих прав.

І. Я. Бабецька вважає, що корпоративні права здебільшого визначаються наявністю майнової участі у статутному капіталі чи майні корпорації. Головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення безпосередньо чи опосередковано спрямоване на задоволення майнових інтересів їх носіїв, а специфічною ознакою, що виокремлює корпоративні права в окрему групу цивільних прав, є те, що вони виражають відносини між учасниками (засновником) та товариством, а також між самими учасниками (засновниками) товариства.

Ми підтримуємо думку В. І. Цікало, який на підставі аналізу законодавчих положень та власної позиції, виділяє такі ознаки корпоративних прав: 1) корпоративні права належать лише особам, частка яких визначається у статутному капіталі юридичної особи; 2) корпоративні права виникають лише щодо підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства); 3) корпоративні права мають складну структуру: включають у себе права немайнового та майнового характеру; 4) здійснення корпоративних прав пов'язане із майновою участю у статутному капіталі підприємницької юридичної особи; 5) корпоративні права можуть бути передбачені законом і локальними правовими актами підприємницької юридичної особи (корпоративного товариства); 6) належність особі корпоративних прав не вважається заняттям нею підприємницькою діяльністю; 7) законом можуть бути встановлені межі для певних категорій осіб щодо належності їм та/або здійснення ними корпоративних прав [5; с. 108].

Вищезазначені ознаки слугують опорними точками для визначення поняття «корпоративні права», та демонструють усю складність та багатогранність цього правового явища.

Як немає серед науковців єдності щодо розуміння змісту корпоративних прав, так немає і єдиного підходу щодо їхньої класифікації.

Правами, що не мають безпосереднього майнового характеру, є право на участь в управлінні товариством, право одержувати інформацію про його діяльність. Вони належать учасникам будь-яких товариств, однак можуть різнитися за обсягом та залежністю від майнових прав учасників.

Неординарний підхід до класифікації корпоративних прав застосував Д. В. Ломакін, запропонувавши класифікацію майнових прав залежно від виду господарського товариства і за підставами їх виникнення. Так, за першим класифікаційним критерієм вчений виділяє серед майнових прав акціонера окреме право на отримання дивідендів, право за наявності передбачених законом підстав вимагати викупу належних йому акцій. Серед майнових прав учасників товариств з обмеженою відповідальністю він вирізняє специфічні права виходу учасника з товариства з виплатою йому дійсної вартості його частки в статутному капіталі товариства. За другою класифікаційною ознакою вчений виділяє майнові права, які можуть бути поділені на права участі або членства та інші корпоративні права. При цьому він зазначає, що для виникнення інших корпоративних прав майнового характеру, крім існування правовідносини участі або членства, потрібне настання інших юридичних фактів. Проаналізувавши вищезазначені підходи стосовно класифікації корпоративних прав, можна побачити, що більшість учених поділяє корпоративні права за характером на майнові та немайнові; як виняток виділено самостійне право на захист.

Корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом. Зі складу корпоративних прав можуть бути виділені окремі елементи, які мають характер майнових прав, зокрема, право на одержання частини прибутку, право на одержання частини майна товариства в разі ліквідації. Однак ці майнові права не можуть розглядатися як самостійний об'єкт правовідносин, оскільки корпоративні права є неподільними за змістом. Законом не передбачена і одночасно не відповідає йому ситуація, коли, наприклад, право участі в управлінні належить одній особі, а право на одержання частини майна в разі ліквідації (або право на одержання частини прибутку) – в іншій.

Висновки. Отже, із вищенаведеного можна зробити певні висновки: – визначення «корпоративні права» є неоднозначним як серед науковців, так і у законодавчих актах, що і до сих пір спричиняє дискусійний характер; – корпоративні права мають складну структуру, адже, як бачимо, включають в себе майнові, немайнові та організаційні права. Хоча і головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення спрямоване на задоволення майнових інтересів та отримання майнових благ учасниками корпоративних правовідносин, однак вони є цілісними і неподільними; – вважаємо за необхідне закріпити єдине визначення «корпоративні права» у законодавчому акті, щоб у подальшому полегшити вирішення правових баталій.

Література:

1. Господарський кодекс України редакція від 17.06.2018, підстава 2275-VIII // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Смітюх А. В. Щодо визначення поняття корпоративних прав учасника господарського товариства / А. В. Смітюх // Правова держава, 2015. – № 20. – С. 81-86.
3. Бутрин-Бока Н. С. Правове закріплення визначення поняття «корпоративні права» за законодавством України / Н. С. Бутрин-Бока // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2016. – Вип. 2. – С. 54-57.
4. Рабовська С. Правовий зміст корпоративних прав за ГК та їх складові частини // Право України, – 2005. – № 7. – С. 68-71.
5. Цікало В. І. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація / В. І. Цікало // Право України. –2010. – № 11. – С. 102-111.
6. Цивільний кодекс України редакція від 02.08.2018, підстава 2505-VIII// [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Корпоративне право України: підруч. / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
8. Закон України «Про акціонерні товариства» редакція від 17.06.2018, підстава 2275-VIII // [Електронний Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
9. Марущак Я. Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах / Ярослав Марущак //European ue 5. – 2016. – р. 123-127.
10. Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права // Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: матер. науково-практ. семінару (28 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 8-10.
11. Кравчук В. М. Корпоративне право: наук.-практ. комент. законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.

Данііл Марченко
(Харків, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Боротьба з економічною злочинністю на часі потребує суто інноваційного підходу у організації роботи оперативних підрозділів та підготовки професійних кадрів, які за своїми морально діловими та інтелектуальними здібностями здатні протистояти використанню сучасних технологій під час вчинення злочинів економічної спрямованості. Сьогодні як ніколи, ми повинні докладати зусиль, щодо вибудовування зрозумілої системи оцінки та управління оперативними ризиками для забезпечення своєчасного реагування на ті виклики, які кидає злочинне середовище нашому суспільству та правоохоронній системі, як його складової. Після кількох років запеклих обговорень, Україна отримала єдиний орган боротьби з економічною злочинністю в країні – Бюро економічної безпеки (БЕБ).

Прийнятий наприкінці січня 2021 року закон №3087-д дозволив поєднати БЕБ функції, що раніше ділили між собою три органи – Податкова міліція, економічний департамент СБУ (так званий департамент «К») та економічні підрозділи Національної поліції. Створення Бюро є, по суті, комплексною реформою, що здійснюється одночасно із реформуванням Служби безпеки України, від якої забирають економіку і «боротьбу з корупцією». Отже, Бюро економічної безпеки – правоохоронний орган, що розслідує кримінальні порушення в економіці. Він займатиметься розслідуванням ухилення від сплати податків, а також злочинами, пов'язаними з економікою та фінансами. Прагнення України стати членом ЄС дало поштовх для багатьох успішних реформ. Нещодавнє рішення європейських лідерів надати країні статус кандидата на вступ до ЄС є потужним політичним сигналом підтримки, що передбачає подальший прогрес у реформах. Професіоналізм, прозорість і нетерпимість до корупції – основоположні принципи, на яких БЕБ сподівається будувати свою роботу. Серйозні економічні злочини, особливо ті, що вчинені під час війни, повинні займати особливе місце у міжнародному кримінальному праві. Захист економічних інтересів України буде не менш важливим і у післявоєнні часи. Відбудовуючи зруйновану інфраструктуру, необхідно забезпечити захист від кримінального впливу як для бюджетних коштів, так і для міжнародної фінансової допомоги. Бюджетно-фінансова дисципліна є обов'язковою умовою, особливо у світлі прагнення України приєднатися до ЄС. Консультативна місія ЄС має на меті посилити спроможності БЕБ у:

- розслідуванні та переслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням державними коштами та міжнародною фінансовою допомогою;
- арешті активів;
- виявленні та переслідуванні фінансових схем організованої злочинності;
- розбудові аналітичних спроможностей, а також сприяти міжнародній співпраці з партнерськими відомствами в країнах ЄС.

В Україні лідерами серед економічних злочинів, від яких постраждали організації, залишаються незаконне привласнення майна (47%), а також хабарництво і корупція (47%), друге місце розділили шахрайство з боку клієнтів (31%), кіберзлочини (31%) та шахрайство у сфері закупівель (31%). Державна протидія злочинності у сфері економічних відносин може бути ефективною лише за умови з'ясування питань, що являє собою економічна злочинність на даному етапі, які галузі господарювання нею вражені та її параметри, у яких конкретно видах злочинів вона проявляється та який вплив на господарські відносини в державі вони здійснюють.

С. Кравчук стверджує, що економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень. Науковець виділяє вісім сутнісних ознак притаманних економічній злочинності:

- має триваючий характер;
- характеризується високою латентністю;
- складається з кримінально карних діянь суб'єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- вчиняється фізичними особами (це пояснюється тим, що згідно кримінального законодавства суб'єктом злочину може бути лише фізична особа);
- має тісний зв'язок із організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю;
- формує напівкримінальний менталітет у громадян держави;
- спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам [1].

Д. М. Харко у своїй праці «кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» виділяє такі особливості економічної злочинності:

- є видом злочинності, який застосовується переважно масово, відповідно завдає масової шкоди;
- охоплює різні зловживання економічною владою;
- вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджера;
- має множинність епізодів вчинення злочину;
- вчиняється як фізичними так і юридичними особами;
- є більш складним соціально-економічним феноменом, аніж традиційна злочинність;

- має латентний характер;
- спричиняє суттєву економічну шкоду інтересам держави.

Підсумовуючи різні погляди науковців щодо ознак та особливостей економічної злочинності можна дати таке визначення економічним злочинам: «економічний злочин - це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди». З огляду на дане визначення поняття економічного злочину можна виокремити такі основні його ознаки:

- характеризується зловживанням влади;
- має майновий характер;
- має високу латентність;
- характеризується використанням як легальної так і нелегальної господарської діяльності.

Однією із особливостей вчинення економічних злочинів можна вважати той факт, що злочинні діяння вчиняються під виглядом різного роду цивільно-правових угод, а тому ззовні вони мають вигляд цілком законних господарсько-фінансових операцій [3; с. 121].

Фактором, який приваблює злочинців до здійснення економічного злочину виступає розвиток кризових ситуацій в економіці, а також не слід ігнорувати факт боротьби за економічну владу, що дає можливість розширення застосування кримінальних способів заволодіння такою та здійснення протиправних діянь у сфері економіки.

Аналіз практики розслідування економічних злочинів, особливостей їхньої характеристики дозволяють припустити, що організовані злочинні групи (ОЗГ) за своєю організаційною структурою відрізняються від насильницько-корисливих груп, яким переважно властиві жорстка дисципліна із беззастережним підпорядкуванням у системі ієрархії, жорсткі покарання, поширення про себе застрашливих чуток про можливість учинення кримінальних дій стосовно намічених жертв, безкарності за такі дії і т. ін. У межах організованих злочинних формувань, що склалися для вчинення економічних злочинів, передусім виділяються групи, що переслідують корисливі цілі, які досягаються шляхом застосування підкупу, а при відсутності такої можливості, що буває досить рідко, може застосовуватись насильство, заподіяння шкоди або погрози їх реалізації. Такі групи можуть створюватися з числа корисливого насильницького кримінального контингенту та суб'єктів загально-кримінальних діянь. Виконання волі ОЗГ із кримінальної маніпуляції цінами, протидія законній підприємницькій діяльності, злочинному примусу у сфері цивільно-правових зобов'язань можуть здійснюватись і окремими кримінальними елементами на замовлення. У період формування ринкових відносин, розвитку підприємницької діяльності організована злочинність адаптувалась до нових умов функціонування економіки та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Аналіз злочинів у сфері економіки показує, що в сучасних умовах вони, як правило, мають міжрегіональний, а то і міжнаціональний характер. Відзначається прагнення ОЗГ до зв'язків і співробітництва із закордонним тіншовим сектором економіки. У цих умовах на структуру і динаміку внутрішньої організованої злочинності всіх країн більше впливають можливості використання кримінального досвіду закордонних злочинних формувань, установа з ними зв'язків з легалізацією (відмивання) коштів злочинного походження шляхом відкриття рахунків на підставних осіб у закордонних банках, заснування фірм та придбання нерухомості. З метою з'ясування характеру і рівня небезпеки транснаціональної організованої злочинності для національної економіки країни варто звернутися до документів міжнародних форумів з даної проблеми, бо проблеми транснаціональної організованої злочинності у сфері економічних відносин досить часто обговорювалися на міжнародному рівні. ООН до зазначених проблем вперше звернулася на П'ятому конгресі (Женева, 1975 рік), де було визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу - це більш серйозна загроза, ніж традиційні форми злочинності. Згодом до цієї проблеми зверталися учасники Шостого (Каракас, 1980 рік) і Сьомого (Мілан, 1985 рік) конгресів. На Восьмому конгресі за участю представників МВС України (Гавана, 1990 рік) зазначалося, що "організована злочинність створює пряму загрозу національній і міжнародній безпеці та стабільності, є фронтальною атакою на політичні й економічні влади, а також створює загрозу самій державності. Вона порушує нормальне функціонування соціальних і економічних інститутів, компрометує їх, що призводить до втрати довіри до демократичних процесів". Особливе значення мала Всесвітня конференція з організованої транснаціональної злочинності (Неаполь, 1994 рік), на якій серед інших були обговорені питання, пов'язані з висновками і рекомендаціями Міжнародної конференції з попередження відмивання грошей і використання прибутків від злочинної діяльності та боротьби з ними. Учасники конференції відзначили й обґрунтували десять загроз, що несе транснаціональна організована злочинність, серед них загрози національній економіці, фінансовим інститутам, демократичним перетворенням і процесам приватизації. Велике значення для боротьби з організованою злочинністю, її глобальною небезпекою має Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності (21 липня 1997 рік). Велике значення для прийняття рішень щодо боротьби із транснаціональною злочинністю має аналіз її динаміки, загальних статистичних даних тощо.

Спроби зібрати світову статистику щодо організованої економічної злочинності, розпочаті ООН, Інтерполом та іншими міжнародними організаціями, хоча цілком і не дали очікуваних результатів (у силу різноманітних причин, головною з яких є відсутність належного усвідомлення реальної загрози транснаціональної організованої злочинності), проте дозволили виділити з 19 видів злочинів, які за нашою класифікацією можна віднести до числа економічних: легалізацію (відмивання) грошей, отриманих

злочинним шляхом; шахрайство, пов'язане зі страхуванням; комп'ютерні злочини (як засіб вчинення економічних злочинів); фіктивне банкрутство; несанкціоноване проникнення у сферу законної комерційної діяльності; корупцію і підкуп державних посадових осіб (як засіб досягнення злочинних цілей в економічній діяльності).

Наслідки економічної злочинності для національної економічної безпеки є настільки вагомими, що їх можна визначати як детермінанти дієвості економічної системи держави та можливості її існування в майбутньому. Економічна злочинність та врегулювання економічних інтересів різних соціальних груп стали своєрідним каталізатором формування держави та інститутів державного управління. Саме специфіка складу економічних злочинів не дозволяє правоохоронним органам миттєво реагувати на їх вчинення. Звісно держава реагує на дані злочини та намагається запобігти їм. Про це говорить створення Національного антикорупційного бюро України, функціонування департаменту з розслідування особливо важливих справ у сфері економіки, створення сайту держзакупівель «Прозоро» та багато інших кроків в цьому напрямку. Проте, практика показує, що всі дії владних органів щодо запобігання економічним злочинам супроводжуються виникненням більш новачієних механізмів вчинення економічних злочинів. Відповідно до цього мають трансформуватися методи боротьби з економічною злочинністю, розвиватися правові механізми державного управління, видозмінюватися діяльність державних інституцій, на які покладено функції виявлення економічних злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб. Економічні злочини мають вагоме значення з позиції державного управління національною безпекою, а отже, мають вивчатися в усіх аспектах прояву від мотиву до встановлення відповідальності. Основною метою державного управління є врегулювання економічних інтересів у суспільстві, що дозволить певним чином запобігти економічній злочинності, забезпечить дотримання правопорядку, що дозволяє уникнути конфлікту економічних інтересів; та сформує засоби та способи протидії економічній злочинності та ліквідації її наслідків.

Література:

1. Кравчук С.І. Економічна злочинність в Україні / С. І. Кравчук. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html>
2. Меденцев А.М. Характеристика предмета та умов вчинення злочинів у сфері державних закупівель / А. М. Меденцев. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/65.pdf>
3. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України / Д. М. Харко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf

Науковий керівник:

викладач «спеціаліст вищої категорії», Бойко Ірина В'ячеславівна.

Тетяна Пушкар
(Боярка, Україна)

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ

Дисциплінарна відповідальність - самостійний вид юридичної відповідальності. Її застосування обумовлене невиконанням працівником трудових або службових обов'язків. Підставами дисциплінарної відповідальності є винне порушення трудової дисципліни й службових обов'язків. Такі порушення можуть бути виражені як у діях, так і в бездіяльності, допускатися як свідомо, так і по необережності.

Дисциплінарна відповідальність, як і будь-яка інша юридична відповідальність, має примусовий характер. Він полягає в тому, що стосовно працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, роботодавцем можуть уживатися заходи примусового впливу, примусова санкція, яка спричиняє для порушника певні негативні наслідки.

Метою притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності - є покарання працівника за винне протиправне діяння, яке полягає у невиконанні або порушенні ним трудових обов'язків. Доцільність її застосування визначається власником або уповноваженим ним органом. Вона є універсальною за характером та може застосовуватись до всіх працівників, які працюють за трудовим договором незалежно від виду здійснюваної ними діяльності [3, с. 128].

Особливістю дисциплінарної відповідальності є те, що її застосовує роботодавець. Саме він в особі органу (особи), якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) працівника відповідно до ч. 1 ст. 147-1 КЗпП застосовує дисциплінарні стягнення.

Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України. Застосування стягнень за порушення трудової дисципліни, не передбачених чинним законодавством, не допускається [1, с. 5].

Відповідно до ст. 147 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких видів стягнення:

- догана;
- звільнення.

Якщо догану можливо оголосити за будь-яке порушення, то звільнення застосовується лише у випадках, прямо передбачених законом, зокрема п. 3, 4, 7, 8 ст. 40, а також п. 1, 1-1 ст. 41 КЗпП [2, с. 35].

У законодавстві про працю немає обмежень щодо підстав та періодичності застосування догани як дисциплінарного стягнення.

Підставою для накладення дисциплінарного стягнення є вчинення працівником дисциплінарного проступку.

Дисциплінарний проступок визначається як винне невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків. Складовими дисциплінарного проступку є дії (бездіяльність) працівника; порушення або неналежне виконання покладених на працівника трудових обов'язків; вина працівника; наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) і порушенням або неналежним виконанням покладених на працівника трудових обов'язків. Недоведеність хоча б одного з цих елементів виключає наявність дисциплінарного проступку.

Дисциплінарний проступок має наступний склад: 1) Суб'єкт дисциплінарного проступку - це працівник, який перебуває у трудових відносинах із роботодавцем.

2) Об'єкт дисциплінарного правопорушення є внутрішній трудовий розпорядок підприємства, зокрема, такий його елемент, як трудові обов'язки.

3) Суб'єктивна сторона - передбачає встановлення вини працівника. Для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності в обов'язковому порядку має бути встановлена вина як одна із важливих ознак порушення трудової дисципліни. При відсутності вини працівник не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

4) Об'єктивна сторона дисциплінарного проступку складається з протиправної поведінки суб'єкта, шкідливих наслідків діяння і причинного зв'язку між ними.

Законодавство про працю не закріплює переліку діянь, які вважаються порушеннями трудової дисципліни. Винятки стосуються державних службовців, суддів, прокурорів, а також тих, на кого поширюються статuti чи положення про дисципліну. Тому для встановлення дисциплінарного проступку важливо з'ясувати коло трудових (службових) обов'язків працівника.

Саме їх невиконання чи неналежне виконання становлять основу об'єктивної сторони складу цього правопорушення. Ці обов'язки визначаються трудовим договором, посадовою (робочою) інструкцією, правилами внутрішнього трудового розпорядку та іншими локальними актами роботодавця, його наказами і розпорядженнями, а також законами та іншими нормативно-правовими актами.

Роботодавець не може ставити у вину працівникові та притягати його до дисциплінарної відповідальності у випадку невиконання обов'язків, які не обумовлені трудовим договором і про які працівник не був проінформований належним чином.

Якщо ж йдеться про обов'язки, визначені законом або нормативним актом, ухваленим державним органом, то має застосовуватися правило: незнання закону не звільняє від відповідальності. Але це не стосується тих обов'язків, які складають зміст трудової функції або встановлені наказом чи розпорядженням роботодавця. Працівник має бути проінформований про їх існування.

Дисциплінарна відповідальність настає за проступки, вчинені протягом робочого дня. Проте для осіб, яким встановлено ненормований робочий час, увесь період перебування їх на роботі вважається робочим.

Для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності не мають значення реальні наслідки дисциплінарного проступку. Для накладення дисциплінарного стягнення цілком достатньо фіксації самого факту вчиненого працівником порушення трудової дисципліни, а наявність чи відсутність шкідливих наслідків може бути врахована тільки при визначенні тяжкості проступку та виборі виду дисциплінарного стягнення [4, с. 238].

Лише з'ясування усіх обставин, що входять до складу дисциплінарного проступку, дає можливість застосовувати дисциплінарне стягнення.

Накладення на працівника дисциплінарного стягнення може виглядати так:

1. Отримання роботодавцем інформації про певну дію чи бездіяльність працівника, яка може бути розцінена як дисциплінарний проступок. Зазвичай, безпосередній керівник працівника виявляє такі факти і забезпечує їх фіксацію, наприклад, шляхом складення акту про відсутність його на роботі. Днем виявлення дисциплінарного проступку вважається день, коли посадовій особі, якій підпорядкований працівник, стало відомо про проступок, незалежно від того, чи наділена ця особа правом накладення стягнення.

2. Встановлення обставин вчинення дисциплінарного проступку та особи, яка його вчинила. На цій стадії необхідно встановити особу порушника; з'ясувати, які конкретно трудові обов'язки було порушено; запропонувати працівнику надати письмові пояснення; оцінити дії працівника, наявність та форму його вини, обставини вчинення проступку, визначити наслідки проступку, зокрема, розмір заподіяної шкоди, а також обставини, що мають бути враховані під час обрання дисциплінарного стягнення.

3. Застосування дисциплінарного стягнення. На цій стадії відбувається підготовка і оголошення наказу (розпорядження) про застосування дисциплінарного стягнення. Цей документ із зазначенням мотивів його застосування оголошується працівникові, підданому стягненню, під розписку в триденний

строк. У разі відмови працівника поставити підпис складається відповідний акт, який підписують особи, що засвідчують зазначений факт. Наказ про застосування дисциплінарного стягнення у необхідних випадках доводиться до відома працівників підприємства. Якщо працівника звільняють з роботи, роботодавець має дотримуватися вимог, що супроводжують припинення трудового договору.

Дисциплінарне стягнення відповідно до ч. 1 ст. 151 КЗпП діє протягом року, якщо працівник за цей час не буде підданий новому стягненню. Роботодавець може зняти стягнення достроково, якщо працівник проявив себе як сумлінний.

Використання дисциплінарної відповідальності є цивілізованим способом забезпечення належного виконання працівниками своїх трудових обов'язків. Проте цей механізм потребує удосконалення і, щонайменше, розширення переліку дисциплінарних стягнень. Оскільки Конституцією України проголошено принцип свободи праці, роботодавець не має більш ефективного засобу для підтримання порядку на виробництві, ніж звільнення недисциплінованих працівників. Але такі рішення призводять до виникнення трудових спорів. Тому дотримання процедури накладення дисциплінарних стягнень забезпечує надійну позицію захисту прав як роботодавця, так і працівника.

Отже, дисциплінарні стягнення в Україні встановлюються відповідно до закону, а їх перелік є вичерпним. Тому роботодавці не мають права безпідставно його розширювати і самостійно запроваджувати нові види стягнень до працівників, наприклад, штраф.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс] - Режим доступу // www.zakon.rada.gov.ua
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс] - Режим доступу // www.zakon.rada.gov.ua
3. Грузінова Л.П., Короткій В.Г. Трудове право України: підручник - К.: МАУП, 2019.
4. Жернаков В.В. Трудове право: підручник - Х.: Право, 2019. - 496 с.

Ірина Рожковська
(Харків, Україна)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Сьогоднішній стан розвитку політико-правових відносин в Україні засвідчує необхідність ретельного переосмислення ряду важливих принципів, які традиційно відносять до групи «фундаментальних конституційних засад» організації і функціонування державної влади. Наразі ми маємо на увазі навіть не стільки феномен конституційно-правових конфліктів всередині державної влади, скільки виникнення такої ситуації, коли вся конституційна система державної влади в Україні розпадається на відносно самостійні елементи, що вступають у протиборство один з одним за ради досягнення тих чи інших цілей. Звісно, ця ситуація має цілий ряд суто політичних причин і призводить до цілком конкретних політичних наслідків. Однак, на нашу думку, намагання вивести ці проблеми за межі дослідження науки конституційного права не є правильним за цієї причини, що вони зачіпають чимало важливих теоретичних і практичних проблем пов'язаних з реалізацією конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Дійсно, відносини між органами державної влади, а також між державою і суспільством в цілому, завжди пов'язані з реалізацією державної влади, яка сама по собі складає один з найважливіших предметів конституційно-правового регулювання. В цьому плані подальше вдосконалення в Україні системи конституційно-правового регулювання з необхідністю корелює з процесом теоретичного і практичного вирішення тих складних проблем, які дають в знаки в ході розвитку державної влади України.

По-перше, відсутність адекватної конституційно-правової реакції на ті деструктивні процеси, які нині визначають розвиток державної влади в Україні несе потенційну загрозу не тільки для ефективної діяльності тих чи інших конкретних органів державної влади, але й для Української держави в цілому, для забезпечення в ній конституціоналізму, принципів демократичної, правової і соціальної держави. Тому перед сучасним конституційним правом України постають одразу ж два завдання. З одного боку – це науково-теоретичне осмислення проблеми цілісності державної влади, а з іншого – практична розробка конкретних конституційних норм, які б були здатні забезпечити цілісність, ефективність і демократизм публічної влади в Україні. По-друге, саме питання про «цілісність державної влади» ставить перед наукою конституційного права ряд складних теоретичних проблем, які пов'язані з узгодженням таких двох принципів сучасного конституціоналізму як принцип поділу державної влади і принцип єдності державної влади. По-третє, саме в процесі аналізу цієї проблеми, як нам видається, ми можемо обґрунтувати ту чи іншу теоретичну модель конституційної взаємодії вищих органів державної влади, яка має бути адаптована в Україні в ході продовження конституційної реформи.

Серед сучасних дослідників на неправомірність протиставлення конституційних принципів цілісності та поділу державної влади чітко вказує А. Пилипенко, який слушно звертає увагу на те, що штучний поділ цілого на частини може призвести до знищення цього цілого. Тобто поділ цілісної державної влади,

суб'єктом якої є єдина держава, а не її окремі складові частини чи органи, на структурно відокремлені частини може мати своїм наслідком ніщо інше як руйнацію держави в цілому. Таким чином, проблеми співвідношення між двома основоположними задачами, які постають в ході розбудови демократичної держави (створення надійних запобіжників узурпації державної влади і забезпечення її ефективного функціонування як цілісного механізму для задоволення основних потреб суспільства і окремих громадян), обертаються необхідністю розробки такої правової основи, яка б дозволила реалізувати обидві зазначені цілі. Тобто, як ті з дослідників, хто робить наголос на принципі єдності державної влади, так і ті, хто акцентує насамперед на ідеї поділу влади, погоджуються з тим, що тільки ретельна конституційна регламентація процесу функціонування державної влади (її основних інститутів та органів) дозволяє зберегти цілісність держави і водночас забезпечити її стабільний і поступовий демократичний розвиток. В цьому плані у переважній більшості конституційно-правових досліджень сьогодні дедалі частіше можна побачити спробу визначення принципу поділу державної влади насамперед в термінах визначення різних функцій, які покладаються на уповноважені органи (в своїй сукупності ці органи можуть утворювати специфічні групи, які характеризуються поняттям «гілок» державної влади) цілісної і суверенної державної влади.

Разом з тим, визнаючи функціональний зміст принципу поділу державної влади, коли цей конституційний принцип інтерпретується не стільки в термінах поділу влади як такої, скільки в термінах поділу специфічних повноважень, які розподіляються між різними органами державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також уможливлення контролю над діями держави, слід відзначити, що в науці конституційного права можна засвідчити наявність декількох підходів до визначення сутності та специфіки функціонального розподілу повноважень. Зокрема в цілому ряді досліджень обґрунтовується положення про наявність певної «базисної» чи «основної» функції, яка дає підстави виділити певну пріоритетну гілку державної влади.

Всі існуючі конституційно-правові теорії можна розподілити на дві основні групи. До першої з них слід віднести всі ті, де висувається й обґрунтовується ідея про визначальну рівність всіх гілок державної влади. Іншу групу утворюють ті теорії, які ґрунтуються на ідеї про пріоритет якоїсь однієї з гілок влади над іншими. Їх можна визначити поняттям «домінантних інтерпретацій» принципу поділу влади.

Таким чином, говорячи про розвиток системи конституційно-правового регулювання державної влади в Україні, маємо зазначити наступне.

По-перше, конституційно-правове регулювання державної влади в Україні як цілеспрямований вплив конституційного права на організацію, формування та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування (включаючи їх взаємодію з суспільством в цілому, а також окремими громадянами та їх організаціями) передбачає наявність певної моделі тих державно-владних відносин, які є предметом цього регулювання. В основу цієї моделі, на нашу думку, повинна бути покладена ідея паритетної взаємодії гілок державної влади, яка не передбачає наявність або виділення певної «домінантної влади» або «домінантного державного органу». Це дозволить не лише уникати різноманітні конституційні або політичні конфлікти, але й створюватиме такі конституційно-правові умови, які взагалі не сприятимуть виникненню подібних конфліктів.

По-друге, в процесі подальшого розвитку системи конституційно-правового регулювання в Україні необхідно забезпечити баланс між двома типами інститутів конституційного права: тими, що забезпечують розподіл функцій між органами державної влади (причому ці функції розмежовуються як по вертикалі, так і по горизонталі) і тими, що створюють механізми взаємодії між різними гілками та органами державної влади. В цьому плані, важливо не лише гарантувати розподіл функцій між законодавчою і виконавчою владою, але й забезпечити можливість взаємодії органів, що представляють ці гілки державної влади. В такому випадку розподіл функцій унеможливуватиме неправомірне втручання одних органів державної влади в діяльність інших (це стосується всіх без виключення гілок державної влади), а норми, які встановлюють інститути взаємодії між різними гілками державної влади гарантуватимуть дотримання принципу цілісності державної влади. Останнє завдання, на наше переконання, є особливо важливим в умовах сучасного конституційного розвитку України, оскільки нині державна влада поступово втрачає не лише ознаки керованості, але й ознаку цілісності, що взагалі ставить під сумнів положення про наявність єдиної державної влади в Україні.

По-третє, переоцінка ролі конституційного права в процесі розвитку сучасної Української держави в напрямі підвищення його ваги та недопущення випадків нехтування та маніпуляції конституцією і конституційними нормами дозволяє зробити висновок про те, що воно виконує важливу системоутворюючу функцію, завдяки якій не лише регламентується взаємодія між різними гілками державної влади, але й утверджується базовий принцип цілісності державної влади. Такий відомий вітчизняний конституціоналіст як Ю. Тодика писав, що конституція не лише відображає вже існуючі державно-владні відносини, але й завдає певну парадигму, у відповідності до якої відбувається конституювання державної влади та діяльність її органів. На нашу думку, роль цієї функції конституції істотно зростає в сучасних умовах. Більше того, сама ідея продовження конституційної реформи, необхідність якої стає дедалі більш очевидною, підвищує програмну роль конституції, покладаючи на неї завдання розробки оптимальної моделі організації і функціонування державної влади в Україні, яка б дозволила узгодити два фундаментальні конституційні принципи цілісності і поділу державної влади.

Література:

1. Барабаш Ю. Г. Про використання терміна «конфлікт» у конституційному законодавстві // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 88.
2. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики. – Чернівці, 1998. – С. 349.
3. Кривенко Л. Т. Парламент і парламентаризм: теоретичні основи. // Парламентаризм в Україні: теорія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 2001. – С. 246-247.– С. 55.
4. Тодька Ю. Н. Конституція України: Проблемы теории и практики. – Х., 2000. – С. 70-80.

Науковий керівник:

викладач «спеціаліст вищої категорії», викладач-методист Рудаченко Світлана Іванівна.

**Крістіна Щербіна
(Київ, Україна)****«ОБХІД ЗАКОНУ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**

Відомий римський юрист Павел, зокрема, писав: «Проти закону діє той, хто вчиняє дію, заборонену законом; в обхід закону діє той, хто зберігаючи слова закону, обходить його зміст, суть» [6].

До такого явища як «обхід закону» в різних країнах ставляться по-різному. Для більшого розуміння цього питання проведемо дослідження різних робіт науковців та практики, яка склалася в світі за декілька десятиліть.

Що взагалі собою представляє поняття обходу закону – це такі дії учасників відносин, за яких сторонами свідомо створюється прив'язка до іноземного права з метою уникнення використання до цього правовідношення примусового закону, якому воно підпорядковано (здебільшого закону своєї країни) [5]. Отже, само собою це явище полягає в тому, що при реалізації цього обходу суб'єкти приватних відносин знаходять для себе зручніше врегулювання відносин, які в їх країні було б заборонено реалізувати. Використовуючи норми МПРП особи підкоряють свої відносини дії іншого закону, вирішуючи справу за більш сприятливим для них правом.

У МПРП розрізняють такі дві категорії, як обхід власного закону (*fraus legi domesticae*) й обхід іноземного закону (*fraus legi externae*). Ще відомо, що визначають декілька різновидів дій, які вчиняються для самого обходу закону. Підкреслюють, що існує реальний обхід закону, коли людина для того щоб врегулювати певні відносини переїжджає в іншу країну норми якої врегульовують ситуацію, саме так як хоче особа, а є ще такий різновид як удавані дії – це надання неправдивих відомостей про наявність чи відсутність певних юридичних фактів, які не можуть відповідати «букві закону».

Якщо звернутися до Закону України «Про міжнародне приватне право», то в його п. 9 ч. 1 ст. 1 визначено, що під обходом закону слід розуміти «застосування до правовідносин з іноземним елементом права іншого, ніж право, передбачене відповідним законодавством». Проте, дане визначення вступає в протиріччя із закріпленим у ст. 5 Закону принципом автономії волі, згідно з яким у випадках, передбачених законом, учасники МПРП відносин можуть самостійно здійснювати вибір права до таких правовідносин, відходячи, по суті, від встановлених законодавцем колізійно-правових приписів [4]. Наслідком дій в обхід закону, відповідно до чинного українського законодавства (ст. 10 Закону) є визнання їх нікчемними. «У цьому разі застосовується право, яке підлягає застосуванню відповідно до норм цього Закону» [8].

В історії ж і практиці ставлення до такого явища, як «обхід закону», можна прослідити при ознайомленні з декількома ситуаціями.

Класичним прикладом обходу закону в історії слугує справа княгині де Бофремон (Франція, 1878 рік). Княгиня де Бофремон втекла від чоловіка з князем Бібеску. Французькі закони того часу не допускали розлучення. Тоді княгиня разом з Бібеску переїхала в герцогство Саксен-Альтенбургського і прийняла відповідне підданство. Місцеві закони допускали розлучення. Княгиня отримала розлучення, вийшла за Бібеску і тут же повернулася до Франції. Князь де Бофремон подав позов про визнання шлюбу княгині з Бібеску недійсним, і французький суд цей позов задовольнив. Касаційний Суд затвердив це рішення, пославшись на «принцип французького права про непорушність шлюбу» [9].

Змінити місце проживання легше ніж змінити національність. Особистий статут в деяких країнах визначається за приналежністю до релігії. Тут також не уникнути обходу закону. Суд Сирії відмовив християнину, що прийняв мусульманську віру, в праві припинити виконання рішення, по якому останній повинен виплачувати аліменти своїй колишній дружині, тому що така «конверсія» (тобто, зміна віросповідання) має за мету тільки уникнути вказаного зобов'язання [2].

Параграф 5 Закону Чеської Республіки «Про Міжнародне приватне право» забороняє обхід імперативних і альтернативних колізійних норм: «Не приймаються до уваги факти, створені навмисною поведінкою сторін з метою обійти положення нинішнього Закону, від якого не можна відступити за допомогою згоди сторін» [1].

Отже, більшість країн та вчених сприймає обхід закону, як протиправне явище, яке особа вчиняє цілеспрямовано і зважено.

Обхід закону в МПрП має протиправний характер не через факт створення чи зміни колізійної прив'язки правовідносин до певного правопорядку, а саме через намір, що лежить в основі такої прив'язки [3].

Здебільшого спостерігаємо після прикладів наведених вище, що питання обходу закону виникають в тих сферах, де особа має право виявити свою волю щодо вибору юрисдикції [7]. При цьому, таке волевиявлення стосується і локалізації відносин шляхом або переміщення в певну країну або через автономію волі, і створення певного іноземного елементу, з яким буде пов'язаний колізійний вибір.

Найголовніша проблема обходу закону не в тому, що це буде протиріччю імперативним нормам встановленим особистим законом особи, а в тому що більшість зловживає цим правом задля відвернення для себе в подальшому несприятливих наслідків.

До прикладу, удавання одруження, здійсненого в Бельгії іноземцями, так зване «*marriages blancs*», це, наприклад, шлюби, що були укладені євреями для того, щоб уникнути депортації під час світової війни. Це одруження укладено з метою отримання національності, наявність якої дозволяє вчинювати такі дії та користуватися такими правами, які заборонені іноземцям. Мова йде про визнання недійсним одруження з метою уникнути певних правових обмежень, що мають місце в країні одруження, визнання нікчемними угод, що мають за ціль контрабанду та інше [2].

Таким чином, за традиційною теорією «обходу закону» проблема обходу закону в міжнародному приватному праві полягає у використанні заінтересованими особами функцій колізійного регулювання на свій власний розсуд з метою: 1) спровокувати застосування до своїх правовідносин матеріальних норм бажаного правопорядку і, таким чином; 2) уникнути дії небажаних норм іншого правопорядку, що обходиться; і це досягається шляхом умисного, здебільшого, штучного створення відповідних підстав для застосування бажаних матеріальних норм відповідного бажаного правопорядку. Теорія «обходу закону» покликана протидіяти таким діям учасників цивільноправового обороту [2].

Отже, під обходом закону в міжнародному приватному праві слід розуміти навмисне усвідомлене створення учасниками правовідносин підстав для застосування закону тієї держави, яка «поляльніше» їх регулює. Також можемо зробити висновок, що явище обходу закону ускладнює визнання юридичних фактів дійсними в країні, до якої належить фізична чи юридична особа тому, що щоб визнати такі дії, такими, що будуть відповідати переконанням цієї країни, потрібно ще буде перевірити чи не вчинені ці юридичні факти фіктивно.

Література:

1. Zákon č. 91/2012 Sb. *Zákon omezinárodním právem soukromém*. URL: [https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-91#:~:text=Rozhodn%C3%A9%20pr%C3%A1vo&text=\(1\)%20V%C4%9Bcn%C3%A1%20pr%C3%A1va%20k%20nemovit%C3%BDm,v%C4%9Bc%20je%20nemovit%C3%A1%20nebo%20movit%C3%A1](https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-91#:~:text=Rozhodn%C3%A9%20pr%C3%A1vo&text=(1)%20V%C4%9Bcn%C3%A1%20pr%C3%A1va%20k%20nemovit%C3%BDm,v%C4%9Bc%20je%20nemovit%C3%A1%20nebo%20movit%C3%A1).
2. Балдинюк В.В. Обхід закону в міжнародному приватному праві. *Журнал європейського і порівняльного права*, випуск 9 (2). 2018. С. 131-133. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/viewFile/4090/3729>
3. Боярський Є.Д. Проблема законодавчого визначення обходу закону в міжнародному приватному праві України. *Міжнародне приватне право*. С. 161-162 URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/50527649/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2-libre.pdf?1480028578=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D50527649.pdf&Expires=1677412457&Signature=cdOAdGM1rLNRy75KESmrBru5-DLmIGQ3ceh8fHfYmXovFBM2pvG9mXUnhx02UTejJWjhVn20VPrQy6Ppyl5EUpWrrhALyk-Ozr7PaVn8Z7Ni3XOyvJvNixwtord5WN200QWvIkSUvqC07-U2FJw0kC-wW8g5wQcUsTJOHcbgaJJV4jLJ04ZsjGxM7SHUKP7pceO13hUgL9XgS1WDcjoyooFKAOCC2kdQkQW6q3716yCMnA1o2OJAAtBSwVrQLYTU2kgqFqUf1NPUg7CQa~GoDDWDY8Z1rgK8d1DWPND24rMMo2u9ebfwQwhSvJBDd~snlXeny2MKWozelLlfbf~b2IP0A__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
4. Карпенко Ю.О. Обхід закону в міжнародному приватному праві. Львів. 2021. С. 377 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/20140/%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E%20%D0%AE%D0%9B%D0%86%D0%AF%20%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%86%D0%92%D0%9D%D0%90.pdf?sequence=1&isAlowed=y>
5. Килимник І.І. Бровдій А.М. *Міжнародне приватне право: навч. посіб.* Харків. 2018. С. 22 URL: <http://eprints.kname.edu.ua/51712/1/2015%2016%D0%9D%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%20%D0%9C%D0%9F%D1%80%D0%9F.pdf>
6. Логвиненко С.С. Микитенко Т.В. Актуальність положень про обхід закону в сучасному міжнародному приватному праві в контексті співвідношення із інститутом автономії волі. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»* №4 Ужгород. 2020. С. 818-820 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47893/1/%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%B0%20%D0%A1.%D0%9C.%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8.pdf#page=815>
7. Новіков О. Г. Обхід закону, як колізійна норма в міжнародному приватному праві. 2016. С. 101-102 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4551/1/%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%20%D0%94%D>

0%9E%D0%A2%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%20%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%92%20%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A5%20%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98_p117-119.pdf

8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. №2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%B5#w1_1
9. Соколенко О.П. Обхід закону в міжнародному приватному праві. мат. II міжн. наук. конф. Суми. 2018. - С. 146 URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/67566/1/naukov_%20konf_1.pdf#page=145

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Тищенко Юлія Вікторівна.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МЕДІА

**Эмер Дурсунова
(Тараз, Қазақстан)**

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АЛАШТЫҢ ҰЛЫ ТҰЛҒАСЫ

Кілт сөздер: А. Байтұрсынұлы, уезд, болыс, қоғам, ғылым, тарих, тұтқыр тіл, цензура, “Ақ жол”, сөлем хат, революция, газет, демократия.

Аса көрнекті ағартушы-ақын, ірі филолог-ғалым, қазақтың ұлттық тіл білімі мен әдебиет зерттеу ғылымдарының негізін қалаушы, тағылымды тәржімашы, танымал қоғамдық және саяси қайраткер, ХХ ғасырдың жиырмамыншы жылдарында республикадағы мәдени құрылысты ұйымдастырушылардың бірі – заманында атақ-даңқы халық арасында аңызға айналып кеткен асқан дарын, жан-жақты мол білім иесі адамның бойындағы асыл қасиеттер мен қабілеттердің бір сыпырасы осындай. Бұл кісіні қазақ халқының Абайдан кейінгі тарихындағы аса жарқын тұлғалардың бірі десе, ешбір асыра айтқандық болмайды.

Ахмет Байтұрсынұлы 1873 жылы қалалардың 28-інде Торғай уезінің Тосын болысында туған. Алғаш рет ауыл молдасынан қара таниды. Содан бір күндерде жас өспірім баланың өмірінде өшпейтін із қалдырып, оның кейінгі бүкіл тағдырына әсер еткен бір оқиға болады. Жыңғылды деген жерде күздікте отырған Шошақ ауылына уезд бастығы Яковлев қарулы жасағымен сау етіп келеді де, болашақ ақынның әкесі Байтұрсын мен оның інісі Ақтасты ұстамақ болады. Жол жүріп кеткен Ақтасты тауып бермедіңдер деп бейқам отырған ел адамдарының басына қамшы ойнатып, жұртты дүрелей бастайды. Ахмет Байтұрсынұлы жас шағынан бастап өр мінезді өскенбатыр тұлға, балуан денелі Байтұрсын отағасы бұл қорлыққа шыдай алмай, допырған төрені дойыр қамшымен тартып-тартып жібереді де, атынан сұлатып түсіреді. Байтұрсын ағалы-інілі Ақтаспен бірге он бес жылға Сібірге айдалады. [1; 215 б]

Тірідей жетім атанған Ахмет он үш жасында елдегі ағайындары Торғайдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесіне оқуға береді. Зымырап өткен уақытта Ахмет училищеде бес жылдай білім алып, оқуын үздікке бітіреді. Оған қол ұшын беретін ешбір жақыны болмасады өз білімін өзі жетілдіріп алдыға қарай қадам басты. Торғайдағы училищесінен кейін Орынборға қарай бет алып, мұғалімдер мектебіне төрт жылға түседі. Ол жерде Халық мұғалімі деген атақ алып шығады. Ресейдің ішкі орталықтарындағы революциялық-демократиялық қозғалыстардың ықпалымен ене халықтың сана сезімі ояна бастаған шақтар еді. Ахмет Байтұрсынұлына бұл біртіндеп-біртіндеп жүрегіне шер етім қатқан кек келе-келе саяси көзқарасқа ұштасты, бұған әрине болыстық, ауылдық, уездік мектептерде оқытушы болып болып он жылдың ішінде істеген ағартушылық қызметі белсенді саяси күрескер ретінде қалыптастырды десек те болады деген ойдамын.

Ахмет Байтұрсынұлы еркіндікті, Қазақстан (сол кездері) Алаш деген атты, егемендіті, ел болуды қалады, бір шаңырақ астында болуды қалады, аңсады.

Сонымен қатар қазақ әдебиетімен тарихына үңіледі көп кітаптар оқып, ізденеді тереңінен зерттейді, көптеген оқулықтармен көптеген оқу құралдарын бостандыққа, күреске үнделген өлеңдер жазады. Солардың себебінен 1910 жылы Қазақстанда тұру құқығынан айырылып, Орынборға келеді. Осы сәттен бастап оның жалпы ұлттық баспасөз ұйымдастыру жөніндегі тарихи қызметі басталады.

«Қазақ» атты тұңғыш бейресми газетінің алғашқы саны 1913жылдың ақпанында жарық көреді. Аз уақыттың ішінде қазақ даласының түкпір түкпіріне танымал болған бұл басылымның тиражы сегіз мың данаға жетеді. Сол кездері бұл өте үлкен цифрлардың бірі еді. [1; 217 б]

Жалпы ұлт мүддесін ту қылып көтерген газеттің алдына қойған ең басты мақсаты – қараңғылықпен саяси құқықсыздықта мүшкілдік күн кешкен халық бұқарасын жақсы болашақ жолындағы күресте бірлікке шақыру, өгер-білімге, мәдениетке, прогреске үндеу еді. Осы бағыттағы еркін ойлылығы үшін газет редакциясына патша цензурасы талай рет айып салады, редакторын абақтыға жабады, басқа да қуғындау шараларын қолданады.

Ахмет Байтұрсынұлы өзінің төл өлеңдерін де жеке жинақ етіп бастырады. “Маса” деген тосындау атпен шығарылған бұл жинақтың негізгі көздеген нысанасы масадай ызындап, қалың ұйқыда қаперсіз жатқан халықты ояту болады. [1; 217 б]. А. Байтұрсынұлының бес томдық шығармалар жинағының 1-томына «Қырық мысал», «Маса» өлеңдер кітабы және «Қазақтың бас ақыны», «Әдебиет танытқыш» атты әдеби-ғылыми зерттеулері еніп отыр.

Бұл басылымның басты ерекшелігі – 1989, 1991 жылдары жарық көрген А. Байтұрсынұлының шығармалар жинақтарындағы еңбектерінің түпнұсқаларымен салыстырылып, өзгеріске ұшыраған сөйлемдер, алынып тасталған ғылыми талдаулар қайта қалпына келтіріліп, толықтырылды. [5; 408-б]

А. Байтұрсынұлы «Ақ жол» атты жинағына өзінің көзі тірісінде-ақ «революциялық рухтағы алғашқы сөз», «елшілік ұраны» деп бағаланған атақты кітаптары – «Қырық мысал» мен «Маса», әйгілі «әдебиет танытқыш», сондай-ақ ауыз әдебиеті мұраларын ұдайы жинап, өңдеген тынымсыз ізденісінің бір бөлігі ретінде танылған «23 жоқтау» мен «ер сайын» және қазақ жұртын өнер-білім шұғылалына, рухани жетілуге үндеген көсем сөздері еніп отыр. [6; 406-б]

Ахмет Байтұрсынұлының ақындық мұрасы ХХ ғасырдың басындағы қазақ поэзиясының тарихында ереулі орын алады. Ол өлеңді өлең үшін жазбады. Оның ақындық қабілеті автордың өмірлік мұрат-

мақсаттарын жүзеге асырудың ағартушылық, азатшылдық, күрескерлік борышын атқарудың өзі машық еткен оңтайлы да өтімді құралы ретінде ашылады. Ол не жайында толғанып, қандай тақырыпты көтерсе де, ондағы негізгі ой арқауы өзекті азаматтық сарынмен өріліп отырады. Оның әрбір өлеңінде, тіпті жеке адамдарға жазылған сәлемхат түріндегі арнауларының өзінде де, заман ағымын, ел тағдырын, туған халқының болашағын ойлаған қамкөңіл күрескердің бейнесі көз алдында елестейді де [1; 219]

Тұтқыр тілінді — ұштайды, бұлдыр пікірінді — анықтайды, екіұшты ойынды — нақтылайды. Мың мұқтаждық пен мүдденің басын қосып, бір мақсатқа айналдырады. Сөйтіп, айтылған сөз, жауыңа қаратсаң — атылған оқтың, ішке тоқысаң — парасаттың орның басады. Халқымыз мұны — сөз мәйегі, даналың сөз, қанатты сөздеп атайды. Сондай асыл сөзді еліміз ежелден еміп өсіп, өнеге етіп егіп келді. Сол асыл сөзіміз, ұлт боп ұйысқан, алаштап ұрандаған тұста ерекше сынақтан өтті, сол сын мезетінде айырықша көсемдік танытты. Оған өзінің даму тарихында бұрынды-соңды көтеріп көрмеген ауыр салмақ жүктелді. Ол ұлтты ұйытты. Ұйымдастырушылық насихаттың, ұрандыққызмет атқарды. Сол асыл сөзіміз, бір түп көдеден бастап, аспан аясындағы алаш кеңістігін тұтас қамтыған атаулардың басын біріктіріп: жер дауы, жесір дауы, ру тартысы деген түсініктерді — ұлттық сана, ұлттық ойлау жүйесі, ұлттық идея, ұлттық мемлекеттік құрылым, тәуелсіз үкімет алқасы, Алаш кеңесі, ұлттық саясат, ұлттық мүдде, ұлттық саяси экономика, ұлттық тіл, ұлттық ғылым, ұлттық қорғаныс, алаштың ортақ отаны, ұлттық намыс, ұлттық мойынсынбау, ұлттық әдеби тіл, ұлттық ғылым тілі деген ұғымдардың дәрежесіне дейін қасиеттендіре көтеріп, мққым қазақты Біртұтас Алаш идеясы деген киелі тудың астына біріктірді. Біз, кім айтты деп бөлмей, Біртұтас Алаш идеясын ұйытқан сол ұлы сөздердің әр қайсысына басымызды иеміз және ол ұғымдарға мәңгілік қарыздармыз.

Ұлттық Тәуелсіздік, Ұлттық Мемлекет, Ұлттық Кеңес, Ұлттық Шекара, Ұлттық Бірлік деген ұлы сөздердің ұлттық санамызға кіріп, айналымға түскеніне тура бір ғасыр өткенде сұрыптала ұсынылған, ұлттық санамызды ұйытқан осынау қанатты сөздер өзінің мағынасын бүгінгі күндері де жойған жоқ. Қайта, жаңа бір қырынан ашылып, дертімізге дауа, пікірімізге дәлел, ойымызға ұйытқы боларлықтай ләммен түрлене мағыналанып отыр. Ұлтты ұйытқан алаш қайраткерлерінің асыл сөздері қашанда ұлттық ойымыздың өшпейтін тамыздығы бола бермек. [2; 3, 4-6]

Қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлы Алашқозғалысы қайраткерлерінің қайталанбас тұлғасы жетекшілерінің бірі болып, Қазақ елінің тәуелсіз мемлекеттігі үшін саяси күресте шыққан тарихи тұлға. 1919 жылы Қазақ революциялық комитетіне мүше болып тағайындалды яғни Кеңес өкіметі кезіндеде жоғары қызметтер атқарды: Қазақстан Халық Ағарту Комиссариаты жанындағы Ғылыми-әдеби Комиссияның төрағасы, халық-ағарту комиссары, Бүкілодақтық Орталық Атқару комитетінің мүшесі, Қазақстан халық комиссариаты Академиялық орталығының жетекшісі, Алмсты, Ташкент жоғары оқу орындарының профессоры болды. [4:1-6]

Ахмет Байтұрсынұлы, қандай қиын қыстау кезеңдерді басынан кешірсе де, қиындықтарға мойынсұнбай серіктестерін яғни, Алаш қайраткерлерін сатпаған. Адамгершілік – азаматтық бағыттарынан ауытқымай Қазақ өлкесі Әскери – революциялық кеңесінің қазақ халқын біріктірі және оны Кеңес өкіметі жағына тарту туралы мәселені қараған 1919 жылғы 27 қазанда өткен мәжілісінде сөйлеген сөзі арқылы тағы да бір рет дәлелдеген болатын. Осы мәжілістің хаттамалық жазбасында кездесетін: «Байтұрсынов жолдас мыналарды ұсынды: 1) Қырғыз ревкомы қырғыздарға кеңес өкіметінің қырғыз халқына жалған емес, шын мәнінде автономиялық өзін-өзі басқаруды бергенін айқын көруі үшін дербес іс-қимыл көрсететін болсын; 2) барлық қырғыздарға соның ішінде ақтар жағында Кеңес өкіметі жағына өткен жағдайда кешірім жариялансын және 3) Жергілікті жерлерде Кеңес өкіметі халық сенімін қамтамасыз ететін мейлінше ақылға қонымды іс-әрект жасауға және сол арқылы ақтар жағында жүрген және Кеңес өкіметіне сенбестікпен қарайтын адамдардың Кеңес өкіметі жағына өтуіне жәрдемдесуге шаралар қолданылатын болсын» деген жолдар осының айқын айғағы». [4; 85-6]

Жалынды да ойлы сөз көсем шебері, баспагер әрі ұйымдастырушы А. Байтұрсынұлы «Қазақ» газетін осы тұрғыдан пайдалануды ұсынып, бұл басылымның алдына қойған мақсатын «халықтың көзі, құлағы һәм тілі» деп тап тасып көрсетті. «Қазақ» газетінің бас редакторы ретінде ол сол кезеңдегі білімді, зергер азаматтырдың басын қосып, оқу-ағарту, ұлт, жер мәселелерін батыл көрген болатын.

Алашорда қозғалысына бет бұрып қарасақ Алаш қайраткерлерінің тынымсыз қазақ халқы үшін қаншама тер төгіп, азап шеккендерінің, арасында сатқындардың болғаның байқаймыз. «Алаш қозғалысы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Қазақстанда орын алған әлеуметтік- экономикалық, қоғамдық-саяси және рухани-мәдени өзгерістердің нәтижесінде өмірге келді. Бұл қозғалыстың өзегі, орталық элементі өзінің бастау көздерін 1905-1907 жылдардағы бірінші орыс революциясы ежелген өзгерістерден алған, ал саяси ұйым ретінде 1917 жылғы жазда құрылған тұңғыш жалпы ұлттық Алаш партиясын құру үшін ұлттық-демократиялық қазақ интеллигенция- сының жұрт таныған жетекшілері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мұстафа Шоқайұлы, Мұхаметжан Тынышбаев, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамедов, Жаһанша Досмұхамедов, Әлихан Ермеков, Жақып Ақбаев, Халел Ғаббасов, т. б. ондаған қайраткерлер 1905-1917 жылдар аралығында қажырлы еңбек етті. Алаш партиясы негізінен әлеуметтік табиғаты жөнінен әртекті ұлттық-демократиялық қазақ интеллигенциясы- ның саяси ұйымы болды. "Алаш партиясы" деген атпен танылған ұлттық-демократиялық қазақ, зиялыларының өтпелі кезеңдегі саяси ұйымы халық санасының қозғаушы күші міндетін жалпы алғанда, заман талабына сай адал атқарды. [7; 213]

"Алаш" шын мәніндегі дәстүрлі саяси партия болып қалыптасып үлгермгеніне, іс жүзінде саяси ұйым ретінде қоғамдық қозғалыс дәрежесінен әдеттегі партияға өту "кезеңін" бастан кешірген өтпелі саяси ұйым болғандығына қарамастан, қоғамдық-саяси өмірге араласа бастаған кезден түбірлі екі ұлттық, мақсатты — қазақ халқын отарлық сзгіден құтқаруды және қазақ қоғамын өркениетті елдер қатарына жеткізуді өзіне басты нысана етіп белгіледі. Осы негізгі мақсаттарды және олардан туындайтын басқа да әлеуметтік-саяси міндеттерді шешуді Алаш басшылығы эволюциялық реформа жолымен жүзеге асыруды көздеді. 1917 жылғы желтоқсанда болған екінші жалпықазақ съезінің Алаш автономиясын, Алашорда үкіметін құру туралы және басқа шешімдері аталмыш міндеттерді орындауды жүзеге асыруға бағытталған бастапқы әрі маңызды қадамдары болды. [7; 214-б]

Алаштың көрнекті жетекшілерінің қайраткерлік іс-әрекеттері қоғамдық өмірдің әр саласында олардың әрқайсысына тән ерекшеліктерімен тарихта сақталып қалды. Мәселен, Әлихан Бөкейхановтың саясаткерлігі, саясат жүргізудегі "батысшылдығы" ерекше көзге түсті, Ахмет Байтұрсынұвқа ең әуелі ағартушылық-ғылымдық пен саяси қимылда байсалдылық және ұстамдылық тән болды. Халел Досмұхамедов пен Мұхаметжан Тынышбаевтардың қоғамдық қайраткерлігінен ғалымдық, зерттеушілік қасиеттері басым жатты. Ал Міржақып Дулатов пен Жақып Ақбаев ең алдымен қоғамдық қайраткерлер ретінде нақтылы іс-әрекеттің адамдары еді. Олар халықты оятудың және оның ұлттық санасын жебеп, жігерлендірудің аса көрнекті шеберлері болды. [7; 215]

Алаш Орда үкіметі мүшелері Алаш қаласына 1918 жылы көшіп келіп қоныстайды. 1917 жылы «Қазақ газеті» жарыққа шығып оның бас редакторы Ахмет Байтұрсынұлы болады. Қазақ халқының арасындағы болып жатқан хабарды осы газет арқылы жеткізіп отырған. «Қазақ» газетінің құрылтысшылары: Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан сонымен қатар Ахмет Байтұрсынұлы.

Әлихан Бөкейхан – 1866 жылдың 5 наурызда қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданында дүниеге келген. Бала Әлихан 1879-1886 жылдары Қарқаралы қаласындағы қазақ балаларына арналған мектепте оқып, 1866-1890 жылдар аралығында Омбыдағы техникалық училищеде білім алады. Сондай-ақ, ол 1890-1894 жылдары Санкт-Петербургтегі Орман технологиялық факультетінде білімін жалғастырады. Әлихан Бөкейхан 1906 жылы Омбыда шығатын кадеттік «Голос степи», «Омич» және «Иртыш» газеттерінде, 1908 жылы Петербургте жарық көрген меньшевиктік Товарищ, кадеттік Речь, Слово газеттерінде редакторлық, қызмет атқарады. 1917 Алаш партиясының негізін қалап, оның төрағасы болды. Сонымен қатар 25 орыннан тұратын Алашорда Үкіметі құрылып, оның басшысы болып Әлихан Бөкейхан сайланады.

Әлихан Бөкейхан 1937 жылдың 27 қыркүйегінде КСРО Жоғары соты мен ату жазасына кесілді. [3; 12, 13]

Міржақып Дулатұлы – 1885 жылы қазіргі Қостанай облысының Жангелдин ауданында дүниеге келген. Бала Міржақып 1897 жылы Торғайдағы екі сыныптық орыс-қырғыз қазақ шkolына қабылданып, онда бес жыл оқиды. 1902-1904 жылдары Торғай уезінде мұғалімдік қызмет атқарады. Міржақып Дулатұлының 1909 жылы Оян қазақ деген атпен атақты кітабы шығады. Сондай-ақ «Қазақ» газетінің жалпыұлттық басылымға айналуына айрықша үлес қосады. Бұдан бөлек 1917-1919 жылдары Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшесі болады. Кеңес үкіметі орнаған соң ол елдегі әр-түрлі газет-журналдарда қызмет жасады. Кеңестік тоталитарлық жүйе Міржақыпты тұтқындап 1928 жылы тұтқындап, 1930 жылы Ақтеңіз-Балтық каналының жұмысына жер аударады, Алаш ардақтысы 1935 жылы 5 қазанда Сосновец жерінде дүние салды. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін алаш ардақтысының сүйегі туған жерге әкеліп жерленді.

Міржақып Дулатұлы өзінің сөздерінде « Халыққа қызмет етемін деген кісіге бәрібір депутат бол, газет шығар, бала оқыт. Өзгеміздің бәріміз сай болып, жалғыз депутаттыққа қарап тұрған іс жоқ. Халқың надан болса, онан пайда жоқ. Депутаттықты таңсық көріп атағына қызығып қарап, яки бәсеке үшін баратын кісі болмасқа керек. » - деп өзінің қанатты сөздерінен айтып кеткен болатын. [3; 117-б]

Ахмет Байтұрсынұлының артынан қалдырған мол мұрасы әлі күнге дейін сақталып келе жатқаны сөзсіз. Оның өшпес мұрасын болашақ ұрпаққа жеткізу біздің яғни, болашақ ұрпақтың қолында деп санаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдебиетінің тарихы кітабынан. 6 том, XX ғ бас кезі (1900-1917) – 215-б
2. Алаш айтқан асуыл сөз кітабы «Ел-шежіресі», ҚҚ Алматы-2016 3, 4-б
3. Алты томдық шығармалар жинағы - Алматы: «Ел шежіресі» - 2013 4; 5; 6; 12; 13-б
4. «Алашорда Құжаттар жинағы», құрастырған Н. Мартыненко - Алматы 85-б. Үзіндінің аудармасы М. Құл-Мұхаммедтің көрсетілген еңбегінен
5. А. Байтұрсынұлының бес томдық шығармалар жинағы, 1-том Алматы, «Алаш» 2003, 408-б
6. А. Байтұрсынұлы АҚ жол өлеңдер мен тәжірибиелер, публистикалық мақалалар және әдеби зерттеу/ А. Б Алматы: Жалын, 1991 – 460 б
7. Кеңес Нұрпейісов һәм Алаш Орда Алматы - 1995ж 7; 213-б 7; 214, 215.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ**Євген Погодін
(Харків, Україна)****СУЧАСНІ НАУКОВІ МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Соціологічні дослідження є важливим інструментом для розуміння суспільства, його структури та функціонування. Сучасні наукові методи досліджень дозволяють соціологам збирати та аналізувати великі обсяги даних, що дає можливість зробити більш точні та обґрунтовані висновки.

Один із сучасних методів соціологічних досліджень - це опитування. Опитування може бути проведене як у формі письмових анкет, так і у формі телефонних опитувань або особистих інтерв'ю. Опитування дозволяє збирати велику кількість даних в короткий проміжок часу, а також отримати відповіді на конкретні запитання.

У сучасних соціологічних дослідженнях використовуються різні методи опитування, зокрема, онлайн-опитування, які є дуже зручними виключно у формах відеоспілкування при дотриманні певних правил, таких як конфіденційність та анонімність відповідей. Такий метод дослідження дає можливість отримати більш об'єктивну та повну інформацію.

Інший метод - це спостереження. Спостереження може бути проведене як у формі безпосереднього спостереження, так і у формі відеозапису. Спостереження дозволяє досліджувати поведінку людей та їх взаємодію у різних ситуаціях.

Третій метод - це експеримент. Експеримент може бути проведений у контрольованих умовах та дозволяє досліджувати причинно-наслідкові зв'язки між різними факторами та явищами. Дослідження, що проводяться у контрольованих умовах, називаються експериментами. Експериментальні дослідження можуть допомогти встановити причинно-наслідкові зв'язки між різними явищами та процесами.

Сучасні методи досліджень дають можливість проводити суспільні експерименти не лише у викладацьких або наукових сферах, а й у реальних умовах. Наприклад, в інтернет-магазинах часто проводять тестування сприяння поліпшення зручності роботи інтерфейсів, якість фотографій товарів тощо.

Окрім цього, сучасні методи соціологічних досліджень включають використання комп'ютерних програм для аналізу даних, а також методи мережевого аналізу, що дозволяє вивчати взаємодію між людьми та групами у соціальних мережах.

Методи статистичного аналізу

Ще одним зі способів дослідження соціальних явищ є статистичний аналіз. Статистичний аналіз дає можливість більш детально вивчати числові дані, що дозволяє дослідникам виявляти тенденції та закономірності в розвитку суспільства.

Сучасні методи соціологічного статистичного аналізу дають можливість проводити дослідження на великих обсягах даних. Наприклад, за допомогою так званої Біг-дата аналітики можна збирати, зберігати та аналізувати великі обсяги даних за допомогою спеціальних програм. Це дає можливість отримувати більш об'єктивну та повну інформацію про суспільні явища.

Також важливим методом є контент-аналіз. Контент-аналіз дозволяє досліджувати зміст різних видів інформації - від текстів до відео та зображень. За допомогою цього методу можна вивчити, які теми та ідеї є найбільш популярними серед людей, а також визначити стереотипи та упередження.

Отже, сучасні наукові методи соціологічних досліджень дозволяють отримати більш точні та об'єктивні дані про суспільство та його функціонування. Використання цих методів допомагає соціологам зробити більш обґрунтовані та науково обґрунтовані висновки, що можуть бути використані для розробки політики та прийняття рішень у різних сферах життя.

Література:

1. Боровкова Т. В. (2017). Генеза і основні методологічні принципи сучасної соціології. Концептуальні засади суспільних наук, 1(2), 26-29.
2. Гладкий Л. М. (2018). Сучасні методи соціальних досліджень для вивчення політичної культури. Вісник Дніпропетровського університету, 5(3), 208-213.
3. Дяченко Т. В. (2016). Сучасні методи соціологічного діагностування. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 30, 232-238.
4. Зверев Є. Є. (2019). Сучасні методи дослідження довкілля і соціального середовища. Матеріали III Міжнародної конференції «Перспективні науки та сучасні технології».
5. Копийка А. В. (2018). Соціальні медіа як засіб збору соціологічної інформації. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Журналістика, 3(32), 23-28.
6. Мілевська Н. А. (2015). Сучасні методи соціологічних досліджень в Україні: проблеми та перспективи. Наукові студії із соціальної та політичної психології, 38(6), 29-35.
7. Орлова О. В. (2017). Анкетування у соціології: сучасні методи і проблеми. Актуальні питання політології, соціології та міжнародних відносин, 2(4), 166-171.
8. Столярова Н. В. (2019). Сучасні методи соціологічних досліджень в сфері політики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Політичні науки, 40(2), 107-113.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

**Наталя Вовненко, Алла Галуша
(Вінниця, Україна)**

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Зростання ролі інформації та стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій призвело до формування інформаційного суспільства. На думку Ю. Хаясі інформаційне суспільство – це суспільство, в якому процес комп'ютеризації створює можливість доступу до джерел інформації, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва, звільняє людство від рутинної роботи [1, с. 40].

Основним засобом подальшого розвитку інформаційного суспільства є глобальна мережа Інтернет, яка сприяє поширенню та обміну інформацією, формує інформаційне середовище. Кожен користувач мережі Інтернет отримує великі можливості та переваги при використанні інструментів дистанційної освіти, електронної комерції, електронного урядування, Інтернету речей та інших. Водночас, розвиток інформаційного суспільства на основі використання мережі Інтернет призводить до виникнення нових видів загроз інформаційної безпеки особи.

В Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» сформульовано визначення поняття інформаційної безпеки. Інформаційна безпека – захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому попереджено нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [2].

Н. Ковалева виділяє дві складові інформаційної безпеки для особистості: інформаційно-ідеологічну та інформаційно-технічну. Під інформаційно-технічною розуміють захищеність приватних відомостей особи від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, і як наслідок цього – нанесення збитків особі, а під інформаційно-ідеологічною безпекою – захищеність особи від навмисного або ненавмисного інформаційного впливу, що в результаті призводить до порушення прав і свобод у галузі створення, використання та розповсюдження відомостей, користування інформаційною інфраструктурою і ресурсами, суперечить моральним і етичним нормам, що призводить до деструктивного впливу на особистість і має негласний характер впровадження у суспільну свідомість антисоціальних установок [3, с. 76].

В. Бондаренко виділяє три групи навичок інформаційної безпеки: функціональні, комунікативні та вміння критично мислити. До функціональних вмінь відносить вміння безпечно зберігати дані та отримувати доступ до них; архівувати та резервувати документи; визначати авторські права, вивантажувати власні документи в мережу Інтернет тощо.

До змісту комунікативних вмінь відносять вміння оцінювати електронні засоби комунікації, які завжди порушують питання відкритості інформації та вміння ефективно використовувати можливості телекомунікації для досягнення професійних цілей.

Відсутність у студентів належних знань, вмінь і навичок в області інформаційної безпеки призводить до значних проблем при використанні інформаційно-комунікативних, хмарних технологій в навчанні та подальшій професійній діяльності. Тому доцільно приділяти значну увагу під час вивчення дисциплін інформаційного циклу формуванню вмінь і навичок інформаційної безпеки студентів, оскільки одним із завдань навчання інформатики є розвиток інформаційної культури, знань правил безпеки життєдіяльності та навичок безпечної поведінки при виконанні робіт з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій.

Одним із ефективних засобів формування навичок інформаційної безпеки є створення у коледжі сучасного інформаційно-освітнього середовища, де студенти мають доступ до навчальних матеріалів різного характеру, можуть підтримувати зворотній зв'язок з викладачами, обмінюватися інформацією. При цьому викладачі та студенти мають широкий вибір навчального програмного забезпечення та мережевих технологій, включаючи електронну пошту, програмне забезпечення колективного використання, чати, відео-конференції, записи аудіо та відео, та різноманіття навчальних інструментів, що базуються на використанні веб-технологій.

Використання технологій дистанційного навчання робить навчальний процес більш гнучким, і безпечним та дозволяє уникнути основних загроз інформаційної безпеки.

Застосування технологій дистанційного навчання в межах освітнього середовища забезпечує формування в студентів вміння проводити ефективний пошук інформації та критично аналізувати джерела інформації, вміння формулювати власну позицію з обговорюваних питань та забезпечувати власну кібербезпеку при роботі з різними інформаційними ресурсами та джерелами. Таким чином забезпечується підвищення якості та доступності навчального процесу в коледжі та підвищується рівень освіченості здобувачів, готовність їх до самореалізації в суспільстві.

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, постійне зростання кількості користувачів мережі, питання забезпечення безпеки в Інтернет-просторі завжди залишатиметься

відкритим. Лише більш ефективне навчання молоді правилам безпечного поведіння в мережі забезпечить усунення основних проблем інформаційної безпеки віртуального світу.

Література:

1. Боднар І. Р. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія. / І.Р. Боднар. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – 320 с.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. Відомості Верховної Ради України. 2007. – № 12. – С. 102.
3. Підгорна Т. Деякі аспекти організації інформаційної безпеки учнів. / Т. Підгорна, І. Берест. //Педагогіка і психологія професійної освіти, 2014. – №6. – С. 70-78.
4. Бондаренко В.І. Умови та засоби формування навичок інформаційної безпеки майбутніх учителів / В.І. Бондаренко// Інформаційні технології і засоби навчання, 2019. –Том 74.– № 6.– С. 294-306.

Роман Григоренко
(Лозова, Україна)

ВИДИ ТА МОЖЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Управління великими масивами інформації передбачає використання програмного забезпечення, яке є одним з головних потреб для коректного функціонування організації чи підприємства. Стаття присвячена програмному забезпеченню та визначенню його місця у сфері ІТ галузі.

- Здійснено аналіз науково - технічних підходів до розуміння сутності програмного забезпечення.
- Визначено, що програмне забезпечення є більш комплексним поняттям та фактично включає в себе весь спектр комп'ютерних програм.
- Зрозуміло, що великий комплекс програм забезпечує можливість автоматизованої обробки інформації та створює інформаційну базу для прийняття управлінських рішень.
- Систематизовано засади використання програмного забезпечення та встановлено взаємозв'язок з організацією.
- Визначено основні риси програмного забезпечення, що мають величезний вплив на ІТ галузь.
- Розкрито основні критерії приналежності програмного забезпечення до тих чи інших потреб підприємств та закладів.
- Доведено, що спосіб відображення програмного забезпечення залежить від низки технічних факторів.
- Визначено. Що основними напрямками вдосконалення операцій з програмним забезпеченням є формування бази, що відповідає сучасним умовам, а також пошук достовірних методів оцінки програмного забезпечення, як інформаційного об'єкту.

Постановка проблеми. Розвиток технологій є глобальним трендом сьогодення. Невід'ємним елементом таких процесів є ринок програмного забезпечення, що стрімко зростає останніми роками. І це не випадково, адже вдале управління великими масивами інформації є неможливим без якісної програмної бази. За результатами досліджень експертів Україна у минулому десятилітті посіла у рейтингу досить привабливе місце, а саме у сфері процесів розвитку ІТ. За даними окремих аналітичних оглядів галузь ІТ зросла більш ніж на 20 %. Відповідно, сфера комп'ютерних технологій, як рушійна сила є пріоритетною і в нашій країні. Однак існує низка невіршених питань у частині організації ефективного контролю за програмним забезпеченням та запобіганню його неправомірному використанню в умовах сьогодення. В цьому аспекті вкрай важливим є побудова досконалої системи, а також узгодження правового змісту програмного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень. Віддаючи належне програмним дослідженням, зазначимо, що досі залишаються невіршеними окремі питання, зокрема спостерігається неузгодженість апарату категорій і понять, відсутність єдиного підходу до використання програмного забезпечення і його критерії. Крім цього, швидкі технологічні зміни середовища вимагають оперативного реагування від загальної інформаційної системи.

Метою статті є розкриття особливостей основних видів програмного забезпечення та доцільне використання необхідних програмних компонентів та засобів в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Програмне забезпечення є більш комплексним поняттям та фактично включає в себе весь спектр комп'ютерних програм.

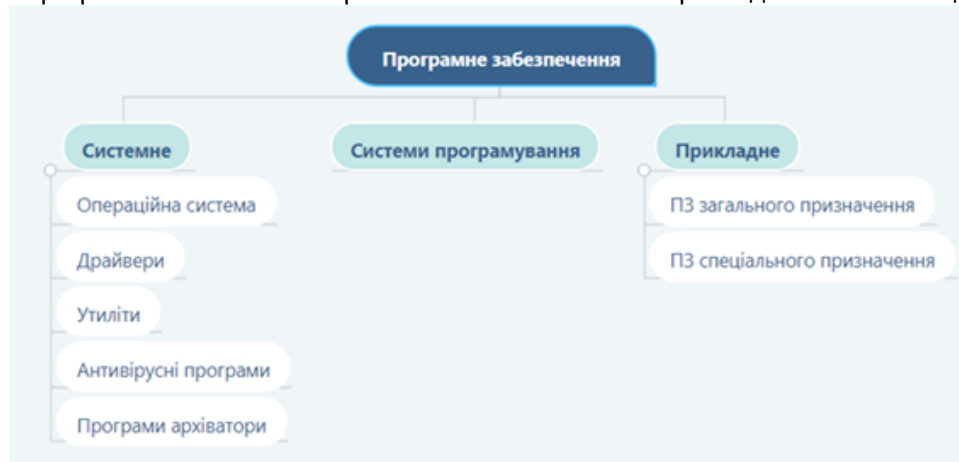
Окреслимо основні риси програмного забезпечення, що можуть мати вплив на характеристики:

- Єдність матеріальної та нематеріальної форм: віртуальна програма зберігається на матеріальному носії (компакт-диск, флеш-карта), між програмним забезпеченням та комп'ютером існує прямий зв'язок;
- Головний акцент зроблений на моральний знос, а не фізичний;
- Можливість розповсюдження декількох примірників однієї програми;
- Завжди відкрито можливості для вдосконалення програми за допомогою мережі Інтернет;
- Орієнтація на досягнення чітко визначеної мети через використання програмного забезпечення.

Кінцева мета будь-якої комп'ютерної програми – управління апаратними засобами. Навіть якщо на перший погляд програма ніяк не взаємодіє з обладнанням. Не вимагає ніякого введення даних з пристроїв введення та неї здійснює виведення даних на пристрій виводу все одно її робота заснована на управлінні апаратними пристроями комп'ютера.

Класифікація програмного забезпечення:

Сучасне програмне забезпечення різнопланове. Його можна розподілити на такі види:

Системне програмне забезпечення

Системне програмне забезпечення призначене для керування роботою складових комп'ютера та обміном даних між ними, діагностування та усунення недоліків у роботі комп'ютера, автоматизації процесу обробки даних, організації обміну даними між користувачем і комп'ютером.

Системне (базове) програмне забезпечення слугує для організації й ефективної роботи комп'ютера та охоплює:

- Операційні системи (ОС) основною функцією яких є керування ресурсами (фізичними та логічними) і процесами обчислювальних систем. Існують такі ОС, як MS Windows XP, 7, 8, 10, 11;
- Мережеве програмне забезпечення призначене для керування спільними ресурсами в розподілених обчислювальних системах (SQL Server Workgroup Edition, Sun Solaris);
- Сервісні програми, до яких належать файлові менеджери (Total Commander), утиліти або системні програми для виконання службових функцій (антивіруси, архіватори, програми для обслуговування дисків тощо).

Ці програми створюють додаткові зручності під час роботи користувача за комп'ютером.

Прикладне програмне забезпечення

Прикладне програмне забезпечення – це програми, що призначені для реалізації конкретних задач опрацювання даних, які користувач розв'язує в ході своєї діяльності. Їх поділяють на прикладні програми загального і спеціального призначення.

До прикладних програм загального призначення відносять програм, які можуть застосовуватися в різних галузях людської діяльності для опрацювання текстів. Малюнків, баз даних, електронних таблиць, створення презентацій тощо.

Прикладні програми спеціального призначення використовуються для реалізації завдань опрацювання даних у певній галузі діяльності, на конкретному підприємстві, в організації, фірмі або їх підрозділі. До такого типу програм відносять програми для створення відео ефектів при виробництві кінофільмів. Креслень машин і механізмів у конструкторських і проектних бюро. Діагностування захворювань у медичних закладах, створення шкільного розкладу уроків тощо.

До таких програм загального призначення належать:

- Текстові процесори (MS Word, Word Pad, Блокнот);
- Табличні процесори (MS Excel, Open Office);
- Системи управління базами даних (MS Access);
- Програми створення презентацій (MS Power Point)

Класифікація ОС

Операційна система – це комплекс програм, що забезпечують:

- Керування роботою пристроїв комп'ютера та обмін даними між ними;
- Зберігання даних в оперативній пам'яті та на зовнішніх носіях;
- Розподіл ресурсів комп'ютера між окремими програмами, які працюють одночасно;
- Організацію обміну даними між користувачем і комп'ютером.

У сучасних комп'ютерах використовуються операційні системи Windows Linux, MacOS та ін..

Класифікація сервісних програмних засобів

• **Диспетчери файлів (файлові менеджери).** За їх допомогою виконується більшість операцій по обслуговуванню файлової структури копіювання, переміщення, перейменування файлів, створення

каталогів (папок), знищення об'єктів, пошук файлів та навігація у файлової структурі. Базові програмні засоби містяться у складі програм системного рівня і встановлюються разом з операційною системою.

- **Засоби стиснення даних (архіватори).** Призначені для створення архівів. Архівні файли мають підвищену щільність запису інформації і відповідно, ефективніше використовуються носії інформації.

- **Засоби діагностики.** Призначені для автоматизації процесів діагностування програмного та апаратного забезпечення. Їх використовують для виправлення помилок і для оптимізації роботи комп'ютерної системи.

- **Програми інсталяції (встановлення).** Призначені для контролю за додаванням у поточну програму конфігурацію нового програмного забезпечення. Вони слідкують за станом і зміною оточуючого програмного середовища, відслідковують та протоколюють утворення нових зв'язків, загублені під час знищення певних програм. Прості засоби управління встановленням та знищенням програм містяться у складі операційної системи, але можуть використовуватись і додаткові службові програми.

- **Засоби комунікації.** Дозволяють встановлювати з'єднання з віддаленими комп'ютерами, передають повідомлення електронної пошти, пересилають факсимільні повідомлення тощо.

- **Засоби перегляду та відтворення.** Переважно для роботи з файлами, їх необхідно завантажити у «рідну» прикладну систему і внести необхідні виправлення. Але. Якщо редагування не потрібно, існують універсальні засоби для перегляду (у випадку тексту) або відтворення (у випадку звука або відео) даних.

- **Засоби комп'ютерної безпеки.** До них відносяться засоби пасивного та активного захисту даних від пошкодження, несанкціонованого доступу, перегляду та зміни даних. Засоби пасивного захисту – це службові програми, призначені для резервного копіювання. Засоби активного захисту застосовують антивірусне програмне забезпечення. Для захисту даних від несанкціонованого доступу, їх перегляду та зміни використовують спеціальні системи, базовані на криптографії.

Історичні факти

Ада Лавлейс написала першу відому комп'ютерну програму в 1843 році для аналітичного двигуна. Аналітичний двигун розроблений Чарльзом Беббіджем в 1837 році й був концепцією першого загального механічного комп'ютера. Однак програма залишалася теоретичною, оскільки Аналітичний двигун ніколи не був фізично побудований. Першу сучасну теорію програмного забезпечення запропонував Алан Тьюринг у 1935 році «Обчислювальні числа, задача рішення».

Свою популярність програмне забезпечення отримало в 1970-1980-х роках, коли вже з'явилися персональні комп'ютери. У 1977 році компанія Apple II – 8-бітний домашній комп'ютер і один з перших у світі успішних продуктів мікрокомп'ютерів масового виробництва. У 1990 році ОС Linux.

Література:

1. Сусіденко В. Т. Інформаційні системи і технології. [текст] навч. посіб. / В. Т. Сусіденко. – К.: «Центр учбової літератури», 2016. [224 с.]
2. Первій І.В. Аналіз сучасних проблем забезпечення, створення програм. 2014. Вип 3 (30). [С. 277-289].
3. Первій І.В. Комп'ютерні програми як об'єкт обліку. 2015. № 1 (71). [С. 48-54].

Ілияс Құрманбай, Г.О. Сейдалиева, А.Н. Алтыбаев
(Алматы, Қазақстан)

САЯХАТ ЖОЛДАМАЛАРЫН БРОНДАУ ҮРДСІН ЖОБАЛАУ

Қазіргі уақыттағы тур агенттік кәсіпорындарының нарықтағы қатаң бәсекелестік кезінде өз қызметтерінің барлық тізбесін жедел және сапалы ұсыну мүмкіндігіне ие болуы, бұл ретте басқару мен түсінуде күрделі емес реттелген және құрылымдалған жүйені пайдалана отырып жасалынады. Осы міндеттерді шешуге басқарудың автоматтандырылған жүйелері мен брондау жүйелерін қолдану арқылы қол жеткізілетін тур агенттік кәсіпорынды және оның құрылымдық бөлімшелерін кешенді автоматтандыру көмектеседі. Мұндай жүйелердің негізгі қызметі - қызмет көрсетудің барлық процестерінің регламенттелуі, ал оларды автоматтандыру дәрежесі қызметкерлердің қонақтарға мүмкіндігінше көп уақыт бөлуі, осыған орай сервис деңгейін тұтастай жақсарту болып табылады. Қабылдау және орналастыру қызметінің және жалпы қонақ үйдің тиімді жұмысы брондау жүйесін пайдаланбай жасалуы мүмкін емес. Нарықта кез-келген тур агенттік кәсіпорын міндеттері үшін техникалық шешімдер ұсынылғанына қарамастан, өз объектісі үшін брондау жүйесін таңдау айтарлықтай қиын.

Зерттеу барысында веб-қосымшалардың сапасын арттыру және командалық әзірлеу проблемаларын шешу және серверде жылдам өрістету үшін олардың ортасын ұйымдастыру тәсілдеріне талдау жүргізілді. Әзірлеушілердің компьютерлерінде және веб-серверлерде бірдей конфигурациялар алу үшін қоршаған орта құрылды. Бұрын әзірленген веб-сервис қаржылық талдаудың жаңа режимдерімен толықтырылды және Laravel фреймворкының MVC-архитектурасына ауыстырылды.

Қазір нарықта веб-сервистерді өндіру үшін бағдарламалау тілдері өте көп. Қазір ең көп сұранысқа ие Java SpringBoot, Python Django, ASP.NET, PHP Laravel. Сондай-ақ, фронт үшін Vue.js, Angular, React.js бар.

Командалық әзірлеу веб-қосымшаларды жасау процесін едәуір жеделдетуге және жақсартуға мүмкіндік береді, алайда бұл әзірлеу процесін жалпы және атап айтқанда әрбір жеке жобаны дұрыс

ұйымдастыру кезінде ғана мүмкін болады. Бір әзірлеуші өзінің жеке жобасын жүргізуге қабілетті, оның құрылымын біледі, кодтың қандай өзгерістері қосымшаның басқа салаларын өзгертуге әкелетінін және т.б. түсінеді. Бірақ екінші әзірлеуші немесе әзірлеушілер командасы жұмысқа кіріскенде бірден проблемалар туындайды:

- бағдарламаның дұрыс таңдалмаған архитектурасы (мысалы, деректер қабаттары мен олардың көріністерін араластыру) немесе бұрын іске асырылған стандартты емес шешімдер жобаны жаңа әзірлеушілердің түсінуін қиындатады және жобада әртүрлі бағдарламашылар жасаған өзгерістердің бірігуін қиындатады;

- алдын ала дайындалған тесттердің болмауы әртүрлі әзірлеушілердің кодтағы өзгерістерінен кейін қателікті жіберіп алу мүмкіндігін арттырады;

- әзірлеушілер мен жауынгерлік серверлерде жұмыс істеуде қателіктер пайда болуы мүмкін.

Веб-қосымшаны жобалау (әзірлеуді жоспарлау, талаптарды жинау және талдау, қосымшамен шешілетін мақсаттар мен міндеттерді қою). Бағдарламалық қамтамасыз ету нарығында ұсынылған орындарды брондаудың ұқсас жүйелері қаралады, олардың күшті және әлсіз жақтары анықталады. Әзірлеушінің мүмкіндіктерін (аппараттық-бағдарламалық қамтамасыз етудің болуы және т.б.) ескере отырып, қандай да бір техникалық тапсырма жасалады. Веб-қосымшаны жобалау кезеңі бағдарламаның мүмкіндіктері мен функционалдылығы сияқты көптеген факторларға байланысты.

Веб-сервистің міндеті - пайдаланушыларды жинау, оларға қаладағы мекеме туралы айтып беру және олардың сайтынан үстелге бронь қоюды ұсыну. Сервис турфирмадан абоненттік төлем немесе олардан келген қонақтар үшін жеңілдік сұрай алады. Сервистер клиенттерге мекемені таңдап, бронь жасауға ыңғайлы мобильді қосымшаларды дербес әзірлейді. Турфирма жаңа бронь туралы хабарлама алады және онымен жұмыс істейді.

Веб-қосымша кез келген турфирманың веб-сайтына кіріктіру және ресімдеуге өзгерістер енгізу мүмкіндігін көздейді; брондауға ақы төлеу модулін қосу мүмкіндігі; спамнан қорғау; қосымша деректер енгізу мүмкіндігі.

Пәндік салаға және қосымшаға қойылатын талаптарға талдау жүргізілді; турфирмадағы билеттерді брондауға арналған веб-қосымшаны жобалау орындалды; турфирмадағы билеттерді брондауға арналған веб-қосымшаны әзірлеу, тестілеу және баптау жүргізілді; қосымша тегін хостингте орналастырылған.

Қазіргі заманғы туризм индустриясы соңғы жылдары жаңа компьютерлік технологияларды енгізуге байланысты елеулі өзгерістерге ұшырады. Туристік бизнес нарығында кез келген фирманың табысты жұмыс істеуі қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдаланбай іс жүзінде мүмкін емес. Туристік өнімдерді әзірлеу және өткізу технологиясының ерекшелігі көлік құралдарының қолжетімділігі және туристерді орналастыру мүмкіндіктері туралы мәліметтерді қысқа мерзімде ұсынатын, орындарды тез резервтеуді және брондауды, сондай-ақ туристік қызметтерді ұсыну кезінде қосалқы міндеттерді шешуді автоматтандыруды қамтамасыз ететін (билеттер, шоттар және жолсеріктер сияқты құжаттарды қатар ресімдеу, есептік және анықтамалық ақпаратпен қамтамасыз ету және т.б.) жүйелерді талап етеді. Бұл туризмде ақпаратты өңдеу мен берудің қазіргі заманғы компьютерлік технологияларын кеңінен пайдаланған жағдайда қол жеткізіледі [1].

«ҚР туризмді дамыту» федералдық нысаналы бағдарламасына сәйкес туризм саласында ақпараттық қамтамасыз етудің бірыңғай жүйесін құру, оның ішінде елдің бірыңғай туристік-ақпараттық желісін құру және оны ұқсас халықаралық жүйелермен интеграциялау көзделген. Отандық және шетелдік фирмалар, турлар, маршруттар, көліктік қамтамасыз ету және туристерді орналастыру құралдары бойынша деректер банкі қалыптастыру, сондай-ақ маңызы бар туристік объектілер бойынша ақпараттық база құру көзделіп отыр. Елдің әлемдік туристік бизнеске толыққанды кірігуі бағдарламада тұжырымдалған міндеттерді тезірек іске асыруды талап етеді және қазіргі заманғы туристік өнімдерді жасау мен ілгерілетудің қажетті шарты болып табылады.

Туристік бизнес саласына ақпараттық технологияларды енгізу көптеген проблемаларға тап болады, оларға жеткіліксіз қаржыландыруды, қазіргі заманғы компьютерлік технологиялар саласындағы туризм индустриясы қызметкерлерінің даярлығының қанағаттанарлықсыз деңгейін, халықтың компьютерлік сауаттылығының жалпы төмен деңгейін және әлемдік деңгеймен салыстырғанда үй компьютерлерінің болмашы болуын, Интернетті пайдаланушылардың салыстырмалы түрде аз санын және т.б. жатқызуға болады. Дегенмен, туризм саласында ақпараттық технологияларды енгізудің жалпы үрдісі, осы салаға маманданған бірқатар компьютерлік фирмалардың белсенді жұмысы осы бағыттың жақсы перспективаларын айғақтайды.

Қазіргі проблемаларды шешу және туризмде ақпараттық технологияларды әзірлеушілер мен пайдаланушыларды біріктіру үшін «Туристік технологияларға жәрдемдесу қауымдастығы» құрылды, оның құрамына қызметтің белгілі бір түрлерін жүзеге асыратын бірқатар компаниялар кіреді (1-кесте).

Кесте 1. Туристік технологияларға жәрдемдесу қауымдастығына кіретін компаниялардың тізбесі.

Компания атауы	Компания қызметі
«Алеан»	«Алеан» брондау жүйесі
«Арим-Софт»	«100 жол» туристік порталы
«Мегатек»	«Мастер-Тур» автоматтандыру жүйесі
«Само-Софт»	«Само-Тур» автоматтандыру жүйесі
UTS	Қонақ үйлер мен қызметтерді брондау жүйесі

Қауымдастықтың негізгі мақсаты - туристік нарыққа қатысушыларды бизнесті жүргізудің заманауи құралдарын енгізу және тиімді пайдалануға дайындау. Қауымдастық мынадай функцияларды орындауды көздейді:

- туристік фирмалардың қызметкерлері үшін олардың кәсіби және техникалық дағдыларын арттыру мақсатында семинарлар мен сабақтар өткізу;
- елдік туристік нарықты зерттеу және туристік компаниялардың басшыларын оның дамуының негізгі үрдістері туралы хабардар ету;
- бағдарламалық қамтамасыз етуге және турбизнесі автоматтандыру құралдарына бірыңғай стандарттарды әзірлеу және енгізу;
- турбизнесі автоматтандырудың проблемалары мен перспективалары жөнінде конференциялар өткізу;

Турбизнес өкілдері үшін автоматтандыру және электрондық коммуникациялар мәселелері бойынша Қауымдастық қатысушыларының консультациялары.

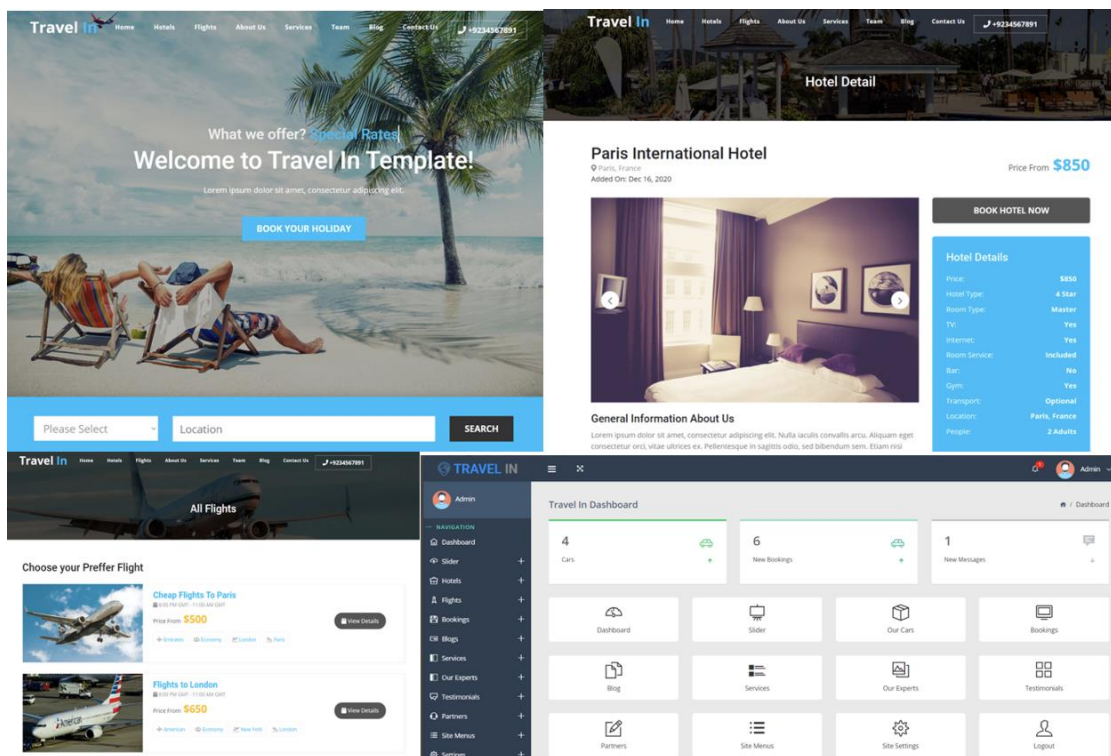
Туризм индустриясы көп қырлы және көп қырлы болғандықтан, жеке туристік фирманың немесе қонақ үйдің жұмысын автоматтандыруды қамтамасыз ететін мамандандырылған бағдарламалық құралдарды әзірлеуден бастап жаһандық компьютерлік желілерді пайдалануға дейін ең алуан түрлі ақпараттық технологияларды қолдануды талап етеді.

Қазіргі уақытта туристік өнімдерді қалыптастыру көліктегі билеттерді тез және ыңғайлы брондауды, қонақ үйлердегі орындарды резервтеуді, автомобильдерді жалға алуды, валюта айырбастауды, ойын-сауық және спорттық бағдарламаларға билет тапсырысын және т.б. қамтамасыз ететін жаһандық GDS тарату жүйелерін (Global Distribution System) пайдалануды көздейді.

Туризм индустриясында сондай-ақ компьютерлік резервтеу жүйелерінің, электрондық поштаның, телекстің, электрондық газеттердің мүмкіндіктерін үйлестіретін бейнетекст кеңінен таралған. Ұлыбританияда турагенттіктердің шамамен 90% -ы Prestel көрнекі деректер жүйесін пайдаланады, оны British Telecom компаниясы қолдайды. Бұл жүйе туризм және саяхат туралы ақпаратты, сондай-ақ туроператорлардың, теміржол желілерінің, паромдардың, қонақ үйлер мен әуе желілерінің ұсыныстарын қамтиды. Жүйеге сондай-ақ барлық осы бағыттар бойынша соңғы жаңалықтар мен өзгерістер жүйелі түрде енгізіліп отырады. Prestel жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі дисплей ретінде шығатын теледидар, деректерді енгізуге арналған пернетақта, сондай-ақ телефон желілерінен өтіп, турагенттіктің орталық компьютермен байланысын қамтамасыз ететін адаптер болып табылады. Сондай-ақ, бейне мәтін технологиясы Францияда табысқа ие, онда Minitel жүйесі қолданылады. АҚШ-та бейне мәтінді пайдалану шектелген.

SQL Server 2012 жүйесінің Enterprise-нұсқасы тіпті ең талап етілетін корпоративтік OLTP жүйелерімен және деректер қоймаларымен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін кешенді платформа болып табылады. Ол айтарлықтай ауқымдылыққа, орасан зор деректер қоймаларын құру мүмкіндігіне, озық талдау құралдарына және күшейтілген қауіпсіздікке ие, бұл оны өте маңызды бизнес-қосымшалар үшін негіз ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл редакция серверлерді шоғырландыруға және үлкен санды OLTP операциялары мен ірі есептерді орындауға мүмкіндік береді [2].

Брондау веб-порталының негізгі міндеттерінің бірі ол пайдаланушыны жаңа есіммен порталға тіркеу және базада бар қонақ үйлер мен авиабилеттерді көрсету болып табылады. Және осы веб-сайттың админы арқылы брондауды жүзеге асыру. Брондау толыққанды жүзеге асырылған кезде админның жеке кабинетіне хабарландыру болып түседі. Админ дегеніміз бұл жерде жеке қонақ үйдің қызметкерлері ал, авиабилеттер бойынша арнайы авиакомпаниялар болып табылады. Веб-сервистің сайтының негізгі беттері төменде көрсетілген (1-сурет). Бұл негізгі беттерде: негізгі кіреберіс беті, қонақүй номері арнайы бағаларымен және суреттерімен, авиарейстер ұшақ моделі суретімен және админнің негізгі жұмыс беті көрсетілген.

Сурет 1 - Дайын вебсервістің көрінісі

Өзірленген ақпараттық жүйені тестілеу барысында жүйе дұрыс жұмысты көрсете отырып, қалыптасқан талаптарға сәйкес барлық қойылған міндеттерді орындайтыны көрсетілді.

Литература:

1. Ветитнев А.М. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: Учебное пособие / А.М. Ветитнев, В.В. Коваленко, В.В. Коваленко. - М.: Форум, 2018. - 128 с.
2. Альфред В. Ахо Компиляторы. Принципы, технологии и инструментарий. - М.: Вильямс, 2015. - 266 с.

Дмитро Мельник
(Рівне, Україна)

КОМП'ЮТЕРНА ІНЖЕНЕРІЯ

Комп'ютерна інженерія - займається проектуванням, розробкою та впровадженням комп'ютерних систем. Ця галузь охоплює широкий спектр напрямків, включаючи проектування апаратного забезпечення, розробку програмного забезпечення, мережеву інженерію та кібербезпеку. Мета цієї наукової статті - надати огляд галузі комп'ютерної інженерії, висвітливши її історію, сучасні тенденції та майбутні напрямки.

Історія комп'ютерної інженерії бере свій початок у 1940-х роках, коли світ побачив перші електронні комп'ютери. Ці перші машини були великими, дорогими і використовувалися в основному для наукових і військових цілей. Проте з розвитком технологій і зменшенням розмірів, швидкості та доступності комп'ютерних компонентів комп'ютери почали використовувати для ширшого спектру завдань.

У 1970-х і 1980-х роках розробка мікропроцесора стала важливою віхою в історії комп'ютерної інженерії. Мікропроцесор дозволив створити персональні комп'ютери, які революціонізували спосіб роботи і спілкування людей. Ці менші за розміром і більш доступні за ціною комп'ютери дозволили компаніям і приватним особам обробляти інформацію, автоматизувати завдання та отримувати доступ до даних з будь-якого місця. Персональні комп'ютери стали предметом домашнього вжитку і проклали шлях до появи Інтернету.

Розвиток інтернету в 1990-х і 2000-х роках ще більше змінив спосіб використання комп'ютерів і доступу до інформації. Інтернет об'єднав людей по всьому світу і дозволив їм спілкуватися та обмінюватися інформацією, як ніколи раніше. Як наслідок, зріс попит на швидші та потужніші комп'ютери, що призвело до розвитку нових технологій та поширення комп'ютерної інженерії в різних галузях.

Сьогодні комп'ютерна інженерія - це галузь, що постійно розвивається, яка незліченними способами формує світ. Від перших електронних комп'ютерів 1940-х років до потужних і всюдисущих пристроїв сьогодення, комп'ютерна інженерія відіграє життєво важливу роль у розвитку технологій і покращенні життя людей по всьому світу.

Сьогодні комп'ютерна інженерія - це галузь, що стрімко розвивається під впливом технологічного прогресу та мінливих суспільних потреб. Комп'ютерна інженерія вийшла за рамки розробки апаратного та програмного забезпечення. Зараз вона охоплює багато нових і цікавих сфер, зокрема машинне навчання, кібербезпеку, робототехніку та інтернет речей (IoT). У цьому розділі ми розглянемо деякі сучасні тенденції в комп'ютерній інженерії.

1. Однією з головних тенденцій у комп'ютерній інженерії є посилення уваги до безпеки та конфіденційності. Зі зростанням залежності від технологій та зростанням кіберзлочинності, комп'ютерні інженери повинні розробляти системи, які є більш безпечними та стійкими до атак. Кібербезпека - це сфера, що швидко розвивається і має вирішальне значення для захисту персональних даних та конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу. Комп'ютерні інженери зараз розробляють системи, які включають передові методи шифрування, біометричну автентифікацію та інші функції безпеки для захисту від кіберзагроз.

2. Ще однією тенденцією в комп'ютерній інженерії є зростаюче значення штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання. ШІ використовується в широкому спектрі застосувань, від самокерованих автомобілів до медичної діагностики. Комп'ютерні інженери розробляють нові алгоритми і системи, які можуть обробляти великі обсяги даних і навчатися на них, щоб створювати більш розумні та ефективні системи. Алгоритми машинного навчання зараз використовуються в різних додатках, таких як розпізнавання мови, розпізнавання зображень і обробка природної мови.

3. Робототехніка - ще одна сфера, яка зазнала значного зростання в останні роки. Досягнення в апаратному та програмному забезпеченні призвели до розробки складних роботів, які можуть виконувати завдання, що раніше були під силу лише людині. Зараз роботів використовують у виробництві, охороні здоров'я і навіть у домашньому господарстві. Комп'ютерні інженери розробляють нові алгоритми та системи, які дозволяють роботам вчитися у своєму оточенні та адаптуватися до нових ситуацій.

Комп'ютерна інженерія пройшла довгий шлях з моменту розробки перших електронних комп'ютерів у 1940-х роках. Від масивних машин, що використовувалися переважно для наукових і військових цілей, до невеликих портативних персональних комп'ютерів, які революціонізували наш спосіб життя, роботи і спілкування, комп'ютерна інженерія завжди була на передовій технологічних інновацій. За останні роки комп'ютерна інженерія досягла значних успіхів у таких сферах, як кібербезпека, штучний інтелект і машинне навчання. Крім того, нові технології, такі як Інтернет речей, хмарні обчислення, доповнена і віртуальна реальність, готові трансформувати різні галузі - від охорони здоров'я до розваг. У цій статті ми розглянемо деякі з цих захоплюючих нових напрямків у комп'ютерній інженерії та їхній потенційний вплив на суспільство.

1. Інтернет речей (IoT): IoT - це мережа з'єднаних між собою пристроїв, які можуть спілкуватися між собою та обмінюватися даними. Ця технологія вже почала революціонізувати такі галузі, як охорона здоров'я та транспорт, і комп'ютерні інженери продовжуватимуть розробляти нові програми та пристрої, які зможуть скористатися її можливостями.

2. Хмарні обчислення: Хмарні обчислення - це практика використання віддалених серверів для зберігання, управління та обробки даних. Ця технологія вже трансформувала спосіб роботи бізнесу, і комп'ютерні інженери продовжуватимуть розробляти нові методи та інструменти для оптимізації хмарних систем.

3. Доповнена і віртуальна реальність: Доповнена і віртуальна реальність - це технології, які дозволяють користувачам занурюватися в цифрове середовище з ефектом занурення. Ці технології мають потенціал для трансформації таких галузей, як розваги, освіта та охорона здоров'я, а комп'ютерні інженери продовжуватимуть розробляти нові програми та обладнання, щоб зробити їх більш доступними та ефективними.

Отже, комп'ютерна інженерія - це галузь, яка змінила світ і продовжує стимулювати інновації та прогрес. Від свого зародження у 1940-х роках і до нинішнього стану швидкого розвитку комп'ютерна інженерія відіграє вирішальну роль у розвитку технологій та покращенні життя людей. Дивлячись у майбутнє, немає сумнівів, що комп'ютерні інженери продовжуватимуть розширювати межі можливого, розробляючи нові технології та системи, які формуватимуть світ для наступних поколінь.

Однак зі стрімким розвитком технологій і постійно зростаючими вимогами суспільства комп'ютерна інженерія стикається з низкою викликів. Однією з найбільших проблем є питання сталого розвитку. Виробництво, використання та утилізація електроніки мають значний вплив на навколишнє середовище, і комп'ютерні інженери повинні знайти способи проектування більш стійких систем та зменшення вуглецевого сліду галузі.

Ще одним викликом, що стоїть перед комп'ютерною інженерією, є питання різноманітності та інклюзивності. Історично в цій галузі домінують білі чоловіки, і зараз докладаються зусилля, щоб збільшити різноманітність і створити більше можливостей для недостатньо представлених груп. Це важливо для того, щоб галузь отримувала вигоду від ширшого спектру поглядів і досвіду, що призведе до створення більш інноваційних та інклюзивних технологій.

Крім того, комп'ютерні інженери повинні враховувати етичні наслідки своєї роботи. Оскільки технології стають все більш потужними і поширеними, вони можуть мати непередбачувані наслідки і піднімати етичні дилеми. Наприклад, використання штучного інтелекту у прийнятті рішень може увічнити

упередження та дискримінацію, тому комп'ютерні інженери повинні працювати над тим, щоб ці технології розроблялися та використовувалися етично та на користь усім.

Для того, щоб вирішувати ці проблеми і продовжувати стимулювати інновації в цій галузі, комп'ютерні інженери повинні бути в курсі останніх тенденцій і досягнень. Навчання впродовж усього життя і безперервна освіта мають важливе значення для того, щоб залишатися актуальними в цій галузі, яка швидко розвивається. Крім того, співпраця та міждисциплінарні підходи також мають вирішальне значення, оскільки комп'ютерна інженерія все більше переплітається з іншими галузями, такими як медицина, фінанси та транспорт.

Отже, хоча комп'ютерна інженерія вже мала значний вплив на світ, ця галузь продовжує стикатися з новими викликами та можливостями для зростання. Зосереджуючись на сталості, різноманітності та інклюзивності, а також етиці, комп'ютерні інженери можуть допомогти сформувати майбутнє технологій таким чином, щоб воно було корисним для всіх. Завдяки постійним інноваціям, співпраці та навчанню впродовж життя комп'ютерна інженерія залишатиметься життєво важливою та захоплюючою галуззю на довгі роки розширювати межі можливого, комп'ютерні інженери відіграватимуть ключову роль у формуванні майбутнього технологій та суспільства.

Література:

1. Кізза, Я. М. (2019). Безпека комп'ютерних мереж та кібернетична етика (5-е вид.). McFarland & Company.
2. Лапедес, Д. Н. (2019). "Штучний інтелект". В Р. А. Мейерс (ред.), Енциклопедія складності та системної науки (с. 395-420). Springer.
3. Мелл, П., і Гранс, Т. (2011). "Визначення хмарних обчислень NIST". Національний інститут стандартів і технологій.
4. Singh, H., & Sharma, V. K. (2021). "Комплексне дослідження Інтернету речей (закінчити текст Things) та його застосування". В А. Кумар, А. Кумар, А. Кумар та Н. Кумар (ред.), Інтелектуальні обчислення та комунікації (с. 23-33). Springer.
5. Шор, П. В. (1994). "Алгоритми для квантових обчислень: дискретні логарифми та факторизація". У працях 35-го щорічного симпозиуму з основ інформатики (с. 124-134). IEEE.
6. Такер, А. (2017). "Коротка історія персонального комп'ютера". The Conversation. Отримано з <https://theconversation.com/a-brief-history-of-the-personal-computer-73972>.
7. Бюро статистики праці США. (2022). "Професії в галузі комп'ютерних та інформаційних технологій". Отримано з <https://www.bls.gov/ooh/computer-and-information-technology/home.htm>.
8. Віттен, І. Х., Франк, Е. та Холл, М. А. (2016). Data Mining: Практичні інструменти та методи машинного навчання (4-те вид.). Морган Кауфман.
9. Зікопулос, П., Ітон, К., де Руос, Д., Дойч, Т. та Ланіс, Г. (2019). Розуміння великих даних: Аналітика для Hadoop та потокових даних корпоративного класу. Mc Graw Hill Education.

Науковий керівник:

викладач Черняк Тетяна Григорівна.

**Ермұхаммед Палмағанбетов, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева
(Алматы, Қазақстан)**

САУДА КӘСІПОРНЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ

Ақпараттық технологиялар қазіргі әлемде маңызды рөл атқарады. Оларды қолдану бизнесті дамыту және оңтайландыру үшін жаңа мүмкіндіктер береді, өткізу нарықтарын кеңейтуге, еңбек өнімділігіне, ресурстарды тиімді пайдалануға, бизнесті басқару сапасын арттыруға және қызмет көрсетуге ықпал етеді.

Ақпарат ұғымы онымен белгілі бір әрекеттерді қарастырады: жинау, өңдеу, сақтау және беру. Бұл әрекеттер ақпараттық процестер деп аталады. Ақпараттық жүйелерді (АЖ) әзірлеу кезінде бұл процестерді бір-бірінен бөліп, оларды бөлек сипаттау керек, өйткені әртүрлі ақпараттық процестер мүлдем басқа құрылғылар мен технологияларды қолдана алады. Сонымен, ақпаратты алғашқы жинау үшін техникалық құрылғылар (датчиктер), құжаттар, компьютерлік экран формалары қолданылуы мүмкін. Деректерді компьютерлік өңдеу үшін процессорлар қолданылады, олардың саны қазіргі Дербес компьютерде 10 және одан да көпке жетеді (орталық, графикалық, принтер және т.б.). Ақпаратты сақтау қағаз түрінде де (құжаттар түрінде), сондай-ақ магниттік, оптикалық және басқа да тасығыштарды (мысалы, флэш-жады) пайдалана отырып, АЖ-мен электрондық түрде жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен, ақпаратты беру үшін сақтау, сондай-ақ байланыс желілері сияқты ақпарат тасымалдаушылардың түрлері қолданылуы мүмкін.

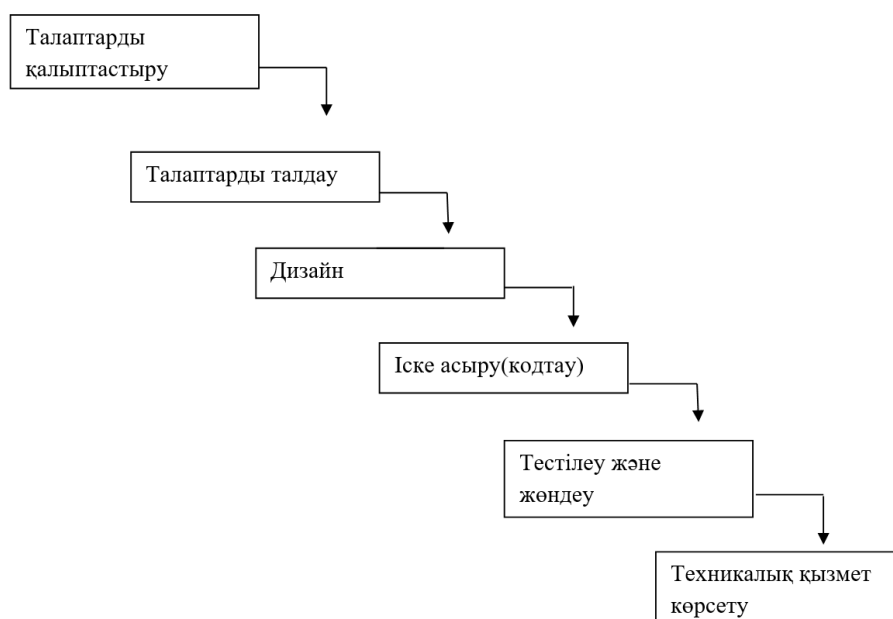
Ақпараттық жүйелерді жобалау үш негізгі бағытты қамтиды:

- деректер базасында іске асырылатын деректер объектілерін жобалау;
- кодтық сұраныстардың орындалуын қамтамасыз ететін бағдарламаларды, экрандық нысандарды, есептерді жобалау;

- нақты ортаны немесе технологияны есепке алу, атап айтқанда: желі топологиясы, аппараттық құралдардың конфигурациясы, қолданылатын архитектура (файл-сервер немесе клиент-сервер), параллельді өңдеу, олардың деректерін таратылған өңдеу.

Қазіргі әдіснамаға сәйкес, маж құру процестері-бұл АЖ өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде үйлесімді модельдердің қатарларын дәйекті түрлендіруді құру процестері. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың әр кезеңінде оған тән модельдер-ұйымдар, талаптары, жобалар, қосымшаларының талаптары жасалады және модельдер жоба тобының жұмыс топтары арқылы қалыптасады, жоба репозиторийінде сақталады және жинақталады. Модельдерді құру, оларды бақылау, түрлендіру және ұжымдық пайдалануға беру арнайы бағдарламалық құралдар-CASE-құралдарын пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

АЖ құру процесстері белгілі бір өнімді (модельдер, бағдарламалық өнімдер, олардың құжаттамасы) шығарумен аяқталатын белгілі бір уақыт шеңберімен шектелген қадамдармен бөліседі.1-суретте жаратылыстың келесі кезеңдері ұсынылады.

Сурет 1 - Жаратылыстың кезеңдері

АЖ құру процесінің бастапқы кезеңі олардың мақсаттарын жүзеге асыратын ұйымдағы бизнес-процестерді модельдеу болып табылады. Бизнес-процестер мен бизнес функциялары тұрғысынан сипатталған ұйымның моделі АЖ-нің негізгі талаптарын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Әдістеменің бұл іргелі ұстанымы жүйені жобалау талаптарын әзірлеуде объективтілікпен қамтамасыз етіледі. АЖ талаптарын сипаттайтын көптеген модельдер АЖ тұжырымдамалық жобасын сипаттайтын модельдер жүйесіне айналады. АЖ архитектурасының модельдері, бағдарламалық қамтамасыз етуге және ақпараттық қамтамасыз етуге қойылатын талаптар қалыптастырылады. Содан кейін бағдарламалық жасақтама мен архитектурасы қалыптасады, корпоративті мәліметтер базасы мен жеке қосымшалар бөлінеді, қосымшаларға қойылатын талаптардың модельдері қалыптасады және оларды әзірлеу, тестілеу және интеграциялау жүзеге асырылады.

АЖ-ға қойылатын талаптарды қалыптастыру міндеті ең жауапты, ресімдеу қиын және қымбатырақ және қате болған жағдайда түзету қиын. Инновациялық құралдар мен бағдарламалық өнімдер дайын талаптарға сай АЖ-ны бірден құруға мүмкіндік береді. Бірақ көп жағдайда бұл жүйелер тұтынушыларды қанағаттандырмайды, көптеген түзетулерді қажет етеді, бұл нақты АЖ құнының күрт өсуіне әкеледі. Бұл позицияның негізгі алғышарты талдау кезеңінде АЖ талаптарын дұрыс емес, дәл емес немесе толық емес анықтау болып табылады.

Жобалау кезеңінде ең алдымен деректер модельдері жасалады. Дизайнерлер бастапқы ақпарат ретінде талдау нәтижелерін алады. Логикалық және физикалық деректер модельдерін құру мәліметтер базасын жобалаудың негізгі бөлігі болып табылады. Талдау процесінде алынған ақпараттық модель алдымен логикалық, содан кейін физикалық деректер моделіне айналады. Мәліметтер базасының схемасын жобалаумен қатар, барлық IP модульдерінің сипаттамаларын (сипатталған) алу үшін процестерді жобалау жүзеге асырылады. Бұл екі дизайн процесі бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені бизнес логикасының бір бөлігі әдетте мәліметтер базасында жүзеге асырылады. Процестерді жобалаудың негізгі мақсаты-талдау кезеңінде алынған функцияларды ақпараттық жүйенің модульдеріне көрсету. Жобалау кезеңінің соңғы өнімдері: мәліметтер базасының схемасы (талдау кезеңінде жасалған ER-модель негізінде) келтірілген. жүйе модульдерінің спецификацияларының жиынтығы (олар функция модельдеріне негізделген).

Жобалау кезеңі АЖ техникалық жобасын әзірлеумен аяқталады. Іске асыру кезеңінде пайдалану құжаттамасының бағдарламалық қамтамасыз етуін жасау жүзеге асырылады. Жеке модульді әзірлеу аяқталғаннан кейін жүйелер екі негізгі мақсатты көздейтін дербес сынақты орындайды: модульдің істен шығуын анықтау (қатты ақаулар); модульдің спецификацияға сәйкестігі (барлық қажетті функциялардың болуы, артық функциялардың болмауы). Офлайн тест сәтті өткеннен кейін модуль жүйенің дамыған бөлігінің құрамына енеді және құрылған Модульдер тобы олардың өзара әсерін бақылайтын байланыс сынақтарынан өтеді.

Ақпараттық жүйелер бүгінде табысты сауда бизнесінің маңызды құралына айналды. Тиімді пайдалану кезінде мұндай жүйелер компанияларға нарықта айтарлықтай бәсекелестік артықшылықтар алуға мүмкіндік береді.

Бөлшек сауданың қарқынды дамуы сауда кәсіпорындары арасындағы бәсекелестіктің күшеюіне әкеледі. Бұл өз кезегінде кәсіпорындарды өз қызметінің тиімділігін арттыруға мәжбүр етеді, бұл көбінесе пайдаланылатын бағдарламалық өнімдердің үлкен көлемдегі ақпаратты жедел өңдеу мүмкіндіктеріне байланысты. Сауда кәсіпорындарының талаптарының өсуі жаңа мамандандырылған, кеңейтілген мүмкіндіктері бар бағдарламалық өнімдердің пайда болуын ынталандырады [1].

Саудада кешенді ақпараттық жүйені құру кезінде шешілуі керек маңызды мәселелердің бірі-бас кеңсенің аналитикалық бағдарламалық жасақтамасы мен сауда нүктелерінің жұмысына жауап беретін, оның ішінде сауда-кассалық жабдықтың жұмысын қолдайтын бағдарламалар арасында өзара әрекеттесу мен мәліметтер алмасуды ұйымдастыру. Ақпараттық жүйенің осы екі бөлігі арасында маңызды ақпарат ағындарының қозғалысы жүреді. Дүкендерден алынған ақпараттың негізгі ағыны-бұл дүкендердің кассалық терминалдарынан тауар атауларын сату туралы мәліметтер. Орталық кеңседен дүкендерге тауарлардың асортименті, бағасы, арнайы сату шарттары туралы ақпарат келеді.

Қазіргі уақытта кәсіпорында әртүрлі ақпараттық технологияларды енгізу және дамыту барлық жерде бар. Коммерциялық қызметпен айналысатын компанияларда басты міндет клиенттер мен компания арасындағы өзара іс-қимылды жетілдіру болып табылады. Бұл мәселені шешу электрондық коммерция аясында жүзеге асырылады, ол өз кезегінде электрондық бизнес бағыттарының бірі болып табылады. Электрондық коммерция құралдарының бірі-интернет-дүкенді қолдайтын интернет-сайтты енгізу. Жыл сайын үйден шықпай-ақ тауарлар мен қызметтерді сатып алуға мүдделі мақсатты аудитория саны артып келеді.

Кәсіпорындарды басқаруды автоматтандыру алғашқы міндеттердің бірі болып табылады, ол үшін компьютерлерді қолдану заң жобасын тез және маңызды әсер етеді. Алайда, іс жүзінде компьютерлердің басқару саласына ену процесі әлдеқайда қиын болды, бір жағынан, компьютер бәрін жасай алады, ал екінші жағынан, компьютер ешқашан барлық мүмкін жағдайларды қамтамасыз ете алмайды - бұл басқару процесінде пайда болатын шайлар, сондықтан компьютерлерді басқаруға тартуға тырыспаңыз. Уақыт өте келе мен компьютердің өзіне тән емес функцияларды қолданатын уақыты келмеуі керек екенін түсіндім, ал ең жақсы иллюстрация-IBM компаниясының ұраны: «Машина жұмыс істеуі керек, ал адам ойлануы керек!» [2]. Бірақ типтік және жақсы рәсімделген тапсырманы компьютерлер сәтті орындайды, менеджерлердің уақытын үнемдейді, әр түрлі құжаттарды бірнеше рет қайта жазуға және көптеген қорытындылар жасауға кетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Информационные системы: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования / Г.Н. Федорова. - 3-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2013. - 208 с.
2. Проектирование информационных систем (на примере методов структурного системного анализа): Учебное пособие / О.Г. Инюшкина, Екатеринбург: «Форт-Диалог Исеть», 2014. – 240 с.

Ольга Хміль
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ І ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Інформаційні ресурси є сьогодні таким же багатством, як корисні копалини, виробничі і людські ресурси, і також як вони підлягає захисту від різного роду посягань, зловживань і злочинів. Хто володіє інформацією – той володіє світом.

У зв'язку зі зростаючою роллю інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному суспільстві проблема захисту даних від втрати, викрадення, спотворення або пошкодження даних потребує посиленої уваги. Вирішення цієї проблеми сприяє забезпеченню інформаційної безпеки як окремої особистості, організації, так і всієї держави.

Останнім часом до питань інформаційної безпеки включено питання інформаційного впливу на особистість і суспільство. Значна частина загроз інформаційній безпеці виникає внаслідок користування ресурсами Інтернету.

Проблема захисту інформації визначається наступними чинниками:

- високими темпами зростання засобів обчислювальної техніки і зв'язку, розширенням областей використання електронно-обчислювальних машин;
- залученням в процес інформаційної взаємодії все більшого числа людей і організацій;
- ставленням до інформації, як до товару, переходом до ринкових відносин, з властивою ним конкуренцією і промисловим шпигунством, в області створення і збуту (надання) інформаційних послуг;
- концентрацією великих обсягів інформації різного призначення і приналежності на електронних носіях;
- наявністю інтенсивного обміну інформацією між учасниками цього процесу;
- зростанням числа кваліфікованих користувачів обчислювальної техніки і можливостей по створенню ними програмно-технічних впливів на систему;
- розвитком ринкових відносин (в області розробки, постачання, обслуговування обчислювальної техніки, розробки програмних засобів, в тому числі засобів захисту).

Отже, сьогодні всі визнають, що інформація є цінним надбанням і підлягає захисту.

Під безпекою інформації розуміють захищеність інформації та інфраструктури, що її підтримує, від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, здатних завдати шкоди безпосередньо даним, їхнім власникам і користувачам інформації та інфраструктурі, що підтримує інформаційну безпеку.

Поняття «інформаційна безпека» широко використовується в наукових публікаціях, навчальній літературі та законодавчих документах різного рівня, але воно досі не має однозначного розуміння, а його зміст у різних джерелах має кардинальні розбіжності [1; 2]. Безпека є державним завданням та полягає не тільки у відсутності загроз, які суб'єктивно сприймаються окремими особами і групами, а й в оцінці і підготовці особистості та державних структур до інформаційних загроз.

Забезпечення інформаційної безпеки – це сукупність заходів, призначених для досягнення стану захищеності потреб особистостей, суспільства і держави в інформації. [3]

Під термінами «захист інформації» та «інформаційна безпека» мається на увазі сукупність методів, засобів і заходів, спрямованих на виключення спотворень, знищення і несанкціонованого використання накопичуваних, оброблюваних і збережених даних.

За такого підходу можна сформулювати таке визначення: інформаційна безпека – стан інформаційного середовища, який забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації та захист суб'єктів від негативного інформаційного впливу. У цьому визначенні суб'єктами інформаційних відносин можуть бути держава, суспільство, організація, людина [4].

З технічної точки зору, залежно від результату шкідливих дій, можна виділити такі види загроз інформаційній безпеці:

- отримання несанкціонованого доступу до секретних або конфіденційних даних;
- порушення або повне припинення роботи комп'ютерної інформаційної системи;
- отримання несанкціонованого доступу до керування роботою комп'ютерної інформаційної системи;
- знищення та спотворення даних.

Під час побудови системи інформаційної безпеки не слід забувати про основні принципи, що мають бути задіяними в ній, оскільки саме з їх урахуванням відбуватиметься формування системи інформаційної безпеки. І це:

– Конфіденційність – завжди має бути встановлений вичерпний перелік осіб, що мають доступ до конкретної інформації.

– Цілісність – забезпечення достовірності та повноти інформації, а також методів її обробки.

– Доступність – безперешкодний доступ до інформації уповноважених осіб, з урахуванням принципу конфіденційності.

Під час розробки системи інформаційної безпеки потрібно пам'ятати основні, базові правила поведінки з інформацією з урахуванням того, що більшість робочих питань на сьогодні вирішується за допомогою комп'ютерів та мобільних гаджетів.

Отже, під час роботи слід звернути увагу, що найбільший ризик для системи інформаційної безпеки складають:

1. Мобільні гаджети, що значно спрощують нам життя, дозволяючи вести листування без доступу до робочого комп'ютеру та з використанням мобільних додатків, які роблять весь обсяг необхідних операцій за допомогою одного кліку, але слід бути дуже уважним під час встановлення таких додатків, особливо якщо плануєте за їх допомогою проводити фінансові розрахунки.

Тому під час їх завантаження звертайте увагу на джерело мобільного додатку (завантажуйте тільки з офіційних джерел), своєчасно оновлюйте такі додатки, а також звертайте увагу на настройки мобільного додатку в частині того, які права Ви надаєте цьому мобільному додатку на Вашому телефоні (так сказати, не дозволяйте їм зайвого).

2. USB-носії, які все ще використовуються для передачі і збереження даних. І це зручно. Проте й досить небезпечно, зважаючи, що особа може не знати про віруси на своєму комп'ютері, які в подальшому вона ж і розповсюдить через USB-носії. Якщо своєчасно проводити діагностування комп'ютеру, то можна уникнути негативних наслідків.

3. Електронна пошта. Це невід'ємний атрибут сучасної людини. Через спам, який надсилають на поштові скриньки сторонні особи чи організації, може відбуватись як банальне зараження пристрою вірусом, так і викрадення даних (які або знаходяться на пристрої, або особа сама вводить, не усвідомлюючи шахрайський характер листа). Тому правило тут мати особисту або корпоративну електронну пошту з професійними налаштуваннями безпеки, фільтрів спаму та ін.

Під час виникнення найменших сумнівів щодо адресату або змісту листа – потрібно перевірити його на віруси. І тим більше, ніколи не переходити за посиланнями, що надсилаються в таких підозрілих листах.

4. Веб-браузери. Невід'ємна частина роботи в мережі Інтернет. Звичайно, вони систематично оновлюються з метою усунення допущених помилок в сфері безпеки, але розробники шкідливого програмного забезпечення також не сидять, склавши руки. Через прорахунки в системах веб-браузерів зловмисники можуть отримати доступ до конфіденційних даних, які особа вводить на деяких сайтах (номери рахунків, паролі тощо).

Тому на комп'ютерах та пристроях має бути налаштовано автоматичне оновлення браузерів та плагінів, що відповідають за безпеку в інтернеті. І знов таки перед введенням конфіденційних даних краще перевірити веб-сторінку щодо її справжності та ідентичності.

5. Соціальні мережі. Майже все життя сучасної людини представлено в соціальних мережах. Через них простіше і швидше спілкуватися із товаришами, колегами, компаніями, інтернет-магазинами та ін. Проте саме через таку доступність і розповсюдженість соціальні мережі можуть використовуватись як для розповсюдження компрометуючої інформації, так і для розповсюдження шкідливого програмного забезпечення.

Тому обов'язково розмежуйте особисті та робочі акаунти. Також, не варто нехтувати налаштуваннями конфіденційності, надаючи доступ до своїх даних невизначеному колу осіб. Потрібно встановити за правило надавати доступ до акаунту лише перевіреним людям, і, знов же таки, лише з перевіреного пристрою. Це допоможе забезпечити і єдиний стиль ведення особистої сторінки, і гарантує збереження конфіденційної інформації.

Підсумовуючи, хочеться зазначити, що сутність інформаційної безпеки можна визначити як стан інформаційного середовища, який забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації та захист суб'єктів від негативного інформаційного впливу. Інформаційна (інформаційно-психологічна) безпека особистості у сучасному суспільстві постає як нагальна проблема, яка потребує комплексного та системного вирішення. Суспільно значущі фактори державної інформаційної безпеки зумовлюють особливу важливість та пріоритетність різнопланової високопрофесійної державної діяльності в інформаційній сфері, юридичного її забезпечення, а також виваженого вибору методів правового регулювання.

Література:

1. Захаренко К. Основні суб'єкти та інститути інформаційної безпеки. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ. 2017. Вип. 48 (частина I). С. 212-219.
2. Марущак А.І. Дослідження проблем інформаційної безпеки у юридичній науці. Правова інформатика. 2010 № 3 (27). С. 17–21.
3. Інформаційна безпека. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_безпека#:~:text=Принципи%20забезпечення%20інформаційної%20безпеки%20містять,міжнародними%20системами%20безпеки%3B%20економічна%20ефективність.
4. Панченко О.А. Информационная безопасность личности: монография / О.А. Панченко, Н.В. Банчук. Киев: КИТ, 2011. 672 с.

Владислав Цветков
(Рівне, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Інформаційна безпека – це практика захисту інформації та інформаційних систем від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, перекручення, модифікації або знищення. У сучасну цифрову епоху інформаційна безпека стала критично важливою проблемою як для організацій, так і для приватних осіб та урядів. Зростаюча залежність від цифрової інформації та взаємопов'язаність комп'ютерних систем збільшили ризик кібератак і витоку даних. У цій статті ми обговоримо важливість інформаційної безпеки, ключові загрози інформаційній безпеці та заходи, яких можна вжити для забезпечення інформаційної безпеки.

Інформація є цінним активом, який необхідний для функціонування будь-якої організації. Вона може включати в себе конфіденційні дані, такі як інформація про клієнтів, фінансові документи, інтелектуальну власність та комерційну таємницю. Втрата або компрометація такої інформації може мати серйозні наслідки, такі як фінансові збитки, юридичні зобов'язання, шкода репутації і навіть штрафи від

регуляторних органів. Більше того, у сучасному взаємопов'язаному світі ризик кібератак та витоку даних багаторазово зріс, що робить інформаційну безпеку критично важливою проблемою.

Важливість інформаційної безпеки стала ще більш очевидною з розвитком віддаленої роботи. Оскільки працівники отримують доступ до конфіденційних даних з віддалених місць, організації повинні забезпечити, щоб їхні заходи інформаційної безпеки були достатньо надійними для захисту від кіберзагроз. Це призвело до посилення уваги до таких заходів безпеки, як багатофакторна автентифікація, віртуальні приватні мережі (VPN) та захист кінцевих точок.

Крім того, швидкий темп технологічного прогресу створив нові виклики для інформаційної безпеки. Нові технології, такі як штучний інтелект, хмарні обчислення та Інтернет речей (IoT), трансформують способи збору, зберігання та аналізу даних в організаціях. Однак вони також несуть нові ризики для безпеки, оскільки кіберзлочинці використовують вразливості в цих системах для отримання несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації.

Для ефективного управління ризиками інформаційної безпеки організаціям необхідно застосовувати комплексний підхід, який включає не лише технічні заходи, але й політики, процедури та навчальні програми, спрямовані на підвищення обізнаності працівників у питаннях безпеки. Регулярні оцінки та аудити безпеки також мають вирішальне значення для виявлення та усунення потенційних вразливостей в інформаційних системах.

Зрештою, важливість інформаційної безпеки неможливо переоцінити. Вона має вирішальне значення для захисту репутації організації, забезпечення відповідності нормативним вимогам і збереження довіри клієнтів. Інвестуючи в надійні заходи інформаційної безпеки, організації можуть захистити свої цінні активи та зменшити ризики кіберзагроз у сучасному цифровому ландшафті, що постійно змінюється.

Існує кілька типів загроз інформаційній безпеці, зокрема:

Шкідливе програмне забезпечення: Шкідливе програмне забезпечення - це шкідливе програмне забезпечення, призначене для завдання шкоди комп'ютерній системі. Воно може приймати різні форми, такі як віруси, хробаки, трояни та програми-вимагачі. Шкідливе програмне забезпечення може потрапити в систему через інфіковані вкладення електронної пошти, завантаження з ненадійних джерел або вразливості в програмному забезпеченні.

Фішинг: Фішинг - це соціальна інженерна атака, яка полягає в тому, щоб обманом змусити користувачів розкрити конфіденційну інформацію, таку як імена користувачів, паролі або дані кредитних карток. Зазвичай це робиться через електронну пошту, телефонні дзвінки або текстові повідомлення. Фішингові атаки можуть бути витонченими, їх важко виявити, і вони часто покладаються на людську помилку.

Внутрішні загрози: Внутрішні загрози - це загрози, які надходять зсередини організації. Вони можуть бути навмисними або ненавмисними і можуть включати працівників, підрядників або партнерів, які мають доступ до конфіденційної інформації. Внутрішні загрози може бути важко виявити, оскільки вони можуть мати законний доступ до системи.

Атаки на відмову в обслуговуванні (DoS-атаки): DoS-атаки передбачають перевантаження комп'ютерної системи або мережі трафіком, що унеможлиблює доступ до системи для законних користувачів. DoS-атаки можуть здійснюватися зловмисниками, які використовують кілька зламаних комп'ютерів, відомих як ботнет, для переповнення системи трафіком.

Атаки типу "людина посередині" (Man-in-the-middle, MITM): MITM-атаки передбачають перехоплення комунікації між двома сторонами і викрадення або модифікацію інформації, якою вони обмінюються. Це може бути зроблено зловмисниками, які отримали доступ до мережі, або за допомогою програмного забезпечення для перехоплення комунікації.

Для забезпечення інформаційної безпеки організації та окремі особи можуть вжити кілька заходів, зокрема:

Впровадження контролю доступу: Контроль доступу обмежує доступ до конфіденційної інформації лише уповноваженому персоналу. Це можна зробити за допомогою таких заходів, як паролі, двофакторна автентифікація та біометрична автентифікація. Контроль доступу може допомогти запобігти несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації.

Шифрування: Шифрування передбачає перетворення конфіденційної інформації в закодований формат, який може бути розшифрований лише уповноваженими особами за допомогою ключа розшифрування. Це може запобігти несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації, навіть якщо її перехоплять. Шифрування можна використовувати для захисту конфіденційних даних під час передачі, наприклад, даних, що передаються мережею, та даних у стані спокою, наприклад, даних, що зберігаються на жорсткому диску.

Регулярне оновлення програмного забезпечення: Регулярне оновлення програмного забезпечення має важливе значення для забезпечення безпеки комп'ютерних систем. Оновлення програмного забезпечення часто включають виправлення відомих вразливостей, які можуть бути використані зловмисниками. Якщо не оновлювати програмне забезпечення, системи можуть стати вразливими до атак.

Навчання та обізнаність: Програми навчання та підвищення обізнаності можуть допомогти працівникам та окремим особам зрозуміти важливість інформаційної безпеки та заходи, яких вони можуть вжити для її забезпечення. Це може включати навчання тому, як розпізнавати фішингові електронні листи, як створювати надійні паролі та як повідомляти про інциденти безпеки.

Регулярне оцінювання безпеки: Регулярні оцінки безпеки можуть допомогти організаціям виявити вразливості в їхніх системах інформаційної безпеки та усунути їх до того, як вони будуть використані. Оцінка безпеки може включати тестування на проникнення, оцінку вразливостей та аудит безпеки.

Резервне копіювання: Резервне копіювання може допомогти гарантувати, що конфіденційна інформація не буде втрачена у випадку кібератаки або витоку даних. Резервні копії слід зберігати надійно і регулярно тестувати, щоб забезпечити можливість їх відновлення в разі збою системи.

На додаток до цих заходів, організації та окремі особи можуть також розглянути можливість застосування підходу до інформаційної безпеки, заснованого на управлінні ризиками. Це передбачає виявлення потенційних загроз і вразливостей, оцінку ймовірності та впливу цих ризиків, а також впровадження засобів контролю для їхнього зменшення. Управління ризиками може допомогти організаціям визначити пріоритети у сфері інформаційної безпеки та ефективно розподілити ресурси.

Іншим важливим аспектом інформаційної безпеки є планування реагування на інциденти. Організації повинні мати план реагування на інциденти безпеки, такі як витік даних, атаки шкідливого програмного забезпечення та системні збої. План повинен включати процедури ідентифікації та локалізації інциденту, повідомлення зацікавлених сторін та відновлення нормальної роботи систем. Регулярне тестування і навчання допоможуть забезпечити ефективність і актуальність плану реагування на інциденти.

На завершення, інформаційна безпека є критично важливим питанням, яке вимагає уваги та дій як від організацій, так і від окремих осіб. Впроваджуючи контроль доступу, шифрування, оновлення програмного забезпечення, навчальні та інформаційні програми, регулярну оцінку безпеки, резервне копіювання, управління ризиками та планування реагування на інциденти, організації та приватні особи можуть допомогти захистити себе від кіберзагроз і забезпечити конфіденційність, цілісність та доступність своєї конфіденційної інформації.

Інформаційна безпека є критично важливою проблемою в сучасну цифрову епоху, коли зростає залежність від цифрової інформації та взаємозв'язку комп'ютерних систем. Втрата або компрометація конфіденційної інформації може мати серйозні наслідки, що робить інформаційну безпеку головним пріоритетом як для організацій, так і для окремих осіб. Існує кілька типів загроз інформаційній безпеці, серед яких шкідливе програмне забезпечення, фішинг, інсайдерські загрози, DoS-атаки та MITM-атаки. Для забезпечення інформаційної безпеки організації та окремі особи можуть вжити низку заходів, зокрема, впровадити контроль доступу, шифрування, регулярне оновлення програмного забезпечення, навчання та інформування, регулярну оцінку безпеки та резервне копіювання. Інформаційна безпека - це безперервний процес, який вимагає постійного моніторингу, оцінки та вдосконалення для адаптації до нових загроз.

Література:

1. Вітман, М. Е., та Матторд, Х. Дж. (2018). Принципи інформаційної безпеки (6-е вид.). Cengage Learning.
2. Кізза, Я. М. (2016). Посібник з безпеки комп'ютерних мереж (4-е вид.). Springer International Publishing.
3. Комп'ютерна команда реагування на надзвичайні ситуації (CERT). (2022). Загальні вразливості кібербезпеки.
4. Національний інститут стандартів і технологій (NIST). (2021). Рамки кібербезпеки.
5. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO). (2021). ISO/IEC 27001:2013 - Інформаційні технології - Методи забезпечення безпеки - Системи управління інформаційною безпекою - Вимоги.
6. Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA). (2021). Тренінг з кібербезпеки для працівників.
7. Інститут SANS. (2022). Тестування на проникнення.
8. Міністерство внутрішньої безпеки США. (2022). Агентство кібербезпеки та безпеки інфраструктури.
9. Інститут Понемон. (2021). Вартість звіту про витік даних.
10. Verizon. (2021). Звіт про розслідування витоку даних.

Науковий керівник:

викладач Черняк Тетяна Григорівна.

**Нзарій Ющишин
(Рівне, Україна)**

КІБЕРБЕЗПЕКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У сучасному світі кібербезпека є однією з найбільш актуальних проблем, оскільки цифрові технології переплітаються зі всіма аспектами нашого життя, від економіки та політики до соціальних мереж та особистих даних. Розширення цифрового простору також призводить до збільшення кількості кібератак та кіберзлочинів, які можуть стати загрозою для безпеки людей та організацій. Особливо важливо забезпечити кібербезпеку в таких галузях, як банківський сектор, медицина, енергетика та транспорт, де порушення безпеки можуть мати серйозні наслідки. У цій науковій роботі будуть розглянуті актуальні проблеми кібербезпеки у сучасному світі та запропоновані практичні рекомендації щодо забезпечення безпеки в цифровому просторі.

У сучасному цифровому світі кібербезпека стала однією з найбільш актуальних та важливих тем. З кожним днем все більше людей та компаній використовують Інтернет та інформаційні технології для своїх потреб. Однак разом з цим зростають ризики порушення безпеки інформації та вразливості до кібератак.

Кібербезпека охоплює безпеку комп'ютерів, мереж, пристроїв, програм та даних, що знаходяться в цифровому середовищі. Вона має на меті захистити інформацію від несанкціонованого доступу, розголошення, зміни, втрати та втручання.

Загрози кібербезпеці можуть походити з різних джерел, включаючи зловмисники, які можуть проводити кібератаки з метою отримання конфіденційної інформації, пошкодження системи, зміни даних або вимагання викупу. Окрім того, вирішальну роль у кібербезпеці відіграють люди, які можуть бути неправильно навчені, що може призвести до вразливості системи.

Для захисту від кібератак існує безліч заходів та стратегій. Одним з найважливіших є забезпечення безпеки мережі та даних. Це може бути досягнуто шляхом встановлення паролів, шифрування даних, аутентифікації користувачів та використання захищеного з'єднання. Для забезпечення безпеки програм можна використовувати антивірусні програми та програми для виявлення вразливостей. Однак важливо пам'ятати, що кібербезпека це не тільки технічні засоби, але й управління ризиками та культура безпеки в цілому.

Управління ризиками - це підхід до кібербезпеки, який полягає у виявленні потенційних загроз, їх оцінці та прийнятті заходів для зменшення ризиків. Цей підхід дозволяє компаніям та організаціям оцінити потенційні загрози та ризики для їх бізнесу та прийняти належні заходи для забезпечення безпеки. Наприклад, встановлення регулярних оновлень програмного забезпечення та забезпечення резервного копіювання даних можуть зменшити ризик втрати даних через кібератаки.

Культура безпеки - це усвідомлення людьми необхідності забезпечення безпеки в цифровому середовищі. Вона полягає в навчанні та популяризації знань про кібербезпеку та правильної поведінки в Інтернеті. Це може включати навчання користувачів, як правильно встановлювати та використовувати паролі, не надсилати конфіденційну інформацію на запит, використання захищеного з'єднання та багато іншого.

Забезпечення кібербезпеки має важливе значення не тільки для користувачів, але й для компаній та організацій. Недостатній рівень кібербезпеки може призвести до втрати конфіденційної інформації, порушення законодавства, падіння репутації та фінансових втрат. Це може вплинути на бізнес-процеси та загрожувати існуванню компанії.

Користувачі повинні усвідомлювати необхідність забезпечення своєї кібербезпеки та використовувати заходи захисту, такі як паролі, двофакторна аутентифікація та антивірусне програмне забезпечення. Крім того, важливо пам'ятати про небезпеки фішингу, шахрайства та інших видів кібератак.

Компанії та організації повинні включати кібербезпеку у свою стратегію та плани, забезпечувати свої системи захисту та відповідати за безпеку даних своїх клієнтів та співробітників. Важливо відзначити, що кібербезпека не є одноразовою задачею, а має бути постійною увагою і розвитком.

Кібербезпека у медицині є дуже важливим питанням, оскільки медичні установи містять велику кількість чутливої інформації про пацієнтів, такі як медичні картки, результати тестів, інформація про стан здоров'я та інші конфіденційні дані. Ці дані можуть стати об'єктом крадіжки та зловживання, якщо за ними не буде належного контролю.

Нижче наведено деякі рекомендації, які можуть допомогти у забезпеченні кібербезпеки в медицині:

1. Забезпечити захист даних: Медичні установи повинні використовувати захищені системи зберігання даних та шифрування інформації, щоб запобігти несанкціонованому доступу до чутливих даних.

2. Оновлювати програмне забезпечення: Медичні установи повинні регулярно оновлювати програмне забезпечення своїх комп'ютерів та серверів, щоб запобігти вразливостям у системах, які можуть бути використані зловмисниками для атаки.

3. Тренувати персонал: Працівники медичних установ повинні бути навчені про правила безпеки та ризики кібератак, щоб уникнути потенційних проблем.

4. Застосовувати багатофакторну аутентифікацію: Медичні установи повинні використовувати багатофакторну аутентифікацію для доступу до систем, щоб запобігти несанкціонованому доступу

5. Аудит безпеки: Медичні установи повинні регулярно проводити аудит безпеки, щоб виявити можливі вразливості та вжити заходи щодо їх усунення.

6. Використовувати захист від вірусів: Медичні установи повинні використовувати антисептичні засоби та протівірусні препарати, захисні маски тощо.

Основні принципи кібербезпеки у медицині включають наступне:

1. Забезпечення безпеки мережі: це означає використання захисних механізмів для захисту медичних пристроїв та мережі від кібератак. До таких механізмів належать, наприклад, мережеві брандмауери та антивірусні програми.

2. Захист медичної інформації: це означає використання шифрування та інших технологій для захисту конфіденційної медичної інформації від несанкціонованого доступу.

3. Забезпечення безпеки медичних пристроїв: це означає використання захисних механізмів та програмного забезпечення для захисту медичних пристроїв від кібератак та зловживання.

4. Своєчасне оновлення програмного забезпечення та патчів безпеки: це означає регулярне оновлення програмного забезпечення та патчів безпеки для медичних пристроїв та систем управління медичними даними.

5. Навчання персоналу: це означає надання персоналу медичних закладів необхідної освіти та навичок, які дозволяють забезпечити кібербезпеку у медицині.

6. Систематичні аудити та тестування на проникнення: це означає проведення регулярних аудитів та тестування на проникнення для виявлення потенційних ризиків та вразливостей у медичних системах та пристроях.

Висновок

Отже, кібербезпека є важливою складовою цифрового світу, яка потребує всебічного підходу та уваги як соціальних аспектів, так і технічних. Це означає, що кібербезпека має бути відповідальністю кожного користувача Інтернету, а також компаній та організацій.

Література:

1. Андреев В.В., Як організувати діловодство на підприємстві [Текст] / В.В. Андреев. Андреев. - М. ИНФРА-М, 2009. – 94 с.
2. Основні напрями досліджень, що ґрунтуються на семантичному аналізі текстів [Електронний ресурс] / СГ держ. ун-т, фак. прикладної математики - процесів управління.
3. Пошукова система Google Search: <http://google.com>

Науковий керівник:

спеціаліст вищої категорії, викладач Черняк Тетяна Григорівна.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Гришук Б.А., Баранчук М.С.
(Рівне, Україна)

МИСТЕЦТВО ПРОГРАМУВАННЯ

Програмування - це і мистецтво, і наука. Для розробки ефективного, надійного та масштабного програмного забезпечення потрібні креативність, критичне та логічне мислення. Мистецтво програмування передбачає поєднання технічних навичок, здатності вирішувати проблеми та глибоке розуміння потреб користувача.

За своєю суттю програмування полягає у створенні чогось із нічого. Йдеться про те, щоб взяти ідею та перетворити її на реальну, функціонуючу програму, яку можуть використовувати люди в усьому світі. Це вимагає значної кількості креативності, оскільки програмісти повинні постійно придумувати нові та інноваційні способи вирішення складних проблем.

Проте програмування – це теж наука. Це вимагає глибокого розуміння мов програмування, алгоритмів і структур даних. Програмісти повинні вміти писати чистий, ефективний код, який легко підтримувати та оновлювати. Вони також повинні мати можливість ретельно перевірити свій код, щоб переконатися, що він працює належним чином і не створює жодних помилок або вразливостей у безпеці.

Мистецтво програмування також передбачає співпрацю з іншими. Розробка програмного забезпечення рідко є самостійним завданням, і програмісти повинні мати можливість ефективно працювати з іншими розробниками, дизайнерами та зацікавленими сторонами. Для цього потрібні сильні комунікативні навички, здатність прислухатися до відгуків, готовність йти на компроміс і працювати для досягнення спільної мети.

Зрештою, мистецтво програмування полягає у створенні програмного забезпечення, яке вирішує реальні проблеми та покращує життя людей. Йдеться про використання технологій, щоб зробити світ кращим, будь то оптимізація бізнес-процесів, покращення результатів охорони здоров'я чи покращення розваг.

Більше того, програмування — це сфера, яка постійно розвивається, вимагаючи від програмістів бути в курсі останніх технологій, мов програмування та трендів. Це означає, що програмісти повинні навчатися все життя, бути відкритими для нових ідей і готовими адаптуватися до змін.

Одним із найцікавіших аспектів програмування є потенціал реального впливу на суспільство. Наприклад, програмісти можуть розробляти програмні додатки, які дозволяють людям з обмеженими можливостями вести більш незалежне життя, або створювати освітні додатки, які допомагають дітям вчитися ефективніше.

Іншим важливим аспектом програмування є акцент на кібербезпеці. Зі збільшенням залежності від технологій у всіх сферах життя, включаючи фінанси, охорону здоров'я та транспорт, порушення безпеки можуть мати серйозні наслідки. Тому програмісти повинні глибоко розуміти принципи кібербезпеки та вміти розробляти безпечне програмне забезпечення.

На завершення статі наука про програмування вимагає поєднання технічних навичок і навичок спілкування, що робить його захоплюючою та складною сферою для роботи. Програмування — це не лише написання коду, але й розуміння проблемної області та визначення найкращих рішень для задоволення вимог.

Підсумовуючи, програмування – це мистецтво і наука, яка потребує ряду технічних і фольклорних навичок. Як програміст, ви маєте потенціал значно вплинути на суспільство, розробляючи програмні додатки, які вирішують реальні проблеми та покращують життя людей. Отже, незалежно від того, початківець ви чи досвідчений програміст, продовжуйте навчатися, впроваджувати інновації та розширювати межі можливого завдяки технологіям.

Література

1. Mnih, V., Kavukcuoglu, K., Silver, D., Graves, A., Antonoglou, I., Wierstra, D., and Riedmiller, M. (2013). Playing atari with deep reinforcement learning. arXiv preprint arXiv:1312.5602.
2. Goodfellow, I., Pouget-Abadie, J., Mirza, M., Xu, B., Warde-Farley, D., Ozair, S., and Bengio, Y. (2014). Generative adversarial nets. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 2672-2680).
3. Kaiming, H., Xiangyu, Z., Ren, S., and Jian Sun. (2016). Deep Residual Learning for Image Recognition. *Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*.

ВИКОРИСТАННЯ БІОДИЗЕЛЬНОГО ПАЛИВА ТА ВПЛИВ ЙОГО НА РОБОТУ ДВИГУНА АВТОМОБІЛЯ

Автомобіль є значним джерелом забруднення навколишнього середовища, зокрема через викиди шкідливих речовин з відпрацьованими газами двигунів внутрішнього згорання. Постійне посилення вимог щодо зменшення викидів шкідливих речовин з відпрацьованими газами вимагає від виробників автомобілів зосереджувати значні зусилля на пошук шляхів забезпечення екологічної безпеки автомобілів.

В економічно розвинутих країнах світу автомобільний транспорт за об'ємом вантажних та пасажирських перевезень займає перше місце [1, с. 25]. Постійне зростання виробництва автомобілів, обладнаних двигунами внутрішнього згорання, призводить до збільшення їх впливу на довкілля. Найбільш вагомим джерелом забруднення навколишнього середовища автомобілями є викиди шкідливих речовин з відпрацьованими газами двигунів в атмосферу.

З метою зменшення залежності від нафтових палив та покращення екологічних показників автомобілів проводиться багато досліджень по використанню альтернативних палив. Біодизельне паливо є одним з найбільш перспективним заміників традиційного палива на основі нафти. Такі палива отримуються з відновлюваних природних ресурсів, тому під час їх використання зберігається баланс CO₂ на планеті. Україна має потужний потенціал у виробництві біопалив, зокрема біодизельного, починаючи від вирощування сировини – закінчуючи кінцевим продуктом (біодизельним паливом). Сировиною для виробництва біодизельного палива можуть бути різні рослинні олії, в умовах держави доступними є ріпакова та відпрацьована соняшникова.

Біодизельне паливо може використовуватися без істотних змін у конструкції двигуна та змішуватися зі стандартним дизельним паливом будь якій пропорції від 0 до 100% [2, с. 47]. З аналізу джерел [3-8] встановлено, що під час використання біопалива у чистому вигляді, або у вигляді домішки до дизельного палива спостерігається значне зниження викидів продуктів неповного згорання, у тому числі сажі, яка швидко забруднює блоки каталітичного нейтралізатора. У деяких випадках спостерігається незначне підвищення викидів оксидів азоту, яке пов'язане з підвищенням температури у циліндрі двигуна внаслідок більш повного згорання біодизельного палива. Таке підвищення відбувається у разі підвищення ефективного коефіцієнту корисної дії. Знизити викиди оксидів азоту у такому випадку можна шляхом зменшення кута випередження впорскування палива [4, с. 52].

Використання біодизельного палива для дизелів досліджується вже багато років, є досить багато напрацьовано в цьому напрямку. В роботах багатьох вчених наведено результати дослідження впливу на техніко-економічні та екологічні показники дизеля використання чистого біодизельного палива та його суміші з дизельним паливом. Але більшість досліджень проводились при використанні сумішей дизельного палива та біодизельного палива з постійним відсотковим складом. Виробники автомобілів теж займаються дослідженням використання біодизельного палива. Ними розробляються та впроваджуються в виробництво спеціальні двигуни, пристосовані до більш в'язкого, густого та агресивнішого біодизельного палива.

При використанні сумішей з малим відсотковим вмістом біодизельного палива не повністю реалізуються переваги біодизельного палива, а при використанні сумішей з великим відсотковим вмістом біодизельного палива проявляються його негативні сторони. Тому доцільно використовувати системи живлення зі змінним відсотковим складом суміші палив в залежності від навантаження на двигун автомобіля.

Використання біодизельного палива впливає на протікання робочих процесів, в першу чергу на впорскування, сумішоутворення та горіння палива. Відповідно тривалість згорання палива залежить від відсоткового складу суміші палив та циклової подачі. При малих навантаженнях та низьких частотах обертання колінчастого валу зміна тривалості згорання палива не має великого впливу на роботу дизеля. При збільшенні навантаження циклова подача палива збільшується, що збільшує тривалість згорання палива. При збільшенні частоти обертання колінчастого валу, допустимий час для згорання палива зменшується. Тривалість згорання суміші палив з великим вмістом біодизельного палива при великій цикловій подачі та високій частоті обертання колінчастого валу набуває значень за яких вона може не встигати повністю згоріти за робочий хід. Це спричиняє зменшення потужності, збільшення витрати палива, збільшення димності відпрацьованих газів та перегрівання двигуна.

Для визначення раціонального складу суміші палив була розроблена методика визначення показників автомобіля з дизельним двигуном при використанні системи живлення з динамічним регулюванням відсоткового складу суміші дизельного палива та біодизельного палива. Для реалізації можливості зміни відсоткового складу палива під час руху автомобіля було розроблено систему живлення дизеля з динамічним регулюванням відсоткового складу суміші дизельного палива та біодизельного палива в залежності від зміни режимів роботи двигуна. Для оцінки ефективності використання системи живлення дизеля з динамічним регулюванням відсоткового складу суміші використовується методика розрахунку показників автомобіля при переведенні його двигуна на роботу на суміші дизельного палива та біодизельного палива.

Правильна організація процесу згорання палива дає можливість використати максимальну кількість енергії для роботи двигуна, відповідно й руху автомобіля. При повному згоранні палива в циліндрі двигуна ефективний крутний момент пропорційний цикловій подачі палива.

Для забезпечення протікання робочих процесів дизеля, в електронному блоці керування розраховується необхідний відсотковий склад палива, для чого розраховуються тривалості впорскування, випаровування та горіння суміші палив.

1. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що зниження викидів шкідливих компонентів у відпрацьованих газах можна досягти шляхом застосування біодизельного палива. При цьому відсутні дані впливу використання суміші дизельного палива з біопаливом на екологічні показники дизельного двигуна.

2. Проведено теоретичні дослідження з визначення екологічних показників дизельних двигунів внутрішнього згорання. Під час проведення випробувань достатньо вимірювати концентрації шкідливих компонентів, витрати палива та повітря, а випробування проводити на стенді з двигуном малої потужності.

3. Запропоновано безрозмірний екологічний показник, використання якого дозволяє порівнювати екологічні характеристики автомобілів з двигунами різної потужності та за відомим допустимим рівнем екологічного показника двигуна або автомобіля визначати допустимий рівень концентрацій шкідливих компонентів у відпрацьованих газах, що значно облегшує проведення випробувань автомобілів на відповідність вимогам стандартів.

4. Найменші концентрації CO відповідають потужності двигуна, що дорівнює близько 70%, концентрації вуглеводнів – близько 55% і концентрації сажі – близько 35% від номінальної потужності.

5. За результатами проведених досліджень встановлено, що використання суміші дизельного палива з біопаливом дозволяє значно знизити сумарну токсичність відпрацьованих газів дизельних автомобілів, особливо під час роботи двигунів на режимах холостого ходу та часткових навантажень. Найбільше зменшення сумарної токсичності складає близько 30–35%, що відповідає вмісту біодизельного палива у бінарній паливній суміші 45–50%.

Література:

1. Канило П.М. Автомобиль и окружающая среда. / П.М. Канило, И.С. Бей, О.И. Ровенский – Х.: Прапор, 2000. – 304 с.
2. Автомобильный транспорт и защита окружающей среды / [Малов Р.В., Ерохов В.И., Щетина В.А., Беляев В.Б.] – М.: Транспорт, 1982. – 200 с.
3. Васильев И.П. Влияние топлив растительного происхождения на экологические и экономические показатели дизеля: монография / И.П. Васильев. – Луганск: изд-во ВЛУ им. В. Даля, 2009. – 240 с. Табл. 86. Ил. 81. Библиогр.: 238 назв.
4. Грабар І.Г. Біопалива на основі олій для дизельних двигунів: Монографія / І.Г. Грабар, Р.В. Колодницька, В.Г. Семенов. – 2011. – 139 с.
5. Девянин С.Н. Растительные масла и топлива на их основе для дизельных двигателей. / Девянин С.Н., Марков В.А., Семенов В.Г. – Х.: Новое слово, 2007. – 452 с.
6. Иващенко Н.А. Оптимизация состава смесового биотоплива для транспортного дизеля. / Н.А. Иващенко, В.А. Марков, А.А. Ефанов и др. Безопасность в техносфере 2007 № 5 С. 22-25.
7. Использование растительных масел и топлив на их основе в дизельных двигателях / [В.А. Марков, С.Н. Девянин, В.Г. Семёнов, А.В. Шахов, В.В. Багров.] // Монография – М.: ООО НИЦ «Инженер» (Союз НИО), ООО «Онико-М», 2011. – 536 с.
8. Токсичность отработавших газов дизеля при использовании топлив растительного происхождения / [Марченко А.П. [и др.] // Двигатели внутреннего сгорания, 2002. – Харьков: Изд. центр НТУ «ХПИ». – № 1. – С. 22 – 25.

Оксана Ключ
(Лозова, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ СКЛАДУ БІТУМУ

Сучасні дороги постійно підлягають несприятливим умовам: тиск вантажних автомобілів, перепади температур, погодні умови. Всі ми знаємо, яке велике значення мають хороші шляхи для автомобілів, безпеки дорожнього руху та й для безпеки пересічних пішоходів. Автомобільна дорога розрахована на певний термін служби, за який вона піддається впливам транспорту і погодно-кліматичним факторам. Найбільш незахищеним елементом дороги є асфальтобетонне покриття.

У зв'язку зі зростаючими вимогами до дорожнього покриття, що зумовлені зростанням швидкості руху на дорогах та збільшенням навантаження на вісь автомобіля, актуальною задачею є вишукування нових дорожньо-будівельних матеріалів з підвищеними характеристиками.

Значним недоліком традиційного асфальтобетону є те, що розм'якшення бітумів за підвищення температури влітку та крихкість за зниження взимку разом із нездатністю до зворотних деформацій призводить до утворення на покриттях зсувних деформацій – колій, хвиль, зсувів та тріщин.

Для підвищення міцності на зсув асфальтобетону необхідно забезпечити збільшення когезійної міцності плівки в'язучого матеріалу, що знаходиться між мінеральними зернами. Це можливо завдяки технології отримання бітуму або ефективнішим і сучасним способом – використаням полімерних домішок [1, с. 98].

За своїми природними властивостями бітум не може повністю задовольнити вимогам, що висуває до нього робота покриттів під дією сучасних умов. Розглядаючи дану проблему, вирішено провести низку теоретичних завдань стосовно покращення дорожнього в'язучого матеріалу.

На основі теоретичних досліджень була доведена можливість поліпшення якості нафтового дорожнього бітуму марки БНД 90/130 шляхом введення гранул вторинного поліетилену високого тиску, який здатний до безпосереднього суміщення з бітумами. Водночас він значно дешевший, ніж інші полімери. Вторинний поліетилен високого тиску являє собою подрібнену гранулу діаметром 3–5 мм сірого кольору. У якості в'язучого матеріалу – нафтовий дорожній бітум Кременчузького нафтопереробного заводу марки БНД 90/130.

Основні показники якості бітуму наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Показники якості нафтового дорожнього бітуму

Найменування показника	Одиниці виміру	Бітум БНД 90/130
Глибина проникнення голки 0,1 мм, 25°C		108
Температура розм'якшення	°C	45
Розтяжність при 25°C	см	63
Температура крихкості	°C	-21
Еластичність при 25°C	%	24

Фізико-хімічні показники вторинного поліетилену високого тиску, який може бути застосований для отримання модифікованого нафтового дорожнього бітуму, наведено у таблиці 2.

Таблиця 2 – Фізико-хімічні показники вторинного поліетилену

Вид поліетилену	Щільність, г/см ³	Температура плавлення, °C	Модуль пружності, МПа	Межа текучості при розтягненні, МПа
ВПЕВТ	0,913-0,914	102-105	100-200	7-17

Приготування бітуму, модифікованого вторинним поліетиленом, передбачає інтенсивне перемішування компонентів і підвищену температуру процесу приготування (150-200 °C).

Доведено можливість спрощеної технології приготування полімерасфальтобетонів шляхом безпосереднього введення полімера в змішувач з наступним перемішуванням суміші при температурі 170 °C протягом 15-20 с.

Процес змішування при високій температурі бітуму з полімерами протікає в дві стадії: емульгування розм'якшеного полімеру в рідкому бітумі й подальше його розчинення. Отримання модифікованого бітуму із заданим комплексом властивостей можливо лише при оптимальному співвідношенні в'язкості вихідного бітуму та достатньої концентрації в ньому полімеру. При цьому в бітумі повинна сформуватися структура у вигляді зв'язної полімерасфальтенової сітки. Така система буде відноситися саме до бітумополімерного типу в'язучого, який відрізняється від бітуму наявністю високої еластичності, зниженої пенетрації та підвищеною температурою розм'якшення. І в той же час у зв'язку з невеликою кількістю полімеру, дисперсійним середовищем залишається мальтенова складова бітуму (смоли та масла), яка визначає температуру переходу в'язучого у пружнокрихий стан. Тобто температура крихкості модифікованого бітуму не повинна змінюватися у бік більш високих температур.

При модифікації бітуму 3-4% вторинним поліетиленом високого тиску міцність і теплостійкість асфальтобетону збільшується майже вдвічі, що забезпечує його підвищену зсувостійкість. Середня щільність асфальтобетону на основі модифікованого бітуму вище, ніж у асфальтобетонів на вихідних бітумах і зростає зі збільшенням вмісту модифікатора, а водонасичення, відповідно, знижується.

Вплив вторинного поліетилену високого тиску на властивості в'язучого наведені в таблиці 3.

Таблиця 3 – Фізико-хімічні показники модифікованого бітуму

Найменування показника	Одиниці виміру	Бітум БНД 90/130 + ВПЕВТ
Температура розм'якшення	°C	57
Розтяжність при 25°C	см	38
Температура крихкості	°C	-19
Еластичність при 25°C	%	65

Бітум, модифікований вторинним поліетиленом високого тиску, відповідає вимогам ДСТУ Б В.2.7-135:2014 Бітуми дорожні, модифіковані полімерами. Технічні умови. Зміна № 1.

Полімерасфальтобетон, що містить вторинний поліетилен високого тиску, має більш високі показники міцності, водо- і теплостійкості у порівнянні зі звичайним асфальтобетонном. Він також характеризується значно меншою температурною чутливістю і зниженим темпом теплового старіння.

Введення поліетилену дозволяє перевести в'язуче у більш в'язку марку бітуму з підвищенням температури розм'якшення та еластичності.

Підвищення вимог до модифікованих бітумів, що обумовлено збільшенням транспортних навантажень на покриття та зростання вартості полімерних модифікаторів, зробили актуальним використання більш дешевого полімеру – вторинного поліетилену високого тиску.

Література:

1. Белятинський А.О., Краюшкіна К.В. Фізико-хімічна механіка дорожньо-будівельних матеріалів: навч. посіб. – К.: НАУ, 2016. – 244 с.
2. Солодкий С. Й., Сідун Ю. В. Інноваційні матеріали та технології в дорожньому будівництві. Частина 1. Матеріали та технології на основі органічних в'язучих. - Львівська політехніка: 2021. - 232 с.

Віталій Павловський
(Лозова, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ЧОРНОГО ЩЕБЕНЮ ДЛЯ ЯМКОВОГО РЕМОНТУ НЕЖОРСТКИХ ДОРОЖНІХ ОДЯГІВ

Стан існуючої мережі автомобільних доріг залежить від ефективності застосування сучасних будівельних матеріалів, технологій будівництва, ремонту та утримання автомобільних доріг. Щоб надати інноваційним процесам в дорожньому будівництві нового імпульсу, необхідна не лише сучасна нормативна база, але також і система підбору матеріалів.

Через навантаження та перевантаження матеріали дорожнього покриття зношуються та старіють. Зношування відбувається також з інших причин, наприклад через невисоку якість матеріалів, недотримання технології виконання дорожньо-будівельних операцій.

У минулому році комунальним підприємством «Еко-Сан» проведено капітальний ремонт ділянок автодоріг по деяким вулицям міста Лозова, але ще залишилося багато міських доріг, які потребують проведення поточного ремонту.

За результатами оцінювання стану дефектності покриття ділянки автомобільної дороги по вулиці Соборна шляхом візуального обстеження і вимірювань показників рівності дорожнього покриття за допомогою триметрової рейки характеризувалась наявністю просвітів до 3-4 см, кількість яких складає близько 20 %.

На даний час, враховуючи результати обстеження автодоріг після складного зимового періоду, Лозівські шляховики розпочали роботи з усунення аварійної ямковості, які триватимуть до настання сприятливих погодних умов, після чого розпочнеться плановий поточний дрібний ремонт (ліквідація різного роду деформацій дорожнього покриття: просідання, вибоїни, тріщини, ями).

В сучасних умовах, щоб забезпечити надійну роботу дорожніх конструкцій, необхідно підвищити якість дорожніх робіт на основі застосування нових технологій, техніки та матеріалів, а також знайти нові ефективні способи застосування традиційних, перевірених досвідом дорожньо-будівельних матеріалів. До таких матеріалів належить чорний щебінь – дорожньо-будівельний матеріал, який широко застосовували в Україні, починаючи з шістдесятих років минулого століття.

Чорний щебінь - штучний дорожньо-будівельний матеріал, який отримують змішуванням гранітного, гравійного або вапнякового щебеню з в'язкими або рідкими органічними в'язучими компонентами (нафтовим дорожнім бітумом, бітумною емульсією або дьогтем). Цей склад обумовлює поліпшені якісні та технічні властивості чорного щебеню в порівнянні зі звичайним.

Широкому застосуванню чорного щебеню сприяли його основні переваги: технологічність, простота застосування та економічність, що обумовлено температурними режимами приготування та меншими витратами в'язучого. Крім того, застосування холодного чорного щебеню дозволяє завчасно заготовляти матеріал протягом всього року та зберігати значний час.

Сфера використання чорного щебеню досить широка – для влаштування основ і покриттів та додаткових шарів основ, при влаштуванні поверхневої обробки, для підвищення шорсткості покриттів, для вирівнювання поперечного профілю старих покриттів, а для нашого міста - проведення ямкового ремонту.

Чорний щебінь застосовують у вигляді фракцій або сумішей фракцій відповідно до номінальних розмірів зерен. Співвідношення фракцій щебеню у сумішах уточнюють за результатами підбору складу (Таблиця 1).

Таблиця 1 – Зерновий склад щебеню чорного із суміші фракцій 5–40 мм

Вид суміші	Вміст зерен щебеню, у відсотках дрібніше даного розміру, мм				
	40	20	12	10	5
Крупнозерниста	95 – 100	50 – 75	–	18 – 40	0 – 25
Середньозерниста	–	95 – 100	67 – 75	20 – 48	0 – 35

Вміст бітуму у чорному щебеню залежить від температури перемішування, марки в'язучого та зернового складу щебеню. Нормований вміст бітуму становить від 1,5 % до 4,2 %. Оцінка якості чорного щебеню відбувається візуально – у чорному щебені не повинно бути згустків в'язучого, плівка в'язучого повинна повністю покривати щебінь рівномірно, бітум не повинен стікати з поверхні щебеню.

Температура нагріву чорного щебеню перед змішуванням залежить від марки бітумного в'язучого і умов обробки. Прийняті температури нагріву бітумного в'язучого і щебеню перед його обробкою бітумом та готового чорного щебеню на виході із змішувача на рідких бітумах наведено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Температурний режим приготування холодного чорного щебеню

Марка бітуму	Температура, °С		
	бітумного в'язучого, що дозується у змішувач	щебеню на виході із сушильного барабану	щебеню чорного на виході зі змішувача
МГО 130/200	90–110	125–145	100–120
МГ 130/200	90–110	125–145	100–120
СГ 130/200	80–105	115–140	90–110
МГО 70/130	80–90	115–125	80–110

Приготування холодного чорного щебеню дозволяє досягти наступних переваг: мінеральні матеріали краще обробляються бітумним в'язучим, що знижує витрати в'язучого і зменшує час перемішування. Щебінь перемішують з бітумом у холодному стані, що зменшує витрати енергії на просушування і підігрів мінеральних складових.

Для досягнення запланованого ефекту від використання чорного щебеню необхідною умовою є його ущільнення до такого стану, при якому під впливом руху транспорту не буде відбуватися перерозподіл часток щебеню та до ущільнення матеріалу.

Ямковий ремонт з використанням чорного щебеню для нашого міста забезпечить більшу міцність, тепло – та водостійкість дорожніх одягів, покриття стане більш якісним, зносостійким, набуватиме більш тривалого терміну експлуатації. Застосування чорного щебеню обумовлено доведеною ефективністю, що робить цей матеріал все більш популярним і поширеним.

Література:

1. Вирожемський В.К., Кушнір О.В., Катукова В.М. Проблеми впровадження нових технологій та матеріалів при будівництві, ремонті та утриманні автомобільних доріг / Дорожня галузь, 2010. – № 3.
2. Закерничний О.В. Інформаційні технології в системі моніторингу сучасних технологій і матеріалів / Автомобільні дороги, 2012. – № 4.

Науковий керівник:

викладач II категорії, Ключ Оксана Сергіївна.

Юрій Микитенко, Євгеній Шубний
(Лозова, Україна)

РОЗВИТОК ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЕКСПЛУАТАЦІЯ

Перед дорожньо-будівним господарством України стоять важливі проблеми з покращення дорожнього полотна, будівництво нових доріг, збереження навколишнього середовища. Передбачається збільшення поставок нових і модернізованих автомобілів і тракторів з відповідним комплексом комбінованих машин, високопродуктивних ґрунтообробних, дорожньо-будівних машин. Все це потребує проведення широкомасштабної технічної реконструкції дорожньо-будівного комплексу, виробничої бази машинобудування, впровадження сучасних технологій.

За останні роки широкого поширення набули енергозберігаючі інтенсивні та індустріальні технології. Високоєфективне використання машинно-тракторного парку (МТП) забезпечується встановленням раціональних технологічних, технічних і організаційних систем та іншими заходами з реалізації експлуатаційних властивостей дорожніх машин, які гарантують високу якість виконання робіт у задані строки з найбільшою економічною ефективністю. Основна причина малоефективного використання техніки – наявність значних недоліків у комплектуванні МТП, організації його роботи, технічного обслуговування, ремонту і зберігання. За цих умов вирішальна роль у дорожньому виробництві, і зокрема, при високопродуктивній експлуатації техніки належить інженерним кадрам дорожнього господарств.

Бурхливий розвиток конструкцій автомобілів в останні десятиліття та використання високих технологій загострило конкурентну боротьбу між фірмами-виробниками. Непродумані зміни конструкції автомобіля призводять до того, що падіння показників експлуатаційних властивостей у нових машин більш інтенсивне, ніж у попередніх моделях. Багато недоробок проявляються в експлуатації та знижують безпеку використання автомобіля, що призводить до необхідності їх відкликання виробниками. Причиною такої ситуації є недоробки конструкторських, технологічних і випробувальних служб автомобільних фірм. Якщо при постановці на виробництво автомобіль проходить різного виду випробування, що підтверджують його

відповідність технічним умовам, а також контрольні випробування на надійність, то в експлуатації проводиться тільки діагностика вузлів й агрегатів без оцінки показників динамічних властивостей автомобілів у цілому. Тому необхідно здійснювати в експлуатації контрольні випробування автомобілів на функціональну стабільність динамічних і споживчих властивостей, що впливають на безпеку руху. [3, с. 32]

Погіршення динамічних властивостей призводить до підвищення ймовірності виникнення аварій, у тому числі, при виконанні обгону, а також до підвищення розходу пального.

Досягти відчутних результатів у забезпеченні функціональної стабільності можна лише застосувавши комплексний підхід, який дозволив би об'єднати в систему три напрямки – оцінювання динамічних властивостей автомобілів, що виконується на стадії проектування (вихідна точка), зміну цих властивостей у процесі експлуатації під дією різних зовнішніх чинників та старіння, зносу деталей та вузлів самого автомобіля а також застосування моделі багатокomпонентного складного руху, що дозволяє розглядати загальну динаміку руху групи автомобілів в транспортному потоці.

Дорожньо-будівельні машини належать до складних мобільних машин, розвиток яких здійснюється у напрямі подальшої інтенсифікації технологічних процесів, постійного підвищення швидкісного режиму робіт, що виконуються, збільшення потужності двигунів, які їх агрегують. Крім цього, вони повинні мати достатньо високий ресурс надійності, довговічності, міцності та якісно виконувати технологічний процес, незважаючи на постійні зміни зовнішніх умов, в яких здійснюється їх функціонування (змінних навантажень з боку зовнішнього середовища, а також неоднорідних властивостей матеріалів, з якими контактують їх робочі органи). Тому як одна з головних складових галузей дорожньо-будівельного господарства дорожнє машинобудування повинно мати рівень, що відповідає рівню загальнодержавних пріоритетів.

Проаналізуємо сучасний стан проектування, конструювання та виробництва дорожніх машин у світі. Так, створення дорожньої техніки сучасного технічного рівня — це складний процес, що пов'язує послідовне виконання проектування, конструювання та виготовлення і який вимагає на кожному етапі цілеспрямованих, взаємопов'язаних, всебічно обґрунтованих дій. При цьому перший етап проектування — це дослідження і пошук науково обґрунтованих, технічно здійснених та економічно доцільних інженерних рішень в тому чи іншому технологічному процесі механізації дорожнього господарства. Результатом проектування фактично є загальний, науково обґрунтований проект об'єкта. Тобто, проектування дорожньо-будівельної техніки — це вибір деякого способу дії на предмет праці (матеріали і середовище), це розробка і створення системи як логічної основи дій, спроможних вирішити за відповідних умов та обмежень кінцеве завдання, що ставиться до тієї чи іншої дорожньо-будівельної машини, того чи іншого робочого органу. [5, с. 29]

Таким чином, на першому етапі виникає необхідність фундаментального наукового дослідження технологічного (робочого) процесу, ретельної наукової проробки (опрацювання) і якомога точнішого встановлення фізичної природи протікання цього процесу в часі, технічних умов його здійснення, якості послідовного виконання операцій процесу, відповідних умов і обмежень тощо. Тому перший етап створення дорожньої техніки сучасного технічного рівня може бути успішно виконаний тільки високодосвідченими науковцями та інженерами-дослідниками, що мають глибокі відповідні теоретичні знання, володіють сучасними методами теоретичних та експериментальних досліджень і обробки їх результатів, здатних критично аналізувати отримані результати і вміти достатньо точно і тонко їх застосовувати.

А конструювання дорожньої техніки — це створення конкретної, реальної, працездатної конструкції, що відповідатиме умовам попереднього проектування. Створення необхідної конструкції — це конкретна будова машини (робочого органу, приводу робочого органу), яка концентрує взаємне розміщення робочих органів, елементів приводу, деталей тієї чи іншої машини, знаряддя, приладу. [6, с. 54]

Конструювання дорожньої техніки в кінцевому результаті повинно уточнити наукові та інженерні рішення, що були отримані при проектуванні, зробити ретельні прорахунки міцності, стійкості і надійності конструкцій, а також проробити всі питання технології виготовлення машин і їх робочих органів, умов її подальшої експлуатації і навіть подальшого технічного сервісу, тощо. Таким чином, до конструювання техніки ставляться ще більш високі вимоги, оскільки втілити в конкретну будову (в «метал») наукове опрацювання попередніх досліджень і проектування розробленого нового технологічного процесу не завжди легко (а в деяких випадках буває навіть і просто неможливо). Крім цього, проведення при конструюванні всебічних, точних розрахунків міцності, надійності та довговічності робочих органів і елементів сільськогосподарських машин також вимагає дуже високого рівня знань, досвіду і відповідальності конструкторів, оскільки результати їх роботи в доволі високій мірі будуть визначати продуктивність, енергоємність і металоемність машини, а в кінцевому результаті її вартість, ефективність використання і конкурентоспроможність на ринку. Фактично цей етап створення дорожньої техніки завершується появою «вдалої» чи «не дуже вдалої» працездатної її конструкції.

Виконання проектування і конструювання дорожньо-будівельної техніки здійснюється відповідно до стандартизованих стадій і етапів, а також методів, які детально розроблені й використовуються багаторічною світовою практикою галузі.

Проведення в подальшому всебічних об'єктивних випробувань (загальних, а також спеціальних ресурсних) зразків дорожніх машин, уточнення конструкторської документації та підготовка їх до серійного виробництва також потребують цілеспрямованої відповідальної роботи висококваліфікованої частини

науковців, випробувачів, технологів, відповідальних працівників фірм, що випускають дорожньо-будівельну техніку, та заводів дорожнього машинобудування.

Тож висновок можна зробити з цього вкрай важливого для нашої держави питання? У який спосіб нині проектувати й конструювати дорожньо-будівельну техніку в Україні, й узагалі, чи потрібна нам галузева (заводська), академічна та вузівська наука в галузі дорожнього машинобудування? Відповідь очевидна. Так!

Таким чином, для створення власного широко розвиненого дорожнього машинобудування необхідний подальший, ще більш міцний союз вчених, конструкторів, інженерів і виробників. А він, такий союз, раніше ж був, оскільки державою і підприємствами для вирішення актуальних наукових питань проектування дорожньої техніки виділялися значні кошти і запрошувались іноді дуже великі наукові сили, включаючи деякі інститути Академії наук України.

Література:

1. Ласков М. Старт «Запорожця». Київ: Держлітвидав України, 1962. 48 с.
2. "Коммунару" – 100 лет. Запорожье: Кн.-газ. изд-во, 1963. 119 с.
3. Кременчугский автомобильный завод имени 50-летия Советской Украины. Очерк / Авторский коллектив: В. Е. Волошина, А. А. Иванухина, Х. А. Мерзон, А. М. Одновол. Харьков: Прапор, 1972. 192 с.
4. Правденко С. Родом з Волині // Україна. 1979. № 37.
5. Сахно В. П., Основенко М. Ю. Автомобили. Київ: НМКВО, 1992. 343 с.
6. Жаболенко М., Оносов М. Проблеми виробництва і збуту легкових автомобілів СП «АвтоЗА3 «DAEWOO» та шляхи їх вирішення // Торгівля і ринок України. 1999. Т. 2. Вип. 9.
7. Бажинов О. В. та ін. Гібридні автомобілі. Харків: ХНАДУ, 2008. 327 с.

Олексій Шубний
(Лозова, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ДІАГНОСТУВАННЯ ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДВИГУНІВ

Однією з найважливіших передумов підтримки високого рівня ефективності та надійності двигуна є своєчасне виявлення та попередження несправностей, що виникають під час експлуатації. Визначення технічного стану транспортного засобу без його розбирання і формування висновків про необхідність технічного обслуговування або ремонту називається діагностуванням. Діагностика проводиться за допомогою зовнішніх ознак, які вказують на технічний стан механізму. Це дозволяє виявити приховані помилки в механізмі та ідентифікувати несправності. Діагностика також вивчає методи і засоби виявлення несправностей і прогнозування терміну служби без розбирання. Вона дозволяє комплексно оцінити надійність і ефективність транспортних засобів і спрогнозувати ці характеристики на весь термін служби або на заданий час експлуатації. Діагностика допомагає підтримувати високий рівень надійності транспортних засобів, зменшити витрати запасних частин, матеріалів і трудомісткість технічного обслуговування і ремонту, а також підвищити продуктивність транспортних засобів. Виявлення, подальше усунення і своєчасне попередження несправностей знижує інтенсивність процесів зношування, підвищує ймовірність безвідмовної роботи двигуна і навіть виключає передчасні ремонти. Метою діагностики є підтримка високого рівня надійності і довговічності двигуна.

Діагностика автомобіля може здійснюватися суб'єктивними та об'єктивними методами. Суб'єктивні методи визначають технічний стан автомобіля на основі початкових параметрів динамічного процесу. В цьому випадку інформація отримується і аналізується за допомогою людини для визначення технічного стану двигуна. Цей суб'єктивний метод є поширеним і передбачає візуальне прослуховування і відчуття роботи механізму та формування висновків про його технічний стан на основі логічного мислення. Найпоширенішими причинами несправностей є негерметичність або несправність трубопроводів, з'єднувальних шлангів і обладнання через витік паливо-мастильних матеріалів або охолоджуючої рідини; неповне згоряння палива через вихлопні гази. Знос деталей циліндропоршневої групи та затримка пускової подачі палива через синюватий колір вихлопних газів; якість картерної оливи через колір масляної плями нафільтрувальному папері; потрапляння води та палива в камеру згоряння через білий дим вихлопних газів; підтікання інжектора через високий рівень оливи в піддоні картера двигуна. Збільшення зазору між клапанами і коромислами в механізмі газорозподілу, підвищений знос шатуна і корінних підшипників через стукіт в клапанному механізмі, надмірне впорскування палива через стукіт у відповідних частинах кривошипно-шатунного механізму при зміні частоти обертання колінчастого вала, биття випередження або уповільнення через характер биття. Наступні несправності можна виявити, прослуховуючи двигун, слабкі місця в посадковій поверхні газорозподільного клапана за характером свисту і шипіння. Економічність визначається вартістю контрольно-діагностичного обладнання, експлуатаційними витратами та ефективністю використання. При проектуванні та виготовленні діагностичного обладнання особливу увагу слід приділяти зниженню металоємності, енергоспоживання та експлуатаційних витрат. Технічні засоби діагностування можна розділити на зовнішні, які не інтегровані з об'єктом діагностування, і вбудовані, які мають систему вимірювання вхідних сигналів перетворювачів

(датчиків), розроблених спільно з об'єктом діагностування. Зовнішні технічні засоби діагностування поділяються на стаціонарні, мобільні та пересувні. За функціональним призначенням прилади технічного діагностування можна розділити на наступні групи: комплексні – для діагностування всієї машини, двигун а і його систем, агрегатів управління, гальмівних систем, зовнішніх світлових приладів, трансмісії, ходової частини і підвіски, електричних агрегатів, гідравлічних систем, робочих агрегатів і спеціальних пристроїв. Залежно від призначення машини, що діагностується, і типу системи діагностування технічні засоби діагностування можна розділити на ті, що входять до складу системи діагностування всієї машини, і ті, що входять до складу локальної системи діагностування окремих вузлів або деталей машини, і ті, що використовуються індивідуально. Залежно від ступеня автоматизації процесу контролю технічні засоби діагностики можна розділити на автоматичні, напівавтоматичні, з ручним або ножним керуванням і комбіновані. Крім того, залежно від типу використовуваного інструменту розрізняють автономні та портативні засоби діагностики. Перший етап технічної діагностики вже був оснащений рухомим барабаном або штативом, так званим роликівим стендом.

Об'єктивні методи діагностики, це методи з використанням спеціального обладнання та випробувальних стендів, вони дозволяють кількісно оцінити параметри технічного стану машини, які поступово змінюються через знос під час експлуатації. Знання меж і допусків цих параметрів дає можливість прогнозувати і запобігати погіршенню продуктивності, а також вживати превентивних заходів, щодо запобігання поломкам. В даний час навіть на добре оснащених підприємствах до об'єктивної технічної діагностики машин додається певна частка суб'єктивної діагностики. Існує декілька основних груп методів об'єктивного діагностування технічного стану машин та їх агрегатів. Енергетичні методи відомі, як методи діагностики на основі параметрів ефективності. Ці методи засновані на вимірюванні таких параметрів, як генерація, передача енергії, витрата експлуатаційних матеріалів (палива, мастила) ефективність роботи агрегату (гальмівної системи, ріжучого обладнання, охолодження двигуна). Такі методи широко застосовуються для загальної оцінки технічного стану машин та їх вузлів у стаціонарному обладнанні, коли об'єкт діагностування максимально наближений до реальних умов експлуатації. Ця дуже важлива група методів діагностики зазвичай використовується як основний метод в поєднанні з іншими методами при загальній діагностиці. Віб्रोакустичні методи використовують в якості діагностичних характеристик (параметрів) звукових сигналів (рівень шуму, інтенсивність, характер стуку) або параметри вібрації, такі як частота і амплітуда. Ці методи дуже універсальні і можуть бути використані для визначення технічного стану практично всіх рухомих і обертових деталей машин. Методи теплової діагностики, засновані на параметрах нагріву муфт(підшипників), картерної оливи і охолоджуючої рідини, дуже універсальні, оскільки їх можна використовувати практично для всіх деталей машин, але зазвичай в поєднанні з іншими методами. Під параметрами нагріву, мається на увазі, не тільки значення температури в точці вимірювання, але і швидкість її зміни, яка характеризує кількість тепла, що генерується силами тертя при заданому навантаженні і швидкості. Метод стробоскопічної діагностики використовує стробоскопічний ефект і може діагностувати всі компоненти, що знаходяться в циклічному русі, наприклад, зворотно-поступальному(штовхачі клапанів, пружини, підвіски), коливальному або обертовому русі. Всі чотири методи є універсальними і можуть бути використані для діагностики всіх частин машини. Деякі спеціальні методи діагностики можуть бути використані тільки для обмеженого кола вузлів і агрегатів. Перелік спеціальних методів діагностики постійно оновлюється і додаються нові методи діагностики з використанням новітніх технологій.

Своєчасна і повна діагностика значно підвищує ефективність і якість експлуатаційної готовності транспортних засобів. Діагностика транспортних засобів сьогодні є важливою складовою системи профілактичного обслуговування та ремонту транспортних засобів. Її впровадження на автомобільному транспорті дозволяє значно покращити технічний стан транспорту, знизити експлуатаційні витрати, забезпечити паливну економічність та безпеку дорожнього руху, а також зменшити забруднення навколишнього середовища.

Література:

1. Поладійчук Ю.Б. Методи та засоби при експлуатаційній обкатці машин та механізмів / Ю.Б. Поладійчук, О.В. Гуцаленко, Т.В. Чорна // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Технічні науки. - Вінниця: ВНАУ, 2012.
2. Кисликов В.Ф., Луцук В.В. «Будова й експлуатація автомобілів» - К. Либідь, 2002.
3. Епіфанов Л.І. Технічне обслуговування і ремонт автомобілів. / Епіфанов Л.І./К: Вища школа, 2001.

СЕКЦІЯ: ФІЗИКА

**Маржан Мақсотова, Нургуль Садыкова
(Атырау, Қазақстан),
Абекова Жанна Айдарбековна
(Астана, Қазақстан)**

КВАНТТЫҚ ЭЛЕКТРОДИНАМИКАНЫҢ ЖАҢА ДАМУЫ

Электродинамика дегеніміз не? Ол не үшін қажет? Оның адам үшін маңызы қандай? Электродинамика-бұл электромагниттік өзара әрекеттесу теориясы, табиғатта болатын төрт өзара әрекеттесудің бірі. Оның қоғам өміріндегі рөлі, біз әр қадамда кездесетін табиғат құбылыстарының көпшілігінің электромагниттік шығу тегі бар екендігімен анықталады-бұл электромагниттік өрістің атомдар мен молекулалардың құрамына кіретін электрлік зарядталған бөлшектермен өзара әрекеттесуіне байланысты. Электромагнетизм адам өмірінде шешуші рөл атқарады деп толық құқықпен айтуға болады, өйткені ол қоғамның техникалық прогресс жолдарын анықтайды [1].

Кванттық электродинамиканың басты проблемасы электрон мәселесі болып табылады, оны келесідей тұжырымдауға болады: алғашқы принциптерден тәжірибелі фактілерді ескере отырып, электронның дәйекті моделін құру, яғни бөлшектің ішкі құрылымын сипаттайтын динамикалық теңдеуді табу, оның физикалық қасиеттерін, электромагниттік өріспен әрекеттесу кезіндегі әрекетін түсіндіреді.

Электрон 100 жылдан сәл астам уақыт бұрын ашылған, 1897 жылы электронның ашылуымен физикада революция басталды, бұл қоғамның бұрын-соңды болмаған техникалық прогресіне әкелді. Дамудың шыңы 50-ге келеді. Содан кейін эволюциялық даму кезеңі, қалыптасқан идеялар шеңберінде қосымшаларды әзірлеу кезеңі, алынған нәтижелерді түсіну және жаңа фактілерді жинақтау басталды. Физиканың қарқынды дамуы баяулады және 70-ші жылдары тоқырауға жол берді. Бірнеше онжылдықтар бойы жалғасып келе жатқан электродинамикадағы тоқырау енді жаңа өрлеумен ауыстырылды. Жаңа ғылыми революция басталады, ол жүз жыл бұрынғыдай электронмен қайта байланысты. Себебі, электрон-табиғаттың терең құпияларын сақтайтын бірегей бөлшек, оның ашылу дәрежесі қоғамның ғылыми-техникалық даму деңгейін анықтайды. Зерттеушілердің басым көпшілігі табиғат туралы жалпы қабылданған көзқарастар жүйесінің ақиқаты мен толықтығына шын жүректен сенетін кезеңде ғылымда болып жатқан процестердің мәні белгілі тарихшы Л. Гумилевтің сөздерін жақсы жеткізеді: "Соңы және қайтадан басталуы". Көптеген мамандар үшін соңғы сатыдағы шындық, дамудың тәжі болып көрінетін нәрсе дамудың белгілі бір кезеңінің аяқталуы, қалыптасқан көзқарастар мен идеялардың түбегейлі бұзылуына әкелетін жаңа, қиын өрлеудің басталуы болып табылады.

КЭД стандартты тұжырымы электрон құрылымсыз нүктелік бөлшек деген болжамнан туындайды. Бұл болжам үлкен қиындыққа әкеледі – электронның өз энергиясының дивергенциясы. Стандартты тәсілдің тағы бір қиындығы-кванттық механика электронның тұрақтылығын түсіндіре алмайды. Шынында да, бос нүктелік электронның әрекетін сипаттайтын толқындық функциялардың рөлін талап ете алатын толқындық пакеттер уақыт өте келе бұлыңғыр болады, бұл бөлшектің тұрақтылығының тәжірибелі фактісіне қайшы келеді.

Жоғарыда аталған қиындықтар өте ауыр. Дирактың пікірінше, КЭД-тің қиындықтары "олардың принциптік сипатына байланысты теория негіздерінің түбегейлі өзгеруімен ғана жойылуы мүмкін, бәлкім, Бордың орбиталық теориясынан қазіргі кванттық механикаға көшу сияқты радикалды" ([2], 403-бет). «Дұрыс тұжырым, негізгі теңдеулер дұрыс емес» - деп, Дирак атап көрсетті. Теорияда шексіздік мүлдем пайда болмайтындай етіп оларды айтарлықтай өзгерту керек".

Мәселенің егжей-тегжейлі талдауы электронның нүктелік идеясынан бас тартудың сөзсіз екенін көрсетеді, ал электрон мәселесін шешудің кілті кулондық өзін-өзі әрекет етуді, яғни бөлшекке өз өрісінің кері әсерін есепке алу болып табылады. Өзін-өзі есепке алу автоматты түрде электронның нүктелік болмауына және қозғалыс теңдеуінің сызықты болмауына әкелетінін атап өткен жөн.

Электрон мәселесіне қатысты ең батыл идеялардың бірін Шредингер алға тартты. Ол кванттық механиканың тарихи алғашқы физикалық интерпретациясына ие, оған сәйкесе $\Psi(r,t)^2$ (e - электронның заряды, $\Psi(r,t)$ - оның толқындық функциясы) - бұл электронның зарядының таралуының кеңістіктік тығыздығы, сондықтан атомның сызықтық өлшемдерінің реті бойынша электронның сызықтық өлшемдері [3, 4]. Алайда бұл интерпретацияны негіздеу мүмкін болмады және оны физиктердің көпшілігі қабылдамады [5].

Соңғы онжылдықтарда Шредингердің интерпретациясына деген қызығушылық радиациялық құбылыстарды зерттеуге жаңа көзқараспен қайта жанданды. Электронның физикалық табиғатын дұрыс түсінуге бағытталған маңызды қадамды А.Барут өз энергиясының суреті негізінде электромагниттік процестердің кванттық теориясын (the Self-field QED) тұжырымдап, дамытқан қызметкерлермен [6, 7] жасады. Барут [8] атап өткендей, "нақты электрон қозғалысының дұрыс кванттық теңдеуі Дирак теңдеуі немесе электрон үшін Шредингер теңдеуі емес, өзіндік энергияның қосымша сызықтық емес мүшесі бар теңдеу".

Жұмыста электрон мәселесін шешудің жаңа тәсілі ұсынылды [9]. Мұнда жалпы қабылданған

кванттық электродинамика мен өзін-өзі ұйымдастыру теориясының идеяларының синтезі болып табылатын электродинамиканың тұжырымдамасы қарастырылады [10]. Электронның өзін – өзі ұйымдастыруының физикалық механизмі өздігінен әрекет етуден тұрады-ол қоршаған кеңістіктегі өз өрісінің бөлшегіне кері әсер етеді, ол ерекше жағдайда кейбір инерциялық анықтамалық жүйеде жатқан бөлшектер статикалық Кулон өрісіне айналады. Дамып келе жатқан тәсілдің мәні мынада: Электрон тудыратын меншікті өріс заттардың табиғаты бойынша бөлшекке тән электронның туа біткен, ажырамас физикалық қасиеті ретінде қарастырылады, сондықтан меншікті өріс пен өзін-өзі әрекет ету теорияны құрудың ең бастапқы кезеңінде бөлшектің анықтамасына енеді. Бұл бастапқы, нөлдік жуықтау ретінде өзінің электромагниттік өрісінен оқшауланған "жалаңаш" бөлшек емес, өз өрісін құруға және оның кері әсерін тигізуге қабілетті бөлшек қолданылатынын білдіреді.

Математикалық тұрғыдан алғанда, өзі тудыратын өріс жағынан электронға кері реакцияны есепке алу электронның әрекетін сипаттайтын динамикалық теңдеудің сызықтық емес болуына әкеледі. Демек, электрон өзін-өзі ұйымдастыратын жүйеге айналады, оның физикалық қасиеттері, геометриялық пішіні мен өлшемдері динамиканың негізгі теңдеуінің шешімдерінен өздігінен анықталады. Электрон өздігінен әрекет ететін электрлік зарядталған зат өрісінің кванты (элементар қозу) ретінде көрінеді.

Қоршаған кеңістіктегі электрон тудыратын меншікті өріс ұзақ мерзімді болғандықтан, электронның қоршаған ортасы бөлшектің мінез-құлқына әсер етуі мүмкін физикалық ортаға айналады.

Барлық қазіргі физиканың негізінде оқшауланған жүйенің моделі жатыр, оны қолдану физиктердің санасында терең тамыр жайған, физикалық жүйе өз бетінше, қоршаған әлемнен алшақ өмір сүре алады деген идеяны көрсетеді (физикалық жүйе қандай болса да, егер ол қоршаған ортадан оқшауланса, ол өзінің даралығын жоғалтпайды). Алайда, табиғат материалдық денелер түзілетін ғаламның қарапайым кірпіштері (мысалы, электрондар) түбегейлі оқшауланбаған жүйелер болып табылады. Ашық жүйенің физикалық мәні-ол қоршаған әлеммен және оның мінез-құлқымен және физикалық қасиеттерімен тығыз байланысты, онымен өзара әрекеттесуге міндетті.

Сонымен, электрон-өздігінен жұмыс істейтін электр зарядталған зат өрісінің кванты (элементар қозуы) болып табылатын ашық өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе. Қоршаған кеңістікте өз өрісін құру арқылы электрон кеңістікті (және уақытты - кеңістік пен уақыт арасындағы ажырамас байланысқа байланысты) физикалық қасиеттер.

Ашық жүйе оқшауланғанға қарағанда бай физикалық мазмұнға ие болғандықтан, оны сипаттау үшін айтарлықтай жаңа физикалық идеяларды тарту керек. Ең алдымен, ашық жүйені сипаттау үшін тәуелсіз динамикалық айнымалылар санын көбейту керек. Шынында да, электронды ашық жүйе ретінде екі бөліктен тұрады деп елестетуге болады – нақты бөлшектер мен қоршаған орта өзара әрекеттеседі. Сондықтан нақты электронға қатысты динамикалық айнымалыларды және қоршаған ортаға қатысты динамикалық айнымалыларды енгізу керек. Сонымен қатар, жүйе бөлшектің қоршаған ортамен ажырамас байланысының талабын білдіретін ашықтық шартына бағынуы керек. Ашықтық шартын келесідей тұжырымдауға болады: ашық жүйе екі компонент бір уақытта болған жағдайда ғана мағынасы болуы керек – нақты бөлшек пен қоршаған орта, және бұл компоненттер тең болуы керек.

[11] жұмысында салыстырмалылық принципін ескеретін және өзін-өзі басқаратын электронды ашық өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе ретінде сипаттайтын негізгі динамикалық теңдеу әрекет принципінен алынған. Сыртқы көріністе бұл теңдеу 4-потенциалмен сипатталған сыртқы өрістегі зарядталған бөлшек үшін әдеттегі Дирак теңдеуімен сәйкес келеді. Алайда, іс жүзінде ол Дирак теңдеуінен айтарлықтай ерекшеленеді. Айырмашылық мынада: ұсынылған теңдеу сызықтық емес және жергілікті емес, ал жергілікті емес кеңістіктік және уақыттық сипатқа ие. Теңдеуге кіретін 4-потенциалдың потенциалды және құйынды компоненттері физикалық табиғаты бойынша бір-бірінен ерекшеленеді: біріншісі меншікті өрісті сипаттайды және электронның толқындық функциясының компоненттері арқылы квадраттық түрде өрнектеледі, ал екіншісі көлденең электромагниттік толқындарды сипаттайды және электромагниттік өрістер арқылы ерекше көрінеді. Табиғаты бойынша айтарлықтай ерекшеленетін бұл екі шама біздің теориямызда біртұтас 4-векторға біріктіріледі.

Динамиканың негізгі теңдеуінің шешімдерін талдау олардың өздігінен әрекет ететін электрлік зарядталған заттың кеңістіктегі локализацияланған шоғырларын сипаттайтынын көрсетеді, яғни бөлшек солитон болып табылады. Электронның ішкі энергия спектрі шексіз көп деңгейлері бар дискретті, әр энергия мәні бөлшек зарядының кеңістіктік таралуының белгілі бір өлшемдеріне және белгілі бір геометриялық пішінге сәйкес келеді.

Электронның электр зарядының негізгі күйдегі таралуы Бор радиусының реті мен шексіздікке дейін созылатын құйрықтың сызықтық өлшемдері бар негізгі локализация аймағынан тұрады. Электронның динамикалық теңдеуінің сызықтық уравстігіне байланысты толқындық функция суперпозиция принципіне бағынбайтыны маңызды. Осының арқасында электрон абсолютті қатты дененің қасиеттеріне ие болады: электронның негізгі локализация аймағындағы t уақыт сәтінде бастан кешірген бұзылысы, келесі сәтте $t+\varepsilon \rightarrow (\varepsilon \rightarrow +0)$ оның кез келген қашықтығында белгілі болады.

Арнайы салыстырмалылықта уақыт пен кеңістіктік координаттар кеңістіктегі қарапайым оқиғалардың орнын анықтайтын тәуелсіз және формальды тең шамалар ретінде әрекет ететіндігін атап өткен жөн. Сонымен бірге, уақыт кеңістіктік координаттарға қатысты бөлінген. Геометриялық тұрғыдан алғанда, уақыттың ерекше рөлі 4-өлшемді кеңістіктің геометриясының псевдоевклидтілігіне байланысты. Физикалық тұрғыдан алғанда, уақыттың бөлінуі динамикалық принциппен (себептілік принципімен) байланысты, оған

сәйкес t уақытындағы физикалық жүйенің қозғалыс күйі $t=0$ уақытының келесі сәтіндегі жүйенің әрекетін ерекше анықтайды. Динамикалық принциптің мәні мынада: жүйенің уақытша эволюциясын күш өрістерінің әсерінен болатын физикалық процестермен байланыстыра отырып, ол оқиғалардың реттілігін және олардың ұзақтығын көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар жүйедегі уақыттың барысын, оның физикалық процестердің сипатына тәуелділігін анықтайды.

Уақыттың физикалық қасиеттерінің болуы туралы идея Н. А. Козыревке тиесілі [12]. Уақыт барысының бағытын ескере отырып, механикаға қосымша параметрді енгізе отырып, Козырев себеп-салдарлық (асимметриялық) механиканы құрды, одан уақыттың физикалық қасиеттері бар деген қорытынды шығады. Козырев пен оның ізбасарлары жүргізген теориялық және эксперименттік зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес, оқиғалар тек уақыт ішінде ғана емес, сонымен бірге уақыт арқылы да болуы мүмкін, ақпарат күш өрістері арқылы емес, уақыт арнасы арқылы беріледі және ақпараттың тасымалдануы бірден жүреді. Уақыттың физикалық қасиеттерімен байланысты және жұмысты орындауға қабілетті қосымша күштердің пайда болуы уақыттың энергия көзі бола алатындығын көрсете.

Қорытынды

Кванттық электродинамиканың жаңа дамуының нәтижелері, біздің ойымызша, әлемді басқаратын күштердің шынайы табиғатын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Егер ғаламның қарапайым кірпіштері-электрондар және басқа микробөлшектер-ашық өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелер болса, онда табиғатта әмбебап динамикалық принцип жұмыс істейді-Өзін-өзі ұйымдастыру принципі, кез-келген материалдық объект ашық өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе болып табылады, ол қатысқан кезде динамикалық процестердің өзі арқылы өзінің ішкі құрылымдарын қалыптастырады. Табиғатта материяның туа біткен, ажырамас қасиеттерінің бірі ретінде қалыптасқан өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті табиғат дамуының қозғаушы күші рөлін атқарады. Өзін-өзі ұйымдастыру принципі-бұл әлемді басқаратын және оның барлық алуан түрлілігін жасайтын рухтан (немесе абсолютті идеядан немесе жаратушыдан) басқа ештеңе емес. Алайда, аталған қасиетті (өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті) материядан алып тастау физикалық тұрғыдан маңызды емес болып көрінеді, оған материядан тәуелсіз болмысты жатқызады: ол материя болғандықтан ғана бар.

Электронның өзін-өзі ұйымдастыруға, қоршаған денелермен ақпарат алмасуға қабілеттілігі, олар қаншалықты алыс болса да, электронның ақыл-ойдың рудименттері мен материяның эволюциясы нәтижесінде өмірдің пайда болуына әкелетін барлық қасиеттерге ие қарапайым микрожүйе екенін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Feynman R.P., Leighton R.B., Sands M. The Feynman Lectures on Physics. V.2. (Addison-Wesley Publishing Company, Inc., Reading, Massachusetts. Palo Alto. London, 1964).
2. Дирак П.А.М. Принципы квантовой механики. - М.: Наука, 1979. – 480 с.
3. Schrödinger E. Quantisierung als Eigenwertproblem. Vierte Mitteilung //Ann.der Physik. - 1 926. - Bd.81. - S. 109-139.
4. Шредингер Э. Избранные труды по квантовой механике, под ред. Л.С. Полак. - М.:Наука, 1976. - 424 с.
5. Barut A.O. Schrödinger's Interpretation of as a Continuous Charge Distribution//Ann.der Physik. - 1988. - Bd. 45. - S. 31-36.
6. Barut A.O., van Huele J.F. Quantum Electrodynamics Based on Self-Energy: Lamb Shift and Spontaneous Emission without Field Quantization//Phys. Rev. - 1985. - V. A32, №6. - P. 3187-3195.
7. Barut A.O., Dowling J.P. Quantum Electrodynamics Based on Self-Energy: Spontaneous Emission in Cavities// Phys.Rev. -1987. - V. A36, №2. - P. 649-654.
8. Barut A.O. QED Based on Self-Energy// Physica Scripta. - 1988. - V.21. - P. 18.
9. Арпьев Ю.Д., Буц А.Ю., Олейник В.П. К проблеме внутренней структуры электрически заряженных частиц. Спектры внутренней энергии и распределение заряда свободного электрона и атома водорода. - Киев: ИПАН УССР, Препринт №8-91, 1991. – 36 с.
10. Олейник В.П. Квантовая электродинамика, описывающая внутреннюю структуру электрона // Квантовая электроника. -1993. - Вып. 44. - С. 51-59.
11. Олейник В.П. К теории внутренней структуры электрона. Вторичное квантование и энергетические соотношения //Квантовая электроника. - 1993. - Вып.45. - С. 57-79.
12. Kozyrev N.A., Selected Transactions (Leningrad University Press, Leningrad, 1991) (in Russian).

Ғылыми жетекшісі:

х.ғ.к., қауымдастырылған профессор Амангосова Ардак Ганибаевна.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Світлана Герасименко, Данило Васильченко
(Дрогобич, Україна)**

ПОКАЗНИКИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ДІВЧАТ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розумовий розвиток дошкільників займає чільне місце в освітньому процесі закладів дошкільної освіти. Видатні педагоги і психологи досліджували і продовжують робити це зараз в плані пошуку найоптимальніших шляхів розумового розвитку дітей [1].

Як відзначає Поніманська Т.І. [5] розумовий розвиток – це ступінь розвитку у дитини пізнавальних процесів, сформованість у неї вміння міркувати, обґрунтовувати свої думки, діяти адекватно до вимог старших, виявляти інтерес до пізнання навколишнього середовища, здатність швидко і правильно розуміти те, що їй говорять, будувати власні судження, користуватися поняттями та узагальненнями.

Пошук нових психолого-педагогічних підходів до розвитку розумової активності дітей у дошкільному віці стає все більш значущим, оскільки саме активність розуму є одним з основних властивостей особистості. Відомо, що розумове виховання і розвиток дітей полягає не тільки в тому, щоб дати дітям знання, а й навчити їх використовувати ці знання в різноманітній діяльності. Найбільш ефективно розумовий розвиток відбувається під впливом навчання і виховання. Для побудови ефективної системи розумового виховання важливо враховувати, що саме оволодіння різними видами пізнавальних дій визначає головну лінію розумового розвитку дітей.

Оцінка рівня розумового розвитку дітей – важлива умова правильного процесу виховання. Доведено, що діагностика розумового розвитку повинна виявляти реальні досягнення дитини, що склалися в ході виховання і навчання. Разом із тим досягнутий рівень є результатом не тільки навчальних, а й усіх виховних впливів (в тому числі соціальних, демографічних тощо). Для того щоб визначитись у плануванні педагогічний дій, засобів і методів, які спрямовані на всебічний гармонійний розвиток дитини необхідно вивчити і оцінити показники, які забезпечують реалізацію розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – визначити показники розумового розвитку дівчат старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити показники розумового розвитку дівчат старшого дошкільного віку.
2. Оцінити і проаналізувати рівень розумового розвитку дівчат старшого дошкільного віку.
3. Здійснити порівняльний аналіз досліджуваних показників із середніми статево-віковими нормами.

Методи дослідження:

- аналіз науково-методичної літератури;
- психодіагностичні методи;
- методи математичної статистики.

Для дослідження рівня розумового розвитку дівчат (n-16) нами були використані стандартизовані, адаптовані психологічні тести, які є адекватними і інформативними для даного віку.

Комплексна методика включала в себе дослідження пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення) і рівня розвитку дрібної моторики (за Немовим Р.С.).

Для оцінки рівня розвитку сприйняття була використана методика «Чим залатати килимок». Мета даної методики – визначити, наскільки дитина у стані, зберігаючи у короткочасній і оперативній пам'яті образи баченого, практично може їх використати, вирішуючи наочні завдання. Досліджуваному пояснюють, що на малюнку зображені два килимка, а також клаптики тканини, щоби залатати дірочки у килимку таким чином, щоби малюнки килимка і заплати не відрізнялися. Дитина з декількох клаптиків повинна підібрати той, який найбільше підходить до малюнка килимка. Дослідник за допомогою секундоміра фіксує час, затрачений дитиною на виконання всього завдання. Час роботи оцінюється в балах, які потім слугують основою для висновку про рівень розвитку сприймання дитини.

У результаті дослідження нами було встановлено, що у дівчат середній показник склав 4,76 балів, що відповідає середньому рівню розвитку.

Для визначення рівня розвитку уваги, ми застосували дві методики, одна з яких призначена для визначення продуктивності і стійкості уваги – «Знайди і викресли». При обробці та оцінці результатів визначається кількість предметів на малюнку, переглянутих дитиною протягом 2,5 хв., тобто за весь час виконання завдання, а також окремо за кожен 30-секундний інтервал. Отримані дані вносяться у формулу, за якою визначається загальний показник рівня розвитку у дитини одночасно двох властивостей уваги – продуктивності і стійкості.

Друга методика призначена для визначення переключення і розподілу уваги – «Простав значки». Перед початком виконання завдання дитині показують малюнок і пояснюють, як з ним працювати. Ця робота полягає в тому, щоби у кожному з квадратиків, трикутників, кругів і ромбів проставити той знак, який заданий вгорі на зразку, тобто, відповідно, галочку, риску, плюс або крапку. Дитина безперервно працює, виконуючи це завдання в проміжку двох хвилин. Отримані дані вносяться у формулу, за якою визначається загальний показник рівня розвитку у дитини одночасно двох властивостей уваги – переключення і розподілу.

За отриманими нами результатами, середній показник продуктивності і стійкості уваги у дівчат старшого дошкільного віку склав – 4,58 бали, що відповідає середньому рівню розвитку, а середній показник переключення і розподілу уваги становив – 3,76 бали, що свідчить про низький рівень розвитку.

При діагностиці рівня розвитку уяви дівчат старшого дошкільного віку ми використали методику «Придумай гру». Дитина отримує завдання за 5 хв. придумати яку-небудь гру і детально розповісти про неї, відповідаючи на наступні питання експериментатора: 1. Як називається гра? 2. У чому вона полягає? 3. Скільки людей необхідно для гри? 4. Які ролі отримують учасники у гри? 5. Як проходиме гра? 6. Які правила гри? 7. Чим повинна буде закінчитися гра? 8. Як будуть оцінюватися результати гри і успіхи окремих учасників? У відповідях дитини повинно оцінюватись не мова, а зміст придуманої гри.

У результаті дослідження нами було встановлено, що у дівчат середній показник склав – 4,86 бали, що засвідчило низький рівень розвитку уяви дівчат старшого дошкільного віку.

При визначенні рівня розвитку пам'яті нами було застосовано дві методики, одна з яких розрахована на визначення рівня слухової пам'яті «Запам'ятай цифри». Експериментатор послідовно зачитує дитині зверху вниз ряд цифр, представлених на малюнку, з інтервалом 1 сек. між цифрами. Після прослуховування кожного ряду дитина повинна його повторити слідом за експериментатором. Це продовжується до тих пір, поки дитина не допустить помилки. Якщо помилка допущена, то експериментатор повторює сусідній ряд цифр, що складається з такої ж кількості цифр, як і той, в якому була допущена помилка і просить дитину його відтворити. Якщо дитина двічі помиляється у відтворенні ряду цифр однієї і тієї ж довжини, то на цьому дана частина психодіагностичного експерименту завершується. На закінчення визначається обсяг короткочасної слухової пам'яті дитини, який чисельно дорівнює напівсумі максимальної кількості цифр в ряду, правильно відтворених дитиною в першій і в другій спробі.

Друга методика – зорової пам'яті «Запам'ятай малюнки». Діти отримують картинки і їм дається інструкція наступного змісту: «На цій картинці представлено дев'ять різних фігур. Постарайтеся запам'ятати їх і потім дізнатися на іншій картинці, яку я тобі зараз покажу. На ній, крім дев'яти раніше показаних зображень, є ще шість таких, які ти досі не бачив. Постарайся дізнатися і показати на другій картині тільки ті зображення, які ти бачив на першій з картинок». Час експозиції стимульної картинки складає 30 сек. Після цього дану картинку забирають з поля зору дитини і замість неї йому показують другу картинку. Експеримент триває доти, поки дитина не дізнається всі зображення, але не довше ніж 1,5 хв.

У результаті діагностики отримали наступні результати: середній показник розвитку слухової пам'яті у дівчат склав – 4,58 бали, а середній показник розвитку зорової пам'яті склав – 4,0 бали, що відповідає середньому рівню розвитку.

Методика «Розділи на групи» передбачала оцінку наочно-образного мислення. Дитині показують картинку і пропонують наступне завдання: «Уважно подивися на картинку і роздивись представлений на ній фігури на якомога більшу кількість груп. У кожен таку групу повинні входити фігури, які виділяються за одною загальною для них ознакою. Назви всі фігури, що входять в кожен з виділених груп, і та ознака, за якою вони виділені». На виконання всього завдання відводиться 3 хв.

У результаті дослідження нами було встановлено, що у дівчат старшого дошкільного віку середній показник склав – 4,2 бали, що свідчить про середній рівень розвитку.

При оцінці наочно-дійового мислення була використана методика «Обведи контур». Дітям показують малюнки і пояснюють, що завдання цієї методики полягає у тому, щоб за допомогою олівця або ручки якомога швидше і якомога точніше відтворити на правій половині цього ж малюнка той контур, який представлений в його лівій частині. Оцінюються в підсумку виконання завдання акуратність, точність і швидкість роботи.

У результаті дослідження нами було виявлено, що у дівчат середній показник склав – 4,67 бали, що свідчить про середній рівень розвитку.

Методика «Назви слова» передбачала оцінку розвитку мовлення. Дорослий називає дитині деякі слова з відповідної групи і просить його самостійно перерахувати інші слова, які відносяться до цієї ж групи. На назву кожної з перелічених нижче груп слів відводиться по 20 сек., а в цілому на виконання всіх завдань – 160 сек.

У результаті дослідження нами було встановлено, що у дівчат середній показник склав – 3,76 бали, що відповідає середньому рівню розвитку.

Висновки.

При дослідженні рівня розвитку пізнавальних процесів дівчат старшого дошкільного віку ми з'ясували, що у переважній більшості методик середній показник відповідав середньому рівню.

Отже, за отриманими результатами можна відзначити, що загалом розумовий розвиток обстежених дівчат старшого дошкільного віку відповідає віковим нормам.

Література:

1. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. Навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004.
2. Дубогай О. Д., Пангелов Б. П., Фролова Н. О., Горбенко М. І. Інтеграція пізнавальної та рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів. К.: Оріяни, 2001. 152 с.

3. Пангелова Н. Напрями удосконалення змісту та організації фізичного виховання для гармонійного розвитку дошкільників. Спортивний вісник Придніпров'я. 2005. № 2. С. 40-43.
4. Пасічник В.М. Оцінка фізичного і розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку / Пасічник В.М., Сосновський Д.Д. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2012. - № 7. – С. 86-91.
5. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Практикум. / Т.І. Поніманська. І.М. Дичківська. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 352 с.
6. Шах Т.Г., Лукашук М.І., Шпирковська Л.В., Чегус О.В. Пізнавальний потенціал дошкільника. Вивчення та розвиток. Практична психологія. К., 2008. № 1 (106). С. 46-52.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

**Світлана Герасименко, Мар'ян Шкікавий
(Дрогобич, Україна)**

ПОКАЗНИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ДІВЧАТ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дошкільний період супроводжується активним ростом, розвитком і формуванням функціональних та психологічних особливостей особистості дитини.

На сьогодні він характеризується комплексним системним впливом таких факторів, як:

- стресова педагогічна тактика;
- інтенсифікація та невідповідність методик навчального процесу віковим та функціональним можливостям;

- передчасний початок дошкільного систематичного навчання;
- недотримання елементарних, гігієнічних вимог до організації навчального процесу;
- неграмотність педагогів та батьків з питань здоров'я дітей;
- відсутність системи формування здорового способу життя [6].

Формування, збереження, зміцнення та відновлення здоров'я молодого покоління, забезпечення його життєдіяльності – одне з основних завдань держави [4, 5, 7, 9]. Передусім воно актуалізується в період дошкільного дитинства, для якого характерні незакінченість морфофункціонального розвитку усіх фізіологічних систем, висока реактивність організму на зовнішні дії, менша стійкість до чинників навколишнього середовища, нерівномірність процесів росту і розвитку [8, 12, 13, 14].

Серед окремих вікових груп населення захворюваність дітей за останні роки була найвищою. Так, захворюваність дітей була вищою, ніж у населення працездатного віку – у 2,6 рази. Поширеність хвороб серед дітей була вищою, ніж серед населення працездатного віку на 29,4% [11].

За таких обставин значно підвищується роль фізичного виховання в системі дошкільної освіти, потенціал якого не лише у впливі на рухову сферу, а й на духовну, особистісну та соціальну [8, 9, 10, 15]. Забезпечення оптимального фізичного, психічного розвитку дитини передбачає врахування її фізіологічних характеристик. У зв'язку з цим, стають актуальними дослідження, спрямовані на вивчення показників функціональних можливостей організму дітей дошкільного віку.

Показники функціональних можливостей організму є головним критерієм оцінювання здоров'я дітей. Серед найважливіших параметрів функціонального стану, які визначають працездатність організму є стан серцево-судинної та дихальної систем.

Функціональний стан серцево-судинної та дихальної систем дітей старшого дошкільного віку є не тільки центральним показником здоров'я, він має важливе значення для адаптації організму до фізичних навантажень і є одним з основних показників функціональних можливостей.

Мета дослідження – визначити показники функціонального стану дівчат старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити показники функціонального стану дівчат старшого дошкільного віку.
2. Оцінити і проаналізувати рівень функціонального стану дівчат старшого дошкільного віку.
3. Здійснити порівняльний аналіз досліджуваних показників із середніми статеві-віковими нормами.

Методи дослідження. У відповідності з метою дослідження та для вирішення поставлених завдань нами були використані такі методи дослідження:

- загальнонаукові;
- медико-біологічні;
- математичної статистики.

Функціональний стан серцево-судинної системи оцінювався за показниками:

- частоти серцевих скорочень (уд. · хв⁻¹) у спокої (пульсометрія);
- артеріального тиску (мм. рт. ст.) у спокої (тонометрія) [3].

ЧСС вимірювалася у спокої методом пальпації. Отримані результати порівнювалися із середньостатистичними показниками [1].

Визначення артеріального тиску (АТ) здійснювалося за методом Короткова-Яновського за допомогою апарату Ріва-Роччі.

Функціональний стан дихальної системи визначався методом спірометрії – визначення життєвої ємності легень (ЖЄЛ), за допомогою водяного спірометра [3].

Оцінювання функціонального стану серцево-судинної системи дівчат (n-16) відбувалась за допомогою вимірювання ЧСС у спокої. У результаті аналізу отриманих результатів ЧСС у стані спокою встановлено, що середній показник у дівчат становить – 96,8 уд.:хв. При порівнянні отриманих результатів з встановленими статеві-віковими нормами визначено, що у дівчат середній показник відповідає нормі [2].

Разом із пульсометрією найбільш розповсюдженим методом дослідження серцево-судинної системи є тонометрія – визначення артеріального тиску (АТ).

Розрізняють:

- максимальний (систоличний) артеріальний тиск;
- мінімальний (діастолічний) артеріальний тиск.

Систоличний – це тиск, що показує систолу лівого шлунка серця.

Діастолічний – це тиск в артеріальній системі під час діастолі лівого шлуночка визначається рівнем периферичного опору і залежить від швидкості відтоку крові із артеріальної системи.

Аналіз результатів вимірювання показав, що у дівчат середній показник:

- систолічного тиску (САТ) становив 93,4 мм. рт. ст.;
- діастолічного тиску (ДАТ) – 63,8 мм. рт. ст.

Вказані результати відповідають належним для даного віку дівчат.

Для визначення функціонального стану дихальної системи, здатності дітей керувати диханням ми використали метод спірометрії, а саме – показник життєвої ємності легень (ЖЄЛ). При дослідженні отриманих результатів функціональних можливостей системи дихання у віковому аспекті виявлено, що середній показник ЖЄЛ у дівчат – 908,6 мл. Аналізуючи середні показники життєвої ємності легень дівчат ми встановили, що вони є нижчими від встановлених провідними фахівцями статеві-вікових норм [1] і відповідають низькому рівню.

Висновки.

При аналізі показників функціонального стану серцево-судинної та дихальної систем було встановлено, що середні показники ЧСС та АТ у дівчат старшого дошкільного віку відповідали віковим нормам. Показник ЖЄЛ обстежуваного контингенту дівчат є нижчим від встановлених статеві-вікових норм і відповідає низькому рівню.

Отже, за отриманими результатами можна відзначити, що загалом функціональний стан основних систем організму обстежених дівчат старшого дошкільного віку відповідає віковим фізіологічним нормам.

Література:

1. Багінська О.В. Особистісно-орієнтоване навчання руховим діям дітей 5–6 років в умовах дошкільного навчального закладу: автореф. дис. канд. пед. наук: [спец.] 13.00.02 «Теорія та методика навчання (фізичне виховання, основи здоров'я)» / Багінська О.В.; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) /наук. кер. А.М. Богуш; автор. кол-в.: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. – К., 2012. – 30 с.
3. Вільчковський Е.С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку / Е.С. Вільчковський. – К.: ІЗМН, 1998. – 64 с.
4. Галаманжук Л.Л. Динаміка показників фізичного стану дітей у період 3–6 років / Л.Л. Галаманжук, Г.А. Єдинак, Л.А. Балацька, Г.В. Кубай // Молодий вчений.– 2017. – № 3 (43). – С. 143-145.
5. Галаманжук Л.Л. Організація і методика фізичної активності дітей дошкільного віку з формування рухового потенціалу: навч. посіб. / Галаманжук Л.Л., Балацька Л.В., Єдинак Г.А. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2014.– 160 с.
6. Джурина С. М. Динаміка гармонійності фізичного і психічного розвитку дітей дошкільного віку // Довкілля та здоров'я, 2009. – № 1 (44). – С. 50–53
7. Пасічник В.М. Структура захворюваності дітей дошкільного віку (на прикладі м. Львова та Львівської області) / В.М. Пасічник, М.П. Пітин, О.О. Волошин // Науковий часопис нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): [зб. наук. пр.] / за ред. О.В. Тимошенка.– Київ, 2017. – Вип. 5 К (86) 17.– С. 245–249.
8. Пасічник В.М. Удосконалення фізичних і розумових здібностей у фізичному вихованні дітей старшого дошкільного віку з використанням інтегрально-розвивальних м'ячів: дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02 / Пасічник Вікторія Михайлівна.– Львів, 2014. – 298 с.
9. Пасічник В. Напрями удосконалення змісту фізичного виховання дітей дошкільного віку за допомогою ігрових засобів [Електронний ресурс] / В. Пасічник // Спортивна наука України.– 2016.– № 4 (74). – С. 17–25. – Режим доступу: <http://sportscience.ldufk.edu.ua/index.php/snu/article/view/442/425>
10. Пасічник В. Удосконалення системи контролю фізичної підготовленості дітей дошкільного віку (теоретичний аналіз) / В. Пасічник // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2017. – Вип. 3. – С. 599–606.

11. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. Шафранського В.В.; МОЗ України.– Київ, 2016. – 452 с.
12. Child development: risk factors for adverse outcomes in developing countries / S. P. Walker, T. D. Wachs, J. M. Gardner [et al.] // Lancet. – 2007. – Vol. 369. – P. 145-157.
13. Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries / S. Grantham-McGregor, Y. B. Cheung, S. Cueto [et al.] // Lancet. – 2007. – Vol. 369. – P. 60–70.
14. Strategies to avoid the loss of developmental potential in more than 200 million children in the developing world / P. L. Engle, M. M. Black, J. R. Behrman [et al.] // Lancet. – 2007. – Vol. 369. – P. 229–242.
15. Wilczkowski E. Wychowanie fizyczne dzieci w wieku przedszkolnym / E. Wilczkowski. – Piotrkow Trybunalski, 2012. – 286 p.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

**Світлана Герасименко, Назарій Лизан
(Дрогобич, Україна)**

ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ХЛОПЦІВ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Проблеми фізичного розвитку дошкільнят, зміцнення та збереження їхнього здоров'я ніколи не втрачають своєї актуальності. Особливо це стосується сьогодення, оскільки в окремих освітніх закладах кількість хворих дітей сягає 50-90%. Саме тому відповідно до Законів України – «Про дошкільну освіту» і «Про фізичну культуру і спорт» фізичне виховання дошкільнят спрямоване, насамперед, на:

- охорону та зміцнення психічного і фізичного здоров'я дітей;
- зміцнення імунітету організму;
- виховання стійкого інтересу до рухової активності;
- формування життєво необхідних рухових умінь, навичок та фізичних якостей (швидкість, спритність, витривалість, координація, гнучкість);
- формування культури здоров'я [9]

Дошкільний вік – це період, коли відбуваються найбільш інтенсивні процеси зростання і розвитку організму, формування особистості дитини. Саме в цьому віці закладаються основи майбутнього стану здоров'я, про який можна судити за динамікою показників росту і розвитку дітей.

Темп фізичного розвитку – важлива характеристика для оцінки стану здоров'я кожної конкретної дитини, що залежить від вроджених особливостей, а також – від умов навколишнього середовища, в якому зростає і формується дитячий організм.

У дослідженнях Пангелової Н.Є., Сєдих Н.В. зазначається, що сучасна дошкільна освіта, при декларуванні гармонійного та різнобічного розвитку своїх вихованців, віддає перевагу їх інтелектуальному розвитку у збиток розвитку фізичному. Однак, належний рівень фізичного розвитку дошкільнят особливо важливий для успішного навчання у школі.

Фізичний розвиток відбувається своєчасно і повноцінно у тому випадку, коли вільний саморозвиток оптимально поєднується із спеціально організованим педагогічним процесом фізичного виховання [6]. Але для того щоб визначитись у плануванні педагогічних дій, засобів і методів, які спрямовані на всебічний гармонійний розвиток дитини в процесі фізичного виховання необхідно вивчити і оцінити показники фізичного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – визначити показники фізичного розвитку хлопців старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити показники фізичного розвитку хлопців старшого дошкільного віку.
2. Оцінити і проаналізувати рівень фізичного розвитку хлопців старшого дошкільного віку.
3. Здійснити порівняльний аналіз досліджуваних показників із середніми статеві-віковими нормами.

Методи дослідження:

- аналіз науково-методичної літератури;
- медико-біологічні;
- методи математичної статистики.

Оцінка фізичного розвитку проводилась за допомогою методу антропометрії. Антропометричне обстеження хлопців (n-14) здійснювалось згідно загальноприйнятої уніфікованої методики [5], яка включала виміри:

- довжини (см.);
- маси тіла (кг.);
- обхватних розмірів грудної клітки (см.).

Для вимірювання довжини тіла використовувався антропометр.

Для вимірювання маси тіла використовували ваги медичні.

При вимірюванні обводу грудної клітки використовували вимірювальну стрічку.

Оцінювання рівня фізичного розвитку здійснювалося за допомогою методу стандартів, суть якого полягає у порівнянні індивідуальних антропометричних величин із середніми статеві-віковими нормами [1].

Для кожного антропометричного показника визначалась середньоарифметична величина. Оцінювання кожного показника припускає п'ять рівнів розвитку:

- низький;
- нижчий за середній;
- середній;
- вищий за середній;
- високий.

Пропорційність фізичного розвитку тіла можна встановити за допомогою антропометричних коефіцієнтів. Метод індексів дав можливість оцінити фізичний розвиток відносно окремих антропометричних ознак за допомогою простих математичних формул.

Індекс фізичного розвитку ми визначали згідно формули, розробленої О.Д. Дубогай [4]:

$ІФР = P - (ВТ + ОГК)$, де

P – зріст стоячи, см.;

ВТ – вага тіла, кг.;

ОГК – окружність грудної клітки, см.

У відповідності до отриманого показника індексу, користуючись шкалою: >42,9 – високий рівень, 38,0–42,8 – вище середнього, 32,0–37,9 – середній, 23,1–31,9 – нижче середнього, < 23,1 – низький, оцінювався рівень фізичного розвитку обстежуваних дітей.

Аналіз результатів антропометричних вимірювань показав, що середній показник довжини тіла у обстежуваних хлопців становив $114,65 \pm 0,68$ см., Такі дані свідчать про індивідуальні розбіжності у показниках зросту хлопців. Результати отриманих середніх значень відповідають показникам таблиці стандартів рівню вище середнього розвитку у хлопців [6, 7].

Середній показник маси тіла у хлопців становив $18,95 \pm 0,43$ кг., Показники середніх значень маси тіла хлопців відповідають середньому рівню фізичного розвитку дітей старшого дошкільного віку [6].

Аналізуючи показники обводу грудної клітки (ОГК) було встановлено, що отримані показники відповідають середньому рівню фізичного розвитку з відповідним середньоарифметичним значенням у хлопців – $57,1 \pm 0,34$ см.

О.Д. Дубогай вважає, що критерієм гармонійності фізичного розвитку для дітей може бути визначення відповідності належних і фактичних значень маси тіла, об'єму грудної клітки та довжини тіла дитини. Пропорційність тілобудови можна встановити за допомогою антропометричних коефіцієнтів. Нами був розрахований індекс фізичного розвитку.

Оцінювання фізичного розвитку дітей старшого дошкільного віку показало, що у хлопців середній показник становив $38,91 \pm 0,36$ у. о. Порівняльний аналіз індексу фізичного розвитку (ІФР) обстежуваних дітей із стандартами показав, що у хлопців середній показник відповідає рівню вище середнього.

Висновки.

1. За результатами порівняння антропометричних показників із середніми статеві-віковими нормами встановлено, що показники середніх значень довжини тіла хлопців відповідають рівню вище середнього розвитку, маси тіла та обводу грудної клітки (ОГК) відповідають середньому рівню фізичного розвитку.

2. За результатами порівняння показників фізичного розвитку обстежуваних хлопців зі стандартами показників індексу фізичного розвитку (за О.Д. Дубогай) встановлено, що у хлопців цей показник відповідав рівню вищому за середній.

3. За отриманими результатами можна відзначити, що загалом фізичний розвиток обстежених хлопців відповідає віковим фізіологічним нормам.

Література:

1. Багінська О.В. Особистісно-орієнтоване навчання руховим діям дітей 5–6 років в умовах дошкільного навчального закладу: автореф. дис. канд. пед. наук: [спец.] 13.00.02 «Теорія та методика навчання (фізичне виховання, основи здоров'я)» / Багінська О.В.; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
2. Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: монография // Н. Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Издательство ВСГУ, 2004. – 280 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) /наук. кер. А.М. Богуш; автор. кол-в.: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. – К., 2012.
4. Бернштейн Н.А. О ловкости и её развитии / Н.А. Бернштейн. – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 228 с.
5. Венгер Л.А. Психология / Л.А. Венгер, В.С. Мухина. – М.: Просвещение. 1988. – 336 с.
6. Вільчковський Е.С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку / Е.С. Вільчковський. – К.: ІЗМН, 1998. – 64 с.
7. Вільчковський Е.С. Організація рухового режиму дітей у дошкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Е.С. Вільчковський, Н.Ф. Денисенко. – Т.: Мандрівець, 2011. – 128 с.
8. Герасименко С.Ю. Оцінка фізичного розвитку та функціонального стану дітей старшого дошкільного віку / Герасименко С.Ю., Кундич М.М. // Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-

- конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 246–248.
9. Пангелова Н. Напрями удосконалення змісту та організації фізичного виховання для гармонійного розвитку дошкільників. Спортивний вісник Придніпров'я. 2005. №2. С. 40-43.
- 10.10. Пасічник В.М. Оцінка фізичного і розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку / В.М. Пасічник, Д.Д. Сосновський // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2012. – № 7. – С. 86–91.
- 11.11. Світлана Герасименко, Євгеній Буркало. Показники фізичної підготовленості дівчат старшого дошкільного віку. Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії». Збірник наукових праць. – Переяслав, 2023 р. – С. 92–94.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

Світлана Герасименко, Тарас Козак
(Дрогобич, Україна)

ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ ХЛОПЦІВ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Фізична підготовленість є важливою характеристикою здоров'я. Зміцнення здоров'я та підвищення рівня фізичної підготовленості – важливі умови забезпечення всебічно та гармонійно розвиненої особистості [5].

Для цілеспрямованого впливу на розвиток особистості дитини необхідне вивчення показників фізичної підготовленості, що є актуальними при розробці педагогічних впливів, спрямованих на покращення фізичного стану дітей.

Вивчення фізичної підготовленості дитини, починаючи з дошкільного періоду, є важливим для профілактичних заходів та зміцнення здоров'я, а, отже, актуальним.

Мета дослідження – визначити показники фізичної підготовленості хлопців старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити показники фізичної підготовленості хлопців старшого дошкільного віку.
2. Оцінити і проаналізувати рівень фізичної підготовленості хлопців старшого дошкільного віку.
3. Здійснити порівняльний аналіз середніх значень досліджуваних показників згідно з таблицею стандартів.

Методи дослідження:

- аналіз науково-методичної літератури;
- педагогічне тестування;
- методи математичної статистики.

Оцінка фізичної підготовленості хлопців (n-14) відбувалась за допомогою контрольних вправ, які мають теоретичне обґрунтування і перевірені практикою фізичного виховання [1, 3, 4].

Швидкісні здібності визначалися за результатами бігу на 30 м. з високого старту і частоти рухів кистою за 5 с.

Сила м'язів кистей рук вимірювалась за допомогою дитячого кистьового динамометра за загальноприйнятою методикою [7, 8].

Швидкісно-силові здібності оцінювалися за допомогою двох тестів:

- стрибок у довжину з місця;
- метання тенісного м'яча [1, 7].

Координаційні здібності оцінювалися за допомогою трьох тестів:

- «човниковий біг 3x10 м»;
- «підкидання й ловіння м'яча»;
- «відбивання м'яча від підлоги» [7, 8].

Рівень розвитку гнучкості визначався за допомогою тесту «нахил тулуба з положення стоячи на гімнастичній лаві» [1, 8].

Силова витривалість визначалася за допомогою тесту «піднімання тулуба в сід з положення лежачи на спині» [7, 8].

При аналізі результатів у тесті «біг 30 м.» з високого старту нами було зафіксовано, що у хлопців середній показник становив – $8,48 \pm 0,03$ с.. При порівнянні отриманих середніх показників з встановленими нормами у хлопців виявлено переважний рівень нижче середнього [9].

Дані вчених Е.С. Вільчовського, М.О. Рунової [2, 7] доводять, що дошкільний вік є найсприятливішим для розвитку швидкості. Висока динаміка нервових процесів, яка властива дошкільникам, обумовлює швидку зміну скорочення і розслаблення м'язів, максимальний темп рухів.

За результатами швидкості рухів кистю за 5 с. встановлено, що середні показники у хлопців – $19,09 \pm 0,30$ разів. Порівнюючи отримані середні результати швидкості рухів кистю з оцінною шкалою Е.С. Вільчковського [1], визначено, що у хлопців вони відповідають низькому рівню розвитку.

За результатами вимірювання м'язової сили кистей рук нами було встановлено, що у хлопців середній показник сили правої руки становив $6,70 \pm 0,11$ кг., середній показник сили лівої руки – $5,81 \pm 0,15$ кг. Порівнюючи показники динамометрії правої і лівої руки з встановленими нормами [1], з'ясовано, що дані хлопців відповідають низькому рівню.

Швидкісно-силові здібності оцінювались за допомогою тестів:

- «стрибок у довжину з місця»;
- «метання тенісного м'яча».

При аналізі отриманих показників у тесті «стрибок у довжину з місця» нами було зафіксовано, що у хлопців середній показник становив – $70,09 \pm 1,13$ см. Оцінюючи отримані результати з встановленими нормами [1, 8], визначено, що у досліджуваних хлопців переважає середній рівень розвитку.

При аналізі результатів у тесті «метання тенісного м'яча» встановлено, що у хлопців середній показник склав – $7,12 \pm 0,23$ м. Отримані середні показники у порівнянні з встановленими віковими нормами [1] відповідають середньому рівню розвитку здібності у хлопців.

Оцінка координаційних здібностей хлопців здійснювалась за допомогою тестів:

- «човниковий біг 3×10 м.»;
- «підкидання й ловіння м'яча»;
- «відбивання м'яча від підлоги».

За даними тесту «човниковий біг 3×10 м.» нами було встановлено, що у хлопців середній показник становив $12,37 \pm 0,09$ с. У порівнянні отриманих даних з встановленими нормами [8] зафіксовано переважно середній рівень у хлопців.

При оцінюванні координації рухів та розвитку моторики рук за даними тесту «підкидання й ловіння м'яча» встановлено, що у хлопців середній показник становив $18,88 \pm 0,79$ рази. Дії з м'ячем розвивають не тільки великі, але й дрібні м'язи обох рук, збільшується рухливість суглобів пальців і кистей, що є особливо важливим для дітей старшого дошкільного віку, які готуються до навчання у школі.

Порівнюючи отримані показники у тесті «підкидання і ловіння м'яча» з даними представленими М.О. Руновою, Т.О. Тарасовою [7, 8] ми встановили, що отримані результати відповідають нормі для хлопців даного віку.

При аналізі показників тесту «відбивання м'яча від підлоги», який характеризує спритність, швидкість реакції, стійкість пози та рівень розвитку моторики рук нами було встановлено, що у хлопців цей показник становив $5,20 \pm 0,46$ рази. Розвиток спритності рухів у дітей старшого дошкільного віку має першочергове значення для підготовки їх до школи. Порівнюючи отримані показники у тесті «відбивання м'яча від підлоги» з даними представленими М.О. Руновою, Т.О. Тарасовою [7, 8] ми встановили, що дані відповідають нормі для хлопців даного віку.

Однією з необхідних рухових якостей людини є гнучкість. Оптимальний розвиток гнучкості забезпечує необхідну свободу рухів дитини у повсякденному житті. При оцінюванні результатів у тесті «нахил тулуба з положення стоячи на гімнастичній лаві», який характеризує рухливість усіх ланок опорно-рухового апарату, еластичність м'язів та зв'язок, нами було виявлено, що у хлопців середній показник склав $4,77 \pm 0,25$ см. При порівнянні отриманих показників з встановленими Е.С. Вільчковським [1, 2] нормами, виявлено середній рівень розвитку гнучкості у хлопців.

Не менш важливою руховою здібністю, яка потребує удосконалення у дітей дошкільного віку є силова витривалість. При оцінюванні даної якості ми використовували тест «піднімання тулуба в сід з положення лежачи на спині», який відображає готовність м'язів спини і живота до тривалих статичних навантажень під час сидіння за партою. В результаті аналізу отриманих даних нами було встановлено, що у хлопців середній показник становив $19,96 \pm 0,47$ рази.

Отримані середні показники розвитку силової витривалості у хлопців відповідають нормі згідно даних, представлених Т.О. Тарасовою, М.О. Руновою [7, 8].

Узагальнюючи викладене можна констатувати, що за результатами тестування фізичної підготовленості хлопців старшого дошкільного віку виявлено, що за більшістю рухових тестів у обстеженого контингенту переважав середній та нижче від середнього рівень розвитку фізичних здібностей.

Висновки.

Результати дослідження рівня фізичної підготовленості хлопців старшого дошкільного віку свідчать, що рівень розвитку швидкісно-силових та координаційних здібностей, гнучкості та силової витривалості у хлопців відповідає середньому рівню згідно з таблицею стандартів. Оцінюючи результати швидкісних здібностей визначено, що показники відповідали рівню нижчому за середній, а результати тестування силових здібностей засвідчили низький рівень.

Отже, у віковому розвитку фізичної підготовленості хлопців дошкільного віку визначаються сенситивні періоди розвитку фізичних здібностей, що дає підстави вважати доцільним цілеспрямований педагогічний вплив щодо їх удосконалення.

Література:

1. Вільчковський Е.С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку / Е.С. Вільчковський. – К.: ІЗМН, 1998. – 64 с.
2. Вільчковський Е.С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. / Е.С. Вільчковський, О.І. Курок – Вид. 2-ге. – Суми: Університетська книга, 2004. – 428 с.
3. Герасименко С.Ю. Оцінка рівня фізичної підготовленості дітей старшого дошкільного віку / Герасименко С.Ю., Кундич М.М. // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015.– С. 349-350.
4. Круцевич Т.Ю. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків: навч. посіб. / Т.Ю. Круцевич, М.І. Воробйов, Г.В. Безверхня. – К.: Олімп. література, 2011. – 224 с.
5. Круцевич Т.Ю. Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания / Т.Ю. Круцевич. – К.: Олимп. литература, 1999. – 231 с.
6. Пасічник В. Оцінка показників фізичного стану дітей старшого дошкільного віку / В. Пасічник, Р. Петрина, Л. Петрина // Сучасні проблеми розвитку теорії та методики гімнастики: зб. наук. матеріалів – Л., 2013. – Вип. 12. – С. 44-48.
7. Рунова М.О. Рухова активність дитини в дитячому садку: посіб. для працівників дошкільних закладів, викладачів, студентів / М.О. Рунова. – Х.: Ранок, 2007. – 192 с.
8. Тарасова Т.А. Контроль физического состояния детей дошкольного возраста: метод. реком. для руководителей и педагогов ДОУ / Т.А. Тарасова. – М.: Сфера, 2006. – 176 с.
9. Теорія і методика фізичного виховання: в 2-х т. / за ред. Т.Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2012. – Т. 2. – 390 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

Тамара Драч
(Львів, Україна)

**МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ ЯК
ВАРІАТИВНОГО СЕГМЕНТУ У ШКІЛЬНУ ПРОГРАМУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

Анотація. *Загальноосвітні школи пропонують дітям різноманітні можливості для розвитку їхніх фізичних якостей на заняттях з фізичного виховання. Серед популярних наразі видів фізичної активності не останнє місце займають заняття пілонним спортом та повітряної акробатикою. Для застосування таких напрямків в школах потрібно дізнатися точку зору викладачів фахових дисциплін. Для цього ми вирішили провести анкетування серед викладачів з фізичного виховання України, щодо їхнього ставлення до додаткових занять у їхніх навчальних закладах цими напрямками. Отримані результати дають змогу визначити перешкоди та необхідні зміни у системі освіти задля того, щоб застосувати новітні підходи у фізичному вихованні. Тож, метою нашого дослідження є визначити відношення викладачів з фізичного виховання щодо застосування повітряної акробатики та пілонного спорту як варіативного сегменту у шкільну програму. Задля запровадження цих напрямків у фізичне виховання учнів молодшого шкільного віку на думку респондентів слід ввести додаткові дисципліни про підготовці викладачів з фізичного виховання, обладнати зали з відповідним професійним обладнанням та організувати факультативні заняття у школах для бажаючих займатися цими напрямками.*

Ключові слова: *фізичне виховання, учні молодшого шкільного віку, опитування, повітряні полотна, пілонний спорт.*

Постановка проблеми. Фізичне виховання серед учнів молодшого шкільного віку важлива дисципліна для здорового розвитку дитини. Наразі існує багато відгалужень з фізичного виховання у школах, дітям пропонують займатися плаванням, ритмічною гімнастикою, хореографією, бойовими мистецтвами, для того, щоб максимально застосувати всі фізичні можливості дитини. Однак є і такі нові напрямки як пілонний спорт та повітряна акробатика, які залишаються поза увагою розробників програм з фізичного виховання для дітей молодшого шкільного віку, однак є популярними зараз у позашкільних закладах та всесторонньо розвивають дітей в процесі занять. Саме тому, ми вирішили провести опитування серед викладачів з фізичного виховання, щодо можливості застосування цих напрямків у шкільну програму загальноосвітніх шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розробки варіативних програм з фізичного виховання для шкіл займалися такі наковці як Апанасенко В.М. (1989), В.Г. Ареф'єв, М.Д. Зубалій, В.І. Кубасов, Р.Т. Раєвський, В.В. Столітенко (1994), Бех І.Д. (1993), Борисик В. (2006). Щодо розвитку фізичних якостей у пілонному спорті можна знайти інформацію у книзі Ганни Олейник (2017) та Irina Kartali (2018), а повітряної акробатики у книзі Steven Santos (2013). Однак питання застосування повітряної

акробатики та пілонного спорту як варіативного сегменту програми для учнів шкіл ще не розглядалося у наукових дослідженнях з цієї галузі.

Метою дослідження є визначити відношення викладачів з фізичного виховання щодо застосування повітряної акробатики та пілонного спорту як варіативного сегменту у шкільну програму.

Задля цього були поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати літературу щодо альтернативних систем з фізичного виховання для учнів молодшого шкільного віку;

- провести опитування викладачів з фізичного виховання щодо можливості застосування повітряної акробатики та пілонного спорту як варіативний сегмент у фізичному вихованні учнів;

- зробити математичний аналіз результатів проведеного опитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля того, щоб визначити ставлення викладачів з фізичного виховання щодо застосування напрямків повітряні полотна та пілонний спорт у програму молодшого шкільного віку, ми вирішили провести анкетування у googleform серед викладачів України. Ми розіслали більше 300 листів з прохання надати відповідь на декілька запитань по цьому питанню, а також поширили анкету у соціальній мережі facebook у профільних групах. 40% викладачів надали відповіді на опитування, виходячи з наданих відповідей ми можемо судити про точку зору педагогів з цього питання.

В анкетуванні прийняли участь 119 респондентів, з них 26 % викладачів з фізичного виховання чоловічої статі і 74% викладачів з фізичного виховання жіночої статі.

З них 41,5% має категорію спеціаліст вищої категорії, 17% спеціаліст другої категорії, 25,5% спеціаліст першої категорії, 11% - спеціаліст, 5% - молодший спеціаліст.

23% з опитаних мають педагогічне звання – старший вчитель, 15% - учитель-методист, 62% не мають педагогічного звання.

Стаж роботи викладачів: від 1 року до 5 – 9,5%, від 6 до 10 років – 19,5%, від 11 до 15 років – 20%, від 16 до 20 років – 20%, від 21 до 25 років – 10%, від 26 до 30 років – 7%, більше 30 років – 14%.

Працюють з дітьми молодшого шкільного віку – 26%, з дітьми середнього шкільного віку – 42%, старшого шкільного віку – 32%.

Кількість годин відведена у навчальному закладі для роботи з дітьми молодшого шкільного віку 3 години – 84%, 2 години – 9%, 7% – не працюють з дітьми молодшого шкільного віку.

На питання, які фізичні вправи мають можливість виконувати учні у Вашому закладі освіти респонденти відповіли так: рухливі ігри та естафети – 24%, елементи спортивних ігор – 22,5%, бігові вправи – 21%, елементи акробатичних вправ – 14,5%, елементи ритмічної гімнастики – 15%, вело вправи – 1%, вправи у воді (плавання) – 1%, шашки, шахи – 0,5, бойові мистецтва – 0,5% (Рисунок 4).

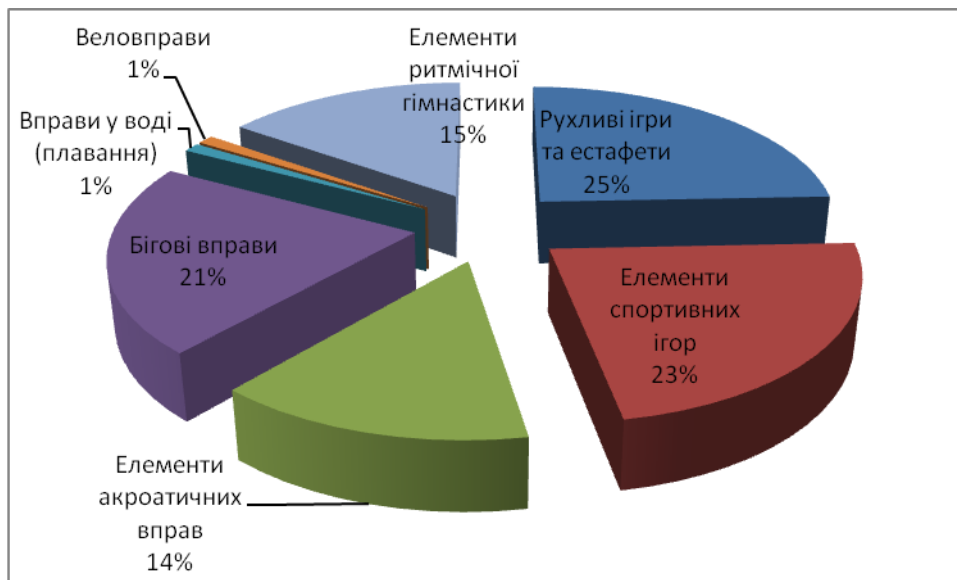

Рисунок 4. Вправи, які має можливість виконувати учні у навчальному закладі.

Покращити рівень фізичної підготовленості дітей у школах на думку викладачів можна за допомогою:

- введення нових видів спорту у шкільну програму, флорбол, чирлідінг, корфбол, петанк;
- додаткове навчання педагогів;
- забезпечення спортивним інвентарем школи (особливо сільської місцевості);
- сучасних спортивних майданчиків;
- заохочення, спілкування з батьками та учнями у позаурочний час;
- впровадження різнобічних методичних підходів;
- проведення оцінювання з урахуванням діапазону реальних можливостей дітей;
- творчого підходу до викладання фізичного виховання у ЗОШ;
- мотивації учнів;

- залучення до спортивних секцій та гуртків;
- збільшення кількості годин на тиждень;
- фахової підготовки спеціалістів для роботи з дітьми спеціальної медичної групи (СМГ), різними вадами та захворюваннями, робота з реабілітологами, фахівцями медичного профілю;
- збільшення практичних занять, замість теоретичних;
- очного навчання замість онлайн уроків;
- пропаганди здорового способу життя;
- введення тестування фізичних якостей дітей.

Щодо важливості впровадження у фізичне виховання учнів молодшого шкільного віку новітніх сучасних видів рухової активності респонденти надали відповідь: так - 68%; ні – 4%; швидше так, ніж ні – 24%; швидше ні, ніж так – 4% (Рисунок 5).

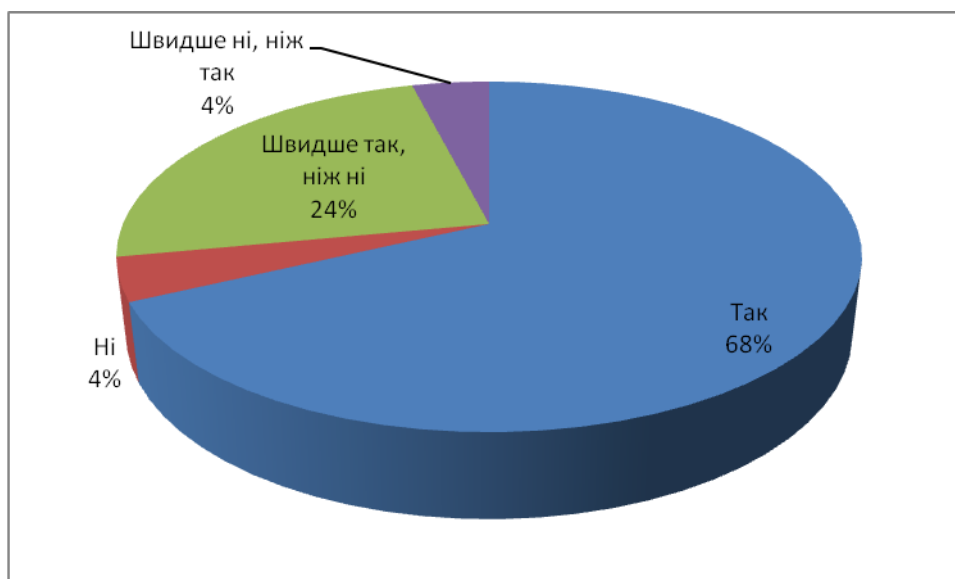

Рисунок 5. Важливість впровадження у фізичне виховання учнів новітніх видів рухової активності.

На питання, чи хотіли би Ви, щоб у Вашій школі під час уроків з фізичного виховання учні займалися повітряною акробатикою та пілонним спортом: так – відповіли 15% респондентів, ні – 45% респондентів, швидше так, ніж ні – 15% респондентів, швидше ні, ніж так – 25% респондентів.

На запитання, чи Ви би хотіли, щоб у Вашій школі учні займалися повітряною акробатикою та пілонним спортом у позаурочний час, респонденти відповіли: так – 35%, ні – 15%, швидше так, ніж ні – 35%, швидше ні, ніж так – 15% (Рисунок 6).

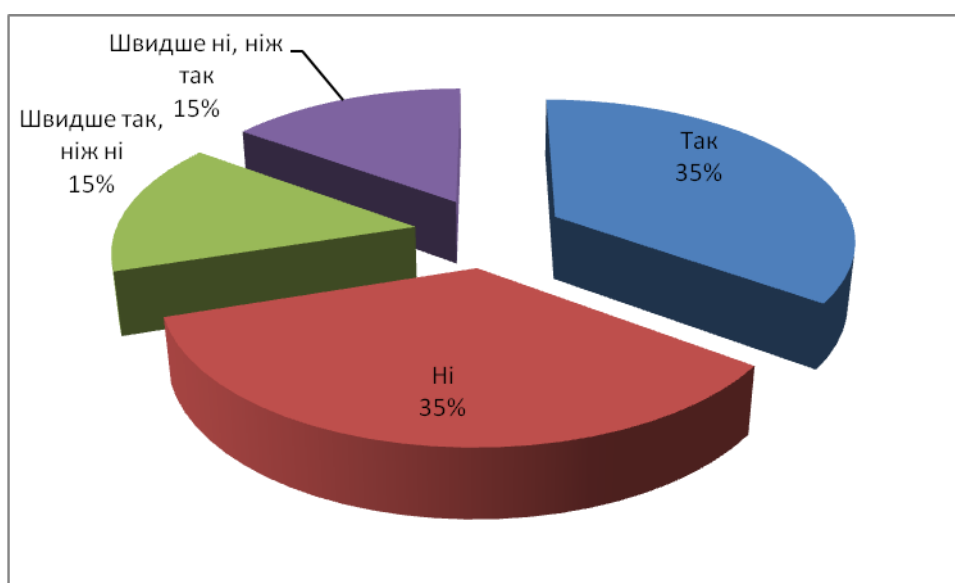

Рисунок 6. Можливість залучення повітряної акробатики та пілонного спорту у шкільну програму.

На питання, які напрямки фізичної активності на Вашу думку слід додати до програми з фізичного виховання учнів молодшого шкільного віку 78 % респондентів відповіли – сучасну хореографію, 9% -

побажали залишити все як є, 6% - пропонують додати повітряну акробатику на полотнах, 5% - пілонний спорт, 11% - інші напрямки рухової активності.

На запитання, які саме перешкоди можуть виникнути для впровадження цих напрямків у загальноосвітніх закладах респонденти надали такі відповіді: відсутність потрібного обладнання – 30%, відсутність матеріального забезпечення – 28%, відсутність методичної підготовки – 23%, негативне ставлення батьків – 6%, невідповідність вчителів з фізичної культури – 6%, негативне ставлення адміністрації закладів освіти – 5%. Оскільки ці види є відгалуженнями гімнастики та спортивної акробатики діти спочатку мають опанувати ці види на думку 0,5% респондентів. Не бачать доцільності у використанні пілонного спорту 0,5% респондентів через асоціацію даного напрямку зі стриптизом. Травматичність цих напрямків вважають 1% респондентів для застосування їх у шкільну програму, оскільки відповідальність за дітей несе викладач.

На запитання, що слід зробити для впровадження повітряної акробатики та пілонного спорту у загальноосвітніх закладах респонденти надали відповідь: ввести додаткові дисципліни в процесі підготовки спеціалістів до викладання фізичного виховання – 21%; обладнати школи потрібним технічним обладнанням – 30%; ввести додаткові факультативні заняття з фізичного виховання в школах – 20%; провести консультативну роботу з батьками та учнями - 15%; провести агітаційну компанію серед учнів, вчителів та адміністрації – 12%; це не для закладів освіти вважають 0,5% респондентів; лишити все без змін бажають 0,5% респондентів; зробити спортивний гурток у спеціальному (окремому) підготовленому залі вважають 1% респондентів.

Висновки з проведеного дослідження: Тож завдяки проведеному дослідженню ми змогли визначити, що найбільшою перешкодою для застосування цих напрямків у школах є відсутність потрібного обладнання та відповідної професійної підготовки викладачів з фізичного виховання. Задля запровадження цих напрямків у фізичне виховання учнів молодшого шкільного віку на думку респондентів слід ввести додаткові дисципліни про підготовці викладачів з фізичного виховання, обладнати зали з відповідним професійним обладнанням та організувати факультативні заняття у школах для бажаючих займатися цими напрямками.

Література:

1. Ведмеденко Б.Ф. Особливості педагогічної технології виховання інтересу в учнів до занять фізичною культурою. Фізична культура в школі. 2004. №3. С. 22-23.
2. Концепція національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді України / за ред. В.Г. Ареф'єв, М.Д. Зубалій, В.І. Кубасов, Р.Т. Раєвський, В.В. Столітенко. Початкова школа. 1994. № 4. С. 50-54
3. Олейник Г. Танец на пилоне. Учебное пособие. Одеса. 2017. с. 175
4. Irina Kartaly. Pole Dance Fitness. Maidenhead: Meyer & Meyer Sport (UK) Ltd., 416. 2018
5. Steven Santos. Simply Circus. Introduction to Rigging Lyras and Trapeze Bars. Simply Circus

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання та спорту Сороколіт Наталія Стефанівна.

Луценко Софія
(Дніпро, Україна)

АКВАФІТНЕС, ЯК ЗАСІБ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО

Анотація. В статті досліджено сутність поняття аквафітнесу та можливості його впровадження на практичних заняттях в закладах вищої освіти. Визначено основні види аквафітнесу та їх характеристики. Аргументовано позитивний вплив аквафітнесу на організм та основні протипоказання.

Ключові слова: аквафітнес, тіло, серцево-судинна система, басейн, аквапілатес, акваджогінг.

The article investigates the essence of the concept of aqua fitness and the possibility of its implementation in practical classes in higher education institutions. The main types of aqua fitness and their characteristics are determined. The positive effect of aquafitness on the body and the main contraindications are argued.

Key words: aqua fitness, body, cardiovascular system, swimming pool, aquapilates, aqua jogging.

Постановка проблеми. У зв'язку із соціальними, економічними, технологічними, екологічними та кліматичними змінами в світі з'являється все більше проблем зі здоров'ям людства, особливо у студентської молоді. Тому вчені дедалі більше приділяють увагу вирішенню даної проблеми. Наразі, широкої популярності у вирішенні проблем зі здоров'ям набули систематичні вправи у водному середовищі (так званий аквафітнес). Систематичні тренування за цим напрямком не лише допомагають покращити рівень м'язової тренуваності, а й поліпшити стан серцево-судинної системи та отримати справжнє задоволення від занять, що безпосередньо впливає на психологічний та емоційний стан людини [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження впливу аквафітнесу на організм людини займаються багато науковців. На сьогодні проведені дослідження різних видів аквафітнесу (Хуртенко Оксана, Ільїн Михайло, Совик Лариса, Назарук Володимир), досліджено яким чином аквафітнес впливає на фізичний стан людини (Каліщук Олександр) та визначено протипоказання, за якими певним категоріям людей не бажано займатися аквафітнесом (Сидорко О.Ю., Чаплінський М.М.).

Результати дослідження. Зараз загальноновизнаним є той факт, що стан здоров'я і рівень фізичної працездатності тісно взаємопов'язані з режимом повсякденної рухової активності, збалансованим харчуванням і способом життя людини загалом [1. с. 22]. Але у зв'язку зі зменшенням активної діяльності студентів закладів вищої освіти, молодь все частіше страждає різними захворюваннями. Одним із популярних варіантів вирішення проблем зі здоров'ям є аквафітнес. Серед різновидів аквафітнесу виділяють такі: акваджогінг, акваденс, аквастретчінг, аквапілатес, акваатай, аквастеп (рис. 1). Усі представлені види аквафітнесу мають різну специфіку вправ, але загалом це динамічні рухи, із застосуванням музичного супроводу.

Досить відомим є акваджогінг — система вправ у воді із спеціальним плавучим жилетом. Цю систему розробив легкоатлет Глен Макуотерз, який під час в'єтнамської війни отримав поранення в стегно і втратив можливість займатися бігом.

Акваденс представлений різноманітними динамічними рухами з супроводом музики; досить поширений серед молоді.

Аквастретчінг – заняття, покликані розвивати гнучкість, рухливість суглобів і зміцнювати м'язи [7].

Аквапілатес. Долаючи опір води, людина вимушена прикладати в чотири рази більше мускульної сили, чим якби вона робила ці вправи в залі. Це приводить до швидкого зміцнення м'язів. При заняттях аквапілатесом набагато краще з організму виводяться різні шкідливі речовини, шлаки і токсини [6].

Акваатай – заняття на воді з використанням елементів східних єдиноборств [7].

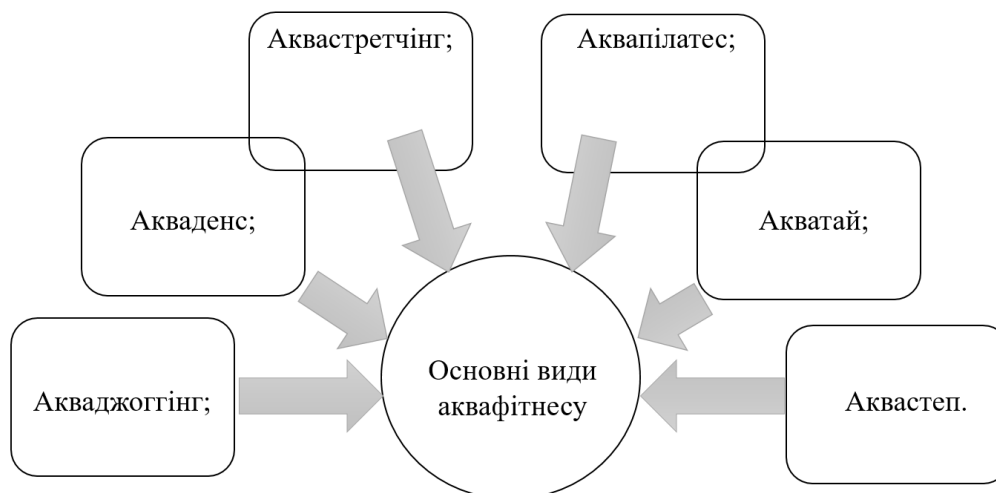

Рис. 1. Основні види аквафітнесу

Аквастеп представлений ходьбою в басейні в поєднанні зі спеціальними фізичними вправами.

Критерії до вправ у більшості видів однакові: басейн повинен бути без нахилу та глибина 1-1,5 м.

Позитивний вплив на здоров'я.

1. Аквафітнес є системою фізичних вправ у воді. Тиск води полегшує приплив крові до серця. Аквафітнес, з одного боку, спонукає серце до посиленої діяльності, з іншого — покращує умови його роботи. А головне, відновлення роботи серця відбувається менш ніж за 1 хвилину після тривалого навантаження. Енергійна робота серця позитивно позначається на стані кровоносної системи в цілому, при цьому зміцнюються стінки судин. Нормалізується тиск у людей з підвищеним і зниженим тиском.

2. Тіло у воді звільняється від більшої частини своєї ваги, це в свою чергу сприятливо позначається на суглобах. У воді зменшується ударне навантаження на ноги і, особливо на хребет, характерне для бігу, стрибків і інших аналогічних вправ на суші. Вправи у воді зможуть виправити таку проблему, як неправильна постава.

3. Безперечний плюс фізичної активності у воді – тілу не потрібно виділяти піт, щоб охолодити розпалені м'язи. При охолодженні у воді організм не зневоднюється і не втрачає разом із потом мінеральних речовин. Витрата калорій при однакових вправах у водному середовищі та на суші також неоднакова. У воді вона вище в два рази завдяки ефекту опору щільнішого середовища і більшої теплопровідності. При цьому, чим більша буде швидкість виконання вправ, тим більша витрата енергії. Наприклад, при ходьбі із швидкістю 6 км/год людина втрачає 360 ккал/год, у воді ці втрати складуть 720 ккал/год.

4. Вода є чудовим антидепресантом, вона знімає напруження та роздратування, має сприятливий вплив на кровоносну і травну системи. Позбавитися від синдрому хронічної втоми, підвищити працездатність, гормональну та фізичну активність вам допоможуть заняття аквафітнесом. Водна аеробіка

насичує позитивними емоціями, в результаті чого людина легше переносить стрес та швидше його позбувається.

5. При заняттях аквафітнесом відбувається постійний масаж внутрішніх органів, активізується обмін речовин. Гідростатика діє таким чином, що забезпечення нирок кров'ю відбувається інтенсивніше. Завдяки чому пришвидшується виведення з організму шкідливих речовин, шлаків і токсинів [2].

Не зважаючи на численні плюси заняттям аквафітнесу, існують деякі протипоказання для цього виду фізичної активності.

1. Оскільки водне середовище підвищує вимоги до безпеки під час занять, людям, що перенесли серцевий напад або схильним до судорожних нападів, а також жінкам похилого віку займатися у воді слід тільки під керівництвом тренера, погодивши свою програму з лікарем лікувальної фізкультури.

2. Людям, що страждають астмою, потрібно пам'ятати, що гідростатичний тиск може викликати відчуття здавленості в грудях та ускладнити дихання. Тому при такому захворюванні бажано займатися на малій воді. Узагалі, необхідно відзначити, що людям з бронхіальною астмою або обструктивним бронхітом можна займатися лише під ретельним і кваліфікованим наглядом лікаря.

3. При заняттях аквааеробікою можуть виникнути складнощі у людей з пошкодженими барабаними перетинками: через порушення вестибулярного апарату буде важко зберігати рівновагу у воді.

4. Вестибулярні порушення можуть також виявлятися і у людей з вираженим остеохондрозом шийного відділу хребта, коли явища остеохондрозу супроводжуються судинною недостатністю (періодичним запамороченням, нудотою). Цій категорії краще спочатку займатися в мілкій воді та особливо дотримуватися принципу поступовості.

5. Категорії людей, схильній до алергії, краще не плавати в сильно хлорованій воді та у будь-якому випадку обов'язково користуватися окулярами для плавання. 6. Людям, схильним до ревматичних та простудних захворювань, потрібно уникати басейнів і водоймищ з температурою води нижче 20°C [5].

Зазвичай, структура тренувального заняття з аквафітнесу поділяється на три частини: підготовча, основна і заключна. Підготовча частина. Особливість підготовчої частини полягає, насамперед, в акцентуванні уваги на активізації роботи тих груп м'язів, які забезпечують високо амплітудні рухи в гомілковостопних, колінних, хребцевих, плечових та ліктьових суглобах. Вправи виконуються з певною інтенсивністю.

Основна частина. Тривалість основної частини становить 70-75% від загальної тривалості заняття. Робота виконується в аеробному режимі енергозабезпечення. З цією метою використовуються циклічні вправи (біг, ходьба), а також акваджогінг, аквабілдинг, акваденс тощо. Обов'язково – елементи синхронного плавання, виконання фізичних вправ за методом так званих "ігрових станцій", а також "аквааеробних хвиль" (швидкісні пересічення усієї площі басейну в різних напрямках різними способами).

Заключна частина. В заключній частині заняття, яка становить 10-15% від загального часу з метою відновлення частоти серцевих скорочень використовуються вправи на гнучкість, які виконуються в повільному темпі з великою амплітудою рухів різних частин тіла (аквастретчинг) та вправи на розслаблення м'язів (гідрорелаксація) [3].

Хоча аквафітнес має безліч переваг та є популярним серед молоді, впровадження даного виду занять до ЗВО має безліч перепон. Розглянемо їх детальніше.

Не в кожному закладі вищої освіти наявний басейн.

2. Якщо басейн все ж таки наявний, то студентам все одно може бути незручно під час навчального процесу його відвідувати (потрібні певні збори до та після басейну). Тому тренування з аквафітнесу потрібно планувати на останні заняття за розкладом.

3. Аквафітнес буде цікавий лише певній категорії студентів: дівчата більш зацікавлені в даному виді занять.

4. Деякі басейни можуть бути відкритими, тому займатися аквафітнесом чи плаванням досить проблематично в зимову пору року.

Висновки.

1. Існує безліч різних видів аквафітнесу: усі вони мають свою специфіку.

2. Аквафітнес позитивно впливає на нервову, серцево-судинну, травну та кровоносну системи; спостерігається втрата зайвої ваги, формування пружності та гнучкості тіла, здійснюється навантаження на м'язи та укріплення кісткового скелету.

3. При певних протипоказаннях люди можуть займатися аквафітнесом лише під наглядом лікаря.

4. Тренування з аквафітнесу має певну структуру. Заняття складається з підготовчої, основної та заключної частин.

5. Заняття аквафітнесом мають також розважальний характер, тому досить популярні серед молоді.

Література

1. Бріскін Ю., Одинець Т., Пітин М., Сидорко О. Оздоровче плавання: навч. посіб. Львів: ЛДУФК, 2017 200 с.
2. Каліщук О.Ю. Позитивний вплив аквафітнесу на здоров'я людини / Актуальные научные исследования в современном мире // Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вып. 2(34), ч. 8. С. 108-113.

3. Коваленко Є.В. Аквафітнес як засіб оздоровлення «Актуальні проблеми фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації в сучасних умовах»: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вид-во «Нова Ідеологія», Дніпро, 2019. С. 84-88.
4. Назарук В.І. Аквааеробіка як засіб оздоровлення організму // Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вып. 2(34), ч. 8. С. 156-160.
5. Сидорко О.Ю., Чаплінський М.М. Лекція з навчальної дисципліни „Теорія і методика обраного виду спорту та спортивно педагогічного вдосконалення” Львів, 2018.
6. Хуртенко О., Ільїн М., Совик Л. Вплив занять пілатесом на фізичну підготовленість студенток ВНЗ / Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць. Випуск 16. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; головний редактор В.М. Костюкевич. Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2013. С. 68-75.
7. Аквафітнес і аквааеробіка для дорослих. URL: http://dnz366.edu.kh.ua/nashi_pedagogi/storinka_instruktora_z_fizichnogo_vihovannya/metodichna_skarbnichka/poradi_batjkam/

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент Глоба Тетяна Анатоліївна.

Рустамова Гюльджан
(Дніпро, Україна)

ВПЛИВ ЙОГИ, ЯК ЗАСОБА РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНУ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТОК ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Анотація. У статті на основі опитування студенток II курсу філологічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара було зроблено вивчення впливу йоги на стан фізичного та психологічного здоров'я дівчат, їх працездатності. Виявлено позитивний вплив йоги на їх здоров'я.

Ключові слова: йога, асани, опитування, покращення стану.

The article is based on a poll of second-year students of the Faculty of Law of Oles Honchar Dnipro National University, a study of the impact of yoga on the physical and psychological health of girls, their ability to work. Yoga has been shown to have a positive effect on their health.

Keywords: yoga, asanas, polls, improvement.

Виклад основного матеріалу. За даними фахівців та науковців, рівень фізичної підготовленості та стан здоров'я української молоді в останні роки значно погіршився. На основі проведених Міністерством охорони здоров'я України досліджень, спеціалісти виявили значний зріст функціональних відхилень у здоров'ї серед молоді, зокрема це стосувалось органів серцево-судинної та ендокринної системи. Саме тому ми задалися питанням про способи поліпшення стану здоров'я студентів юридичного факультету, зокрема серед студенток II курсу юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Шукаючи способи підвищення їх фізичного стану та самопочуття, ми зупинили свій вибір на йозі.

Нашою ціллю було дізнатися, як йога може допомогти студенткам покращати свій фізичний стан та працездатність. Для реалізації поставлених нами завдань були проведені наукові дослідження та опитування серед дівчат. Опитавши студенток, ми визначили перелік проблем, спільних для них всіх:

1) Болі у спині, адже основний період навчання та вільний час вони проводять сидючи.

2) Погане психологічне самопочуття, наслідками якого є дратівливість, постійне відчуття втоми чи бажання спати.

3) Головні болі, проблеми зі сном, зниження здатності концентруватися, що є наслідками перевтоми.

4) Зниження гнучкості м'язів через нерегулярне їх навантаження.

Студентками були вивчені протипоказання для занять йогою, серед яких: епілепсія, гіпертонія, жовчо-кам'яна хвороба, вроджений порок серця, серйозні травми опорно-рухового апарату, прийом антидепресантів, транквілізаторів та інших психотропних препаратів, алкогольне або наркотичне сп'яніння [5].

Після цього дівчата приступили до вивчення основних асан, тобто основних поз, положень тіла, що є характерними для йоги. Після 3-4 занять, ми опитали дівчат з метою дізнатися, які асани, на їх думку, найкраще вплинули на стан їх здоров'я та самопочуття. Левова частина дівчат відмітила такі асани йоги, як Тадасану (Поза Гори), Уткатасана (Поза Люті), Уттхіта Тріконасана (Поза трикутник), Уттхіта Паршваконасана, які виконують стоячи. Студентки наголошували, що дані асани допомогли їм «відчути» своє тіло, підготувати його до виконання перевернутих асан [3]. Такі пози йоги, на їх думку, допомогли їм

виховати в собі внутрішню цілеспрямованість та витримку. Окрім того, в фізичному плані вони зміцнили великі групи м'язів (ноги, руки, корпус), розширили грудну клітину.

Наступними фаворитами були асани, які виконуються сидячи. Прикладами таких асанів є Сукхасана, Вірасана, Адхо Мукха Вірасана [3]. Багато хто зі студенток наголошував на покращенні гнучкості колінних та гомілковостопних суглобів. Також, при постійному виконанні таких асан, зникає напруга в діафрагмі та горлі, зміцнюється хребет, розтягуються м'язи серця, зміцнюються м'язи корпусу. На думку дівчат, такі асани допомагали їм заспокоїтися, позбавитися напруги та тривожності, сконцентруватися на виконанні наступних асанів йоги.

Неоднозначні думки висловили студентки про перевернуті асани. Такі пози йоги вимагають тримати таз вище голови протягом 5 хвилин та більше, що було складним завданням для деяких дівчат. Прикладами перевернутих асанів є Саламбо Сарвангасана, Саламбо шіршасана, Халасана, Віпаріта Карань Мудра та інші. Студентки відмітили зменшення або зникнення болю в спині, збільшення рівнів концентрації та працездатності, покращення якості сну. При тривалому виконанні таких асан збільшується щільність кісткової системи, зміцнюється імунітет, оновлюються клітини головного мозку, організм очищається від токсинів. Окрім того, дівчата наголошували, що після їх виконання вони відчули заряд бадьорості, внутрішньої впевненості, в них поліпшився настрій. Перевернуті пози в деяких практиках з йоги стимулюють приплив крові до лица. Вже після кількох занять можна помітити, що колір обличчя істотно змінився: став більш свіжим і здоровим. Регулярні заняття йогою дозволяють зберегти молодість шкіри та запобігають її старінню, появі зморшок [3].

Не можна не зазначити те, що заняття йогою спонукали студенток почати ходити до тренажерного залу. Ця підвищена мотивація пояснювалась вкладом йоги в їх задоволення від інших занять, отримання енергії бути активними та зацікавленими у спробі інших видів діяльності.

Варто наголосити на деяких відмінностях йоги, орієнтованої на жінок. Її основними відмінностями є: 1) більша кількість дихальних вправ; 2) зменшення кількості силових вправ, вони додаються дуже рідко і дозовано; 3) плавність при виконанні переходів між асанами; 4) зменшення кількості статистичних асанів.

Незалежно від статі, віку та інших факторів, йога є корисною для всіх осіб. Для жінок вона має характерні риси свого впливу. Так йога допомагає:

- 1) Знизити больові відчуття при менструації або зовсім позбавити від них.
- 2) Нормалізувати роботу ендокринної системи і тим самим привести до гормонального балансу.
- 3) Поліпшити стан і колір шкіри.
- 4) Зняти втому, нормалізувати сон і поліпшити психоемоційний стан [4].

Варто зазначити, як тривале заняття йогою може вплинути на наше здоров'я. По-перше, йога може допомогти знизити ризик серцево-судинних захворювань. Поєднання фізичної активності, дихання та медитації мають значний вплив на серцево-судинні фактори ризику. Наприклад, виконання вправ для гнучкості м'язів допомагає їм стати більш чутливими до інсуліну, що важливо для контролю цукру в крові, а техніки дихання дозволяють знизити артеріальний тиск [1]. По-друге, заняття йогою покращують якість сну. На основі опитування, зробленого МОЗ України, більше 55% людей, які займаються йогою, виявили, що це допомогло їм покращити сон. Це пояснюється тим, що виконання фізичних вправ та технік у поєднанні з техніками дихання сприяє виділенню гормону мелатоніну, що виділяється вночі та допомагає нам засинати. Більш того, йога знижує рівень тривожності, стресу, психологічного та фізичного напруження [2].

Також йога допомагає позбутися болю у спині. На основі досліджень науковців, можна побачити, що більше 70% людей відчуватимуть біль у попереку в певний момент свого життя, а частота рецидивів може становити до 85%. Правильно підібрані асани можуть допомогти не тільки позбавитися цього болю, а й попередити проблеми зі спиною, підвищити гнучкість її м'язів [2]. В одному з досліджень люди з болем у спині, які 24 тижні протягом 90 хвилин займались йогою, в середньому зменшили відчуття болю на 56% [2]. Йогу радять і в клінічних рекомендаціях для людей з болем у спині. Проте якщо ви маєте біль у спині та бажаєте займатися йогою, то обов'язково проконсультуйтеся зі своїм лікарем.

Окрім того, як зазначає МОЗ України, йога заохочує людей слідкувати за своїм харчуванням. Постійне заняття йогою вимагає від тіла гнучкості м'язів, бадьорості та гарного фізичного стану, що мотивує людей приділяти більше уваги продуктам харчування. Молоді люди, які були опитані, описували менше випадків, пов'язаних зі стресом або емоційним харчуванням, як результат практики йоги. Люди, які займаються йогою, часто наголошують, що причиною зміни в харчуванні є поліпшення їхнього ментального стану, зниження рівня стресу, що спонукає їх до придбання гарних звичок. Адже, як відомо, через проблеми на роботі, стрес, перевтому люди, схильні «заїдати» проблеми їжею чи не слідкувати за своїм харчуванням, замовляючи фаст-фуд чи обираючи поїсти по дорозі. Також є важливим те соціальне коло, учасником якого ти є. Так люди, які відвідували заняття йогою наголошували на покращенні здатності до комунікації, підвищення рівня впевненості в собі, їм легше було набувати гарних звичок з усіма [2].

Не менш важливим є покращення координації, відчуття балансу як результату занять йогою. Такі зміни на краще є наслідками виконання статичних позицій, асанів на баланс та рівновагу. Також йога допомагає зміцнити кістки, вона поліпшує функціонування внутрішніх механізмів людини.

Висновок. Виконання базових асанів йоги студентками мало гарний, корисний вплив на їх здоров'я. Заняття йогою підвищили працездатність, витривалість, рухливість, гнучкість, фізичний стан та психологічне почуття дівчат.

Отже, на основі проведеного нами опитування дівчат, можна зробити висновок про значну користь використання йоги як засобу підвищення фізичного стану та працездатності студенток II курсу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Література

1. Матеріали сайту «Коломия Сьогодні». Що лікує йога – розповідає МОЗ». URL: <https://kolomyia.today/shho-likuye-joga-rozpovidaye-moz-35180>
2. Матеріали сайту «Міністерство охорони здоров'я України». 6 фактів про користь йоги для здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/6-faktiv-pro-korist-jogi-dlja-zdorovja>
3. Матеріали сайту «Fire in fire». Как разные асаны влияют на наше тело, эмоции и психику». URL: <https://fireinspire.com.ua/kak-razlichnye-gruppy-asan-vliyayut-na-nas/>
4. Матеріали сайту «Klubfedotova». Вплив практики йоги на організм жінки. Асани для жіночого здоров'я. URL: <https://klubfedotova.ru/uk/diety/vliyanie-praktiki-iogi-na-organizmzhenshchiny-asany-dlya-zhenskogo-zdorovya/>
5. Матеріали сайту «Ukr. Media». Йога для новачків: з чого почати. URL: <https://ukr.media/fashion/392314/>

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент Глоба Тетяна Анатоліївна.

Вікторія Самарська
(Дніпро, Україна)

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В УЧБОВОМУ ПРОЦЕСІ СТУДЕНТІВ ЗВО

Постановка проблеми. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні та в системі освітискладається таким чином, що традиційні форми освіти і моделі навчання не можуть у повному обсязі задовольнити потреби в освітніх закладах. Виходом з даної ситуації є пошук нових форм освіти, однією з яких стало дистанційне навчання. Швидкий і систематичний розвиток інформаційних технологій зробило актуальною проблему модернізації та вдосконалення системи освіти. Суть такої модернізації особливо актуальна в концепції дистанційної освіти, перед якою, завдяки Інтернету, відкриваються нові можливості і перспективи розвитку. Для повноцінного використання засобів дистанційного навчання потрібно розв'язати низку проблем. Також фізичне виховання одне з складових фізичного здоров'я і системи освіти в цілому. У зв'язку з браком часу, у студентській молоді не завжди є можливість систематично займатися фізичною культурою під керівництвом викладача, а знань для самостійних занять не вистачає. У таких випадках незамінна дистанційна форма навчання, завдяки якій студент може займатися в будь-який вільний час і практично в будь-якому місці. Дуже часто першокурсники вважаючи себе дорослими не розуміють, що крім прав, ще є і ряд обов'язків, які вступивши в доросле життя вони повинні виконувати самостійно. Це одна з проблем, яка чинить серйозний вплив на можливість впровадження дистанційної форми навчання [2, с. 44].

Мета роботи. Визначити можливості дистанційного навчання в галузі фізичної культури, визначити особливості використання методів дистанційного навчання під час викладання фізичної культури. Вивчити стан застосування технологій дистанційного навчання на сучасному етапі розвитку освіти, а також визначити особливості використання засобів дистанційного навчання під час викладання фізичного викладання. Сформулювати переваги дистанційного навчання з фізичного виховання у ЗВО, визначити недоліки дистанційного методу навчання, провести порівняльну характеристику між дистанційним і очним навчанням.

Результати дослідження. Дистанційне навчання – це здебільшого заочне навчання із сукупністю сучасних технологій, які доставляють інформацію в інтерактивному режимі від викладачів до студентів за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Основними принципами дистанційного навчання є, надання студентам можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід з боку викладача.

На сьогодні існують дві часові форми передачі електронної інформації в інтернеті: online – комунікація «в реальному часі», offline-комунікація «не в реальному часі». Відповідно дистанційні технології навчання поділяються на online-технологію навчання і offline-технологію навчання. Прикладом першої є відео-інтернет-конференц-зв'язок, а другої – чат чи електронна пошта [6, с. 1].

Нині комп'ютери стали невід'ємною частиною у навчальному процесі. Однак, як зазначила С.О. Сисоєва, «усвідомлюючи, що проблема комп'ютеризації сьогодні стала життєво необхідною, слід замислитися над тим, чи ми не помиляємося, не порушуємо співвідношення особистісно-гуманного і технологічного, не підміняємо при цьому знання інформованістю, не розриваємо цінні зв'язки вчителя й учня?» [4, с. 87]. Тому доцільно творчо поєднувати інформаційно-комунікативні технології з традиційними, а саме зустрічі з викладачем, живі консультації, чи здача нормативів, яка дуже важлива для дисципліни фізичного виховання.

На думку А.В. Сущенко, спрямованість навчання на використання інформаційних комп'ютерних технологій як високоефективного способу навчання не лише забезпечує підвищення рівня професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту, а й суттєво впливає на їхню мотиваційну сферу, зумовлюючи формування пріоритетних професійних і навчально-пізнавальних мотивів навчання, що забезпечують успішність опанування професійними знаннями і вміннями [5, с. 104]. Тому слід розглядати використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій як важливу складову фундаментальної підготовки кваліфікованого фахівця з фізичної культури та спорту.

В. Ю. Биков у монографії «Моделі організації систем відкритої освіти» виділяє такі різновиди дистанційного навчання:

- дистанційне навчання – форма організації і реалізації навчально-виховного процесу, в якому його учасники (суб'єкти навчання) здійснюють навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіально;

- традиційне дистанційне навчання – різновид дистанційного навчання, за яким учасники й організатори навчального процесу здійснюють взаємодію переважно асинхронно у часі, значною мірою використовуючи як транспортну систему постачання навчальних матеріалів та інших інформаційних об'єктів системи поштового, телефонного або телеграфного зв'язку;

- е-дистанційне навчання (е-ДН) – різновид дистанційного навчання, за яким учасники й організатори навчального процесу здійснюють переважно індивідуалізовану взаємодію як асинхронно, так і синхронно у часі, переважно і принципово використовуючи електронні транспортні системи постачання навчальних матеріалів та інших інформаційних об'єктів, комп'ютерні мережі Internet / Intranet, ІКТ [1, с. 684].

Мета дисципліни фізичного виховання у вищих навчальних закладах – формування професійних компетенцій студентами як практичного, так і теоретичного характеру, опанування великою базою теоретичних знань, засвоєння практичних умінь та навичок, формування здібностей до самонавчання й самоконтролю, самопідготовки та самоадаптації. Застосування технологій дистанційного навчання під час викладання фізичної культури повинно відбуватись у двох напрямках:

- при засвоєнні теоретичного розділу навчальної програми з дисципліни (лекції, тестування) з використанням як традиційних засобів навчання, так і засобів ІКТ;

- при засвоєнні практичного розділу (проведення практичних занять) із застосуванням традиційної структури навчально-тренувального заняття, традиційних засобів фізичного виховання та інноваційної структури навчально-тренувального заняття [3, с. 33].

Під час засвоєння теоретичного розділу можна використовувати: кейстехнології (набір навчально-методичних матеріалів в PDF форматі чи в Word документах, CD-ROM, аудіо- та відеоматеріали, тверді копії навчальних посібників, що передаються або пересилаються студенту для самостійного вивчення з періодичними консультаціями у призначений йому час з викладачем); TV-технології (телевізійні лекції); мережеві технології (використання локальних і глобальних мереж таких як Office 365, Skype, Zoom, Mind, Google Meet, для забезпечення студента навчально-методичним матеріалом і для інтерактивної взаємодії викладача і студента або групи студентів між собою).

При засвоєнні практичного та контрольного розділів програми повністю змінюється характер взаємодії між викладачем і студентом. Також в процесі практичної діяльності студента із фізичної культури значення технологій дистанційного навчання знижується до мінімуму, тому для здачі певних нормативів слід відвідувати спортивний комплекс у вищому навчальному закладі, або, якщо це можливо, проведення практичних занять через відеоконференцію за допомогою зручних для використання мережевих технологій, які були перераховані вище.

Характерними рисами дистанційного навчання є:

1. Гнучкість – студенти в основному не відвідують регулярних занять, а працюють у зручний для себе час, в зручному місці і в зручному темпі.

2. Модульність – в основу програм дистанційного навчання покладено модульний принцип. Кожен окремий курс створює цілісне уявлення про певну наочну область. Це дозволяє з набору незалежних 46 курсів-модулів формувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим принципам.

3. Нова роль викладача – на нього покладаються такі функції, як координування пізнавального процесу, коректування викладацького курсу, консультування при складанні індивідуального навчального плану занять.

4. Спеціалізований контроль якості – в якості форм контролю, замість класичної форми, може застосовуватися дистанційно організована задача контрольних нормативів, співбесіду, звіт в письмовій формі про виконану роботу.

Схарактеризуємо переваги дистанційного навчання.

- Технологія дистанційного навчання - це сукупність методів, форм і засобів взаємодії з учнем у процесі самостійного, але контрольованого освоєння їм певного масиву знань. У порівнянні з традиційним основна відмінність дистанційного навчання полягає в тому, що головна опора робиться на самостійну роботу студентів.

- Нові технології дозволяють зробити візуальну інформацію яскравою і динамічною, побудувати сам процес освіти з урахуванням активної взаємодії студента з навчальною системою. Використання звуку, відео робить курси дистанційного навчання повноцінними і цікавими.

• Можливість навчатися віддалено від місця навчання, не покидаючи свій будинок. Це дозволяє сучасному студенту займатися фізичним вихованням у зручний для нього час, індивідуально підходити до вибору навантаження, а також поєднувати роботу з навчанням.

Недоліки дистанційного навчання:

1. Відсутність прямого живого спілкування між студентом та викладачем.
2. Неможливість виправлення помилок які виникають в процесі виконання фізичних вправ.
3. Необхідно мати персональний комп'ютер, ноутбук чи смартфон та доступ в Інтернет. Необхідно мати постійний доступ до джерел інформації.
4. Високі вимоги до формулювання завдання на навчання, складність мотивації слухачів.
5. Для дистанційного навчання необхідна жорстка самодисципліна, а його результат безпосередньо залежить від самостійності і свідомості студента.
6. Відсутній постійний контроль над студентами.
7. Висока трудомісткість розробки курсів дистанційного навчання. Один зі шляхів розв'язання цієї проблеми це пошук і використання наявних відео та аудіо файлів, використання методів поступового ускладнення дистанційних курсів [2, с. 47].

Висновки.

1. Дистанційна форма навчання краще, ніж повністю відсутність навчання.
2. З основних недоліків дистанційного навчання є те, що для цих дисциплін важливий контроль техніки, інтенсивності виконання вправ та контроль за фізичним станом та самопочуттям.
3. Також важливо дозування, та індивідуальний підхід (врахування статі, фізичної підготовленості та стану здоров'я).
4. Застосування технологій дистанційного навчання при викладанні фізичної культури повинно відбуватись у двох напрямках: при засвоєнні теоретичного розділу навчальної програми з дисципліни з використанням як традиційних засобів навчання, так і засобів інформаційно-комунікативних технологій; під час засвоєння практичного розділу студент повинен відвідувати вищий навчальний заклад і може використовувати програми для відеоконференції, проте в процесі практичної діяльності студента із фізичного виховання значення технологій дистанційного навчання знижується до мінімуму.
5. Виявлено основні складові дистанційного навчання, до структури яких входять: кейс-технології, TV-технології, мережеві технології.
6. В нашій країні (з нестабільною економікою, розшаруванням суспільства на багатих і бідних) кожен повинен мати можливість отримати освіту. Відсутність необхідної комп'ютерної техніки і налагоджених сучасних технологій для всіх диктує необхідність очної форми навчання.

Література:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: [монографія]. К.: Атіка, 2009. 684 с.
2. Костюкевич В.М. Актуальні проблеми дистанційного навчання з фізичної культури у вищих навчальних закладах // Науково-методичний журнал. №1. 2017. С. 44-47.
3. Ладика П., Шандригось Г., Шандригось В. Особливості застосування дистанційного навчання під час викладання спортивно-педагогічних дисциплін // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2015. № 3 (31). С. 33.
4. Сисоєва С.О. Педагогічні технології творчого розвитку особистості: проблеми і суперечності // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Творча особистість у системі неперервної професійної освіти" / За ред. С.О. Сисоєвої і О.Г. Романовського. Харків: ХДПУ, 2000. С. 84-90.
5. Сущенко А.В. Інформаційно-комунікаційні технології і засоби навчання в професійній підготовці майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту // Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. 2012. № 1 (7). С. 104-111.
6. Тимошенко О.В. Особливості організації дистанційної форми навчання майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах/ Інститут фізичного виховання і спорту НПУ імені М.П. Драгоманова. 2014. С. 1.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент Глоба Тетяна Анатоліївна.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Durdona Saydazimova
(Tashkent, Uzbekistan)****INFORMATION CULTURE OF A TEACHER AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT**

A significant increase in the volume of information resources, an increase in the flow of educational literature, the emergence of audio, video, electronic media, updating the content and methods of education by humanizing learning and integrating knowledge provides for the availability of special, additional knowledge and skills for teachers to independently search, analyze and processing information, using rational methods of working with text, as well as mastering the methods of transferring the above knowledge and skills to students. [1, p. 35]

Today, a teacher who responds to new social expectations, is mobile, capable of creative growth and professional self-improvement, of perceiving and creating innovations and thus updating his knowledge, enriching pedagogical theory and practice, and possessing a high level of information culture is effectively acting.

The informational behavior of the teacher determines the desire to satisfy certain information needs, which reflect the need to receive information that corresponds to the nature of the actions or work performed. [2, p. 46]

Information needs of the teacher

1. The teacher is not only a user, but also a generator of information, his activity allows not only to transfer a certain amount of knowledge, but also to organize the cognitive activity of students in the information environment.

2. A constant increase in the volume of information requires the teacher to be able to accumulate the necessary knowledge in the field of related disciplines in order to teach integrated courses and create new educational programs.

3. Search, creation and use of comprehensive information that complements official educational publications.

4. Mastering the innovative experience of colleagues, the implementation of the main provisions of the pedagogy of cooperation with students require active interaction with the information environment of school education.

5. Increasing the importance of teacher's professional communication, including direct and telecommunication interpersonal communication. [3, p. 109]

Despite the fact that the educational standard considers information culture as one of the criteria for the quality of education, nevertheless, the state concept of its formation, including in relation to the teacher, does not yet exist. In general, research in this area allows us to consider information culture as an element of the general culture of mankind, the basis of which is knowledge about the information environment, the laws of its functioning, the ability to navigate information flows.

The information culture of a teacher, as a systematized set of knowledge, skills and abilities that ensure the optimal implementation of individual information activities aimed at meeting both professional and non-professional needs, is a multi-level system that develops over time. The teacher's information culture model assumes the multifunctionality of its structure and includes several interrelated components:

- cognitive-operational (general ideas about modern basic knowledge in the field of information technology and experience in the practical implementation of this knowledge as applied to certain types of human activity at the level of initial orientation, possession of a system-information approach in a particular subject area of a teacher);

- instrumental and activity (competence in the field of methodology, organization of various types of information activities);

- communicative (the competence of the teacher in the flexible and constructive conduct of the dialogue "human-human", "human-computer", "human-computer-human"), an idea of ethics, tact and tolerance in computer communication;

- ideological (development of the teacher's own position, value attitude to objects and phenomena of a rapidly changing information environment, the formation of a worldview about the global information space, information interactions in it, the possibilities and problems of its cognition and transformation by a person, as well as ways to form this component of information culture among their own students). [4, p. 223]

Today, the process of forming a teacher's information culture is the subject of research by teachers, psychologists, didacticists, methodologists, who not only note the relevance of this problem, but also try to find ways to solve it. This is possible either during the training of the future teacher, or already in the process of his work. The first option is more preferable, but as already noted, it is important to observe the principles of systematicity and continuity. Therefore, even teachers with experience are working to improve the information culture. Within the framework of an educational institution, this is possible through participation in pedagogical councils, meetings of methodological associations, as well as their own professional activities: preparation for classes, extracurricular activities; olympiads; design and research work, etc.

Outside the framework of an educational institution, the improvement of the teacher's information culture is possible through advanced training courses. The implementation of the task of forming information competence in

this case will create conditions for the formation and development of abilities at different levels to combine the necessary basic professionally significant information elements (knowledge, skills) into a single whole in order to achieve a high level of professionalism of actions depending on the goal, context, situations, functions, etc.

The introduction of special courses on the basics of information culture into courses is becoming a practice.

Topics covered in the course may include:

- Information resources and information culture of society;
- The main types of information retrieval tasks and ways to solve them;
- Methods of analytical and synthetic processing of information;
- New information technologies in education;
- Technology of preparation and registration of the results of educational, methodological and research activities of the teacher;
- Information retrieval technology;
- Rational methods of intellectual work with texts;
- Principles and techniques for constructing scientific texts, etc. [6, p. 43]

The improvement of the information culture of the teacher in the process of improving his qualifications takes place under the condition that teachers realize the values of the information society as a whole and individual information needs in the interaction of such components as information needs - information environment - information behavior.

In the era of the information society, education is tasked with creating a single information educational space. According to the same principle, a unified pedagogical information environment could be designed within the country, which would make it possible to make the receipt of pedagogical information as accessible and open as possible. Currently, this problem is solved by teachers through the creation of groups in social networks, their own websites, blogs. Creation of a unified pedagogical information environment will allow:

- to organize a platform for communication and discussion;
- share your life and professional experience;
- support each other;
- quickly exchange information;
- express yourself;
- find friends or partners, etc.

The accelerated growth of information has given rise to a number of problems for the education system. One of them concerns the selection, structuring and presentation of educational knowledge, the responsibility for which most often falls on the shoulders of the teacher. Depending on how much the teacher owns information retrieval technology, methods of analytical and synthetic processing of information, rational methods of working with large amounts of information, the effectiveness of learning material by students depends. Without having an idea about the information culture, the teacher will not be able to form it in his students. [7, p. 92]

The improvement of the teacher's information culture is carried out in the course of his professional activity: direct training and education, participation in teachers' councils and methodological associations. In addition, course preparation plays an important role in shaping the professional competence of a teacher in this area.

References:

1. Sholokhov V.F. Information technologies of education // Informatics and education. - M., 1998. - No. 2. - S. 5-13.
2. Makhnina F.M. Informatization in the context of the modernization of Russian society: dis.... cand. social Sciences. - Kazan, 1999. - 199 p.
3. Ursul A.D. Model of sustainable development of civilization: informational aspects // NTI, Series 2. - M., 1994, - No. 12. - p. 6
4. Atayan A.M. Didactic foundations for the formation of information culture of the individual in the conditions of informatization of society: dis.... cand. ped. Sciences: 13.00.01/ Atayan Anush Mikhailovna. - Vladikavkaz, 2001. - 175 p.
5. Semenyuk E.P. Information culture of society and the progress of informatics // NTI. Ser.1. - 1994. - No. 7.-3.
6. Abdurazakov M.M. Improving the content of training a future teacher of informatics in the conditions of informatization of education: dis. 13.00.08/ Abdurazakov Magomed Musaevich. - M., 2007. - 355 p.
7. Abdurazakov M.M., Gadzhiev G.M. System-integrative components in the information culture of the future teacher in the field of informatics and information technologies / M.M. Abdurazakov, G.M. Gadzhiev//Standards and monitoring in education. - M.: LLC "Scientific Publishing Center INFRA-M", 2004. - S. 50-52.
8. Abramova G.S. Practical psychology / G.S. Abramov. - M.: Academic Project, 2003 - 496 p.
9. Agoshkova G.S. Information culture of students of economic classes of general education schools / G.S. Agoshkova // Information Society: Cultural Aspects and Problems: Proceedings. report intl. scientific conf., Krasnodar - Novorossiysk, 17-19 Sept. 1997 - Krasnodar, 1997, - S. 163-165.
10. Aignina T.E. An integrated approach to the education of information culture of senior schoolchildren: abstract of the thesis. dis. 13.00.02. - Bishkek, 1993.

COGNITIVE STRATEGIES IN THE TRANSLATION PROCESS

The cognitive direction, which is quite relevant in the era of globalization, integration of cultural and scientific spheres of knowledge, as you know, radically changed the idea about the linguistic task, set new questions and formed a new view on the nature of the linguistic sign. Within the cognitive approach, the human factor in cognitive and speech thinking processes, individual knowledge of individual participant in communication, his everyday conscious and unconscious experiences of the surrounding world, its role in shaping the meaning of the statement and the meanings of individual language units [1, p. 34]

The study of cognitive processes in linguistic science inevitably touched and modern translation studies. Thus, in the process of searching for adequate translation solutions the opportunity to speak not only about degree of equivalence compared in two languages of units, but also about the coincidence, non-coincidence, overlap, as well as about the mutual penetration and mutual influence of conceptual areas behind them. Understanding that language is a means of transmitting thoughts, accumulated knowledge of both verbal and non-verbal nature, led to the study of ways of organizing and interacting different types of knowledge in different linguistic cultures.

Translation as a recreation of a certain cognitive model implies not only understanding and transmission of the content plan, but adequate interpretation of the communicative intention of the author, comprehension and evaluation author's intention. The professional competence of a translator in this case is understood as an integrative characteristic of a specialist's personality, including linguistic, sociocultural, psychological and information competence. [2, p. 46] In a relationship of a modern translator is not only knowledge of vocabularies, normativity and rules of grammar and spelling, but also fluency in genre and style palette of speech, knowledge of the rules of political correctness and cross-cultural communication, the ability to navigate various types of discourses.

Finding the right way to line up semantic perspective of the text with understanding ideological-thematic and structural-semantic unity of its content with one side, as well as taking into account the idea of a plurality of interpretations at the stages of its perception, comprehension and, then, verbalization, involves the activation of a number of cognitive mechanisms or cognitive strategies in the process of solving a translation problem.

The concept of strategy is quite broad interpreted by modern science. Yes, within the framework cognitive approach of J. Bruner strategy considered as a set mental operations. [3, p. 102] In the writings of T. Van Dyck, who proposed a cognitive model of analysis discourse, there are several types of diverse strategies (thinking strategies, coherent text comprehension strategies, speech strategies of ethnic beliefs, etc.) [4, p. 67]

The theory of activity strategy proposed by V. V. Gusev seems interesting, in which the mode of action is determined by subject. Following this author, by strategy we mean "a way of self-organization personality in the process of a certain type of activity" [5, p. 28]

Cognitive strategies in the process of translation are not just mental operations carried out by a translator to codify a new language, but also ways of interpreting, adapting the acquired knowledge within the framework of the area in which the translation takes place. Such strategies are due to the importance of not only the first stage of "understanding", but also the subsequent stages of directly "translating" and "creating a new text", where selection, hierarchy, sequence of actions, methods and means of monitoring and evaluating the result are important. In other words, the strategy includes not just a set of actions within the framework of a certain activity in order to obtain a certain result, but also ways of rational organization of this activity.

If we take as a basis the classical three-level model of translation (understanding - translation - generation of a new text), then, taking into account of the above, it is possible to single out a number of strategies correlated with cognitive resources human and determining effectiveness actions at each stage of the translation process.

At the level of understanding, there is a perception of a foreign language text and comprehension of it meaning based on the search for conceptual correspondences between the meanings embedded in the text, translator's knowledge. Here, the process of anticipation is also possible, which predicts the final development of the text in the target language. Important at this stage is a thorough study of the given linguistic context to extract information both linguistic and extralinguistic plan. In foreign methodological literature, this strategy is called inference(inferencing), which means "conclusion, conclusion on the basis of the presented facts, details. Skillful analysis of language material (consideration of contextual meanings, syntagmatic structure), external accompanying characteristics (illustrations, highlighting in the text) along with an analysis of the author's style will allow you to competently build the following stages of translation.

Not the first stage of the translation process very important is the so-called "removal of the first barrier of complexity", which is achieved at the moment of "recognition" of the text model, that is, by correlating the given for translation of a text with one or another text type. Work on the translation of a certain text type, on the one hand, will require further from an interpreter searching for the same specific text models in the target language, but, on the other hand, On the other hand, knowledge of these and their skillful correlation in two languages will allow at the stage of translation to follow the path of reproduction, copying of already familiar textual material. According to the hypothesis proposed in the book of the Spanish Linguist H. H. Caro, "translation is always just an imitation, full or partial translations that have already taken place or texts of similar subject matter". In that

case, the experience of the translator is undoubtedly important in the ability to create a kind of base of text types, text categories, in accordance with their characteristic lexical, syntactic, pragmatic and functional features.

The successful result of such a three-stage strategic plan of the translation process should be the disclosure of the communicative function of the translated text, the essence of the author's intention, the ability to evoke in the reader of the text of the translation those the same emotions, reactions, desires as the reader original text.

References:

1. Boldyrev, N. N. Course of lectures on English philology. Tambov, 2001. The manual specifies the problems of cognitive-oriented research, where the anthropological approach is considered in its opposition to the traditional, based on the objective characteristics of objects and phenomena.
2. For more details, see: Bushev, A. B. Yazykovaya the identity of the translator. Tver, 2010.
3. Bruner, J. Psychology of knowledge. Behind outside of direct information. M., 1977. We turned to the study of various interpretations of the concept of "strategy", and thisthe author used it in his writings as one of first.
4. Dijk, T. A. van. Language. Cognition. Communication. M., 1989. S. 43, 121, etc.
5. Gusev, V. V. Semantic and stylistic aspects of translation // Vestn. Moscow state lingu. university 2005.

Тетяна Жадан
(Харків, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Освітній процес в Україні за останній період значно змінився. Кілька років триває дистанційне навчання, об'єктивними причинами якого є пандемія COVID-19 та війна. Учасники освітнього процесу зіткнулися з великими труднощами особливо в період воєнного стану. Психологічне навантаження, адаптація до соціальних змін і криз у суспільстві, незвичні умови навчання та проблеми з його організаційними ресурсами, неготовність до збільшення самостійної роботи здобувачами освіти – всі ці непередбачувані фактори спонукають до пошуку нових форм і методів, які б забезпечили якісне навчання. Державною службою якості освіти України у рекомендаціях «Як налагодити освітній процес в умовах дистанційного навчання» звертається увага на особливості самостійного опрацювання навчального матеріалу учасниками освітнього процесу [1]. У Законі України «Про фахову передвищу освіту», ст. 29, п. 5 зазначено, що основним із завдань закладу фахової передвищої освіти є виховання у здобувачів освіти «... самоорганізуватися в сучасних умовах», а у загальних положеннях цього закону передбачено «створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти, включаючи надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії» [2]. Зараз відбувається процес модернізації освіти України, яка інтегрується в європейський та світовий простір. Науково-технічний прогрес, як фактор динаміки сучасного розвитку світової економіки, вимагає постійного підвищення кваліфікації працівників, удосконалення їх професійного рівня. Тому світові освітні тенденції спрямовані на підвищення ролі самостійної роботи у навчанні майбутніх фахівців. Так, однією з ключових компетенцій європейського варіанту є вміння самостійно займатися своїм навчанням, організувати взаємозв'язок знань і впорядковувати їх. Набуті навички самостійної роботи мають бути фундаментом для навчання протягом усього життя.

Визначальним фактором підготовки висококваліфікованих фахівців є мовна підготовка як основа ділового спілкування та інструмент комунікації в межах обраної професії. Формування власне мовних та мовленнєвих компетенцій здійснюється у процесі вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у закладах вищої та передвищої фахової освіти. Навчальною програмою даної дисципліни передбачено близько 80% часу на самостійне опрацювання матеріалу. Однією зі складових даного курсу є засвоєння термінів як основи забезпечення досконалого володіння мовою фаху. Зважаючи на сучасні умови, виникла необхідність якісної реалізації програмних вимог, потреба навчити студентів організувати власну самостійну роботу щодо засвоєння лексики відповідно до фаху, що відіграє важливу роль у ефективності професійної діяльності в майбутньому.

Самостійній роботі студентів над навчальним матеріалом мають передувати заходи щодо дотримання норм академічної доброчесності: ознайомлення з нормативними документами, методичними рекомендаціями, правилами, видами відповідальності. Виникає необхідність так організувати самостійний процес навчання студентів, який би унеможливив вдаватися до плагіату. Правильно організована самостійна робота сприятиме формуванню компетентностей з академічної доброчесності та навичок якісного академічного письма, якісному засвоєнню знань здобувачами освіти, а викладачам об'єктивно оцінити результати роботи студентів.

Одним із важливих чинників поглибленого вивчення термінів фаху є міжпредметні зв'язки «Української мови (за професійним спрямуванням)» із спецдисциплінами. Такі зв'язки закладають основи комплексного здобуття знань фахової лексики, осмисленого її застосування, сприяють швидкому

засвоєнню професійних понять, забезпечують правильне їх розуміння та вживання, підвищують практичну спрямованість освітньої діяльності та є основою її безперервності.

В умовах дистанційного навчання, як показує досвід, доцільним є застосування проектної технології, яка є ефективною у забезпеченні формування мовних та мовленнєвих компетентностей у тісному зв'язку дисциплін. Вважаємо, що саме індивідуальні освітні проекти є одними з оптимальних методів реалізації даних компетентностей.

Проектні технології – це спільна діяльність викладача і студента. Викладач інструктує студента щодо порядку виконання проекту, спрямовує на дотримання науковості знань, їх реалізації у практичній діяльності. Завданням викладача є також мотивувати студентів до виявлення пізнавальної активності, потреби втілювати власні плани, реалізувати потенційні можливості.

Приклад індивідуального освітнього проекту.

Тема: вивчення термінів обраного фаху.

Проблема: реалізація власне мовних, мовленнєвих, комунікативних компетентностей.

Мета: збагачення словникового запасу фахової лексики з метою застосування в практичній діяльності; набуття досвіду самостійної діяльності.

Завдання: формування умінь та навичок володіння мовою фаху, підвищення культурного рівня комунікації.

Презентація: індивідуальний словник термінів майбутнього фаху.

Очікувані результати: поповнення власного лексичного запасу термінами фаху, вміння оперувати ними; покращення культури професійного мовлення.

Одним із способів систематизації практичного засвоєння термінів є інтелект-карти, використання яких оптимізує навчальний процес. Працюючи з такими картами, студенти наповнюють їх змістом. У процесі такої діяльності відбувається розвиток критичного мислення, активізується пізнавальна діяльність. Це дає змогу викладачеві об'єктивно оцінити рівень засвоєння студентами матеріалу, виявити недоліки та відкоригувати їхню діяльність на майбутнє.

Приклад інтелект-карти наведено на рис. 1. Така схема візуалізації дає змогу стисло і швидко опрацювати інформацію, забезпечити реалізацію власне мовних та мовленнєвих компетентностей: лексичних, граматичних, правописних умінь, знання базових мовленнєвознавчих понять, здатність до мовленнєвої творчості, здатність планувати, готувати майбутнє висловлювання, реалізувати задум у процесі мовленнєвої діяльності.

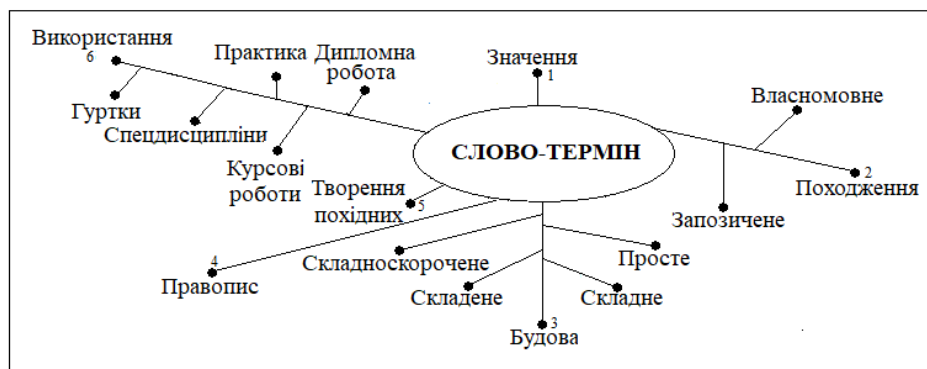

Рис. 1. Інтелект-карта вивчення термінів

Аналіз результатів навчальної діяльності здобувачів освіти щодо засвоєння термінологічної лексики показав, що ті студенти, які долучилися до методу проектів, складання інтелект-карт, мають на 70% кращі результати в навчанні, ніж ті, хто не обрав запропоновану форму самостійної роботи. Такі сучасні технології навчання дозволяють студентам отримати користь з досвіду своєї роботи, в процесі якої вони розвивають здатність мовленнєвої творчості, впорядкувати та організувати взаємозв'язок своїх знань, необхідних для подальшого застосування в межах фаху. У процесі самостійної роботи з використанням даних технологій студенти формують науковий світогляд, розвивають навички науково-дослідницької роботи, закладають основи самостійного пошуку оптимальних шляхів вирішення проблем та їх реалізації у практичній діяльності. Даний вид роботи спонукає здобувачів освіти до участі у студентських конференціях, предметних гуртках, забезпечує на належному рівні мовне оформлення курсових та дипломних робіт.

Набуті навички самостійної роботи є фундаментом для навчання протягом усього життя.

Література:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sqe.gov.ua/yak-nalagoditi-osvitniy-proces-v-umova/>
2. Закон України «Про фахову передвищу освіту» від 6 червня 2019 року № 2745-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 30, ст. 119.
3. Гуменюк І. М. Проєктна технологія в методиці навчання української мови за професійним спрямуванням / І. М. Гуменюк // Гірська школа Українських Карпат, 2021. – № 25. – С. 84-87.
4. Хачатрян С. Карти знань, їх призначення, редактор карт знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kievoit.ippo.kubg.edu.ua/kievoit/2013/37/37.html>

Вікторія Федотьєва
(Кременчук, Україна)

ВЖИВАННЯ РУСИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Українська мова – це духовний код, завдяки якому реалізується об'єднання всіх громадян України. Протягом тривалого часу українська мова боролася за своє існування. Приниження української мови і насадження іншої, тобто російської, позначилося на усному та писемному мовленні її носіїв.

За часи незалежності України до найбільших здобутків слід віднести законодавче закріплення української мови в статусі державної, а до найбільших втрат – втрата інформаційно-культурного простору.

Росія, через засоби масової інформації в Україні, посилила русифікацію населення. У таких умовах українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнала негативного впливу російської, що перетворилася на «суржик», мовні покручі, які утворилися на основі російських слів, вимовлених на український лад, або українських слів, оформлених по-російськи.

«Процес взаємопроникнення слів із однієї мови в іншу – закономірний процес; значна частина слів з однієї мови засвоюється, підпорядковується нормам і стає повноправною лексикою іншої мови. В українській мові є немало «законних», унормованих русизмів, полонізмів, тюркізмів, запозичень з інших європейських мов. Вважається, що близько десяти відсотків слів нашої мови є іншомовними запозиченнями» [3, с. 15].

Двомовність у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави є неприродним явищем. «Немає двомовних народів, так як немає дитини, у якої б було дві біологічні матері. Раніше присутність явища двомовності означало, що один народ асимілює інший народ... Існування цього явища у наш час не може означати нічого іншого і, звичайно, нічого іншого не означає: мета залишитися тією ж, засоби її досягнення інші, у цьому вся різниця... Утворюється європейський «ринок мов», на якому утримуються лише ті мови, за яким стоять гроші та сила» [2, с. 208].

Перекручені слова засмічують українську мову, а найгірше те, що ми звикаємося з ними. Людина, яка стежить за своїм мовленням, вживає менше русизмів або не вживає зовсім.

«Треба мати на увазі, що згубний вплив на нашу мову мають не тільки самі русизми, тобто неунормовані, фонетично чи морфологічно спотворені лексеми, а й інші фактори, які деформують нашу мову, розхитують її зсередини, нівелюють її специфічні особливості й ознаки – усе те, що визначає її самодостатність як окремої мови, позбавляють її здатності протистояти російському впливу» [3, с. 16].

З-поміж русизмів виділяють такі різновиди:

- **фонетичні**, пов'язані з уживанням звукового складу слів чи окремих звуків у словах подібно до російської мови: *світлофор* замість *світлофор*, *матрас* замість *матрац*, *сизу* замість *си[дж]у*;

- **орфоепічні**: вимова окремих звуків у словах відповідно до норми російської мови, які не збігаються з нормами української орфоепії: ліка[р'], суха[р'] замість лікар, сухар. Ще одна особливість української мови – оглушена вимова дзвінкого фарингального звука [г]. Н. І. Тоцька зазначає, що однією з труднощів при засвоєнні звука [г] є «дзвінка вимова [г] вкінці слова, наприклад, у словах: берег, біг, поріг, луг, друг тощо» [6, с. 83]. У таких випадках люди вимовляють звук [х] за правилами російської орфоепії. М'яка вимова звука [ч] також зближує українську мову з російською: «дочька», «чьорнобривці», «чъай» і под., що є грубим порушенням норми української орфоепії. В українській мові [ч] – твердий. «Великої шкоди українському усному мовленню завдає «акання», що його допускають деякі мовці під російським впливом: «абласний», «неабхідно», «паради» [3, с. 16];

- **словотвірні**: вживання словотворчих засобів, нормативних для російської мови і не властивих українській мові, у процесі творення слів із певним значенням: *Бабушка, дедушка* замість *бабуся, дідусь*; *поступити в університет* замість *вступити до університету*; *укроп* замість *кріп*;

- **морфологічні**: вживання граматичних форм, що властиві російській мові, від слів, спільних для української й російської мов: *купити нову мебель* замість *нові меблі* іменник у множині; *сильна біль* замість *сильний біль*, *самі гарні іграшки* замість *найкращі іграшки*;

- **синтаксичні**, що особливо яскраво й часто виявляються в перенесенні в українське мовлення особливостей синтаксичного зв'язку керування, властивих російській мові: живу *по* вулиці, хворіти *грипом* (неправильно, під впливом російської мови), мешкаю *на* вулиці, хворіти *на грип* (правильно, згідно з нормами української мови).

Лексичні особливості виявляються у вживанні слів російської мови замість слів української, що відповідають нормі.

Слова російської мови, в українському мовленні не відповідають нормі:

безбідний
більйо
больниця
взрив
воєнкомат
границя
жолудок
кладовка
магазин
налог
потолок

Ненормативний варіант словосполучення

виключення
винести подяку
відносини між людьми
вірна відповідь
добре відноситися до роботи
другими словами
міроприємство
на протязі дня
підписка на газети
так прийнято

Слова українсько їмови, відповідають лексичній нормі

необразливий, невинний, безневинний
білизна
лікарня
вибух
військкомат
кордон
шлунок
комора
крамниця, магазин
податок
стеля

Нормативний варіант словосполучення

виняток
оголосити подяку
стосунки між людьми
правильна відповідь
добре ставитися до роботи
інакше кажучи
захід
протягом (упродовж) дня
передплата на газети
так заведено

Це найяскравіші фактори, що негативно впливають на чистоту української мови.

Надмірне вживання чужомовних слів перетворює мову на жаргон, порушує усталені фонетичні й граматичні закони, утруднює мислення.

Не біймося досягнути українського неба, без огляду на те, чи воно тимчасово захмарене, чи іноді лише видається хмарним.

Література:

1. Великий тлумачний словник української мови. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004 – 1440 с.
2. Кращук Г. Амбівалентність і білінгвізм українсько-польського пограниччя (на прикладі Волині) // Державність української мови і мовний досвід: Матеріали міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 208.
3. Лесюк М. Словник русизмів у сучасній українській мові / Микола Лесюк. // Дивослово. – 1994. – №5. – С. 15-23.
4. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні / Лариса Масенко. // Дивослово. – 2001. – №10. – С. 7-10.
5. Симоненкова Т. Робота над підвищенням рівня культури мовлення учнів / Тетяна Симоненкова. // Українська мова і література в школі. – 2010. – №8. – С. 32-37.
6. Тоцька Н. І. Фонетика української мови та її вивчення в початкових класах / Н. І. Тоцька. – Київ: Радянська школа, 1976. – 176 с.

**Софія Чемер
(Київ, Україна)**

МОВА, МОВЛЕННЯ, МОВНА КОМУНІКАЦІЯ

*Мова – це доля нашого народу,
і вона залежить від того,
як ревно ми всі плекатимемо її.
Олесь Гончар*

Мова – це система знаків, символів і правил, які використовуються для комунікації між людьми. Це може бути говорений, письмовий, жестовий або будь-який інший спосіб передачі інформації. Мовлення –

це процес використання мови для передачі інформації. Це включає в себе вимову слів, граматику, лексику, інтонацію, жестикуляцію та інші елементи мови, які використовуються для спілкування з іншими людьми. Мова та мовлення є взаємопов'язаними поняттями. Мовлення залежить від мови, яка використовується, тому що воно включає в себе правила і використання мовних знаків. У свою чергу, мова залежить від мовлення, оскільки вона розвивається на основі вживання мови в реальному житті та потреб спілкування.

Мова – головне знаряддя соціалізації, тобто перетворення біологічної істоти в соціальну, у члена певного суспільства, тому закономірною є теза про те, що мова є засобом творення людини як члена соціуму. Не дивно, що на сторінках преси часто розглядаються мовні проблеми. Вони, до речі, мають широкий вихід у соціальну, економічну, політичну, науково-технічну, культурологічну та інші сфери життя окремої особи і суспільства в цілому, і, як наслідок, наявність низки наук про мову як складний феномен [2, с. 16].

Усім відомо, що найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, у свідомості членів суспільства, реалізується в процесах мовлення (усного чи писемного). Тому доля мови певною мірою залежить від кожного з мовців. З матеріального погляду в мові, що реалізується в мовленні, немає нічого, крім звуків, які комбінуються у слова, словосполучення, речення. За цими комбінаціями приховується величезний світ значень – насамперед лексичних, а також граматичних і стилістичних. Саме у значеннях одиниць мови відображені знання про навколишній світ, його структуру, ставлення до нього людей. «Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова» (В. фон Гумбольдт). У мові акумулюється духовна енергія народу; вона є головною ознакою і символом нації. Через мову ми пізнаємо світ. Наївно вважати, що кожен з нас сприймає світ безпосередньо «таким, як він є». Насправді наше сприйняття світу відбувається крізь призму нашої мови, користуючись т.зв. «мовною картиною світу» [2, с. 15].

Мова і мовлення є важливими для нашого спілкування та розуміння світу навколо нас. Мовлення – це реалізація мови людьми в процесі спілкування, тобто процес реалізації мовної діяльності спілкування (звуки, слова та їхні форми, сталі звороти, моделі речень, тексти) для передавання певного змісту, до якого можуть входити, крім думок, почуття і волевиявлення. Мова, спілкування і мовлення взаємопов'язані [3, с. 156].

Людина використовує мовлення, щоб висловлювати свої думки, почуття, передавати інформацію і зберігати знання. Мова є ключовим засобом комунікації між людьми, а також для збереження та передачі культурних, історичних та наукових знань. Мова може бути національною, регіональною, етнічною або спеціалізованою (наприклад, медична мова, юридична мова). Крім того, мовлення може бути функціональним, тобто залежить від цілей спілкування (наприклад, ділове спілкування, літературне мовлення, розмовна мова). Мова є динамічною і постійно розвивається, змінюючись з часом. Нові слова, вирази та конструкції з'являються в результаті культурних, технологічних та соціальних змін. Мова може бути впливовою на культуру, політику та суспільство в цілому. У світі існує багато мов (у світі сьогодні існує 2700 мов із понад 7000 окремих діалектів. Найпоширенішими з них є китайська, іспанська, англійська та гінді [4]), і кожна з них має свою власну історію, граматику та лексику. Навчання мови та вміння правильно використовувати мовлення допомагає розвивати комунікативні навички та поліпшує можливості спілкування з людьми з різних країн і культур.

Основним універсальним засобом спілкування людей, висловлення їх думок, почуттів є мова (усна, письмова). За допомоги мови ми здобуваємо знання, зберігаємо їх у нашій пам'яті, передаємо їх іншим. Вчені виділяють такі функції мови у спілкуванні:

- засіб існування, передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду;
- засіб інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, уява);
- універсальний засіб передачі інформації, тобто слова, слово-сполучення, речення, тексти є вербальними засобами передачі інформації. Вербальні засоби - найважливіші компоненти спілкування, оскільки вони головні носії повідомлень [3, с. 155].

Окрім спілкування з іншими людьми, мова і мовлення є важливими для розвитку інтелектуальних навичок. Вивчення мови вимагає розвитку когнітивних функцій, таких як пам'ять, увага, концентрація, логічне мислення та інші. Мова також є важливою для розвитку культурного розуміння та взаємодії між культурами. Вивчення інших мов допомагає краще розуміти культурні різноманітності, що збагачує наше сприйняття світу та може підвищувати толерантність і взаєморозуміння між людьми. Мовлення також відіграє важливу роль у процесі навчання. Використання мовлення в класі допомагає студентам розвивати навички аудіювання, говоріння, читання та письма, а також допомагає у засвоєнні нових знань та вмінь.

Існують різні типи мовлення, які відрізняються за спрямованістю, метою та стилем використання мови. Основні типи мовлення включають:

1. Інформативне мовлення: це мовлення, спрямоване на передачу інформації. Воно характеризується точністю, об'єктивністю та розгорнутістю деталей. Цей тип мовлення використовується в наукових статтях, звітах, новинах тощо.

2. Перекональне мовлення: це мовлення, спрямоване на переконання аудиторії. Воно характеризується використанням риторичних прийомів, підкресленням переваг та інших технік. Цей тип мовлення використовується в політичних дебатах, рекламних кампаніях, промо-акціях тощо.

3. Експресивне мовлення: це мовлення, спрямоване на висловлення емоцій або почуттів. Воно характеризується використанням метафор, інтонацій та інших технік, що підкреслюють емоційну складову

мовлення. Цей тип мовлення використовується в поезії, літературних творах, монологах та інших видах мистецтва.

4. Інструктивне мовлення: це мовлення, спрямоване на надання інструкцій або директив. Воно характеризується точністю, ясністю та послідовністю. Цей тип мовлення використовується в інструкціях з експлуатації, вказівках для зборки та ремонту, ділових документах тощо.

5. Розважальне мовлення: це мовлення, спрямоване на розвагу аудиторії. Воно характеризується використанням гумору, іронії та інших технік, що роблять мовлення більш привабливим та захоплюючим для слухачів. Цей тип мовлення використовується в телевізійних шоу, комедійних виставах, спектаклях, іграх тощо.

6. Соціальне мовлення: це мовлення, спрямоване на встановлення та збереження соціальних зв'язків. Воно характеризується використанням мовних форм, що вказують на повагу, вдячність та інші соціальні норми. Цей тип мовлення використовується в професійних та особистих відносинах, наприклад, в ділових переговорах, на зустрічах з друзями, на родинних святах тощо.

7. Академічне мовлення: це мовлення, що характеризується спеціалізованим термінологічним словником, формальним стилем та точністю формулювань. Воно використовується в академічних дослідженнях, лекціях, наукових конференціях та інших аспектах наукової діяльності.

8. Комунікативне мовлення: це мовлення, спрямоване на встановлення взаєморозуміння між людьми. Воно включає у себе всі типи мовлення та може бути використане в різних ситуаціях, наприклад, у розмові між двома людьми, на діловій зустрічі або в кругу друзів [2].

У загальному, мова та мовлення є важливими складовими нашого життя. Вони допомагають нам спілкуватися, навчатися та розуміти світ, що нас оточує. Важливо навчатися використовувати мову правильно та ефективно, щоб максимально використовувати її потенціал у різних сферах нашого життя.

Комунікація – явище універсальне, а її зміст та форми потрапляють у поле зору багатьох наук соціально-гуманітарного, природничо-наукового і науково-технічного циклів. Вона є необхідною і всезагальною умовою життєдіяльності людини та однією з фундаментальних засад існування суспільства. Обмінюючись інформацією, партнери по спілкуванню комунікують один з одним, не тільки передаючи та приймаючи знання, думки, ідеї, почуття і настрої, але і впливаючи на поведінку один одного, здійснюючи взаємне маніпулювання.

Комунікація – процес обміну смисловою інформацією між людьми (індивідами і групами) за допомогою знаків і символів, при якому інформація передається цілеспрямовано, приймається вибірково у відповідності з певними правилами, незалежно від того, цей процес призводить до порозуміння чи ні [1, с. 5].

Мовна комунікація – це процес взаємодії між людьми, що включає обмін інформацією за допомогою мови. Це означає, що мовна комунікація є способом, за допомогою якого ми спілкуємося з іншими людьми та передаємо інформацію.

Мовна комунікація може відбуватися у різних формах, таких як говоріння, письмо, жести мови, міміка та інші засоби комунікації. У процесі мовної комунікації, люди спілкуються, використовуючи мову як інструмент, щоб передати свої думки, ідеї, потреби та інформацію іншим людям. Мовна комунікація має свої особливості, які варто враховувати при спілкуванні з іншими людьми. Одна з таких особливостей полягає в тому, що мовна комунікація є більш складною, ніж просто передача інформації. Вона включає в себе взаємодію між людьми, яка може бути впливовою на відносини між ними. Для того, щоб мовна комунікація була ефективною, необхідно враховувати різноманітні аспекти, такі як культурні різниці, мовні бар'єри, рівень знання мови тощо. Крім того, важливим аспектом є вміння слухати та розуміти інших людей, дотримання норм мовлення та етики спілкування [4].

Для того, щоб мовна комунікація була успішною, необхідно враховувати не тільки мовні аспекти, але й соціальні та психологічні. Основні аспекти мовної комунікації, які варто враховувати:

1. Одержувач повідомлення: це людина, до якої звернено повідомлення. Важливо враховувати її попередні знання, досвід та потреби для того, щоб вибрати оптимальний спосіб інформування та зробити комунікацію більш ефективною.

2. Контекст: це той внутрішній і зовнішній фон, на якому відбувається комунікація. Контекст включає в себе соціальні, культурні та історичні фактори, які можуть вплинути на розуміння повідомлення.

3. Мета: це та ціль, яку ми ставимо перед собою у процесі комунікації. Мета може бути різною, такою як передача інформації, переконання або розвага.

4. Канали комунікації: це ті засоби, які ми використовуємо для того, щоб передати повідомлення. Це може бути голос, мовлення, письмо, жести мови та інші.

5. Норми та етика: в мовній комунікації важливо дотримуватися норм мовлення та етики. Це допоможе зробити комунікацію більш ефективною та уникнути непорозуміння.

6. Реакція: реакція одержувача на повідомлення також є важливим аспектом мовної комунікації. Реакція може відображати розуміння повідомлення, нерозуміння або неоднозначність.

Одним з важливих аспектів мовної комунікації є також активне слухання, тобто зосередження на тому, що каже співрозмовник, та реагування на його повідомлення. Це допомагає уникнути непорозуміння та зміцнює взаєморозуміння.

Мовна комунікація використовується в різних сферах людської діяльності, включаючи бізнес, політику, науку, мистецтво та освіту. У кожній з цих сфер використовуються свої специфічні мовні засоби

та стратегії комунікації. У сучасному світі мовна комунікація стає все більш різноманітною та глобалізованою. Завдяки розвитку технологій, люди можуть спілкуватися між собою з різних країн та культур, використовуючи різні мови та засоби комунікації, такі як інтернет, телефонія та соціальні мережі.

Узагальнюючи, мовна комунікація є важливим елементом міжособистісних відносин та успішної співпраці в різних сферах людської діяльності. Її ефективне використання допомагає досягати спільних цілей та розвивати взаєморозуміння між людьми з різних країн та культур. Вона є важливим елементом людського життя та міжособистісних відносин.

Література:

1. Бурмака Т.М. Комунікативний менеджмент: конспект лекцій (для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент). Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2019. 69 с.
2. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.
3. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник / С.В. Шевчук, І.В. Клименко. – 2-ге вид., випр. і допов. – Київ: Алерта, 2011. – 694 с.
4. Пащенко К. Топ-25 найбільш незвичайних фактів про мови світу. Електронне джерело. Режим доступу: <https://cambridge.ua/uk/blog/25-samyh-neobychnyh-faktov-o-yazykah-mira/> - Назва з екрану.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Поливач Марія Анатоліївна.

**Інна Шевченко
(Харків, Україна)**

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Реалії сьогодення вимагають творчих нестандартних підходів, генерування ідей, гнучких самостійних рішень у всіх сферах життя. Модернізація освіти України зумовлює організацію навчання у закладах освіти на засадах новітніх підходів і здобутків у галузі педагогіки та інформаційних технологій, які б враховували можливості й потреби студентів та давали змогу організовувати взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу, що передбачає «створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти, зокрема надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії»

Цілеспрямований розвиток індивідуальності можливий лише тоді, коли теорія освіти не декларуватиме необхідність творчості викладача і творчості студента, а систематично за допомогою доцільних методів втілюватиме її у освітній процес.

Відповідне методичне забезпечення має ґрунтуватися на діалогічному підході, який визначає суб'єкт (суб'єкту взаємодію) учасників освітнього процесу, їх самоактуалізацію і самоорганізацію.

Вона й дає особистості можливість бути суб'єктом освітньої діяльності, що сприяє практичній реалізації її прагнення до саморозвитку, самоствердження. Визначальним для особистісно-орієнтованого навчання має бути соціокультурний діалог у системі «педагог-дитина» на основі її розуміння, прийняття і визнання.

Якнайактивніше сприяють цьому інтерактивні методи навчання, що активно розробляються останнім часом. Завдяки закладеній в її суть самостійної діяльності та групової взаємодії вони можуть бути корисними для викладачів та студентів.

Інтерактивне навчання не є зовсім новим, адже подібні підходи застосовувалися з давніх часів. Сильними сторонами інтерактивних методів навчання є підвищення коефіцієнту корисної дії процесу засвоєння інформації. За даними американських вчених, під час лекції студент засвоює лише 5 % матеріалу, під час читання – 10 %, роботи з відео аудіо матеріалами – 20 %, під час демонстрації – 30 %, під час дискусії – 50 %, під час практики – 75 %, а коли студент навчає інших чи відразу засвоює знання – 90 %. Як бачимо, відносно пасивні методи навчання (студент лише засвоює та відтворює інформацію) мають на рівень (в 5-10 разів) нижчу ефективність, ніж активні та інтерактивні. Під час інтерактивного навчання студент стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності. Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання, студенти навчаються ефективній роботі в колективі.

На жаль, студенти часто не мають цих навичок. В слабоорганізованій групі колектив відразу пасивний, керівника доводиться призначати «згори», але обов'язково знайдеться «непокірний». Тобто не відбувається нормального процесу розподілу ролей, взаємодії, прийняття рішень та їх виконання. Студенти не здатні співпрацювати, оскільки не вміють, а не вміють тому, що їх не навчили. А саме ці навички будуть корисними і постійно застосовуваними в дорослому житті. При правильному, спланованому і систематичному застосуванні інтерактивних методів цю проблему можна розв'язати.

Інтерактивні методи навчання є частиною особистісно-орієнтованого навчання, оскільки сприяють соціалізації особистості, усвідомлення себе як частини колективу, своєї ролі та потенціалу.

Інтерактивні методи навчання на практиці мають свої особливості. Спочатку необхідно провести вступне заняття, адже студенти абсолютно не знайомі з подібними методами роботи, що різко змінюють усталений стиль навчання. На цьому занятті слід: чітко і зрозуміло пояснити, що таке інтерактивне навчання; довести до відома студентів та опрацювати з ними правила роботи в групах.

Основними правилами для студентів є: «Кожна думка важлива»; «Не бійся висловитися!», «Ми всі – партнери!», «Обговорюємо сказане, а не людину!», «Обдумав, сформулював, висловив!», «Говори чітко, красиво, ясно!», «Вислухав, висловився, вислухав!», «Тільки обґрунтовані докази!», «Вмій погодитися і не погодитися!», «Важлива кожна роль!».

Без доброзичливої атмосфери в колективі застосування інтерактивного навчання неможливе. До кожного заняття слід готуватися сумлінно. В роботі повинні бути задіяні в тій чи іншій мірі всі студенти. Інтерактивні технології – не самоціль. Потрібно постійно контролювати процес. Заняття не повинно бути перевантажене інтерактивною роботою. Оптимально використовувати 1-2 методи на занятті. Слід поєднувати взаємонавчання з іншими методами роботи (самостійним пошуком, традиційними методами). Неможливо побудувати весь процес навчання виключно на інтерактивних методах. Це один з багатьох прийомів, які допомагають досягнути мети і приносять результат в поєднанні з іншими.

Так при вивченні творчості Івана Багряного та його роману «Тигролови», який виходить далеко за межі пригодницького жанру і дає досить повне уявлення про жажливі сторінки нашої історії — сталінські репресії 30-х років.

Для того, щоб студенти змогли краще зрозуміти цей твір, необхідно ознайомити їх з біографією І. Багряного, оскільки «Тигролови» є своєрідним варіантом осмислення письменником трагедії власного життя. Здійснити це можна за допомогою рольової гри «Інтерв'ю письменника».

Викладач ділить групу на пари (по партах). Один студент виступає в ролі кореспондента, другий — у ролі — І. Багряного. Студенти, які представляють творчу групу «кореспондентів», ставлять запитання з біографії та творчого шляху Багряного напарникам по парті, які виконують роль самого письменника. Для відповідей студенти можуть використовувати матеріали з біографії, написаної самим же Багряним, та листи.

У романі «Тигролови» Іван Багряний змалював поневіряння та нищення безневинних людей у гугагах, боротьбу проти тоталітарного режиму. Для того, щоб здобувачі освіти змогли усвідомити суть сталінської тоталітарної системи, викладач пропонує провести ділову гру «Акваріум», у ході якої студенти зможуть краще зрозуміти історичний контекст. Метод «акваріуму» спрямований на активізацію розумової діяльності, вдосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку.

Перед початком проведення гри «Акваріум» викладач обирає тему для обговорення: «Проблема свободи і смерті в трагічному конфлікті людської особистості із сталінсько-репресивною системою». Після цього потрібно визначити групу осіб (5-7 чоловік), які найбільше цікавляться цією проблемою або мають більше знань з даної теми, ніж інші.

Стільці розміщуємо так, щоб ця група з 5-7 осіб знаходилась у центрі, а інші навколо. За столом у центрі сідають учасники групи — «риби», їхнє завдання — по колу висловити свою думку із запропонованої проблеми.

Студенти, які напередодні отримали завдання, висловлюють свої думки, звертаються до сюжетної канви твору, наводять факти з історії, використовують цитати з роману.

Усі присутні уважно слухають розмову в «акваріумі», записують незрозуміле, обдумують питання для того, щоб пізніше висловити свою думку.

Після того, як час, відведений для дискусії, вичерпається, викладач ставить запитання.

Метод «акваріуму» спрямований на активізацію розумової діяльності студентів, удосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку»

Використання інтерактивних методів на заняттях літератури, зокрема під час вивчення роману І. Багряного «Тигролови», допоможе створити атмосферу відповідальної та відкритої взаємодії, що означає заохочення студентів задавати питання та шукати відповіді, співпрацювати з іншими для пошуку знань.

Типовими проблемами при впровадженні інтерактивного навчання є те, що студент часто не має власної думки, а якщо і має, боїться її висловити відкрито, на всю групу; часто студент не вміє слухати інших, об'єктивно оцінювати думку, рішення; студент не готовий в процесі обговорення змінювати свою думку, йти на компроміс.

Проте за умов вмілого впровадження інтерактивні методи навчання дозволяють залучити до роботи всіх студентів групи, сприяють виробленню соціально важливих навиків роботи в колективі, взаємодії, дискусії, обговорення. При застосуванні інтерактивного навчання поглиблюється мотивація. Як показали результати педагогічного досвіду, після запровадження інтерактивних методів можна констатувати: студенти набувають культури дискусії; виробляється вміння приймати спільні рішення; поліпшується вміння спілкуватися, доповідати; якісно змінюється рівень сприйняття студентами дисципліни – набуває особистісного сенсу, замість «вивчити», «запам'ятати», стає «обдумати», «застосувати»; якісно змінюється рівень володіння головними розумовими операціями – аналізом, синтезом, узагальненням, абстрагуванням.

Загалом інтерактивне навчання дає змогу наблизити викладання до нового, особистісно-орієнтованого рівня.

Література:

1. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2010. – 384 с.
2. Помегун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2014. – 185 с.
3. Ключок Г. Знати своїх героїв: Матеріали до шкільного вивчення роману І. Багряного «Тигролови» // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2019, № 2. – с. 91-108.
4. Лисенко А., Авраменко Н. Мозаїка інтерактивних методів навчання в системі роботи вчителя-словесника // Українська література в загальноосвітній школі. – 2015. – № 7. – С. 31-36.
5. Святовець В. Художня деталь і вся палітра (до вивчення роману І. Багряного «Тигролови») // Урок української літератури.–2018. – № 3. – С. 45-48.

Світлана Шморгун
(Лозова, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ЗФПО

Опанування українського мовленнєвого етикету, розширення активного словника студентів, удосконалення мовлення загалом значною мірою здійснюється завдяки засобам фразеології. Ознака високого рівня володіння мовою – це вміння правильно й доречно послуговуватися в усному спілкуванні та на письмі фразеологізмами.

У центрі уваги багатьох філологів-науковців перебуває дослідження специфіки фразеологічного складу мови. Один із його актуальних напрямків – намагання з'ясувати внутрішньо- та зовнішньо-системні риси і дію. Конструктивні ідеї та цікаві гіпотези щодо цього можна знайти в працях численних мовознавців: М. Г. Аксентьева, М. Ф. Алефіренка, Г. Л. Удовиченка. І. Д. Ужченка, Л. А. Юрчука та ін. Вони висвітлюють принципові питання структури й семантики сталих виразів як певного типу мовних одиниць.

Питання фразеологічного значення як самостійної семантичної категорії досліджується в сучасному мовознавстві з різних поглядів:

- як номінативна діяльність;
- як смислова інтерпретація лексичних компонентів ідіоми;
- як співвіднесеність фраземи з іншими мовними одиницями – словами, словосполученнями та реченнями.

Таке розуміння сутності ідіом потребує дослідження взаємодії всіх фраземо творчих компонентів: лексичних, граматичних і стилістичних значень – семантичних одиниць різних мовних рівнів.

У щоденному спілкуванні люди разом із окремими лексичними та синтаксичними конструкціями часто вживають стійкі словосполучення або вирази, що сприймаються як ціле-єдиний вислів, мовний зворот, неподільний на окремі частини без втрати свого значення. Наприклад: «мати міцний ґрунт під ногами», «точити лясси», «спіймати облизня», «за тридев'ять земель», «стріляний птах», «рукою подати», «велике цабе», «скакати в гречку», «намилити шию», «байдики бити», «на всі заставки», «ряст топтати», «берегти як зіницю ока», «на руку ковінька», «дуба дати», «на слизьке потрапити», «мокрим рядном накрити», «на смерть стояти», «у баранячий ріг скрутити», «смаленого вовка бачити» тощо.

Деякі словосполучення, а іноді й цілі звороти та речення в процесі використання згодом набувають особливого значення, яке не складається із змісту окремих їхніх складників або не тотожнесумі таких часткових значень. Подібні конструкції функціонують у мові, набувши своєрідного, фразеологічного сенсу. Наприклад: «брати участь у дебатах», «викликати подив», «піддати гострій критиці», «мати на увазі щось або когось».

Фразеологічні утворення різних типів становлять відповідний розділ мови, завданням якого є збирання й систематизація за лексико-граматичними ознаками типових усталених конструкцій, яким притаманна специфічна смислова функція. Кожна мова у світі відрізняється від інших не тільки особливостями власного словникового складу та граматичної будови, але й властивими саме їй фразеологічними конструкціями.

Із структурно-семантичного погляду фразеологічні одиниці складніші, ніж окремі слова, адже значення усталеного звороту виражається не одним словом, а неодмінним поєднанням не менше ніж двох компонентів. Складники слів – морфеми – не самостійні одиниці мови та відповідно не можуть існувати поза словом. Компонентами ж фразеологізму виступають слова-прототиби (з притаманними їм формами словозміни), здатні функціонувати й поза усталеним мовним зворотом. Лексичні значення слова та фразеологічної одиниці не тотожні, хоч дещо спільного між ними може бути. Фразеологізмам, як і словам, властиві явища синонімії та антонімії, тобто такі одиниці здатні утворювати самостійні синонімічні ряди. Наприклад:

- із значенням «говорити», «вести пусту розмову» – «язиком чесати», «нести ахінею», «теревені правити», «ляси точити», «закидати фразу», «розтікатися мислю по дереву», «кадити фіміам»;
- із значенням «бити» – «березової каші всипати», «дати стусана», «бубну вибити», «дати жару», «нагодувати буханцями»;
- із значенням «випивати» – «баньки наливати», «губи кропити», «горло полоскати», «за галстук заливати»;
- із значенням «тікати» – «тягу давати», «п'ятами наживати», «давати драла», «кидатись навтікача», «давати дьору», «мазати п'яти».

Фразеологічні одиниці також спроможні утворювати антонімічні пари. Наприклад: «у рот води набрати» – «язиком плескати»; «хоч греблю гати, кури не клюють» – «як кіт наплакав»; «рукою подати – за тридев'ять земель» тощо.

Деякі фразеологізми виразніші з емоційно-експресивного погляду проти співвідносних із ними слів. Порівняймо: «досвідчений» і «стріляний горобець», «дрімати» і «клювати носом», «посваритися» і «розбити горщика», «скупий» і «собака на сіні», «вродливий» і «кров з молоком», «червоніти» і «пекти раків» тощо. Не всі усталені мовні звороти семантично співвідносяться із певним словом попри відчутну, здавалося б, їхню близькість. Доволі часто неможливо передати значення ідіоми одним словом: «скакати в гречку», «точити зуби», «бога за бороду схопити», «велике цабе», «спіймати облизня», «кум королю», «прощупати ґрунт» тощо.

Фразеологічне значення будь-якого усталеного мовного звороту виражається такою конструкцією, яка складається з не менше ніж двох елементів. Отже, наявність компонентного складу є характерною диференційною ознакою фразеологічної одиниці.

Майстерне використання усталених семантично неподільних словосполучень – фразеологізмів увиразнює та збагачує мовлення, робить його естетично довершеним, гнучким та експресивним. У художній літературі, публіцистиці та безліч таких прикладів. Наведемо лише деякі з них, що певним чином пов'язані з викладанням української мови у виші й дотичні до теми навчання: «багато важити», «битий (уторований) шлях», «братися за розум», «збити з пантелику», «з давніх-давен», «майнути думкою», «наріжний камінь» тощо.

Збагачення мовлення студентів передбачає певний порядок дій: вивчення теоретичних відомостей про фразеологічні одиниці, вироблення вміння доречно використовувати їх у спілкуванні, ознайомлення з етнокультурознавчими елементами змісту та походження ідіом. Це планомірний і послідовний процес удосконалення та розширення обсягу активної лексики молоді, вироблення навичок висловлюватися змістовно й правильно, самостійно відшукувати найвдаліший фразеологізм для увиразнення своєї думки. Одним із завдань викладача-філолога є поповнення лексичного запасу студентів новими усталеними зворотами, свіжими виражальними засобами живої мови, сприяння в засвоєнні основних норм стилістики, усунення та попередження помилок у вживанні фразеологізмів як в усному, так і в писемному мовленні.

Можна дуже добре володіти певною мовою, мати так зване мовне чуття, однак цього замало, бо фразеологічним запасом, отриманим від родичів і сусідів, тут не обійтись. Треба наполегливо працювати над збагаченням і вдосконаленням власного мовлення. Способи досягнення цього – це насамперед якнайпильніше вслухання в живу мову різних прошарків суспільства, уважне читання наукової, публіцистичної, художньої літератури, а також постійне користування словниками. Висока культура мовлення сприяє всебічному розвитку особистості. Це вміння, по-перше, правильно розмовляти й писати і, по-друге, активно й творчо застосовувати мовні знання відповідно до мети й обставин спілкування.

Психологічні особливості студентів зумовлюють комунікативну категоричність, різкість у висловлюваннях, жаргонізацію мовлення. Молодь легко засвоює розмовно-просторічні фразеологізми на зразок: «показувати клас», «ні за цапову душу», «нуль без палички», «пиши пропало», «собак ганяти» тощо. Одне з головних завдань викладача – не допустити вульгаризації мовлення студентів. Наявність значної кількості помилок під час спілкування підлітків свідчить про їх невимогливе ставлення до свого мовлення. Однак це не означає, що методику роботи над збагаченням їхньої активної лексики треба зводити тільки до аналізу різних недоліків.

Існують психологічні умови, що впливають на кількісне відношення активної та пасивної лексики в кожного студента (сором'язливість, що позначається також на вживанні фразеологізмів, підсвідомому прагненні до економії мовних одиниць). Часто молодь не використовує тих виразів, яких не зовсім розуміє, щоб не потрапити в смішну чи недоречну мовленнєву ситуацію. Отже, для пізнавального процесу (запам'ятовування, мислення, сприймання) важливо створити відповідну ситуацію, яка надасть студенту почуття впевненості, активізує потребу в подальших когнітивних зусиллях.

На збагачення мовлення впливають психологічні особливості кожного студента, стан його зорової та словесної пам'яті, уміння зосереджувати увагу на незнайомих лексичних одиницях, логічно мислити, рівень розвитку уяви, мовного чуття. Це складний і багатомірний процес. Поповнення фразеологічного словника відбувається протягом усього життя людини. Утворення будь-яких мовленнєвих навичок завжди результативніше ефективніше, якщо здійснюється свідомо.

У цій статті ми звернули увагу майбутніх спеціалістів автомобільної галузі на стилістичні можливості усталених виразів, а також з'ясували питання класифікації фразеологічних одиниць за злитістю компонентів, ступенем залежності цілісного значення кожного слова, що належить до ідіоми, та будовою. Варто зазначити, що саме ці одиниці мови характеризуються відтворюваністю, цілісністю значення,

стійкістю лексичного складу та граматичної будови. Оскільки фразеологізми охоплюють різні сфери життя, то правильне й доречне користування ними знадобиться майбутнім автомобілістам і може стати найважливішим завданням практичних занять з української мови. Для формування таких стилістичних умінь ми пропонуємо студентам виконувати такі лексико-стилістичні вправи:

- дібрати до поданих фразеологізмів синоніми та антоніми;
- з'ясувати значення запропонованих ідіом, указавши на стилістично нейтральні та стилістично марковані фраземи;
- передати фразеологізмами певні поняття.

Цікавим, на нашу думку, є завдання, що вимагає від майбутніх фахівців-автомобілістів записати всі відомі їм фразеологізми, які можна використати в конкретних ситуаціях, характеризуючи риси людини, її дії та вчинки тощо. Ми мали на меті перевірити не лише засвоєння підлітками певної кількості фразеологічних одиниць, а й практичне вживання їх у мовленнєвій діяльності. Студенти називали від десяти до двадцяти фразем кожної семантичної групи, водночас майже всі правильно визначили ситуації, у яких доцільно вжити ті чи інші усталені звороти.

Кожен студент має вміти послуговуватися словниками: орфоепічним, тлумачним, синонімічним, перекладним, термінологічним. Під час підготовки до виступу, пишучи доповідь, конче потрібно в разі утруднення звертатися до словника, щоб уточнити значення певного терміна, смисл фразеологізму, перевірити наголос чи написання «важкого» слова, дібрати потрібний синонім.

Література:

1. Баранівська Л.В. До теоретичних засад формування культури мовлення // Педагогіка і психологія, 1997. № 3. С. 33-37.
2. Ковальов В.П., Бойко О. В. Фразеологізми в художньому мовленні // Українська мова і література в школі. 1985. № 10. С. 32-36.
3. Синиця І. О., Цірис Л.М., Фразеологічний словник усного мовлення учнів // Українська мова і література в школі. 1973

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Damirova Gulshoda Utkirovna** – Tashkent State Pedagogical University named after Nizami English teacher of department Practical course of English language.
- Saydazimova Durdona Xabibullayevna** – Tashkent State Pedagogical University named after Nizami Associate professor of department Practical course of English language.
- Авраменко Ярослав Сергійович** – студент Київського національного лінгвістичного університету.
- Антонченко Марія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітніх та інформаційних технологій КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти».
- Байдрахымов Қ.** – І. Жансүгіров атындағы ЖУ, «Физика» БББ 2 курс магістранты.
- Богач Олена Валентинівна** – викладач вищої категорії Лозівської філії Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу.
- Богомолова Наталія Юріївна** – викладач Бережанського фахового коледжу Національного університету біоресурсів і природокористування України.
- Васильєва Олеса** – магістрантка 2 курс Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Васильченко Данило Сергійович** – студент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Вовненко Наталя Миколаївна** – викладач інформатики ВСП Вінницького фахового коледжу будівництва, архітектури та дизайну Київського національного університету будівництва та архітектури.
- Галуша Алла Вікторівна** – викладач інформатики ВСП Вінницького фахового коледжу будівництва, архітектури та дизайну Київського національного університету будівництва та архітектури.
- Герасименко Світлана Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту факультету здоров'я людини та природничих наук Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Глодян Марія** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Гончар Ростислав Олегович** – здобувач вищої освіти III року навчання за освітньою програмою «Ветеринарна медицина» Полтавського державного аграрного університету.
- Гончаренко Наталя** – викладач «спеціаліст вищої категорії» Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Григоренко Роман Вадимович** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Драч Тамара Леонідівна** – аспірантка Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, тренер-хореограф Школи повітряної акробатики «Шоколад».
- Дурсунова Эмер** – М.Х. Дулати атындағы ТМУ «Педагог-организатор» мамандығының 2 курс студенті.
- Жадан Тетяна Іванівна** – викладач-методист, Харківський автомобільно-дорожній фаховий коледж.
- Жанатбеков Д.Ж.** – І.Жансүгіров атындағы ЖУ, «Информатика» БББ 2 курс магістранты.
- Загалевиц Валентина Леонідівна** – викладач суспільних дисциплін ВСП Кам'янець - Подільський фаховий коледж НРЗВО «Кам'янець - Подільський державний інститут».
- Задніченко Сергій Володимирович** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Калаур Марта Володимирівна** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Клименко Вероніка Миколаївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Клюс Оксана Сергіївна** – викладач II категорії Лозівська філія Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Ковальчук Оксана Іванівна** – студентка Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
- Кожаметов А.** – Жетысуский университет им. И. Жансугурова, магистрант ОП «Информатика».

- Козак Тарас Миколайович** – студент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Колодій Ярина Володимирівна** – студентка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Комарницька Мар'яна** – магістр Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Константинова Марія Іванівна** – магістр Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Коротич Тетяна Михайлівна** – викладач філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Косміна Ірина** – викладач «спеціаліст вищої категорії» Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Криницина Надія Ігорівна** – студентка Черкаського державного технологічного університету.
- Лизан Назарій Миколайович** – студент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Литвінова Катерина** – студентка філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Лутченко Дарина Олександрівна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну.
- Луценко Софія Віталіївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Малимова Н.М.** – І. Жансүгіров атындағы ЖУ, «Информатика» БББ 2 курс магистранты.
- Марченко Данііл** – студент філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Микитенко Юрій Олександрович** – викладачі Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Мойко Оксана Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Молочко Олександра Богданівна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну.
- Науменкова Світлана Валентинівна** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Павловський Віталій Віталійович** – студент Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Пилипець Марія Дмитрівна** – магістр факультету початкової освіти та мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Погодін Євген Валерійович** – викладач-методист вищої категорії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Процик Мар'яна Валеріївна** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Рожковська Ірина** – студентка Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Романенко Наталія Григорівна** – доктор технічних наук, професор кафедри дизайну Черкаського державного технологічного університету.
- Рустамова Гюльджан Зафаргизи** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Садова Ірина Ігорівна** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Садыкова Нургуль Жумабаевна** – Ж.Молдағалиев атындағы дарынды балаларға арналған мектеп - лицей интернатының физика пәнінің мұғалімі.
- Самарська Вікторія Володимирівна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Сімінінко Мирослава Володимирівна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну.
- Сличко Вікторія** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Сотнікова Євгенія Василівна** – викладач Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.

- Стельмах Ольга Іванівна** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Стинько Світлана Вікторівна** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Тасқын Тамала** – Физика мамандығының 1 курс магистранты Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті.
- Тегісбай Нұрлы** – Физика мамандығының 2 курс магистранты Х. Досмұхамедов атындағы Атырау. университеті.
- Федотьева Вікторія Андріївна** – викладач II категорії Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ.
- Хміль Ольга Іванівна** – викладач Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Чемер Софія** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України.
- Черниш Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та бізнес-консалтингу Київського національного університету технологій та дизайну.
- Шаура Аліна Юрїївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мультимедійного дизайну Київського національного університету технологій та дизайну.
- Шевченко Інна Володимирівна** – методист вищої категорії, викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Шелехова Світлана Вікторівна** – викладач економічних дисциплін першої категорії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Шкікавий Мар'ян Михайлович** – студент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Шкретій Вікторія Сергіївна** – викладач кафедри дизайну Черкаського державного технологічного університету.
- Шморгун Світлана Сергіївна** – викладач вищої категорії, викладач-методист Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Шубний Євгеній Юрійович** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Шубний Олексій Юрійович** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Щербак Людмила Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інженерії та технологій виробництва Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
- Щербина Тетяна Сергіївна** – викладач Лозівської філії Харківського автомобільно-дорожнього фахового коледжу.
- Яворівський Руслан Любомирович** – завідувач лабораторії морфології та систематики рослин, асистент кафедри ботаніки та зоології хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Университет Григория Сковороды в Переяславе,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество факультета исторического и социально-психологического образования

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что 30 апреля 2023 г. проводится V Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Евразии».**Планируется работа по секциям:****I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Бионженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геонформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономики.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.

6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.

4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Металлургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника.
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство.

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекоеведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии

XX. ФИЗИКА

1. Общая физика
2. Экспериментальные физика
3. Астрономия и физика космоса
4. Молекулярная физика
5. Ядерная физика
6. Физика металлов
7. Физика функциональных металлов
8. Нанопизика

XXI. ХИМИЯ

1. Аналитическая химия
2. Неорганическая химия
3. Органическая химия
4. Физическая химия
5. Химия высокомолекулярных соединений

XXII. МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

1. Фармацевтические науки
2. Клиническая медицина
3. Профилактическая медицина
4. Теоретическая медицина

XXIII. КУЛЬТУРОЛОГИЯ**XXIV. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ**

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 квітня 2023 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Оргвнесок - 10 USD США або 10 Євро (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редагування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) кошти перечисляються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: **Бобровник Юрій Вікторович**, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 34, к. 908. **РЕКОМЕНДУЄМО поштовою переказом!**

2.

ПриватБанк			
Получатель платежа			
Организация банка	МФО банка	КОД ЕГРПОУ получателя	КОД ЕГРПОУ банка
ПриватБанк	305299	14360570	14360570
Счет получателя	IBAN	Дата	Сумма
29244825509100	UA743052990000026202675019272	01.10.2019	
Пополнение текущего счета 4731219611188412, БОБРОВНИК ЮРИЙ ВИКТОРОВИЧ, 3048907279			

3. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА MEEST Transfer Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає оргвнесок)

4. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА Sigue Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає оргвнесок)

5. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає оргвнесок)

6. **СПОСОБ ПЕРЕВОДА** (якщо оплата йде в одному платежі за дві та більше наукових робіт) **Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Yuriy Viktorovich)** (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає оргвнесок)

7. **ПЕРЕВОД С КАРТЫ НА КАРТУ.**

8. **СПОСОБ SWIFT-ПЕРЕВОДА.**

BENEFICIARY: Получатель (Ф. И. О. владельца счета латиницей и адрес)	BOBROVNIK JURIJ 08401, Ukraine, region Kyivska, district Pereiaslav-Khmelnytskyi, city Pereiaslav, street Sukhomlynskohe, building 34, flat 905
ACCOUNT: Счет в банке получателя (номер пластиковой карты или текущего счета в ПриватБанке)	4731219650655586
BANK OF BENEFICIARY: Банк получателя	JSC CB PRIVATBANK, 1D HRUSHEVSKOHO STR., KYIV, 01001, UKRAINE SWIFT CODE/BIC: PBANUA2X
CORRESPONDENT ACCOUNT: Счет банка получателя в банке-корреспонденте	36445343
INTERMEDIARY BANK: Банк-корреспондент	Citibank N.A., NEW YORK, USA SWIFT CODE/BIC: CITIUS33
IBAN:	UA743052990000026202675019272

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.:
Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.04.2023 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибка не отправления** отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 34, к. 908.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактный телефон: **+38 (097) 923 16 58**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
 Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
 молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
 студентське наукове товариство факультету історичної і соціально-психологічної освіти
 «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що 30 квітня 2023 р. проводиться V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
 «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

XX. ФІЗИКА

1. Загальна фізика
2. Експериментальна фізика
3. Астрономія та фізика космосу
4. Молекулярна фізика
5. Ядерна фізика
6. Фізика металів
7. Фізика функціональних металів
8. Нанофізика

XXI. ХІМІЯ

1. Аналітична хімія
2. Неорганічна хімія
3. Органічна хімія
4. Фізична хімія
5. Хімія високомолекулярних сполук

XXII. МЕДИЧНІ НАУКИ

1. Фармацевтичні науки
2. Клінічна медицина
3. Профілактична медицина
4. Теоретична медицина

XXIII. КУЛЬТУРОЛОГІЯ

XXIV. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 квітня 2023 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 100 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів, електронний сертифікат). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши слова «ЗАВАНТАЖИТИ ЗБІРНИК».

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **4731 2196 5065 5586** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або на карту картку **MONOBANK 5375 4141 0434 5920** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) (переказ через термінали **ІВОХ БЕЗ КОМІСІЇ**, для цього потрібно вибрати в меню **MONOBANK вказати номер карти та номер телефону 097 923 16 58**) після переказу орг. внеску потрібно відправити **SMS** підтвердження про оплату на цей же номер, у повідомленні вказати **ЛИШЕ** прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(*Київ, Україна*)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністію) телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **30 квітня 2023 р.** (у разі якщо Ваш поштовий викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це, і ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 34, гурт. 2, кім. 908.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактний телефон: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гончар Ростислав (Полтава, Україна) ЗАХВОРЮВАННЯ, ЛІКУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИКА ПАРААНАЛЬНИХ ЗАЛОЗ У СОБАК	5
Руслан Яворівський, Ярина Колодій (Тернопіль, Україна) АНАЛІЗ ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНОЇ СТРУКТУРИ РОДИНИ EURHORBACEAEКЛОК. У ФЛОРИ БУЧАЦЬКОГО (НИНІ ЧОРТКІВСЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	6

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Əbülfəz Abutalıbov (Bakı, Azərbaycan) QLOBAL İQLİM DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN DÜNYA MİQYASINDA TAXİL İSTEHSALINA TƏSİRİ	9
Ярослав Авраменко (Київ, Україна) ТИПОЛОГІЯ КУРОРТІВ КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ.....	11

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Levchuk Katerina (Kamyanske, Ukraine) IMPACT OF AIR POLLUTION ON LIFE EXPECTANCY	14
Світлана Стинько (Лозова, Україна) ПРОБЛЕМА РАДІАЦІЙНОГО ЗАБРУДНЕННЯ.....	16

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Олена Богач (Лозова, Україна) ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РИНОК ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	18
Наталія Богомоллова (Боярка, Україна) ВНУТРІШНІЙ АУДИТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	20
Світлана Науменкова, Вероніка Клименко (Київ, Україна) УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ НОРВЕГІЇ.....	22
Ольга Черниш (Київ, Україна) ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЄКТУ	25
Світлана Шелєхова (Харків, Україна) АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ СУЧАСНОСТІ	27

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентина Загалевич (Кам'янець-Подільський, Україна) АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ БЛАГОДІЙНИК ТА ДУХОВНИЙ БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ.....	30
---	----

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Тетяна Щербина (Лозова, Україна) ПРИКЛАДНА МАТЕМАТИКА У СВІТІ СКЛАДНОСТІ	32
--	----

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Наталія Романенко, Надія Криницина, Вікторія Шкребтій (Черкаси, Україна) ІНФОГРАФІКА ЯК ЗАСІБ ЛАКОНІЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ДИЗАЙН-ОСВІТИ	34
Дарина Лутченко (Київ, Україна) ФОТОГРАФІКА ЯК МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ РЕКЛАМИ ...	37
Мирослава Сімінько (Київ, Україна) СВІТЛОВІДБИВНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК ЧАСТИНА СВІТЛОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ СЦЕНИ ..	39
Олександра Молочко (Черкаси, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ МАКЕТУ САЙТУ З ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	43

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Марія Антонченко (Суми, Україна) ОСВІТА У ЦИФРОВОМУ СВІТІ	45
Қ. Байдрахымов (Талдықорған, Қазақстан) ОРТА МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	47
Олеся Васил'єва (Дрогобич, Україна) ПРОБЛЕМА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПЕДАГОГІВ...	48
Д.Ж. Жанатбеков (Талдықорған, Қазақстан) БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН КУРСТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	49

Леся Колток, Оксана Іршак (Дрогобич, Україна) МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	51
Марта Калаур (Дрогобич, Україна) ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	53
Руслана Даниляк, Оксана Ковальчук (Дрогобич, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБОМ ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	55
Кожаметов А. (Талдыкорган, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ	57
Мар'яна Комарницька (Дрогобич, Україна) ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ	59
Марія Константинова (Ізмаїл, Україна) ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ В ГРУПОВІЙ РОБОТІ	60
Ірина Мазурик (Дрогобич, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРІАЛУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	62
Н.М. Малимова (Талдыкорган, Қазақстан) ОРТА МЕКТЕПТЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕРДІ ОҚЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ	64
Оксана Мойко, Марія Пилипець (Дрогобич, Україна) РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	66
Людмила Мочерад (Дрогобич, Україна) МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	68
Руслана Даниляк, Мар'яна Процик (Дрогобич, Україна) ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ЗАНЯТТЯХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ	69
Ірина Садова, Марія Глодян (Дрогобич, Україна) РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ШКОЛАХ МОНТЕССОРІ	71
Ірина Садова, Вікторія Сличко (Дрогобич, Україна) ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ	73
Д.Х. Сайдазимова (Ташкент, Узбекистан) INFORMATION CULTURE OF A TEACHER AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT	75
Євгенія Сотнікова (Харків, Україна) ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ХІМІЇ	77
Руслана Даниляк, Ольга Стельмах (Дрогобич, Україна) ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	78
Тамала Тасқын (Алматы, Қазақстан) ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	80
Леся Колток, Ярина Татарин (Дрогобич, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІКТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	83
Нұрлы Тегісбай, Нургуль Садыкова (Атырау, Қазақстан) АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ЭКОЛОГИЯҒА ӘСЕРІ	84
Людмила Щербак (Київ, Україна) НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА» ЯК СКЛАДОВА ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	88
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Катерина Биндюк (Київ, Україна) ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА	90
Маргарита Болотіна (Київ, Україна) ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	91
Тетяна Коротич (Харків, Україна) ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВИХ СПОРІВ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ТРУДОВОГО ПРАВА	93
Ірина Косміна, Наталя Гончаренко (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЩОДО ЇХ УСУНЕННЯ	95

Катерина Литвінова (Харків, Україна) ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗМІН КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	97
Софія Луценко (Дніпро, Україна) КОРПОРАТИВНІ ПРАВА УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ.....	100
Даніїл Марченко (Харків, Україна) АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	103
Тетяна Пушкар (Боярка, Україна) ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ.....	105
Ірина Рожковська (Харків, Україна) ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	107
Крістіна Щербіна (Київ, Україна) «ОБХІД ЗАКОНУ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ.....	109
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МЕДІА	
Эмер Дурсунова (Тараз, Қазақстан) АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АЛАШТЫҢ ҰЛЫ ТҰЛҒАСЫ.....	112
СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ	
Євген Погодін (Харків, Україна) СУЧАСНІ НАУКОВІ МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	115
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Наталія Вовненко, Алла Галуша (Вінниця, Україна) ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	116
Роман Григоренко (Лозова, Україна) ВИДИ ТА МОЖЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	117
Ілияс Құрманбай, Г.О. Сейдалиева, А.Н. Алтыбаев (Алматы, Қазақстан) САЯХАТ ЖОЛДАМАЛАРЫН БРОНДАУ ҮРДСІН ЖОБАЛАУ.....	119
Дмитро Мельник (Рівне, Україна) КОМП'ЮТЕРНА ІНЖЕНЕРІЯ.....	122
Ермұхаммед Палмағанбетов, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева (Алматы, Қазақстан) САУДА КӘСІПОРНЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ.....	124
Ольга Хміль (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ І ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	126
Владислав Цветков (Рівне, Україна) ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА.....	128
Нзарій Ющишин (Рівне, Україна) КІБЕРБЕЗПЕКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	130
СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ	
Гришук Б.А., Баранчук М.С. (Рівне, Україна) МИСТЕЦТВО ПРОГРАМУВАННЯ.....	133
Сергій Задніченко (Лозова, Україна) ВИКОРИСТАННЯ БІОДИЗЕЛЬНОГО ПАЛИВА ТА ВПЛИВ ЙОГО НА РОБОТУ ДВИГУНА АВТОМОБІЛЯ.....	134
Оксана Клюс (Лозова, Україна) ОПТИМІЗАЦІЯ СКЛАДУ БІТУМУ.....	135
Віталій Павловський (Лозова, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ ЧОРНОГО ЩЕБЕНЮ ДЛЯ ЯМКОВОГО РЕМОНТУ НЕЖОРСТКИХ ДОРОЖНІХ ОДЯГІВ.....	137
Юрій Микитенко, Євгеній Шубний (Лозова, Україна) РОЗВИТОК ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЕКСПЛУАТАЦІЯ.....	138
Олексій Шубний (Лозова, Україна) КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ДІАГНОСТУВАННЯ ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДВИГУНІВ..	140
СЕКЦІЯ: ФІЗИКА	
Маржан Мақсотова, Нургуль Садыкова (Атырау, Қазақстан), Абекова Жанна Айдарбековна (Астана, Қазақстан) КВАНТТЫҚ ЕЛЕКТРОДИНАМИКАНЫҢ ЖАҢА ДАМУЫ.....	142

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Світлана Герасименко, Данило Васильченко (Дрогобич, Україна) ПОКАЗНИКИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ДІВЧАТ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	145
Світлана Герасименко, Мар'ян Шкікавий (Дрогобич, Україна) ПОКАЗНИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ДІВЧАТ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	147
Світлана Герасименко, Назарій Лизан (Дрогобич, Україна) ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ХЛОПЦІВ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	149
Світлана Герасименко, Тарас Козак (Дрогобич, Україна) ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ ХЛОПЦІВ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	151
Тамара Драч (Львів, Україна) МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ ЯК ВАРІАТИВНОГО СЕГМЕНТУ У ШКІЛЬНУ ПРОГРАМУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ	153
Луценко Софія (Дніпро, Україна) АКВАФІТНЕС, ЯК ЗАСІБ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО	156
Рустамова Гюльджан (Дніпро, Україна) ВПЛИВ ЙОГИ, ЯК ЗАСОБА РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНУ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТОК ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА	159
Вікторія Самарська (Дніпро, Україна) ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В УЧБОВОМУ ПРОЦЕСІ СТУДЕНТІВ ЗВО.....	161

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Durdona Saydazimova (Tashkent, Uzbekistan) INFORMATION CULTURE OF A TEACHER AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT....	164
Г.У. Дамирова (Ташкент, Узбекистан) COGNITIVE STRATEGIES IN THE TRANSLATION PROCESS	166
Тетяна Жадан (Харків, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	167
Вікторія Федотьсва (Кременчук, Україна) ВЖИВАННЯ РУСИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	169
Софія Чемер (Київ, Україна) МОВА, МОВЛЕННЯ, МОВНА КОМУНІКАЦІЯ.....	170
Інна Шевченко (Харків, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ....	173
Світлана Шморгун (Лозова, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ЗФПО.....	175
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕННЯ ОБ АВТОРАХ	178
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	181
Информация для участников з України.....	184

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2023 р. – 190 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік, кандидат історичних наук

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

